

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 21

Sayı / Issue : 1

ISSN : 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Ocak-31 Mart 2019 / 01 January-31 March 2019

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 21

Sayı / Issue : 1

ISSN : 1302 - 3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Ocak-31 Mart 2019 / 01 January-31 March 2019

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Cilt: 21 Sayı: 1 Yıl: 2019

Yayın No : 09.8888.5300.000/BY.019.102.985

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Metin ARIKAN

Sorumlu Müdür : Doç. Dr. Erkan GÖKSU

Editörler : Prof. Dr. Metin ARIKAN
Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Dr. Öğr. Üyesi Ayçıl YÜCER

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca,İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Ulakbim (Dergi Park) Online Yayın Tarihi : 20.03.2019

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbedergi@deu.edu.tr
Erişim Sitesi: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/dergi.htm

WEB Editörü : Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 21 Issue: 1 Year: 2019

Edition Number: 09.8888.5300.000/BY.019.102.985

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Prof. Dr. Metin ARIKAN, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU

Editors : Prof. Dr. Metin ARIKAN
Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU
Asst. Prof. Dr. Ayçıl YÜCER

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Ulakbim Online Date of Issue : 20.03.2019

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Tel: +90 (232) 301 87 60

Fax: +90 (232) 453 02 66

E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

WEB: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/JOURNAL.htm

WEB Editor : Instructor Özlem ABACIOĞLU

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors.
The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Hakemli Dergi

Cilt: 21 Sayı: 1 Yıl: 2019

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Metin ARIKAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat KAYA - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayçıl YÜCER, Dokuz Eylül Üniversitesi
Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU - Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

Dizgi: Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal

Vol: 21 Issue: 1 Year: 2019

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Metin ARIKAN - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat KAYA - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül University
Asst. Prof. Dr. Ayçıl YÜCER, Dokuz Eylül University
Instructor Özlem ABACIOĞLU - Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcubay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

Typesetting: Instructor Özlem ABACIOĞLU

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

İÇİNDEKİLER/CONTENT

SAYFA/PAGE

ÇEVİRİBİLİM

Araştırma Makalesi/Research Article

Ambrose Bierce'in Şeytanın Sözlüğü Yapıtının Türkçe Çevirilerinde Mizah Ögelerinin Aktarımı

An Analysis of the Transfer of Humorous Elements in the Turkish Translations of the Devil's Dictionary by Ambrose Bierce

Şule DEMİRKOL ERTÜRK

11

İLETİŞİM ÇALIŞMALARI

Araştırma Makalesi/Research Article

Türk Sinemasında Aile ve Kadın Temsilini Evlat Edinme Bağlamında Yeniden Okumak: Can ve Albüm Filmleri

Re-Reading The Family and Woman Presentation in Turkish Cinema in The Context of Adoption: Can and Albüm Films

Ali Emre BİLİS

35

İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI

Araştırma Makalesi/Research Article

The Process of 'Them'isation: A Marxist Reading of Barry Hines's A Kestrel for A Knave

'Onlar'laşma Süreci: Barry Hines'in A Kestrel for A Knave Adlı Romanının Marksist Okuması

Sercan Hamza BAĞLAMA

57

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATI

Araştırma Makalesi/Research Article

Has-bağçede 'Ays u Tarab'da Klasik Türk Edebiyatının İranî Menşei Tezi

The Iranian Origin Discourse in The Classical Turkish Literature Based on Has-bağçede 'Ays U Tarab

Bünyamin TAŞ

67

MAKRO İKTİSAT

Araştırma Makalesi/Research Article

Genç İşsizliğini Belirleyen Unsurlar: BRICS Ülkeleri ile Türkiye Panel ARDL Uygulaması

Factors Determining Youth Unemployment: BRICS & Turkey Panel ARDL

Berna BALCI İZGİ, Aylin KONU

95

Araştırma Makalesi/Research Article

Kalkınmada Eğitim Sürecinin İktisadi Analizi

Economics Analysis of Education Process in Development

Mehtap TUNÇ, Öznur TAŞDÖKEN

113

MALİYE

Araştırma Makalesi/Research Article

Kamu Zararı Uygulamalarının Kamu Görevlileri Üzerine Yansımaları

Reflections of Public Loss Implementation on Public Officials

Mustafa TAYTAK, Murat AYDIN

127

PAZARLAMAAraştırma Makalesi/Research Article

Bireysel Sosyal Sorumluluğun Bilinçli Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Bir Çalışma
A Study for Investigation of the Effect of Individual Social Responsibility on Conscious Consumption Behavior

Şükran KARACA

147

SOSYAL POLİTİKA Araştırma Makalesi/Research Article

Evden Çalışma: Özgürlük mü, Esaret mi?
Work from Home: Is it Freedom or Captivity?

Başak KICIR

173

SOSYAL PSİKOLOJİ Araştırma Makalesi/Research Article

Individual Brainstorming Performance as a Function of Velocity and Comparison Feedback
Hız ve Karşılaştırma Geribildiriminin Bir işlevi Olarak Bireysel Beyin Fırtınası Performansı

Hamit COŞKUN, Öznur GÖÇMEN

197

TURİZMAraştırma Makalesi/Research Article

Belediyelerin Sürdürülebilirlik Uygulamalarının Turistik Hizmet Kalitesine Etkisi
Effects of Municipality Sustainability Practices on Touristic Service Quality

Osman Avcı KURGUN, Duygu TEKİN AKTAŞ

211

TÜRK HALK BİLİMİ Araştırma Makalesi/Research Article

Kırgız Şairi Tölögön Mameyev'in Şiirlerinde At
"Horse" in the Poems of Kyrgyz Poet Tologon Mameyev

Oğuzhan AYDIN

243

ULUSLARARASI GAZETECİLİK Araştırma Makalesi/Research Article

Azerbaycan - Sovyet Yazarlarının Yaratıcılığında Türkiye: 1960-1980 Dönemi Kaynaklarına Bir Bakış
Turkey in the Creativity of the Soviet Azerbaijani Writers: An Overview of the Sources Between 1960-1980

Namiq AHMADOV

269

YAKINÇAĞ TARİHİ Araştırma Makalesi/Research Article

Esmé Scott-Stevenson ve Kıbrıs
Esmé Scott-Stevenson and Cyprus

Fusun ÇOBAN DÖŞKAYA

277

YENİÇAĞ TARİHİ Araştırma Makalesi/Research Article

Osmanlı Kara Taşımacılığında Deve ve Türkmen Deveciler
Camel and Turkman Camel Drivers in Ottoman Land Transportation

Arif SARI

303

Yayın Geliş Tarihi: 31.10.2018
Yayına Kabul Tarihi: 25.11.2018
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.477120

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 11-33
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

AMBROSE BIERCE'İN ŞEYTANIN SÖZLÜĞÜ YAPITININ TÜRKÇE ÇEVİRİLERİNDE MİZAH ÖGELERİNİN AKTARIMI

Şule DEMİRKOL ERTÜRK*

Öz

Bu makalede, İngilizceden Türkçeye mizah çevirisi konusu ele alınmakta ve Ambrose Bierce'in Şeytanın Sözlüğü başlıklı yapıtının Türkçe çevirileri incelenerek kaynak metindeki mizah öğelerinin çevirmenler tarafından hangi yöntemlerle Türkçeye aktarıldığı incelenmektedir. Uygulama kısmında yapıtın Türkçedeki dört çevirisinden Özge Duygu Gürkan ve Armağan Ekici tarafından yapılmış olan son iki çeviri incelemeye alınmaktadır. Amaç, çevirmenlerin sundukları çözümleri ve alternatif aktarım yöntemlerini anlamak ve tartışmaya açmaktır. Bunun için özellikle mizah çevirisinde güçlük yarattığı düşünülen sözcük oyunları ile birlikte kültürel, tarihsel, dinî ve edebî göndermelerin çevirisiyle ilgili örnekler incelenmiştir. Sözcük oyunlarının çevirileri incelenirken, kaynak metinde çift anlamlı sözcükler, ses benzerlikleri, yeni üretilen sözcükler ya da mevcut sözcüklerin yeni kullanımları yoluyla üretilen mizahın aktarımına odaklanılmıştır. Dinî, kültürel, tarihsel ve edebî göndermeler konusunda ise kaynak metin okurlarının aşına olabilecekleri ancak erek metin okurlarına yabancı gelebilecek göndermelere dikkat edilmiştir. Çevirmenlerin sözcük oyunlarını aktarmak için kimi zaman yeni oyunlar yarattığı; kültürel, tarihsel, dinî ve edebî göndermelerin aktarımında ise ekleme, çıkarma ve dipnot kullanımı gibi yöntemlere başvurduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çeviribilim, Mizah Çevirisi, Sözcük Oyunları, Kültürel Öğelerin Aktarımı.

AN ANALYSIS OF THE TRANSFER OF HUMORISTIC ELEMENTS IN THE TURKISH TRANSLATIONS OF *THE DEVIL'S DICTIONARY* BY AMBROSE BIERCE

Abstract

The present article discusses humor translation from English into Turkish. Examining two different Turkish translations of The Devil's Dictionary by Ambrose Bierce, the article sets out to analyze the methods used by translators for transferring humoristic

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Demirkol Ertürk, Ş. (2019). Ambrose Bierce'in Şeytanın Sözlüğü yapıtının Türkçe çevirilerinde mizah öğelerinin aktarımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 11-33.

* Dr. Öğr. Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü, ORCID: 0000-0002-3557-5758, sule.demirkol@boun.edu.tr

elements of the source text into Turkish. The case studies focus on the translations by Özge Duygu Gürkan and Armağan Ekici. The aim is to find out and examine methods used by translators for transferring humor. Comparative examples deal especially with wordplays as well as cultural, historical, religious and literary allusions, as these are thought to be the most challenging aspects of humor translation. Analyses addressing wordplays center on issues related to polysemic words, assonances, newly coined words or unconventional uses of vocabulary. Cultural, historical, religious and literary allusions are examined with special attention to the transfer of the source text elements considered to be unknown in the target culture. It was observed that translators created new wordplays in the target language -when necessary- to replace those of the source text and that they resorted to methods such as additions, omissions and use of footnotes to translate allusions.

Keywords: Translation Studies, Humor Translation, Wordplays, Transfer of Cultural Elements.

GİRİŞ

Mizah çevirisi üzerine yapılan tartışmalarda “çevrilemezlik” kavramı çok sık gündeme gelir (Vandaele, 2011). Tıpkı şiir çevirisinde olduğu gibi, mizahın da “çevrilemez” olduğu ifade edilir. Ancak böyle bir yargı, çeviriden ve çevirmenden neler beklendiğiyle bağlantılıdır. Sadece mizah çevirisinde değil, her türlü çeviride, çevirmen tercihleri doğrultusunda, kaynak metnin bazı özelliklerinin öne çıkarılıp bazılarının dışarıda bırakılabileceği bilinmektedir (Tymoczko, 2000: 24). Mizah çevirisinde de çevirmenler bazı kararlar verir ve kaynak metnin bazı yönlerini vurgularken bazı yönlerini çeviriye aktarmama yoluna gidebilirler. Bu makalede, bu tür kararların, kaynak metnin çevrilemez olduğunu ya da çevirmenin yetersizliğini göstermediği ve çeviri sürecinin bir parçası olduğu görüşünden hareket ederek Ambrose Bierce’in (1842-1914) *The Devil’s Dictionary/ Şeytanın Sözlüğü* başlıklı yapıtının Türkçe çevirilerinde mizah öğelerinin aktarımını inceleyeceğim. Çevirmenlerin kaynak metindeki mizahı Türkçeye taşımak için hangi yollara başvurduğunu, nasıl çözümler ürettiğini gözlemleyeceğim. Buradaki amacım, eksiksiz bir çeviri eleştirisi üretmek ya da nelerin çeviriye aktarılmadığını bulmak olmayacaktır. Tam tersine, çevirmenlerin sundukları çözümleri ve alternatif aktarım yöntemlerini anlamaya odaklanacağım. Bunun için özellikle mizah çevirisinde güçlük yarattığı düşünülen sözcük oyunları ile birlikte kültürel, tarihsel, dinî ve edebî göndermelerin çevirisiyle ilgili örnekleri inceleyeceğim. Çevirmenlerin kaynak metindeki mizahı erek dile taşımak için getirdikleri çözümleri tartışacağım. Çeviri incelemelerine geçmeden önce, mizah kavramının içeriği ve mizah çevirisinin temel özellikleri üzerine yapılmış tartışmaları kısaca gözden geçirmek isterim.

MİZAH KAVRAMI ÜZERİNE

Mizah ve mizah çevirisi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, “mizah” kavramını tanımlamanın ne denli güç olduğu görülür. Jeroen Vandaele de “Çeviride Mizah” başlıklı makalesine (2011) başlarken bu konuya değinir. Mizahı

tanımlamanın “ilk bakışta” kolay görünmesine rağmen son yıllarda mizah çalışmaları alanında yapılan incelemeler sayesinde konunun ne denli karmaşık olduğunun anlaşıldığını belirtir. Vandaele’e göre mizah, ilk bakışta, “eğlenceye, neşeye, içten gelen gülüşe ve kahağaya yol açan şeydir ve kesinlikle insana ait bir olgu” olarak tanımlanabilecek olsa da bu tanım, mizaha oldukça sınırlı bir çerçeveden yaklaşmaktadır (Vandaele, 2011). Mizah ve gülme arasında çok yakın bir ilişki bulunduğu gerçektir, ancak her ikisinin de sadece insana özgü olduğu söylenemez. Mizah, simgelerle düşünebilen gelişmiş bir akıl gerektirmektedir ancak aynı durum gülme için geçerli değildir (Vandaele, 2011). Bazı primatların da gülme becerisi geliştirmiş oldukları kanıtlanmıştır. Bununla bağlantılı olarak Vandaele, gülmenin insanın duygusal tecrübelerini paylaşmasında önemli bir rolü olduğunu ve insan evrimine de önemli bir katkı sağladığını hatırlatır (Vandaele, 2011).

Mizah kuramları psikoanalitik, toplumsal ve bilişsel kuramlar olarak farklı kategorilere ayrılmıştır. Serkan Şener, “Mizahın Dili ve Uyuşmazlık” başlıklı makalesinde, bu farklı kuramların mizaha farklı açılardan yaklaştığını ifade eder ve bu nedenle mizahı açıklama konusunda birbirleriyle karşıtlık içinde olmaktan ziyade birbirini tamamlayıcı işlev üstlendiği görüşünü belirtir (Şener, 2018: 36). Buradan yola çıkarak tümü kapsayıcı bir mizah kuramının ortaya çıkarılabilmesi için tüm bu kuramlarca ele alınan konuların ve hatta daha fazlasının dikkate alınması gerekeceğini vurgular (Şener, 2018: 36).

Psikoanalitik kuram, “rahatlama-release”, “ulvileştirme-sublimation”, “özgürleşme-liberation” ve “ekonomi-economy” gibi kavramlarla birlikte anılır (Attardo, 1994: 47; Şener, 2018: 36). Bu kuram çerçevesine dahil edilen yaklaşımlara göre mizah, “acı veya üzüntü gibi olumsuz duyguların yerini neşe duygusunun almasını sağlayan deneyimler” şeklinde tanımlanır. Cinsellik ve ölüm gibi tabu olarak görülen düşünceleri sansürleyen zihinsel mekanizmaları devre dışı bırakmak için mizah kullanılır (Şener, 2018: 36). Bu yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden biri, Sigmund Freud’dur. Bu yaklaşım, mizahta sıkça rastlanan cinsellik ve saldırganlıkla bağlantılı yönleri açıklamada çok yararlı olsa da mantığa ya da sözcük oyunlarına dayalı mizahı açıklama konusunda aynı derecede yararlı olmadığı düşünülebilir (Şener, 2018: 36).

Toplumsal kuram, “düşmanlık-hostility”, “aggression-saldırganlık”, “üstünlük-superiority”, “zafer-triumph”, “alay-derision” ve “aşağılama-disparagement” kavramlarıyla anılır (Attardo, 1994: 47; Şener, 2018: 36) ve bu nedenle bu çerçeveyi benimseyen yaklaşımlar “üstünlük kuramları” olarak adlandırılır. Kökenleri Platon’a, Aristoteles’e ve Hobbes’a kadar götürülen bu yaklaşıma göre insanlar başkalarının talihsizliklerine güler. Şakayı yapan kişi, kendini diğerinden üstün bir yerde konumlandırır ve ona karşı bir “zafer” elde eder (Şener, 2018: 36). Vandaele’e göre mizah bu şekilde toplumsal bir işlev kazanır. Mizahtan hoşlananlar kendilerini diğerlerinden üstün görürler ve böylece toplum içinde gruplaşmalar oluşur: Mizahtan anlayanlarla anlamayanlar farklı gruplara ayrışır ve bir hiyerarşi oluşur (Vandaele, 2011).

Bilişsel kuram ise “uyumsuzluk-incongruity” ve “çatışma-contrast” kavramlarıyla birlikte anılır (Attardo, 1994: 47; Şener, 2018: 36). Kant, Schopenhauer ve Koestler gibi yazar ve düşünürler, mizahın temelinde uyumsuzluğun yattığını düşünürler (Şener, 2018: 37). Bu uyumsuzluk, metinde oluşan beklentilerle sonuçta gerçekleşenler arasındaki çatışmadan kaynaklanır. Bu gibi durumlarda bilişsel kurallar yıkılır (Vandaele, 2011). Bununla birlikte bu uyumsuzluk, belirli bir “çözümü-solution” de beraberinde getirir. Bu sayede mizah, saçmalaktan ayrışır. Bununla ilgili olarak Vandaele şu örneği anar: “Doktor evde mi?” diye sorar hasta kısık sesiyle. “Hayır,” diye yanıt verir doktorun genç ve güzel eşi, “Haydi gel içeri.” Burada baştaki “kurgu-set-up” yani bir hastanın doktora gitmesi hikayesi ile doktorun eşinin tepkisi bir uyumsuzluk içindedir, ama olay farklı bir çerçeve içinde düşünüldüğü zaman anlam kazanır (Vandaele, 2011). Uyumsuzluk çözülmüş olur.

Vandaele’nin de belirtmiş olduğu gibi bu farklı kuramlar, bazı açılardan birbirine yaklaşır. Yukarıda anılan örnek, bilişsel kökenli olsa da dinleyiciye bilişsel kapasitesi üzerinden bir toplumsal bir baskı yapar. Dinleyen kişi, bilişsel becerilerini kullanarak üstünlüğü yeniden ele geçirmek durumundadır. Bu nedenle mizah söz konusu olduğunda toplumsal, duygusal ve bilişsel özelliklerin iç içe geçtiği söylenebilir (Vandaele, 2011).

Bierce’ın çevirmenlerinden Armağan Ekici ise, mizahın toplumsal ve evrimsel yönüyle birlikte uyumsuzlukla ilişkisinin peşinden giderken bir şakaya vereceğimiz tepkinin topluluk içinde mi yoksa yalnız mı olduğumuza bağlı olarak değişebileceğini söyler. Ekici’ye göre “topluluk içindeyken, o topluluğun bir parçası olduğumuzu diğerlerine işaret etmek, kendimizi şakanın kurbanı olan neyse ondan üstün gördüğümüz için keyiflenmek ve bu üstünlüğü paylaşmak, utanç verici/rahatsız edici bulduğumuz unsurlarla ‘şakacıktan’ hesaplaşmak, karşımızdakilere değer verdiğimizi göstermek” için de gülüyor olabiliriz ve bu nedenle topluluk içindeyken “sosyal olarak” güldüğümüz birçok şeye bir başımızayken gülmeyebiliriz ve hatta bu şakaları aslında komik bulmuyor da olabiliriz (Ekici, 2016: 29). Bu denli karmaşık bir etkileşim ağının içinde ortaya çıkan mizah etkisini bir dilden başka bir dile aktarmak için de en az bu denli karmaşık zihinsel süreçlere hâkim olmak gerekeceği şüphesiz. Bu makale kapsamında belirli bir dilsel, kültürel, toplumsal ve tarihsel bağlam içinde üretilen mizah unsurlarının farklı bir dil, kültür, toplum ve tarih bağlamı içinde yeniden üretilmesi süreçleri incelenecektir.

MİZAHIN ÇEVİRİSİ

Mizahın çevirisi söz konusu olduğunda, tıpkı şiir çevirisinde olduğu gibi “çevrilemezlik” akla gelir (Vandaele, 2011). Mizahı çevirmenin güçlüğü özellikle kültürel ve dilsel unsurlardan kaynaklanır. Daha önce de sözü edildiği gibi mizahta uyumsuzluk ve çatışmanın önemli bir yeri vardır. Belirli bir beklentinin oluşturulması ve bu beklentiyle uyumsuz bir sonucun ortaya çıkması ile mizah

oluşur. Bu gibi durumlarda şakayı yapan kişi, dinleyicinin beklentilerini öngörmek durumundadır ve bu beklentiler, kültürle ya da bireylerin bir kültür içinde dahil oldukları gruplarla bağlantılıdır. Ayrıca mizahın bağlantılı olduğu üstünlük oyunu da kültürle yakın ilişki içindedir. Mizahın üstünlük duygusu yaratabilmesi için katılımcıların mizahı bir saldırganlık olarak değil, toplumsal bir oyun olarak görmeyi kabul etmeleri gerekir (Vandaele, 2011). Mizah çevirisi söz konusu olduğunda tüm bu özellikler çevirmenin özel bir çaba göstermesini gerektirir çünkü kaynak kültürdeki beklentiler ve toplumsal uzlaşımın erek kültürdekinden farklı olabileceği açıktır. Vandaele, bununla ilgili olarak parodi ve taklit örneğini verir. Parodinin erek dilde de işlev görebilmesi için alıcıların parodisi yapılan söylem hakkında bir fikir sahibi olması gerekir. Şive taklitleri gibi örneklerde de komik unsurun oluşabilmesi, alıcının bağlamla ilgili bilgi sahibi olmasına bağlıdır. Mizahın oluşabilmesi için gönderici ve alıcının ortak bilgi ve beklentilere sahip olması gerekir. Bu durum, elbette aynı dili konuşan insanlar arasındaki iletişimde de önemli bir unsurdur ancak farklı kültürlerden kişileri iletişime geçiren çeviride özellikle dikkate alınması gerekir. Vandaele, bu konuyla ilgili olarak *üstü örtülü* bilgidен söz eder. Farklı grupların nelerle ya da kimlerle ilgili mizah yapılabileceği konusunda farklı görüşleri olabileceğini belirtir (Vandaele, 2011). Bu nedenle çevirmenler, etik ya politik açılardan bazı mizahî öğeleri çevirmenin uygunsuz olacağını düşünebilir ve bu gibi durumlarda kritik kararlar vermek durumunda kalabilir, hatta çevirmeme kararı da verebilir. Dilsel açıdan bakıldığında, çevirmenin aşması gereken en önemli güçlüklerin düz anlamla beraber yan anlamların da aktarımı, ağız ve lehçelerin diğer dilde karşılıklarının aranması ve sözcük oyunlarının yeniden kurulması olduğu söylenebilir. Bu unsurlar, elbette sadece mizaha özgü öğeler değildir. Mizah odaklı olmayan edebî türlerde de çevirmenin karşısına çıkabilir, ancak mizahın bu öğelere daha büyük bir eğilimi olduğundan söz edilebilir (Vandaele, 2011).

Daha önce de belirtmiş olduğum gibi, bu tür dilsel ve kültürel özellikler nedeniyle mizahın “çevrilemez” olduğu sıklıkla dile getirilmiş ve tartışmaya açılmıştır. Ancak şiirde olduğu gibi mizahta da “çevrilemezlikten” söz ederken yüzeysellikten ve basmakalıplardan uzaklaşmak için çeviri ile ilgili tanımları ve çeviriden neler beklendiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Şakaların ve sözcük oyunlarının çevirisi üzerine çalışan Peter Alan Low da mizahın çevrilemez olduğu görüşüne karşı çıkar (Low, 2011) ve bu iddiaların oluşmasının iki ana nedeni olduğunu ileri sürer: (1) Aynı mizahî özellikleri gösteren karşılıklar bulmak için yeterince çaba göstermeyen çevirmenin yetersizliği ve (2) çeviri kavramına çok dar bir açıdan yaklaşmak ve başarı konusunda gerçeklikle ilişkisi olmayan standartlar ileri sürmek (Low, 2011: 59). Low’a göre çevirinin kaynak metinde bulunanlarla aynı dilsel araçları kullanması gerekmez, aynı şakayı yapması yeterlidir (Low, 2011: 60). Ayrıca kaynak dildeki şakanın aynı derecede gülünç bir şakayla çevrilmesinin de gerekli olmadığını çünkü bu konuda bir ölçüm yapmanın da zor olduğunu belirtir. Mizahı çevirirken mizah olduğu anlaşılacak ve insanları eğlendirme ihtimali olan bir metin üretmek yeterlidir der. Çevirmenlerin kaynak metinden daha eğlenceli bir erek metin üretmeye de hakları olduğunu belirtir (Low, 2011: 60).

Aşağıdaki sayfalarda, bu kuramsal çerçevenin ışığında, Ambrose Bierce'in *The Devil's Dictionary/Şeytanın Sözlüğü* başlıklı yapıtının Özge Duygu Gürkan ve Armağan Ekici tarafından yapılmış iki Türkçe çevirisini incelemeye ve çevirmenlerin kaynak metindeki sözcük oyunlarını, dinî, kültürel, tarihsel ve edebî göndermeleri aktarma konusunda nasıl çözümler ürettiğini gözlemlemeye çalışacağım. Örnekler üzerinden çevirileri incelemeye geçmeden önce Ambrose Bierce, yapıtı ve Türkçedeki çeviriler hakkında kısaca bilgi aktarmak isterim.

AMBROSE BIERCE VE ŞEYTANIN SÖZLÜĞÜ

Ambrose Bierce, 1842-1914 yılları arasında yaşamış ABD'li bir gazeteci, öykü yazarı, şair ve mizahçıdır. Amerikan iç savaşına katılmış ve çeşitli muharebelerde savaşmıştır. 1964 yılında yaralanarak ordudan ayrıldıktan sonra, daha önceden çirak olarak başladığı gazetecilik mesleğine dönmüş, editörlük yapmış, edebiyat ve eleştiri alanında ürünler vermiştir. En tanınan yapıtlarından biri olan *The Devil's Dictionary/Şeytanın Sözlüğü*, günümüzde önemli kara mizah klasikleri arasında görülmektedir. Sıradan sözcüklerin mizah yüklü tanımlarının verildiği yapıt, otuz yıla yayılan bir süre içinde yazılmış, öncelikle farklı gazete ve dergilerde parça parça yayımlanmıştır. Kitap formunda ilk baskısı 1906 yılında *The Cynic's Word Book* başlığıyla gerçekleşmiştir. 1911 yılında yayımlanan daha kapsamlı basımda ise *The Devil's Dictionary/Şeytanın Sözlüğü* başlığı kullanılmıştır. Bierce'ten çeviriler de yapmış olan çevirmen ve denemeci Armağan Ekici, Bierce'ı "insanlık hâli hakkında [...] şüphecilikğin önemli isimlerinden biri, söylemlerle eylemler arasındaki çelişkileri tekrar tekrar ortaya çıkarmış bir yazar" olarak betimlemekte ve Bierce'in "görünüşteki mizah yazarlığı kisvesi altında, insanlığın binyıllardır çözemediği (belki de hiç çözemeyeceği) temel felsefi meselelere de dokunmuş" olduğunu belirtmektedir (Ekici, 2016: 32).

Bierce, Türkçeye de çevrilmiş ve bazı çevirileri tekrar tekrar basılmış bir yazardır. Milli Kütüphane kayıtlarına göre Türkçede Bierce'ten yapılan en eski çeviri, Sulhi Dölek'in Türkçesiyle 1992 yılında Altın Kitaplar tarafından basılmış olan *Karanlığın Kahkahası*'dır (Bierce, 1992). Aynı çeviri 1999 yılında İş Bankası Yayınları tarafından tekrar basılmıştır. Daha sonra 2001 ve 2002 yıllarında, İthaki Yayınları tarafından, önce Dost Körpe'nin Türkçesiyle *Yaşamın Ortasından: Askerlerin ve Sivillerin Öyküleri* başlıklı çeviri (Bierce, 2001), ve daha sonra Seher Özbay'ın Türkçesiyle *Keşiş ve Celladın Kızı* (Bierce, 2002) başlıklı çeviri yayımlanmıştır. Her iki çeviri de 2014 yılında tekrar basılmıştır. İthaki Yayınları'ndan sonra Bordo Siyah Klasik Yayınlar da 2004 yılında Alican Azeri'nin Türkçesiyle *İmkânsız Öyküler* başlıklı çeviriyi yayımlamıştır. Bu çeviri de 2008 ve 2012 yıllarında tekrar basılmıştır. Tekrar basımların olması, çevirilerin okurla buluşmuş ve beklenen ilgiyi görmüş olması açısından önemli bir veri sağlıyor. Bu çevirilerin de Türk dili okurları tarafından ilgiyle karşılandığı ve erek dizgede bir yer edindiği söylenebilir. *Şeytanın Sözlüğü* ise tekrar basımları yapılmamış, ama tekrar tekrar çevrilmiş bir kitaptır. Milli Kütüphane'nin online kataloğunda yapıtın Nokta

Kitap (2007) ve Metis Yayınları (2014) tarafından yayımlanmış iki farklı çevirisi görülüyor. Ancak Milli Kütüphane kataloğunda görülmeyen, 2005 yılında Omega Yayınları tarafından hazırlanmış başka bir çeviri daha vardır. Kısa süre önce (2018 yılı mart ayında) Kırmızı Kedi Yayınları da yapıtın kısmi bir çevirisini yayımlanmıştır. Böylece kitap formatında basılmış en az dört farklı çevirinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Omega, Metis ve Kırmızı Kedi tarafından yayımlanmış çeviriler bugün hala piyasada ve ulaşılabilir durumdadır. Nokta Kitap'ın çevirisi ise satışta değil ancak sahaflarda bulmak mümkündür. İlerleyen sayfalarda bu çevirilerle ilgili daha fazla bilgi vermeye çalışacağım ama öncelikle bir yapıtın bir erek dilde birçok yeniden çevirisinin bulunmasının önemine dikkat çekmek istiyorum. Bir yapıtın bir dile farklı yeniden çevirilerinin bulunmasının birçok nedeni olabilir (Venuti, 2004; Tahir Gürçağlar, 2008; Koskinen & Paloposki, 2010) ve bu nedenler kaynak metnin içsel özelliklerinden çok yeniden çevirilerin yayımlandıkları bağlamla ilişki içindedir (Tahir Gürçağlar, 2008). Yeniden çevirilerin ardında kimi zaman ilk çevirinin eskimesi, okunurluğunu kaybetmesi gibi nedenler yatarken kimi zaman da ideolojik nedenler yer alabilir. Önceki çevirilerde bazı eksiklerin ya da “yanlış yorumların” tespit edilmesi de yeniden çeviriye başvurmak için bir neden olabilir. Bir yapıt, yeni bir okur kitlesine yönelik olarak da yeniden çevrilebilir (Tahir Gürçağlar, 2008).

Ancak bu makalede, *Şeytanın Sözlüğü*'nün Türkçede neden birden fazla çevirisi olduğu sorusunu tartışmaya açmaksızın dikkatimi son iki çeviriye yönlendirerek mizah çevirisinde kullanılan yöntemleri gözlemlemeye çalışacağım. Bu çerçevede, özellikle çevirmen Özge Duygu Gürkan'ın imzasını taşıyan ve 2014 yılında Metis Yayınları tarafından basılmış üçüncü çeviriye odaklanarak ve kimi zaman da tartışmamı Armağan Ekici'nin kısmi çevirisinden bazı maddelerin çevirisiyle destekleyerek çevirmenlerin, kaynak metindeki mizahî öğeleri Türkçeye nasıl aktardığını gözlemlemeye ve mizah çevirisi alanında profesyonel çevirmenler tarafından kullanılmakta olan bazı yöntemleri tespit etmeye çalışacağım. Buradaki amacım, eksiksiz bir çeviri eleştirisi yapmak ya da “çeviri hatalarını” ortaya çıkarmak olmayacak. Mevcut çeviriler arasından özellikle bu iki çeviriye odaklanmayı seçmemin nedeni de bu çevirmenlerin sundukları yaratıcı çözümleri ve farklı aktarım yollarını gözlemlemek istememdir. Burada inceleyeceğim örneklerin, mizah çevirisi üzerine yapılan derslere ve daha sonra yapılabilecek daha kapsamlı kuramsal çalışmalara katkısı olacağını umuyorum.

TÜRKÇEDE ŞEYTANIN SÖZLÜĞÜ

Yukarıda da belirtmiş olduğum gibi, *Şeytanın Sözlüğü*'nün dört farklı Türkçe çevirisine ulaşabildim. İlk çeviri, 2005 yılında Cemal Atıla'nın Türkçesiyle Omega Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Kitap, özellikle sinema yazılarıyla tanınan ve fantastik edebiyat, bilimkurgu, korku edebiyatı ve okültizm üzerine yazılar kaleme almış olan Giovanni Scognamillo imzalı bir giriş yazısıyla sunulmuştur okura. Çevirmen Cemal Atıla ise İngilizceden Türkçeye ve Kürtçeye

çeviriler yapan üretken bir çevirmendir, ayrıca Geoaktif Kültür ve Aktivizm merkezinin kurucusudur. Omega Yayınları dışında, Altın Kitaplar, Kaos Yayınları, Say Yayınları için de Türkçeye çeviriler yapmıştır. Çoğunlukla düşünce ve felsefe üzerine kitaplar çevirmiştir.

2007 yılında Nokta Kitap tarafından basılan ikinci çeviride ne yazık ki çevirmen adı verilmemiştir. İç kapakta editör, redaktör ve kapak tasarımcısının isimleri belirtilmiş olduğu halde çevirmenin isminin hiçbir yerde geçmemesi şaşırtıcı bir özellik olarak çıkıyor karşımıza. Böyle bir durum, ortak bir çevirinin söz konusu olabileceğini ve farklı maddelerin farklı çevirmenler tarafından yapılmış olması olasılığını akla getiriyor, ancak bu konuda da bir bilgi verilmediği için kesin bir sonuca varmak mümkün değildir.

Metis Yayınları tarafından 2014 yılında basılan yeniden çeviri, Özge Duygu Gürkan tarafından yapılmıştır. Gürkan bu çevirinin başına kısa bir not ekleyerek çeviride benimsediği yollar hakkında okura bilgi vermiştir. Gürkan, öncelikle çevirinin “kapsamlı bir seçki” olduğunu ifade ediyor. Bazı maddelerdeki sözcük oyunlarını Türkçeye aktarmanın mümkün olmadığını ve maddeleri bu oyunları aktarmadan çevirmenin de bir anlam taşımayacağını düşündüğü için bazı tanımları elemiş olduğunu belirtiyor. Ayrıca bazı maddeleri de kültür ve zaman farkından dolayı esprilerini yitirmiş olmaları nedeniyle çeviriye almadığını ifade ediyor. Öte yandan kaynak metinde sıfat olarak verilen bazı maddeleri isme ya da isimleri fiile çevirdiği durumların da olduğunu açıklıyor. “Bunların dışında yazarın diline ve kitabın ruhuna olabildiğince sadık kalmaya çalıştım -umarım başarabilmişimdir,” diye bitiriyor notunu (Gürkan, 2014: 9). Gürkan, Altı Kırkbeş Yayınları ve Metis Yayınları için çeviriler yapmıştır ve Metis Yayınlarında editör olarak da görev almıştır. John Berger, Ursula K. Le Guin ve Elizabeth Harrower gibi yazarlardan çeviriler yapmış deneyimli ve üretken bir çevirmendir.

Kırmızı Kedi Yayınları tarafından 2018 yılında basılan ve Armağan Ekici tarafından yapılmış olan yeniden çeviri ise, daha önce 2004 ve 2005 yıllarında *geceyazısı* ve *kitap-lık* dergilerinde yayımlanmış kısa seçkilerin bir araya getirilmesinden oluşuyor. Bierce’ın bazı epigramlarının çevirisiyle birlikte sunulan kitap “Epigramlar ve Şeytanın Sözlüğü’nden Okkalı Maddeler” başlığını taşıyor. Ekici, James Joyce’tan *Ulysses*, Lewis Carroll’dan *Alice’in Harikalar Diyarındaki Maceraları* ve Raymond Queneau’dan *Biçem Araştırmaları* başlıklı yapıtları da çevirmiş deneyimli bir çevirmen ve deneme yazarıdır.

Aşağıdaki bölümlerde son iki çeviriye odaklanarak kaynak metindeki mizahî unsurların erek dile aktarılmasında izlenen yolları gözlemlemeye ve incelemeye çalışacağım.

SÖZCÜK OYUNLARINA DAYALI MİZAHIN ÇEVİRİSİ

Bu bölümde Armağan Ekici ve Özge Duygu Gürkan'ın çevirilerinden seçtiğim örneklerden yola çıkarak, kaynak metindeki sözcük oyununa dayalı mizahın çeviride nasıl aktarıldığını gözlemlemeye çalışacağım. Kaynak metinden yapılan alıntılarını kısaca KM şeklinde göstereceğim. Armağan Ekici'nin çevirisini EM-E (erek metin- Ekici) kısaltmasıyla, Özge Duygu Gürkan'ın çevirisini EM-G (erek metin- Gürkan) kısaltmasıyla anacağım. Daha önce de ifade etmiş olduğum gibi amacım eksiksiz bir çeviri incelemesi ya da eleştirisi sunmak değildir. Bunun yerine, çevirmenlerin kaynak metindeki çeşitli sözcük oyunlarını aktarmak için metne nasıl müdahale ettiğini, hangi farklı yöntemleri geliştirdiğini görmeye çalışacağım. Eksiklikler ya da “yanlış yorumlar” bulmaya çalışmayacağım. Öte yandan, incelediğim çeviriler kısmi oldukları için aynı maddelerin çevirisini her iki çeviride de bulmak mümkün olmadığı durumlarda sadece bir çeviri üzerinden incelememi sürdüreceğim. Bunu yaparken, mizah çevirisinin nasıl “imkânsız” olduğunu değil nasıl başarıyla yapılabildiğini gösteren örneklerle odaklanacağım. Sözcüklerin çift anlamlılığın ve yerleri değiştirilerek tekrar kullanılmalarına dayalı bir örnekle başlamak isterim:

KM: Architect, n. One who drafts a plan of your house, and plans a draft of your money. (Bierce, 1999: 17).

EM-E: Mimar, a. Evinizin planını temize çekerken cüzdanınızı temizlemeyi planlayan adam. (Bierce, 2018: 70). (Çev. Armağan Ekici).

EM-G: mimar, i. Evinizin planını tasarlayan ve finansal tasarırlarınızı baltalamayı planlayan kişi. (Bierce, 2014: 153). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Bu tanımdaki mizah, çift anlamlılığa dayalı bir sözcük oyunuyla kurulmuştur. “Drafting a plan” ve “planning a draft” ifadeleri içinde “draft” ve “plan” sözcüklerinin yerleri değiştirilmiş ve sözcükler farklı anlamlarıyla kullanılmıştır. Böylece mimar, hem ev için yeni bir mimari çizimin (plan) taslağını (draft) hazırlayan hem de ev sahibinin parasını cebine indirmeyi (draft) tasarlayan (plan) kişi olarak tanımlanmaktadır. Buradaki oyunu sözcüğü sözcüğüne Türkçeye aktarmak mümkün görünmüyor. Çevirmenlerin bu nedenle, bu sözcük oyununu Türkçede yeniden kurmanın farklı yollarını aramış olduğu görülmektedir.

Armağan Ekici, “evinizin planını temize çekmek” ve “cüzdanınızı temizlemeyi planlamak” ifadelerini kullanarak “temizleme” ve “plan” sözcüklerinin düz ve mecazi anlamlarına dayanan bir sözcük oyunu hazırlamış ve mizahı bu şekilde erek dile taşımıştır. “Plan” sözcüğünün, önce mimari çizim anlamında kullanılmış olduğu görülmektedir. Daha sonra da geleceğe dönük fikirler üretmek anlamındaki “planlamak” fiilinin kökü olarak tekrar görülüyor. “Temiz” sözcüğü de iki farklı anlamıyla çıkıyor karşımıza. Öncelikle “temize çekmek” kalıbı içinde daha sonra da “cüzdanınızı temizlemek” ifadesi içinde mecazi anlamıyla kullanılıyor. Çevirmenin Türkçedeki farklı ifade yollarına başvurarak benzer bir mizah üretmeye çalıştığı ve sözcük oyununu bu yolla Türkçeye aktardığı görülüyor.

Özge Duygu Gürkan'ın ise “evinizin planını tasarlamak” ve “finansal tasarıları baltalamayı planlamak” ifadeleri aracılığıyla “plan” ve “tasarı” sözlerinin farklı anlamlarını devreye sokmuş olduğu görülmektedir. Bu çeviride “plan” öncelikle yine mimari çizim anlamında kullanılmış ve daha sonra “planlamak” fiili içinde tekrarlanmıştır. Ancak “plan tasarlamak” ifadesindeki sözcüklerin yeri aynı İngilizcede olduğu gibi yer değiştirildiği zaman Türkçede istenen anlama ulaşamadığı için ikinci kısma bazı eklemeler yapılması gerektiği anlaşılıyor. Bunun için çevirmenin, sadece “tasarı” yerine “finansal tasarı” ve sadece “planlamak” yerine “baltalamayı planlamak” ifadelerini seçmiş olduğu gözlemleniyor. Böylece sözcük oyununu benzer bir yapıyla Türkçeye aktarmış ve mizahı kaynak dildekine benzer bir şekilde Türkçede yeniden üretmiş olduğu anlaşılıyor. Armağan Ekici'nin çevirisinden, yine sözcük tekrarına ve çift anlamlılığa dayalı bir örnek daha vermek isterim:

KM: Witch, n. 1. An ugly and repulsive old woman, in a wicked league with the devil. 2. A beautiful and attractive young woman, in wickedness a league beyond the devil. (Bierce, 1999: 238).

EM-E: Cadı, a. [1.] Şeytan'la şer ortaklığı yapan yaşlı ve çirkin bir kadın. [2.] Şer konusunda şeytana bile pabucunu ters giydirebilecek genç ve güzel bir kadın. (Bierce, 2018: 30). (Çev. Armağan Ekici).

Bu maddede, Türkçede “cadı” olarak karşılanan “witch” sözcüğünün iki farklı tanımı verilirken hem sözcüğün farklı kullanımları üzerinden hem de “wicked” ve “league” sözcüklerinin tekrarlanması ve farklı anlamlarıyla kullanımları üzerinden mizah üretiliyor. Ayrıca gençlik ve güzellik ile yaşlılık ve çirkinlik arasında bir karşıtlık kuruluyor.

İlk tanımda masallardan tanıdığımız yaşlı cadı anlatılırken ikinci tanımda cazibeli fakat kötücül bir genç kadın betimleniyor. İngilizcede “witch” sözcüğü her iki anlamı da taşımaktadır. Hem masallardaki kötü niyetli cadı için kullanılır hem de özellikle Amerikan İngilizcesinde, günlük kullanımda “baştan çıkaran büyüleyici kadın ya da kız” anlamı kazanmıştır.¹

İlk tanımda kullanılan “to be in league with someone” ifadesi birisiyle birlikte kötü bir iş yapmak için birlikte hareket etmek anlamı taşır. “Wicked” sözcüğü ise kötü ve insanlara kasıtlı bir şekilde zarar veren kişileri ya da onların davranışlarını nitelemek için kullanılan bir sıfattır. Bu ilk tanımda cadı, kötü bir niyetle şeytanla iş birliği yapan yaşlı ve çirkin bir kadın olarak gösteriliyor.

İkinci tanım, birincisiyle tam bir karşıtlık kurarak başlıyor ve cadıyı yaşlı ve çirkin değil, genç ve güzel bir kadın olarak betimliyor. İlk tanımdaki sözcükler tekrar kullanılıyor ancak farklı anlamları öne çıkıyor. “Wicked” sözcüğü, İngilizcede ilk tanımda görüldüğü gibi öncelikle kötü davranışlar sergileyen kişiler için kullanılıyor olsa da kötü fakat bir şekilde hoş giden davranışları betimlemek için de kullanılır.

¹ Collins Dictionary https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/witch_1

Muziplik ve cazibe ile de ilişkisi vardır. Burada genç ve güzel bir kadından bahsedildiği için kötü davranışların bir cazibe ile birlikte geldiği anlaşılıyor. Öte yandan bu güzel kadın, kötü davranışlar konusunda şeytandan da ileri giden bir kişi olarak betimleniyor. Burada “league” sözcüğü tekrar kullanılıyor fakat farklı bir anlamı öne çıkıyor. “League” İngilizcede aynı zamanda bir uzunluk ölçüsünü de ifade eder. Bu sözcüğün kullanımıyla güzel kadının şeytanı kötülükte kilometrelerce geride bıraktığı söyleniyor.

Türkçede, İngilizcedekine benzer bir şekilde, aynı sözcüğün farklı anlamlarıyla kullanımına dayalı bir sözcük oyunu yapmak mümkün olmayınca çevirmenin farklı bir sözcük oyunu ortaya koyma yoluna gittiği anlaşılıyor. Kaynak metinde “wicked” ve “league” sözcüklerinin tekrarlanması yoluyla iki tanım arasında kurulan bağın, çeviride “şer” sözcüğünün tekrarlanmasıyla kurulduğu gözlemleniyor. “Şer” sözcüğü, farklı anlamlarla kullanılmış olmasa da, iki tanım arasındaki bağı kurma işlevini yerine getiriyor. Böylece genç kadın/yaşlı kadın arasındaki karşıtlık belirginlik kazanıyor. Ayrıca mizah etkisini artırmak için kaynak metinde bulunmadığı halde çeviride bir deyim kullanılmış olduğu görülüyor. Çevirmenin burada başvurduğu “şeytana pabucunu ters giydirmek” deyimini, hem kaynak metinde söyleneni Türkçeye aktarmış hem de sözcük oyununu geliştirdiği için Türkçe tanımdaki mizah etkisini arttırmıştır. Çevirmen buradaki mizahı Türkçeye aktarılırken, kaynak dilde başvurulan yolu birebir izlememiştir ama benzer yollarla aynı etkiyi yaratma yoluna gitmiştir. Özge Duygu Gürkan’ın çevirisinde “fortune” sözcüğüyle yapılan oyunu aktarmak için bulduğu çözüm de dikkate değer:

KM: Gipsy, n. A person who is willing to tell your fortune for a small portion of it. (Bierce, 1999: 97).

EM-G: falcı, i. Kısmetinizi -bir kısmına el koymak suretiyle- size söylemeye razı olan kişi. (Bierce, 2014: 73). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Kaynak metindeki tanımda “fortune” sözcüğünün İngilizcede taşıdığı iki farklı anlama dayalı bir oyun kurulmuştur. “Fortune” sözcüğü öncelikle “servet” olarak tanımlanır, ama aynı zamanda “talih” anlamı da taşır. Bu anlamıyla alındığında kişinin gelecekte başına gelecekleri ifade eder. Burada “gipsy” size gelecekte haber veren ve buna karşılık servetinizin bir kısmını almak isteyen bir kişi olarak tanımlanır. Çevirmen Özge Duygu Gürkan’ın da benzer bir oyun yapmak için Türkçede bu iki anlamı da karşılayabilecek bir sözcük aradığı ve “kısmet” sözcüğünde karar kıldığı anlaşılıyor. “Kısmet”, Kubbealtı Lugatı’nda öncelikle “Takdir edilmiş olan şey, nasip” olarak tanımlanmaktadır. Hem bir kişiye çizilmiş yolu hem de o kişinin elde edebileceklerini ifade etmektedir. Bu nedenle “kısmet” sözcüğü, “fortune” sözcüğününkine benzer bir çift anlamlılık barındırmaktadır. Her zaman böyle karşılıklar bulmak mümkün olmasa da burada çevirmenin iki dil arasındaki bir benzerliği ortaya çıkardığı ve mizahı benzer bir sözcük oyunuyla Türkçeye aktardığı görülüyor.

Bu tanımla ilgili olarak üzerinde durulması gereken başka bir unsur da madde başının çevirisidir. Burada çevirmen tarafından “falcı” olarak karşılanan “gipsy” (ya da “gypsy”) sözcüğü aslında İngilizcede “Çingene” demektir. Yazar, Çingeneyi tanımlarken yaygın ve basmakalıp Çingene imgesiyle bütünleşmiş uğraşlardan birinden yola çıkıyor ve Çingeneyi bir falcı olarak betimliyor. Bununla birlikte fal baktığı kişinin yüklü miktarda parasını almak isteyen bir kişi olarak da gösteriyor Çingeneyi. Günümüz perspektifinden düşünüldüğünde bütün bir halkı paragöz falcılar olarak tanımlamanın doğru olmayacağı açıktır. Böyle bir konunun mizah unsuru yapılması ise ayrımcılık olarak yorumlanabilecektir. Çevirmenin de bunları düşünmüş olduğu ve toplumsal ilişkiler konusunda yazardan daha titiz bir yaklaşım benimseyerek madde başını “Çingene” olarak değil “falcı” olarak aktarmayı uygun bulduğu anlaşılıyor.

Aşağıdaki örneklerde, çevirmen Özge Duygu Gürkan’ın, kaynak metindeki ses oyunlarını ve yeni üretilen sözcükleri aktarmak için bulduğu çözümleri incelemeye çalışacağım. Ekici’nin çevirisi kısmi bir çeviri olduğu için bu maddelerin hepsini iki çeviride de bulmak ne yazık ki mümkün değil. Olduğu durumlarda iki çeviriyi karşılaştırarak çevirmenlerin farklı tercihlerini de tartışmaya katacağım.

KM: Alligator, n [...] From the notches on his back the alligator is called a sawrian. (Bierce, 1999: 14).

EM-G: Amerikan timsahı, i [...] Sırtındaki kertikler nedeniyle timsah kertenkele sınıfına dahildir. (Bierce, 2014: 22). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Kaynak metinde “Alligator” sözcüğünün tanımı içinde bir sözcük oyununa başvuruluyor. İngilizcede kertenkele türü sürüngenler için kullanılan “saurian” sözcüğü “sawrian” olarak değiştiriliyor. Böylece Amerikan timsahının sırt dokusuyla “testere” / “saw” arasında bir bağlantı kuruluyor ve gerçekte var olmayan bir tür adı üretiliyor. Türkçede ise, çevirmen Özge Duygu Gürkan’ın böyle bir yeni sözcük üretmemiş ama dilde zaten var olan bir benzerlikten yararlanmış olduğu gözlemleniyor. Kubbealtı Lugatı’na göre “kertenkele” sözcüğü “kerten” ve “keler” sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur ve “kerten” sözcüğünün kökeni bilinmemektedir. Ancak “kerten” sözü, ses olarak “kertik” sözcüğüne çok yakındır. Çevirmen de bu benzerlikten yola çıkarak kaynak metinde olmayan bir ses oyunu kuruyor çevirisinde. Kaynak metinde olduğu gibi yeni bir tür adı yaratmıyor ama kaynaktaki gibi kasıtlı bir saptırma yapıyor. Ses benzeşmesine dayanarak gerçekte var olmayan bir bağlantı kuruyor ve bu aykırılığa dayalı bir mizah üretiyor.

Aşağıdaki örnekte ise Bierce yine bir sözcük oyununa başvuruyor. Bu sefer yeni bir sözcük üreterek değil ama aynı kökü barındıran iki sözcüğü peş peşe kullanarak:

KM: Day, n. A period of twenty-four hours, mostly misspent. This period is divided into two parts, the day proper and the night, or day improper- the former devoted to sins of business, the latter consecrated to the other sort. These two kinds of social activity overlap. (Bierce, 1999: 49).

EM-G: gün, i. Çoğu boşa harcanan yirmi dört saatten oluşan zaman dilimi. Bu zaman dilimi ikiye ayrılır: asıl gün ve gece (yani asılsız gün). Bunlardan ilki iş hayatının günahlarına, diğeri ise öteki türden günahlara vakfedilir. Bu iki tür sosyal etkinlik kimi zaman çakışır. (Bierce, 2014: 83). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

EM-E: Gün, a. Çoğu boşa geçirilen yirmi dört saatten oluşan bir süre. Bu süre ikiye ayrılır – gündüz, ya da asıl gün, ve gece, yani sahte gün. Birincisi iş ile ilgili günahlara ayrılmışken ikincisi öbür türlü günahlara vakfedilmiştir. Bu iki içtimai aktivite birbirleriyle kesişirler. (Bierce, 2018: 50). (Çev. Armağan Ekici).

Bu örnekte “proper” ve “improper” sözcükleri peş peşe kullanılıyor ve bir sözcük oyunu yaratılıyor. “Proper” sıfatı İngilizcede öncelikle “uygun” ve “doğru” gibi anlamlar taşır. Buradaki tanımda olduğu gibi başka bir sözcüğün ardından geldiğinde ise söylenen sözün en önemli, en merkezi kısmının kastedildiği ifade edilmiş olur. Burada da “gün”/“day” sözcüğünden söz ederken ardına eklenen “proper” ifadesi, söze “asıl gün” yani Türkçede kullandığımız haliyle “gündüz” anlamı katıyor. “Improper” sıfatı ise, “proper” sıfatının tersine “uygunsuz”, “yanlış”, “sahte” gibi anlamlar taşıyor. Bununla birlikte “improper” sözcüğünün, “proper” sözcüğü gibi başka bir sözcüğün ardına getirilerek kullanıldığı bir yapı yok. Kaynak metinde Bierce, sözcüğü böyle bir yapı içinde kullanarak dilin sınırlarını zorluyor ve yeni bir yapı üretiyor.

Çevirmen Özge Duygu Gürkan'ın, çevirisinde benzer bir oyun yapmak istediği ve bunun için “asıl” ve “asılsız” sıfatlarına başvurduğu görülüyor. Çevirmen, böylece hem aynı kökten türeyen iki sözcüğü peş peşe kullanarak benzer bir etki yaratmış oluyor hem de “asılsız gün” ifadesiyle Türkçede yaygın olmayan bir kullanım örneği veriyor. Bierce gibi yeni bir yapı üretmiyor ama kaynaktakine benzer aykırı bir dil kullanımı örneği sunmayı başarıyor. Armağan Ekici'nin ise bu kısmın çevirisinde dilsel bir oyun yapmadığı görülüyor. “Asıl gün” ve “sahte gün” ifadelerini kullanarak düz anlam düzeyinde bir karşılıklı karar kıldığı anlaşılıyor.

Özge Duygu Gürkan'ın, kaynak metinde Bierce tarafından üretilen sözcükleri çevirirken, kaynak dildekine benzer yöntemler kullanarak Türkçede yeni sözcükler üretme yoluna gittiği ve bu sayede kaynak metindekine benzer bir mizah etkisi yaratmaya çalışmış olduğu görülüyor. Aşağıda bu konuyla ilgili iki örnek sunulmaktadır.

KM: Gunpowder, n. [...] presented him with a sack of gunpowder, representing it as the seed of the *Flashawful flabbergastor*, a Patagonian cereal of great commercial value, admirably adapted to this climate. [...] (Bierce, 1999: 102).

EM-G: barut, i. [...] büyük bir ticari değere sahip olan ve bu iklime hayranlık verici bir şekilde uyum sağlamış bulunan *pattadanak gümbürdek* adında bir Patagonya tahılının tohumu olduğunu söylediği bir çuval dolusu barut vermişti. [...] (Bierce, 2014: 32). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Bu tanımda hayali bir tohumun ismi olarak “*Flashawful flabbergastor*” sözü üretilmiştir. Bu söz üretilirken İngilizce sözlükte kolayca bulunabilen “flash”,

“awful” ve “flabbergast” sözcükleri kullanılmıştır. “Flashawful” sözcüğü, “parlamak” ve “şimşek çakması” gibi anlamlar taşıyan “flash” sözcüğü ile “berbat” ve “korkunç” gibi anlamlar taşıyan “awful” sözcükleri yan yana getirilerek üretilmiştir. “Flabbergastor” sözcüğü ise “şaşkına çevirmek” ve “hayrete düşürmek” gibi anlamları olan “flabborgast” fiiline yapım eki getirilerek oluşturulmuştur. Ayrıca benzer seslerin tekrarlanmasıyla da ayrı bir oyun yapılarak işin içinde bir iş olduğunu anlatan bir etki yaratılmıştır. Çevirmenin de Türkçede benzer bir oyun yapmak ve yeni bir sözcük üretmek istediği anlaşılıyor. Bunun için konuşma dilinde yer alan ve TDK derleme sözlüğünde “birdenbire, ansızın” olarak tanımlanan “pattadanak” sözü ile “çok gürültülü” anlamında kullanılan “gümbür gümbür” ifadesinden yola çıkarak kendi ürettiği “gümbürdek” sözünü yan yana getirmiş olduğu görülüyor. Kaynak metindeki sesleri kullanmasa da başka seslerin tekrarlanması yoluyla o da kaynak metindekine benzer bir düzenbazlık, aldatmaca etkisi yaratıyor. Türkçede yeni bir sözcük yaratırken kaynak dilde kullanılan sözcüklerin düz anlamlarının peşinden gitmek yerine benzer bir etki yaratmak amacıyla sözlük anlamı farklı olan sözcükler kullanıyor. Benzer bir yöntem “Edebiyat” maddesinde de başvurmuş olduğu görülüyor:

KM: Literature, n. The collective body of the writings of all mankind, excepting Hubert Howe Bancroft and Adair Welcker. Theirs are Illiterature. (Bierce, 1999: 152).

EM-G: edebiyat, i. Tüm insanlığın yazdığı eserlerin yekûnu – Hubert Howe Bancroft ve Adair Welcker’inkiler hariç. Onlarinkiler Cahiliyat. (Bierce, 2014: 62). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Bu tanımda Bierce, “literature” / “edebiyat” sözcüğüyle karşıtlık oluşturacak şekilde “il-” önekini kullanarak “illiterature” sözcüğünü üretiyor. “Il-” öneki, “l” ile başlayan sözcüklerin karşıt anlamlısını üretmek için kullanılan bir ektir yani Bierce burada yeni bir sözcük üretirken dilin kurallarını da uygun bir şekilde kullanıyor. Burada ürettiği “illiterature” sözcüğü, edebiyatla karşıtlık kurarken “cahil” ve “okuma yazma bilmeyen” anlamına gelen “illiterate” sözcüğünü de hatırlatıyor. Çevirmen Gürkan, Türkçede benzer bir karşıtlık oluştururken Türkçeye geçmiş bulunan “namevcut”, “nataman” sözcüklerindeki na- yapısını ya da “gayriciddi” ve “gayriahlaki” sözcüklerindeki gayri- yapısını kullanarak bir sözcük üretmek yerine “illiterate” sözcüğünün etkisini yakalamak için “cahil” sözcüğünden yola çıkıyor ve “edebiyat” sözcüğüyle uyaklı olacak şekilde “cahiliyat” sözcüğünü üretiyor. Böylece hem sözcük oyununu hem de kaynak metindeki alayı erek dilde yeniden üretmiş oluyor.

Yukarıda verdiğim örneklerde, çevirmenlerin sözcük oyunlarını aktarma konusunda nasıl çözümler ürettiklerini göstermeye çalıştım. Amacım kapsamlı bir çeviri eleştiri yapmak olmadığı için sadece dikkat çekici çözümlerin üretildiği örneklere odaklandım ve aynı yöntemlerin tüm kitap boyunca uygulanıp uygulanmadığını gözlemlemeyi hedeflemedim. Aşağıdaki bölümde, Özge Duygu Gürkan’ın çevirisini dikkate alarak dinî, kültürel, tarihsel ve edebî göndermelerin

çevirisinde çevirmenin nasıl bir yaklaşım benimsediğini, hangi durumlarda dipnot kullanımını gerekli bulduğunu ve hangi durumlarda göndermelerden vazgeçmeye karar verdiğini anlamaya çalışacağım.

DİNİ, KÜLTÜREL, TARİHSEL VE EDEBİ GÖNDERMELER

Sözlüğün birçok maddesinde mizahın dinî ve kültürel öğelere ya da güncel olaylara gönderme yaparak oluşturulduğu görülüyor. Edebi göndermeler ve parodiler de bazı maddelerdeki mizahın oluşmasında önemli rol üstleniyor. Bu gibi göndermeler yoluyla yapılan bir mizahın erek kültür içinde de etkili olması için söz konusu göndermelerin okur tarafından anlaşılması elbette çok önemli. Aradan geçen zaman içinde güncel olayların sürekli değişmesi ya da kaynak metnin yazıldığı dönemde gündemde olan bir konunun zamanla unutulması gibi sebeplerle yüz yıl önce yazılmış bir yapıtın tekrar baskılarında, aynı dilin okuru için de bazı göndermeleri takip etmek zor olabilir. Bu nedenle bazı yapıtların aynı dildeki yeniden basımlarda da editörler devreye girerek metnin yazıldığı dönemdeki güncel olaylarla, kültürel ya da edebî göndermelerle ilgili okura bilgi verir, ayrıntılı açıklamalar ekler. *Şeytanın Sözlüğü*'nün David E. Shultz ve S.T. Joshi editörlüğünde yapılan 1999 baskısı da bunlardan biri (Bierce, 1999). Bu baskıda editörlerin, kitabın son kısmına uzun açıklamalar ekleyerek meraklı okurlara yardımcı olma yoluna gitmiş oldukları görülüyor. Hem Bierce'in parodisini yaptığı bazı şiirlerin özgün hallerini veriyor hem de gerektiğinde o dönemde gündemde olan bazı tartışmaları hatırlatıyorlar. Çeviride de okurun bazı maddelerdeki mizahı kavrayabilmesi için bu tür açıklamalar çok gerekli olabilir. Armağan Ekici, kısmî olan çevirisinde bu gibi açıklamalar getirmemiştir ama Özge Duygu Gürkan, bazı yerlerde dipnotlar ekleyerek okura bazı konularla ilgili bilgi aktarmayı gerekli görmüştür. Aşağıdaki sayfalarda Gürkan'ın dinî ve kültürel öğeleri ve güncel konuları işleyerek ya da edebî göndermeler yoluyla yapılan mizahı Türkçeye aktarırken nasıl çözümler ürettiğini gösteren bazı örneklere yakından bakmak istiyorum.

Çevirmen Özge Duygu Gürkan, Shultz ve Joshi'nin yaptığı gibi kitabın sonuna uzun açıklamalar eklemiyor ama çok gerekli gördüğü durumlarda bazı kısa dipnotlar ekleyerek okura özellikle dinî ve kültürel göndermelerle ilgili bilgi vermeyi tercih ediyor. Aşağıda, dinî göndermelerin açıklandığı iki örnek sunmak isterim.

KM: Neighbor, n. One whom we are commanded to love as ourselves, and who does all he knows how to make us disobedient. (Bierce, 1999: 169).

EM-G: komşu, i. Kendimiz gibi sevmemiz emredilen* ve emre itaatsizlik etmemiz için elinden gelen her şeyi yapan kişi.

* "Komşunu kendin gibi seveceksin." (Markos 12:31) -çn. (Bierce, 2014: 130). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

KM: Grass, n. All flesh. (Bierce, 1999: 100).

EM-G: ot, i. İnsan soyu.*

* Tevrat İşaya 40:6 ve İncil 1. Petrus 1:24-25'teki "İnsan soyu ota benzer" ifadesine gönderme -çn. (Bierce, 2014: 168). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Yukarıdaki iki örnekten özellikle ikincisinde, kutsal kitap göndermesini bilmeyen bir okurun mizah ögesini bulmak bir yana tanıma anlam vermesi de son derece zor olacaktır. Ancak "komşu" maddesinin tanımında okur, "sevmemiz emredilen" ifadesini görünce bu emrin yüce bir emir olacağını dipnot olmadan da çıkarabilir. Yine de çevirmenin bu konuda okurun işini kolaylaştırmak istediği anlaşılıyor.

Çevirmen, okurun kaynak metindeki göndermeleri ve mizahı kavraması için sadece dinî konularla ilgili açıklamalar getirmiyor. Ayrıca kaynak metnin yayımlandığı dönemde ABD'de tanınan ancak bugün Türkçe çevirinin okuruna yabancı olabilecek bazı yazar ve düşünürler hakkında da bilgi veriyor. Örneğin "On emir" maddesinde ismi geçen Robert Ingersoll hakkında dipnotla bir açıklama yapma gereği duymuş:

EM-G: On Emir, i. [...] Yapmayacaksın resimler ve putlar / sonra Robert Ingersoll* hepsini haklar. [...]

*Robert G. Ingersoll (1833-1899) Amerikalı siyasetçi ve hatip. Engin kültürüyle ve agnostizmi savunmasıyla tanınır. ç.n. (Bierce, 2014: 166). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Bununla birlikte çevirmen, tanımın içinde verilen bilgilerin mizahı anlamak için yeterli olduğu bazı durumlarda fazladan bilgi eklemiyor. Aşağıdaki örnekte, Britanyalı ekonomist Malthus'un (1766 - 1834) ve Kral Hirodes'in isimleri geçmektedir. Malthus'la ilgili gönderme, tanımın içeriğinden anlaşılabilirdi için çevirmen bu konuda bir dipnot düşmeyi gerekli görmüyor ama Hirodes'le ilgili bilgiye sahip olmadan mizahın nereden kaynaklandığı anlaşılmayacağı için çevirmen bu konuda dipnotla açıklama getiriyor:

EM-G: Malthusçu, s. Malthus'la ya da öğretisiyle ilgili. Malthus nüfusun yapay yollardan sınırlanması gerektiğine inanıyordu, ama sonunda lafta peynir gemisinin yürümediğini anladı. Malthus'çu fikirlerin en pratik savunucularından biri Yahudiyeli Hirodes'tir*, ama aslında bütün meşhur askerler aynı düşünce yapısına sahiptir.

*Hirodes (MÖ 74- MÖ 4), Roma İmparatorluğu tarafından atanmış bir Yahudi kralı. Matta İncili'ne göre, ileride Yahudilerin kralı olacak bir bebeğin (İsa) doğum haberini alması üzerine, tahtını kaybetmemek için Beytullahim'deki iki yaşından küçük bütün erkek çocukların öldürülmesini emretmiştir. -çn. (Bierce, 2014: 146). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Çevirmenin dipnot konusunda abartıya kaçmamaya ve okuru açıklamalara boğmamaya çalıştığı anlaşılıyor. Olmazsa olmaz açıklamaları eklemek ve bağlamın

yardımcı olduğu durumlarda okuma sürecine fazla müdahale etmemek istediği görülüyor. Ayrıca çevirmenin edebî göndermeler ve parodilerle ilgili de açıklama yapmama yoluna gittiği gözlemleniyor. Örneğin “humorist”/“mizahçı” maddesinde Bierce hem dinî bir göndermede bulunuyor hem de bir parodiye başvuruyor. Çevirmen Gürkan’ın, dinî göndermeyi kısa bir dipnotla açıkladığı, ancak parodiyle ilgili açıklama getirmemeyi tercih ettiği görülüyor. Maddenin Türkçe çevirisini aşağıda paylaşmak isterim:

EM-G: Mizahçı, i. Firavun’un taş yüreğini yumuşatıp onu kolayca İsrail halkını en içten dilekleriyle salıvermeye ikna etmiş olabilecek bir musibet.*

İşte zavallı mizahçı! Muzdarip zihni kalabalıkta

komiklikler buluyor kasvete meyilli olsa da. [...]

(Alexander Poke)

*Eski Ahit’e göre Yehova, Firavun’u İsrail halkını azat etmeye ikna etmek için Mısır’a on musibet göndermişti. -ç.n. (Bierce, 2014: 153-154). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Bu tanımın çevirisinde, kaynak metindeki dinî gönderme dipnotla açıklanmıştır ancak tanımı takip eden şiirle ilgili bir açıklama getirmemiştir. Oysa Bierce burada İngiliz şair Alexander Pope’un (1688 - 1744) “An Essay on Man” şiirindeki üslubunun bir parodisini sunmaktadır (Shultz & Joshi, 1999: 312). Pope’la ilgili gönderme, aslında şairin ismi küçük bir değişikliklerle verilerek daha açık hale getirilmiştir ama parodinin çevirisi söz konusu olduğunda işler daha da karmaşıklaşır. Çevirmen kaynak dilde parodisi yapılan şiiri mi dikkate alacaktır yoksa (yapıt daha önce Türkçeye çevrilmişse) mevcut Türkçe çeviriyi mi? Parodiyi bunlarla ilişkilendirmeden tek başına değerlendirerek çevirmek nasıl bir sonuç verir? Erek dil okurları kaynak dildeki şiire ya da bunun varsa Türkçe çevirilerine aşına değilse ve hatta şairin yapıtları erek dizgeye daha önce hiç girmediyse bu parodinin çevirisi erek dizgede nasıl bir işlev taşıyacak, mizah nasıl oluşacaktır? Bu konuyla ilgili sorular daha da arttırılabilir elbette ancak bunlara örneklerden bağımsız bir yanıt aramak yerine çevirmenlerin bu gibi durumlarla nasıl baş ettiklerini anlamaya çalışmak iyi bir yol olabilir. Buradaki örnekle ilgili olarak Pope’ın Türkçede yaygın olarak tanınmadığı söylenebilir çünkü Milli Kütüphane kataloglarında sadece 2006 tarihli bir çevirisi bulunuyor (*Bukleye Tecavüz*, çev. Nazmi Ağıl, YKY). Belki de bu nedenle çevirmen Gürkan’ın, göndermeyi ve parodiyi ikinci planda bırakarak şiirin içindeki mizahî unsurları İngilizcedeki bağlantılarından bağımsız aktarmayı tercih etmiş olduğu anlaşılıyor. “Önlük” maddesi içindeki Thomas Gray parodisi ve “hava durumu” maddesi içindeki Alfred Tennyson parodisi konusunda da çevirmenin aynı yolu benimsemiş ve herhangi bir not eklememiş olduğu görülüyor. Söz konusu şairler, Türkçe çevirilerine kolayca erişilebilen isimler olmadıkları için böyle bir durumda kısa bir dipnot eklemek de mizahın erek dile aktarılması için yeterli olmayacaktı. Bu nedenle çevirmenin sadece bilgi veren ama mizaha katkıda

bulunmayan bir dipnotla okuru yormak yerine bu etkiyi aktarmamayı tercih etmiş olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte çevirmenin, Türkçede de oldukça iyi tanınan ve yapıtları Türkçeye tekrar tekrar çevrilmiş olan Shakespeare'e yapılan göndermelerle ilgili olarak dipnot kullanma yoluna gitmiş olduğu gözlemleniyor. Bu kısa dipnotlar, mizah etkisinin oluşturulması açısından bir işlev görüyor. Bir örnek paylaşmak isterim:

KM: Bedlam, n. A house whose inmates are all poets – “of imagination all compact.” (Bierce, 1999: 24).

EM-G: tımarhane, i. Sakinleri “kuvvetli bir hayal gücüne” sahip şairlerden oluşan hane.* * “Deli, âşık ve şâir / Hepsi kuvvetli bir hayal gücüne sahiptir.” Shakespeare, *Bir Yaz Gecesi Rüyası* -ç.n. (Bierce, 2014: 214). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Burada çevirmenin eklediği dipnot olmasaydı, göndermeyi bilmeyen okur, tanımdaki şakanın nereden kaynaklandığını anlamayacak ve tanıma bir anlam veremeyecekti. Ancak aşağıdaki örnekte çevirmenin başvurduğu yol, yukarıda incelenen örneklerde gözlemlenen yaklaşımların dışında kalıyor:

EM-G: Kaybetmek, i. Sahip olduğumuz -ya da olmadığımız- bir şeyden mahrum kalmak. Bu ikinci anlama örnek olarak, yenilgiye uğrayan bir aday için “seçimi kaybetti” deriz; aynı şekilde, şair Gilder* -o seçkin adam- için “Aklımı kaybetti” cümlesini sarf ederiz. Aşağıdaki meşhur mezar yazıtındaysa kelime daha meşru olan önceki anlamıyla kullanılmıştır:

H'nin külleri yatıyor burada uzun zamandır,
onu kaybetmek bizim ebedi kazancımızdır;
zira kendisi tüm gücüyle ayakta olduğu sırada,
onun kazandıklarını biz kaybediyorduk daima.

*Richard Watson Gilder (1844 - 1909), Amerikalı şair ve editör. -ç.n. (Bierce, 2014: 123). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Burada “kaybetmek” fiilinin kullanımları, İngilizcedeki “lose” fiilinin kullanımlarını her seferinde karşıladığı için çeviri açısından şanslı bir durum olduğu söylenebilir. Art alan bilgisi ve dipnot kullanımıyla ilgili konuda ise, az önce ifade ettiğimiz gibi, öncekilerle uyumsuz bir yaklaşım dikkat çekiyor. Burada adı geçen Richard Watson Gilder'in şair ve editör olduğu bilinmese de sözcük oyunu anlaşılabilir ve bağlama bakarak Gilder'in kaynak dizge içinde ismi bilinen bir kişi olduğu tahmin edilebilirdi. Dipnot da zaten bundan daha fazla bir bilgi aktarmıyor okura. Bununla birlikte çeviride “H” olarak aktarılan isim, kaynak metinde “Huntington” olarak çıkıyor karşımıza. Kitabın İngilizcedeki 1999 baskısının editörleri, kitap sonundaki açıklamaları kapsamında bu kişiyle ilgili bazı bilgiler aktarıyorlar. Buna göre Collis P. Huntington (1821 - 1900), o dönemin önde gelen dört demiryolu yatırımcısından biridir. 1896 yılında, daha önce devletten aldığı

kredilerin geri ödemesi konusunda büyük bir ek süre istediği sıralarda Bierce kendisini şiddetli bir şekilde eleştirmiştir (Shultz & Joshi, 1999: 321). Bu tanımda Gilder ile ilgili dipnot kullanmak yerine Huntington ile ilgili kısa bir açıklama getirmek, Bierce'in politik ve toplumsal tepkisini ifade etmek için mizahı nasıl kullandığının anlaşılmasını sağlayabilir ve mizahın aktarımı konusunda yardımcı olabilir. Ancak elbette çevirmen, kararlarını burada yaptığımız çıkarımlardan farklı değerlendirme süreçleri sonucunda vermiş olabilir. Öte yandan çeviri süreçlerinde çevirmenler asla yalnız değildirler. Çevirenin ismiyle yayımlanan bir kitapta, editörlerin ve redaktörlerin ya da danışmanların da önemli katkıları vardır. Burada tespit edilen çeviri yaklaşımı ve yöntemleri içinde, çeviri sürecinde devreye giren farklı kişilerin kararlarını bir arada gördüğümüzü de aklımızda bulundurmalıyız. Sonuç kısmına geçmeden önce, çevirmenin dinî, kültürel ve tarihî göndermeleri tamamen çeviriden çıkarma yoluna gittiği bir örneği incelemek isterim.

KM: DULLARD, n. A member of the reigning dynasty in letters and life. The Dullards came in with Adam, and being both numerous and sturdy have overrun the habitable world. The secret of their power is their insensibility to blows; tickle them with a bludgeon and they laugh with a platitude. The Dullards came originally from Boeotia, whence they were driven by stress of starvation, their dullness having blighted the crops. For some centuries they infested Philistia, and many of them are called Philistines to this day. In the turbulent times of the Crusades they withdrew thence and gradually overspread all Europe, occupying most of the high places in politics, art, literature, science and theology. Since a detachment of Dullards came over with the Pilgrims in the *Mayflower* and made a favorable report of the country, their increase by birth, immigration, and conversion has been rapid and steady. According to the most trustworthy statistics the number of adult Dullards in the United States is but little short of thirty millions, including the statisticians. The intellectual centre of the race is somewhere about Peoria, Illinois, but the New England Dullard is the most shockingly moral. (Bierce, 1999: 61).

EM-G: mankafa, s ve i. Yazıda ve hayatta hüküm sürmekte olan hanedanın üyelerine verilen isim. Mankafalar Âdem'le birlikte gelmiş ve hem sayıca çok hem de gürbüz yapılı olduklarından dünyanın yaşanılabilir kısımlarını işgal etmişlerdir. Güçlerinin sırrı darbelere karşı duyarsızlıklarında yatar; onları kalın bir sopayla okşadığımızda yavan bir ifadeyle gülerler. Kökenleri Hödükistan'a dayanan Mankafalar, ahmaklıkları tarım mahsullerini kurutunca açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalarak bu toprakları terk etmişlerdir. Haçlı Seferlerinin çalkantılı zamanlarında yavaş yavaş Avrupa'nın her yerine yayılarak siyaset, sanat, edebiyat, bilim ve teolojideki yüksek makamların çoğunu işgal etmişlerdir. Mankafaların bir kısmı *Mayflower* gemisindeki yolcularla birlikte yeni kıtaya gelip de buranın gayet yaşanılabilir olduğunu gördükten sonra, sayıları doğum, göç ve katılım yoluyla hızla artmıştır. Güvenilir istatistiklere göre ABD'deki yetişkin mankafaların sayısı - istatistikçiler dahil- otuz milyona yakındır.*

*Sözlüğün yazıldığı yıllarda ABD nüfusu 60 milyon civarındaydı. -ç.n. (Bierce, 2014: 147). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Bu maddenin çevirisinde, tarihsel, kültürel ve dinî bazı göndermelerin silinmiş ve kaynak metnin biraz kısaltılmış olduğu gözlemleniyor. Çeviriye daha yakından bakmak isterim: Bu tanımda ismi geçen Mayflower gemisi, 1920 yılında İngiltere’den Amerika kıtasına göç ederek burada İngilizlerin ikinci başarılı kolonisini kuran ve Pilgrim Atalar ya da Pilgrimler olarak tanınan Püriten İngilizleri taşımış olduğu için ABD tarihinde önemli bir yere sahiptir. “Pilgrim” sözcüğü, İngilizcede, kutsal bir yere dinî amaçlarla bir ziyaret yapan kimseler için kullanılmaktadır. Burada da dinî gerekçelerle göçen ve yeni bir yerleşim kuran önderler söz konusudur. Kaynak metinde, geminin yolcularından “Pilgrims” olarak söz edilmektedir. Çeviride, Mayflower gemisi ve yolcularının özelliği hakkında bir bilgi verilmiyor. Çevirmen Gürkan, bununla ilgili bir dipnot ekleme gereği görmemiş. Çeviri metnin okuru, daha önceden geminin adını duymamışsa burada Avrupa’dan ABD’ye giden herhangi bir gemiden söz edildiğini düşünebilir. Ancak çevirmen geminin Amerika kıtasında gittiğinin anlaşılması için metne “yeni kıta” ifadesini eklemiştir. Kaynak metin öncelikle ABD’li okurlara hitaben ABD’li bir yazar tarafından kaleme alınmış olduğu için metindeki “came over” ifadesi, geminin ABD’ye gittiğinin anlaşılmasına yetiyor. “Gemi geldi” denildiği zaman, söyleyenin bakış açısı dikkate alındığında, geminin söyleyenin bulunduğu yere gitmiş olduğu anlaşılıyor. Çeviride ise bu bilgiyi okura daha rahat iletmek için çevirmenin küçük bir ekleme yapmış olduğu ve “yeni kıtaya gelip” ifadesini bu nedenle çevirisine katmış olduğu anlaşılıyor. Ancak geminin tarihsel ve kültürel özelliği hakkında bir bilgi vermemeyi tercih ettiği görülüyor.

Aynı tanımın içinde ayrıca “Boeotia”, “Philistia”, “Philistines” ve “Peoria” gibi başka özel isimler de geçmektedir ve bunlar da “Ahmakların” yeryüzüne yayılması hikayesi açısından önemlidir. Tanıma göre “Dullards”/ “Ahmaklar”, Adem’den beri yeryüzündedir ve Batı medeniyetinin gittiği ve benimsediği her yerden geçmiştir ve hepsinde kendini göstermiştir. “Boeotia”, “Philistia” ve “Peoria” da bunlar arasındadır ancak bu özel isimlerin çeviriye aktarılmamış olduğu görülüyor. “Boeotia”, Azra Erhat’ın *Mitoloji Sözlüğü*’nde “Boiotia” olarak anılmakta ve Yunanistan’da bir bölge olduğu belirtilmektedir (Erhat, 1997: 312). Çeviride “Boeotia” özel isminin “Hödükistan” olarak çevrildiği ve böylece anlatının hayali bir evrene taşındığı anlaşılıyor. Aynı yaklaşımla paralel bir şekilde Philistia” ve “Philistines” isimlerinin de atlanmış olduğu gözlemlenmektedir. Collins Sözlüğü’ne göre “Philistia” eski Filistin’de bir bölgedir. “Philistines” ise “Philistia’da yaşayan ve Yahudilerle sürekli savaşan Sami olmayan bir halka mensup kişiler” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca ilk harfi küçük yazıldığında “görüşleri ve beğenileri açısından son derece dar kafalı ve kendini beğenmiş, kültürel ve estetik değerlere sahip olmayan ve bunları önemsemeyen” anlamı taşıdığı belirtilmektedir. Bu özel isimler ve taşıdıkları anlamlar ve göndermeler, çeviride yer almıyor. Tanımın son cümlesinde yer alan “Peoria”, “Illinois”, ve “New England” isimlerinin de çeviriden çıkarılmış olduğu görülüyor. Burada çevirmen, günümüz bağlamını dikkate alarak, adı geçen yerlerde yaşayan kişilere “mankafa” dememek için bu yola gitmiş olabilir. Tüm göndermeleri tek tek dipnotla açıklaması

durumunda, dipnotun tanımdan daha uzun olacağını ve mizah etkisinin de bu nedenle kaybolacağını düşünmüş olması da çok mümkün.

Bununla birlikte çevirmenin kültürel, tarihsel ve coğrafi bağlamları çevirinin dışında bırakırken farklı bir konuyla ilgili dipnot düşmeyi gerekli görmüş olduğu gözlemleniyor. Tanımın son kısmında ABD'de yaşayan "Mankafaların" yaklaşık sayısı verilmektedir. Bu sayının anlamlı olabilmesi için bütünle kıyaslanması gerekeceğini düşünen çevirmen dipnot kullanımına başvurarak metnin yazıldığı dönemdeki ABD nüfusuyla ilgili bir bilgi eklemiştir. Çevirmenin dipnotta verdiği bilgi sayesinde okur, tanım içinde ABD nüfusunun yarısının "Mankafa" olduğunun iddia edildiğini anlamış oluyor. Bu bilgi okurun kolayca ulaşabileceği bir bilgi değildir ve mizahta oran/orantısızlık önemli bir rol oynayabildiği için burada komik unsurun ortaya çıkması amacıyla dipnota başvurulmuş olduğu sonucuna ulaşılabilir.

SONUÇ

Bu makalede, Ambrose Bierce'in *Şeytanın Sözlüğü* başlıklı yapıtının Türkçedeki son iki çevirisine odaklanarak çevirmen Özge Duygu Gürkan ve Armağan Ekici'nin kaynak metindeki mizahi unsurları Türkçeye aktarmak için izledikleri yolları gözlemlemeye çalıştım. Özellikle sözcük oyunlarının ve dinî, kültürel, tarihsel ve edebî göndermelerin bulunduğu kısımlara odaklanarak çevirmenlerin ürettikleri çözümleri inceledim. Çift anlamlılığa dayalı sözcük oyunları konusunda çevirmenlerin Türkçede kaynak dildekine benzer oyunlar yapma yoluna gittiğini ve öncelikle Türkçede de yine çift anlamlı sözcükler araştırdığını ve kullandığını gözlemledim. Benzer bir çift anlamlılığın Türkçede bulunmadığı durumlarda kaynak dildekine benzer bir oyun üretmek için çeviriye kaynak metinde bulunmayan bazı sözcükler eklemiş olduklarını gördüm. Kaynak dilde yeni üretilen sözcükler ya da mevcut sözcüklerin kaynak dil içinde aykırı ya da yenilikçi kullanımlarının söz konusu olduğu durumlarda çevirmenlerin de Türkçede benzer şekilde yeni sözcükler ürettiğini ve yine benzer şekilde aykırı ya da yenilikçi kullanımlara yöneldiğini tespit ettim. Bu gibi durumlarda, sözcüklerin sözlük anlamlarıyla sınırlı kalmak yerine kaynak metinde yapılan oyunun bir benzerini üretmeyi tercih ettiklerini gözlemledim. Dinî, kültürel, tarihsel ve edebî göndermeler konusunda Özge Duygu Gürkan'ın kimi zaman kısa dipnotlara başvurduğunu, ama çok uzun açıklamalar vermekten kaçındığını gördüm. Bu dipnotları sadece mizahın anlaşılması için göndermelerin kavranmasının gerekli olduğu durumlarda kullandığını gözlemledim. Ancak özellikle edebî göndermeler konusunda, Türkçe çevirinin okuru için anlamlı olmayacak, yapıtları Türkçede yeterince tanınmayan yazarlarla ilgili göndermeleri ya da parodileri açıklamak için uzun dipnotlar kullanmadığını, bunları sadece dilsel özellikleriyle çevirip gerisini daha meraklı okurun kendisine bırakmış olduğunu tespit ettim. Bununla birlikte kaynak metinde yer alan ancak toplumsal açıdan sorunlu olabilecek ve ayrımcılık sayılabilecek bazı yorum ve göndermeleri de çevirisinin dışında bırakmış olduğunu gözlemledim. Bu iki çeviri birlikte değerlendirildiğinde, kuralcı bir yaklaşım

çerçevesinde belki de çevirisi “imkânsız” gibi görülebilecek mizah örneklerinin, deneyimli çevirmenlerin getirdikleri yaratıcı çözümlerle Türkçeye başarılı bir şekilde aktarılmış ve kaynak metindeki mizahın erek dilde yeniden üretilmiş olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Attardo, S. (1994). *Linguistic theories of humor*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Bierce, A. (1992). *Karanlığın kahkahası*. Çev. Sulhi Dölek. İstanbul: Altın Kitaplar.

Bierce, A. (1999). *The unabridged Devil's dictionary*. Haz. David E. Shultz & S.T. Joshi. Athens & London: The University of Georgia Press.

Bierce, A. (2001). *Yaşamın ortasından: Askerlerin ve sivillerin öyküleri*. Çev. Dost Körpe. İstanbul: İthaki Yayınları.

Bierce, A. (2002). *Keşiş ve celladın kızı*. Çev. Seher Özbay. İstanbul: İthaki Yayınları.

Bierce, A. (2005). *Şeytanın sözlüğü*. Çev. Cemal Atıla. İstanbul: Omega Yayınları.

Bierce, A. (2007). *Şeytan'ın sözlüğü*. İstanbul: Nokta Kitap.

Bierce, A. (2014). *Şeytanın sözlüğü*. Çev. Özge Duygu Gürkan. İstanbul: Metis Yayınları.

Bierce, A. (2018). *Epigramlar ve şeytanın sözlüğü'nden okkalı maddeler*. Çev. Armağan Ekici. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Ekici, A. (2016). Ambrose Bierce ve şeytanın sözlüğü. *IAN Edebiyat*. 6, 32-34.

Erhat, A. (1997). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Gürkan, Ö. D. (2014). Çevirmenin notu. *Şeytanın sözlüğü*. İstanbul: Metis Yayınları.

Koskinen, K & Paloposki, O. (2010). Retranslation. Y. Gambier ve L. van Doorslaer (Der.), *Handbook of translation studies online*, <https://benjamins.com/online/hts/articles/ret1>, (Erişim tarihi: 30.10.2018).

Low, P. A. (2011). Translating jokes and puns. *Perspectives: Studies in Translatology* 19 (1), 59-70.

Pope, A. (2006). *Bukleye tecavüz*. Çev. Nazmi Ağıl. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Shultz, D. E. & Joshi, S.T. (1999). Notes. David E. Shultz & S.T. Joshi. (Der.), *The unabridged Devil's dictionary* içinde (ss. 271-348). Athens & London: The University of Georgia Press.

Şener, S. (2018). Mizahın dili ve uyuşmazlık. *Bilim ve Gelecek*, 169, 35-39.

Tahir Gürçağlar, Ş. (2008). Retranslation. M. Baker ve G. (Der.), *Routledge encyclopaedia of translation studies* içinde (ss. 232-235). London ve New York: Routledge.

Tymoczko, M. (2000). Translation and political engagement. activism, social change and the role of translation in geopolitical shifts. *The Translator* 6 (1), 23-47.

Vandaele, J. (2011). Humor in translation / Çeviride Mizah. Çev. A. Akbatur & M. Savcı. *Handbook of Translation Studies Online*. <https://benjamins.com/online/hts/articles/hum1>, (Erişim tarihi: 23 Ekim 2018).

Venuti, L. (2004). Retranslations: The creation of value. K. Faull (Der.) *Translation and Culture* içinde (ss. 25–38).

Yayın Geliş Tarihi: 22.11.2018
Yayına Kabul Tarihi: 14.01.2019
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.486578>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 35-55
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TÜRK SİNEMASINDA AİLE VE KADIN TEMSİLİNİ EVLAT EDİNME BAĞLAMINDA YENİDEN OKUMAK: CAN VE ALBÜM FİLMLERİ

Ali Emre BİLİS*

Öz

Türk sineması aile yaşamına ilişkin hikâyeler açısından oldukça üretken bir geçmişe sahiptir. Birçok filmde ailenin özel hayatı ve aile bireyleri olarak anne, baba ve çocuğun davranışları temsil edilmiştir. Bu temsiller genellikle ataerkil değer yargılarını izleyiciye aktarmıştır. Türk sineması aile ve toplum için son derece önem taşıyan evlat edinme hizmetini ise zaman zaman ilgi göstermiştir. Bu çalışma, Türk sinemasındaki aile ve kadın temsiline, evlat edinme kavramına bir bakış açısı getirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda öncelikle evlat edinmeyle ilgili filmler tespit edilmiş ve açıklanmıştır. Evlat edinmenin aile ve toplum açısından anlamını irdelemeleri sebebiyle Can (2012) ve Albüm (2016) isimli filmler çalışma kapsamında analiz edilmiştir. Nitel yöntem ve betimleme tekniği ile yapılan analizden elde edilen bulgular, evlat edinme sürecinde geleneksel değer yargılarına sahip toplumsal çevrenin etkin olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu filmler, evlatlık konusunu anlatıdaki dramatik bir unsur olarak kullanmaya ilişkin bir geleneği olan Türk sinemasının artık daha gerçekçi ve daha sorgulayıcı bir yaklaşıma sahip olduğunu örneklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Evlatlık Edinme, Kadın, Toplumsal Cinsiyet, Aile, Sinema.

RE-READING THE FAMILY AND WOMAN PRESENTATION IN TURKISH CINEMA IN THE CONTEXT OF ADOPTION: CAN AND ALBÜM FILMS

Abstract

Turkish cinema have a productive history in terms of family life stories. Private life of family and the behaviours of mother, father and child as family members were presented in many films. These presentations usually narrated the patriarchal value judgment to the audience. Turkish cinema sometimes take an interest in adoption organization which is very important for family and society. This study is seeking for the view of point about family and woman presentation and adoption concept in Turkish cinema. First of all, films related to child adoption were detected and explained. Can (2012) and Albüm (2016) films were analyzed in the study concept for the reason of their discussion to the mean of adoption for family and society. The findings that we get from qualitative method and description technique is showing the efficient social environment which have traditional value judgment

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Bilis, A. E. (2019). Türk sinemasında aile ve kadın temsilini evlat edinme bağlamında yeniden okumak: Can ve Albüm filmleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 35-55.

*Dr. Öğr. Üyesi, 15 Kasım Kıbrıs Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Görsel İletişim ve Tasarım Bölümü, ORCID: 0000-0001-9892-9907, aliemrem@hotmail.com

in adoption process. As a conclusion, both films give an example about more realistic and more query approach of Turkish cinema which has a tradition for using adoption subject as a dramatic element in the narrative.

Keywords: Adoption, Woman, Gender, Family, Cinema.

GİRİŞ

Sinema sanatı hem sonsuz bir yaratıcılığı hem de en yalın gerçekliği temsil etme gücüne sahiptir. Sinemanın yaratıcı yönü bireylerin hayal gücüne katkı sağlarken hayatın gerçekliğini yeniden yorumlama becerisi ise insanların olaylara ve olgulara ilişkin bakış açılarını etkileyebilmektedir. Böylelikle günümüzde sinema bir eğlence aracı olduğu kadar bireyleri ve toplumu etkileyebilen düşünsel bir araç olarak da kitle iletişiminin önemli bir parçasıdır. Toplumu etkileme hususundaki potansiyeli, sinemanın aileye ve kadına olan bakış açısını önemli hale getirmektedir.

Sinema filmlerinde çoğu zaman aileye ilişkin temsiller yer almakta hatta fantastik ve bilimkurgu filmlerde dahi kadın erkek ilişkileri, toplumsal roller ve cinsiyet anlayışı hakkında söylemlere rastlanabilmektedir. Türk sineması ise genel itibarıyla aileyi merkeze alan bir geleneğe sahiptir ve toplumda var olan “erkeklik” ve “kadınlık” algısına ilişkin birçok anlatı içermektedir. Bu anlatılar çoğu zaman mevcut ataerkil bakış açısını yansıtmakta, kadın sorunlarını sosyolojik veya feminist perspektiften ele alan az sayıda film bulunmaktadır.

Türk sinema tarihinde kadının yaşadığı sorunları ele alan filmler arasında; berdeli konu edinen *Ezo Gelin* (1968), mahalle baskısının kadın üzerindeki etkisini aktaran *Teyzem* (1986), kadın-erkek eşitsizliği yaratan yasal düzenlemeleri eleştiren *Madde 438* (1990), töre cinayetini ele alan *Mutluluk* (2007) ve çocuk gelinleri konu edinen *Lal Gece* (2012) gibi filmler bulunmaktadır. Bu filmlerde ele alınan sorunlar ve kadına karşı yapılan eylemler çeşitli yönleriyle toplumsal vicdana, hukuk devletine, evrensel insan haklarına, özgürlüklere, adalete aykırıdır ve bu sebeple kamuoyunu ilgilendiren bir niteliğe sahiptir. Bununla beraber Türk sineması, toplumun geniş bir kesimini ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan ilgilendiren, dolayısıyla kadını, erkeği, çocukları kısacası aileyi etkileyen kentleşme, işsizlik, göç, Batılılaşma, yabancılaşma vb. gibi çeşitli konuları da sıklıkla işlemektedir. Bu temaların ele alınış biçimlerinde mevcut toplumsal cinsiyet anlayışının yansımaları ve geleneksel düzenin değişmezliğine ilişkin karamsarlık gözlenebilmektedir.

Bu çalışma Türk sinemasında ailenin ve kadının temsilini evlat edinme uygulaması çerçevesinde değerlendirme girişiminde bulunmaktadır. Yapılan literatür araştırmasında, evlat edinmeye ilişkin hukuk, din ve psikoloji alanlarında çalışmalar tespit edilmiş, sinema ve medya alanında ise bu içerikte çalışmaların eksikliği görülmüştür. Oysa toplumda eski bir geçmişi olan evlat edinme günümüzde hukuki ve sosyal bir kurum olarak hem bireyleri hem de toplumu etkilemekte ve sinema için bir temsil alanı oluşturmaktadır. Nitekim günlük yaşam, iş hayatı, geçim sıkıntısı ve çağdışı geleneklerle beraber evlat edinme veya ona benzer bir uygulama

olan beslemelik de toplumsal bir gerçek olarak sinemada zaman zaman konu edilmektedir. Türk melodram sinemasının bir örneği olan *Kınalı Yapıncak* (1968) gibi filmler, evlat edinilen veya himaye altına alınan çocuklara ilişkin toplumsal bakış açısını irdeleme imkânı sunmaktadır. Türk melodramları genellikle iyi-kötü, zengin-fakir, modern-geleneksel ayrımları üzerine kuruludur ve evlatlık kavramı bu ayrımı belirginleştiren bir toplumsal konumu temsil etmektedir. Bununla birlikte, evlat edinmeyi hukuki bir süreç, bir prosedürler bütünü ve ailenin yapısını değiştiren bir uygulama olarak ele alan filmler daha nadir olarak görülmektedir. Bu filmlerden ikisi olan *Can* (2012) ve *Album* (2016) filmleri, yalın ve gerçekçi anlatımları ve düşündürücü söylemleri itibarıyla çalışma kapsamında değerlendirilmektedir. Böylelikle Türk sinemasında aileye ve kadına ilişkin sinematografik yaklaşıma güncel bir bakış oluşturulmakta ve toplumda mevcut olduğu halde fazla konuşulmayan evlat edinme gerçeğinin boyutları görünürleştirilmektedir.

TOPLUMSAL CİNSİYET ODAĞINDA TÜRK SİNEMASINDA AİLE VE KADIN

Aile, toplumun en küçük birimi, temel yapı taşıdır ve bununla beraber hukuksal, psikolojik ve sosyolojik bir kurumdur. Birey, aile sayesinde toplumun bir parçası olurken aynı zamanda hayata ilişkin egemen değerleri, politik ve sosyal yönelimleri, kadın ve erkeğin toplumsal rollerini de öğrenmektedir. Geleneksel düşünceye göre, “ailenin en etkili şekilde işleyişi için kadın anlatımsal roller üstlenerek çocuklara bakım, güvenlik ve duygusal destek vermeli diğer yandan erkek araçsal rolleri yerine getirmeli, ailenin ekmeğini kazanan kişi olmalıdır” (Parsons’tan akt. Giddens, 2005, 114). Kadınların çalışma hayatına yoğun olarak katıldığı günümüz toplumunda ailenin işleyişinde çeşitli farklılıklar gözlenebilmektedir. Çalışan kadınlar ailede araçsal bir rol üstlenmekte ve gelir getirme konusundaki erkek egemenliğini değiştirmektedir. Çocuklarla kurulan sağlıklı bir iletişimin ve onlara verilen duygusal desteğin önemini kavrayan erkekler ise anlatımsal bir işlevi yerine getirmektedir.

Toplumsal düzende kadın ve erkeğin bir takım farklı yeteneklerle, değerlerle özdeşleştirilmesinin temelinde İngilizce “gender” olarak ifade edilen toplumsal cinsiyet anlayışı bulunmaktadır. Bu anlayış, kadın ve erkeğe toplum içerisinde farklı roller vermekte ve yine onları sahip oldukları sorumluluklar açısından farklılaştırmaktadır. Toplumda sözel bir konsensüsle kabul gören bu yaklaşım, kadınlık ve erkeklik arasında simgesel bir ayrıma inşa etmektedir. “Kadın-erkek ayrımı simgeciliğinin, erkekler ve kadınların kendi imajlarının gelişimi üzerinde son derece gerçek yansımaları bulunmaktadır” (Lloyd, 1996, 9). Bu yansımalar, davranışların, giyim kuşamın ya da eylemlerin kadınlık ve erkeklik imajına uygun olarak gerçekleştirilmesi yönünde bir düşünceyi doğurmaktadır.

İnsanların sahip olduğu cinsiyet anlayışında içine doğdukları toplumsal yapının belirleyiciliği söz konusudur. Zira toplumsal cinsiyet, “tamamen toplumsal olarak kültürel inşalarla üretilmekte ve bu bağlamda bireylere zoraki olarak kabul

ettirilmektedir” (Scott, 2007, 3-11). Bireyler toplumsallaşma sürecinde kadın veya erkek cinsine ait olmanın beraberinde getirdiği bu kültürel kodları içselleştirmektedir. “Kadın ve erkeklerin birbirinden yaradılış, görünüş, düşünüş, yetenek açısından farklı olduğunu varsayımından hareket eden toplum çocuğun önüne cinsiyetine uygun gördüğü davranışları, kuralları koymaktadır” (Conell, 1998, 255). Çocuklar ise ailelerinden, eğitim kurumlarından ve özellikle televizyon ve internet gibi medya araçlarından cinsiyetlere ilişkin davranış ve kuralları öğrenmektedirler. Böylelikle medya, aileler tarafından aktarılan cinsiyet rollerini geliştirmekte, pekiştirmekte ve zaman zaman da değiştirmektedir.

Yaşamı yansıtan bir niteliğe sahip olan sinema, toplumda aileye ve kadına olan bakış açısının anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. “Türk sinemasında aile, korunması ve yüceltilmesi gereken bir kurum olarak işlenmektedir ve dolayısıyla aile kavramını, olumsuz olarak ele alan bir yaklaşıma rastlanılmamaktadır” (Abisel, 2005, 77-78). Film anlatılarında olumlanan birlik, beraberlik, mücadele, iyi niyetlilik gibi kavramlar ancak bir ailenin varlığıyla anlam kazanmaktadır. Ailenin dışında kalmak veya aileden uzakta olmak ise birliğin bozulmasını, tehlikeler karşısında savunmasızlığı ve kötü olayların başlangıcını temsil etmektedir. Türk sineması, ailesine ve babasına karşı gelerek birliği bozanların yaşadığı kötü olayları birçok kez görünürleştirmiştir. Ailenin toplumun bir yapı taşı, devletin mikro düzeyde bir yansımaya olması itibarıyla, Türk sinemasındaki bu tavrın yalnızca aileyi değil aynı zamanda devleti ve düzeni korumaya yönelik olduğu ifade edilebilmektedir.

Geleneklerde, dini inançta ve kültürel alanlarda ailenin ve anneliğin yüceltilmesine paralel olarak Türk filmleri de çoğu zaman aileyi, anneliği yüceltmiş ve idealize etmiştir. Buna karşın 1970’lerin sonlarında yaşanan erotik film furyasında kadının cinsel kimliği, annelik vasfını örseleyen biçimde öne çıkarılmıştır. Bu yıllarda Türk sineması, televizyonun yaygınlaşması ve sinema salonlarındaki izleyici sayısının azalmasıyla birlikte mali sıkıntılar yaşamış ve erotik filmler bir çare olarak görülmüştür. Kaplan’a göre (2004, 61) Türk sinemasında kadın, ailesi ve çocukları için özverili, kocasına bağlı olarak iyi bir şekilde gösterilmektedir. Çoğu filmde fedakârlık, namus, masumiyet, şefkat vb. gibi kavramlar anne olan kadın ile özdeşleştirilmektedir. Türk sinemasında kadın, erkeğin tamamlayıcı unsuru olarak temsil edilmekle beraber aynı zamanda erkeğin mücadele etmesine ya da sıkıntıya düşmesine sebep olan bir kaynak olarak da gösterilmektedir.

Türk sinemasının en önemli dönemlerinden birisi melodram filmleri dönemi 1960’lardan yıllardan 1970’lerin ortalarına kadar devam etmiştir. Belirli “tip”lerle bütünleşen yıldız oyuncuların bulunduğu bu dönemde toplumsal yaşamın üzerine kurulduğu “etkin denetleyici erkek” ve “edilgin denetlenen kadın” imgeleri üretilmiştir. Bu dönemde sinema, kadının kapalı ev çevresinden çıkarak ulaşabildiği tek kolektif mekân haline gelmiştir (Abisel, 2005, 138). Bununla beraber filmdeki erkek ve kadın karakterler bir takım stereotipler ve iyi-kötü arasında keskin ayrımlar vasıtasıyla temsil edilmektedirler. Bu ayrım neticesinde kadınlar, “faziletli anne”,

“dokunulmamış sevgili” gibi iyi biçimde ya da iffetli olamayacak şekilde cinsellik çağrıştıran kötü bir biçimde tanımlamıştır (Kalkan, 1988, 42). Böyle bir tanımlama, kadın için iyi bir eş ve iyi bir anne olma dışındaki her türlü seçeneğin dışlanmasını ifade etmektedir.

1960’lı yıllardaki salon güldürüleri zengin-fakir, kentli-kırsal arasındaki farklılıkları konu edinmektedir. Bu filmlerde para insanı kötü olmaya iten bir nitelik gibi görünmesine karşın filmin sonunda zengin ancak iyi olunabileceği vurgulandığından durum kişilerin iç çarpıklığıyla ele alınmaktadır. “Bu dönem filmlerinde yoksul aileler, sevecen, sıcak ve dayanışmanın var olduğu bir ortamda yaşarlarken zengin ailelerde ahlaki yozlaşmaya rastlanmaktadır. Bu durum sınıfsal çelişkiler yaşayan ailelerin hallerinden memnun olmaları, zenginlere imrenmemelerini sağlayıcı bir yaklaşıma işaret etmektedir” (Abisel, 2005, 79). Bu filmlerde anne rolündeki kadın sevecen ancak fakir ailenin tamamlayıcı bir parçası, zengin ancak mutsuz ailede ise baskın baba ile evlatları arasında bir denge unsuru olarak temsil edilmektedir. Esas kadın ise çoğu zaman haksızlığa uğrayan, hep zorluklarla boğuşmak zorunda kalan, ataerkil baskıyı ve toplumsal statü farkının ağırlığını hep hissedilen bir görünümde dir. Abisel (2005, 137), Türk sinemasının kadına ilişkin ideolojisini şöyle ifade etmektedir:

Kadın karakterlerin başına gelenler –ister töreler, ister kötüler, ister kader yüzünden olsun- çok korkunçtur; bu yüzden kadınlara acımamak elde değildir, ama işte kadını kadın yapan tam da budur, bütün bu korkunçluklara boyun eğmeyi bilmesidir. Kadın eğer çok büyük yanlışlık yapmamışsa, sabrının, fedakârlığının ödülü olarak erkek karşısında küçük başarılar ve evlilik tacını kazanabilir. Ama erkeğin mutsuzluk kaynağı olduğundan, gerektiğinde ölecek cezalandırılması da mübahtır.

1970’lerden itibaren Türk toplumsal yaşamında modernleşmenin meydana getirdiği kentleş(eme)me, işsizlik, göç, kültürel değişim, sınıf farklılıkları vb. gibi sorunlarla karşılaşmaya başlanmıştır. Bu sorunları sinemaya taşıyan filmler ise aile üyelerinin verdiği mücadeleyi ve çözüm arayışlarını öne çıkarmıştır. Örneğin, dürüst ve gururlu fakir bir aile ile zengin ancak yozlaşmış zengin bir aile arasındaki mücadeleyi konu edinen *Aile Şerefi* (1976) filmi, sınıf farklılığını, işsizliği ve ekonomik zorlukları beyaz perdeye taşıyan bir söyleme sahiptir. Filmin anlatısına göre önemli olan zenginlik değil doğruluktur ve aile üyelerinin dayanışmasıdır.

1970’li yıllarda aile merkezinde gelişen hikâyeler sıklıkla ele alınmış, kadın ve erkek bir takım roller, değerler ve yönelimler bütünüyle tanımlanmaya çalışılmıştır. Nitekim sinemada milli ve manevi değerlerin, inancın korunup yüceltilmesini amaçlayan Milli Sinema Akımı kadın ve erkek temsilini bu bağlamda ele almış, maddeci, hazcı ve Batılı bir yaşam yerine maneviyat ve inanca önem veren bir yaşam anlayışını olumlamıştır. Batılılaşma, Milli Sinema Akımının temel sorunlarından birisidir. Bu akıma dâhil olan *Birleşen Yollar* (1970), *Oğlum Osman* (1973), *Gençlik Köprüsü* (1975) gibi filmler bulunmaktadır. Bu sinema

akımı, Batının yozlaşmış değerlerine karşı aileyi korumaya çalışmıştır. Bu akımı temsil eden filmlerde gençlerin kendi milli ve dini değerlerinden uzaklaşarak Batılı değerlere yönelmesinde kimi zaman yozlaşmış ebeveynler, kimi zaman kötü arkadaş çevresi, kimi zaman ise Batı tarzı eğitim sorumlu tutulmuştur. Bu filmlerde kadın, Batılılaştıkça metalaştırılan, manevi değerlere yöneldikçe hak ettiği değeri gören bir şekilde temsil edilmiştir.

Türk sinemasında 1970'lerin sonlarında seks filmleri furyası başlamış ve bu furya 1980 ihtilâline kadar devam etmiştir. Kadının cinsel bir obje olarak metalaştırıldığı bu dönem, sinemanın toplumsal yaşamdan, sıkıntılardan kaçışını ifade etmektedir. 1980 sonrasında ise sinemada feminist akımın izleri görülmeye başlanmıştır. “Feminist ideoloji, toplumdaki cinsiyetçi yaklaşımlara karşı çıkmakta ve gelecekte kurmayı hedeflediği toplumun bu yaklaşımlardan arınmış olmasını amaçlamaktadır” (Kabadayı, 2013, 89). Feminist düşünce kadınları ötekileştiren böyle bir otoriteye ve toplumsal dayatmalara karşı çıkmaktadırlar. “Feminist hareketin gelişmesiyle birlikte, kadının cinselliği üzerinde kontrolü sağlamak ve cinsel arzusu nedeniyle kadını cezalandırmak isteyen bababerkil tavır filmlerdeki kadın karakterlere yönelik şiddet görünümünü ortaya çıkarmıştır” (Özden, 2000, 176). Nitekim bu dönemde çekilen *İffet* (1982) ve *Göl* (1983) gibi filmlerde kadına karşı uygulanan cinsel şiddet görselleştirilmiştir. Bu filmler, “sinemada erkeğin kontrol eden kişi, kadının ise erotik olan ve farklılığı vurgulanarak ‘öteki’ne indirgenen” kişi olmasını örneklemektedir (Kabadayı, 2013, 100). Feminist düşünceyi taşıyan filmler mevcut toplumsal tutumu eleştirmiş ancak kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan kadınların ataerkil düzen tarafından baskı gördüğünü aktararak izleyiciye fazla umut verememişlerdir. *Mine* (1982), *Şalvar Davası* (1983), *Fahriye Ablâ* (1984), *Kurbağalar* (1985), *Kadının Adı Yok* (1987) vb. gibi filmlerde kimi zaman komik, kimi zamansa dramatik bir anlatıyla kadın ve erkek arasındaki toplumsal eşitsizlik eleştirilmektedir. Bu filmlerle kadına yönelik olarak kullanılan töre, baskı ya da şiddet gibi kavramlara eleştirel bir yaklaşım sergilenmeye çalışılmıştır.

1990'lı yıllar ülkemizde özel televizyon kanallarının açıldığı bir dönemdir ve Türk sinemasının ivme kaybettiği bir zamanı ifade etmektedir. Türk sinemasında kadına ilişkin toplumsal sorunların yanı sıra içsel muhasebelerin, benmerkezli anlatımların ön plana çıktığı bu dönemde kadını özellikle kadının cinsel kimliğini ön plana alan filmler yapılmıştır. Bu filmler arasında *İki Kadın* (1992), *Cazibe Hanımın Gündüz Düşleri* (1992), *Mum Kokulu Kadınlar* (1995) gibi filmler bulunmaktadır. Yine bu dönemde Milli Sinema akımını devam ettiren *Sonsuza Yürümek* (1991), *Bize Nasıl Kıydınız* (1994) filmleri ise kadının kimlik sorunlarını İslami bir pencereden değerlendirmektedir. Kadının ve ailenin temsil edilmesinde dünya görüşünün, ideolojilerin sinemaya yansıma biçimi bu filmlerle görülebilmektedir.

2000'li yıllarda aileyi ve kadınların hikâyesini merkeze alan filmler yapılmaya devam edilmiştir. Bu dönemde kadını temel alan filmler genellikle toplumun alt-orta sosyo ekonomik sınıfında yer alan ve kimi zaman kırsalı, kimi

zaman ise yeni kentliyi ele almıştır. Bu filmlerdeki kadınlar töresel sıkıntılarının yanı sıra kent yaşamının getirdiği dışsal ve ailevi sıkıntılarla da mücadele etmektedir. *Mutluluk* (2007), *Hayat Var* (2008), *Üç Maymun* (2008), *Halam Geldi* (2013), gibi filmler günümüzde suçtan, yanlışlardan, insan haklarına aykırı bir takım yönelimlerden zarar gören aileleri merkeze almaktadır.

Dramatik Bir Unsur Olarak Sinemada Evlat Edinme

Günümüzde çerçevesi yasalarla belirlenen evlat edinme; sosyal, ahlâki, dini, psikolojik ve ekonomik boyutları olan toplumsal bir hizmet uygulamasıdır. “Evlat edinme; durumu evlat edindirilmeye uygun bir çocukla, durumu evlat edinmeye uygun kişi/eşler arasında hukuki bağlar sağlanarak çocuk ebeveyn ilişkisinin kurulmasıdır” (<https://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/evlat-edinme>). Bununla birlikte “toplumumuzda evlat edinme kurumu, yetişkin çiftlerin çocuk sevgisi, yardım isteği ve acıma duygusu gibi çeşitli nedenlerle bir çocuğu kendi çocukları gibi benimsemeleri, onu gözetip yetiştirme sorumluluğunu yüklenmeleri olarak bilinmektedir” (Tezcan, 2000, 97). Evlat edinen ile evlatlık arasında yapay bir hısımlık veya soy bağı ilişkisi yaratan evlat edinme uygulaması, ailesi olmayan çocukların korunması ve sağlıklı bir biçimde gelişmesi açısından önem arz etmektedir. Kimsesiz çocukların topluma kazandırılması ve onların kötü alışkanlıklara, suça yönelme risklerinin azaltılması hususunda da evlat edinme uygulamasının pozitif bir etkisi bulunmaktadır.

Ülkemizde evlat edinme Türk Medeni Kanunu tarafından düzenlenmektedir ve hakimın izni ile gerçekleşen bir uygulamadır. Aynı zamanda bürokratik bir süreci ifade eden evlat edinmede yaş, evlilik, eşlerin ortak kararı, çocuğun rızası gibi çeşitli şartlar söz konusudur (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2018). Aslında evlat edinme Eski Türklerde mevcut bir gelenek olup İslamiyetin ilk dönemlerinde yasaklanmış, hukuki sonuç doğurmasa dahi Osmanlı Döneminde devam etmiş, Cumhuriyet Döneminde ise pozitif hukuk düzlemine oturtulmuştur (Tezcan, 2000, 98, 99). Günümüzde öz çocuk gibi nüfusa kaydedilerek evlatlık edinilebildiği gibi çocuğu nüfusuna almaksızın koruyucu ailelik yapmak da mümkündür. Son yıllarda toplumumuzda evlat edinmeye ilişkin pozitif bir bakış açısından bahsedilebilmektedir. Nitekim “2016 yılı TÜİK verilerine göre nüfusun %13.2’si evlat edinmeyi istemektedir” (TÜİK, 2017b). Gerek bireysel gerekse toplumsal alandaki tüm olumlu yönlerine karşın evlat edinme suistimal ihtimalini de taşımaktadır. Bu ihtimaller arasında evlatlık edinilen çocukların ağır işlerde çalıştırılmaları, evdekilere hizmet ettirilmeleri ve işgücü olarak görülmeleri sıralanabilmektedir.

Günümüzde pek rastlanılmayan ancak bir gelenek olarak geçmişte sıklıkla görülen ‘besleme’ uygulaması ise statü olarak evlatlığa benzemekle birlikte çocukların kötü şartlarda yaşamasına sebep olabilen bir niteliğe sahiptir. “Yasal olan ve çocuk lehine işleyen sosyal karakterli evlatlık kurumundan farklı olarak hukuki olmayan beslemelik, insanların bir mal gibi alınıp satıldıkları, karın tokluğuna çalıştırıldıkları devirlerin hatırasını taşıyan ve çocuk aleyhine kolaylıkla istismara

müsait bulunan bir müessesedir” (Köse, 2001, 290). Yoksul ailelerin çocuklarını para karşılığında zenginlerin yanına hizmet etmeleri için verilmesini ifade eden bu uygulama çocukların çoğu zaman sevgiden yoksun bir ortamda yaşamalarına sebep olmuştur. “Çocukların hizmetçi olarak barındırılması, evlât edinmenin 1926 yılında yasalaşmasından sonra da devam etmiş ve o dönemde devlet bu uygulamaya ciddi yaptırımlarda bulunmamıştır” (Gökce, 2017, 26). Günümüzde ise evlat edinme Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı olan Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen, hukuki ve yaptırımlara sahip bir hizmet olarak tanımlanmaktadır.

Türk sinemasında üvey anne, üvey baba ve onlarla sorunlar yaşayan çocuklarla ilgili anlatılara yer veren birçok film bulunmaktadır. Bununla birlikte evlat edinme olgusu veya onun benzeri bir uygulama olan besleme verilme Türk filmlerinde nadiren temsil edilmiştir. Bu temsillerde evlat edinme, çözülmesi mümkün olmayan bir sorunsal, filmdeki dram ve ağırlığı artıran bir unsur veya sınıf farklılığını belirten bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. Klasik Türk sinemasında evlatlık edinmeyle ilgili anlatılar şehirde geçiyorsa zenginlikle, konak veya köşk yaşamıyla ilişkilendirilmektedir. Aynı tema kırsal yaşamı anlatan filmde ele alındığında ise bu sefer izleyicinin karşısına despot ağılık düzeni, çiftlik yaşamı ve fakirlik kavramları çıkmaktadır.

Evlat edinme temasını ele alan en eski filmlerden birisi siyah beyaz çekilen *Evlâtlık* filmidir (1959). Film, İstanbul’da yaşayan zengin bir adam tarafından evlatlık olarak alınan Selma’nın dramatik öyküsünü anlatmaktadır. Film anlatısı evlatlık olmanın sakıncalarına ve zorluklarına dikkat çeken bir söyleme sahiptir.

İstanbul’da geçen filmlerden birisi olan *Talihsiz Yavrum* (1974) zengin bir ailenin köşkünde çalışan Zeynep’in yaşadığı trajik durumu konu edinmektedir. Hamile olan Zeynep’in doğacak çocuğunun yaşaması için ameliyat olması gerekmektedir ancak bunun için maddi imkânları bulunmamaktadır. Zeynep’in kocası Reşat ameliyat masrafı karşılığında bebeği köşkün hanımı Süheyla’ya evlatlık vermeyi teklif eder. Çocuğu olmaması nedeniyle evliliği tehlikede olan Süheyla bu teklifi sevinçle kabul ederken Zeynep ise doğacak bebeğinin hayatını kurtarmak için zorunlu olarak bu duruma razı olur. Film, annelik duygusu çok güçlü olan Zeynep’in çocuğuna kavuşmak için verdiği mücadeleyi izleyiciye aktarmaktadır. Filmin ana söylemine göre, tüm geniş maddi imkânlarla ve zenginliğe karşın evlatlık uygulaması anne ve çocuk arasındaki bağın yerini dolduramamaktadır.

Şehirde geçen ve kan davası sonucu köyden kente göç eden bir aileyi konu edinen *Asılacak Kadın* (1986) filmi zengin bir konağa evlatlık verilen Melek’in hikâyesini anlatmaktadır. Çevresindeki cinsiyetçi yaklaşımın ve yoksulluğun mağduru olan Melek, verildiği zengin konakta evlat muamelesi görmek bir yana hizmetçi olarak kullanılmış, genç kızlık döneminde ise cinsel istismara uğramıştır. Filmde, konak yaşamı tüm zenginliğine karşın evlatlık çocuk için son derece güvensiz ve tehlikeli bir yer olarak tasvir edilmiştir.

Kırsal yaşamın zorluklarını anlatan *Açlık* (1974) filmi, küçük yaşta annesi tarafından köyün ağasına besleme olarak satılan Meryem'in acılı yaşamını anlatmaktadır. Meryem ağanın yanında hem hizmetçi olarak çalıştırılmış hem de ağanın tecavüzüne uğramıştır. Ağalık düzenini eleştiren film anlatısı köy yerinde hem besleme hem de bir kadın olmanın talihsizliğine ve zorluğuna dikkat çekmektedir. Filmde ağa, yanına aldığı çocuğa karşı hiçbir zaman sevecen ve koruyucu olmamış aksine ondan menfaat ve çıkar elde etmeye çalışmıştır.

Ağanın yanına küçük yaşta verilen çocuk hikâyesinin anlatıldığı başka bir film ise *Yanaşma* (1973) filmidir. Filmde, küçük Memo okula gitmek isteyen bir çocuktur ancak yanında yaşadığı Derviş Ağa ondan iş beklemektedir. Derviş Ağa'dan sürekli şiddet ve kötü muamele gören buna karşın büyüyünce yiğit bir delikanlı olan Memo köyün en güzel kızı Cano'yu sevmektedir. Memo'nun bir yanaşma olarak büyümesi ise onun bu aşkını neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Aşk hikâyesi çevresinde gelişen olaylarla ilerleyen film, kırsal bölgede yetişkin ile yanaşma çocuk arasındaki ilişkinin sevgi ve şefkate değil şiddet ve zorbalığa dayandığını göstermektedir.

Geçmiş dönem Türk filmlerinde evlat edinmeye veya daha doğrusu evlatlık olmaya ilişkin olumsuz bir yaklaşımın varlığı görülebilmektedir. Bu filmlerde evlatlık olmak ancak yoksulluk veya kimsesizlik gibi çaresiz bir durumun neticesi olarak sunulmaktadır. Ancak yakın dönemde çekilen *Can* ve *Albüm* filmleri sahip oldukları gerçekçi yaklaşımla evlat edinmeye ilişkin sorgulayıcı bir yaklaşım geliştirmektedirler. Bu filmler melodram veya pastoral Türk filmlerinden farklı olarak, evlat edinmenin bireyler üzerindeki etkisini, olayın psikolojik ve sosyolojik boyutlarını tartışmaktadırlar.

CAN VE ALBÜM FİMLERİNİN ANALİZİ

Türk sinemasında evlat edinme kavramının temsil edildiği filmler çalışmanın örneklem evrenini oluşturmaktadır. Bu evrendeki filmlerin büyük kısmı evlat edinmeyi yalnızca dramatik yapının bir unsuru olarak yüzeysel biçimde ele almakta, az sayıda film ise evlatlık kavramını çeşitli boyutlarıyla değerlendirmektedir. Evlat edinmenin bireysel, ailevi ve toplumsal etkilerinin sinemada nasıl ele alındığını ortaya koymak çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla analiz edilecek filmlerin evlat edinme uygulamasını; aile yaşamı, hukuki süreç, psikolojik faktörler ve toplumsal yönleriyle irdeleyen içeriğe sahip olması önem arz etmektedir. Bu kriterler dikkate alındığında çalışmanın amacına uygun olan iki film tespit edilmiştir. Bunlardan biri olan *Can* filmi, çocuğu olmayan bir çiftin yasa dışı biçimde evlatlık edinmesini geleneksel değerler, kadınlık ve erkeklik rolleri ekseninde ele almaktadır. *Albüm* filmi ise evlat edinmeye karar veren bir çiftin, bürokratik engeller ve toplumsal yargılar karşısındaki davranış biçimlerini irdelemektedir. Yasal ve yasa dışı yollardan evlat edinmenin yol açabileceği sonuçları karşılaştırma imkânı sunmaları da filmlerin tercih edilmesindeki bir diğer önemli etkidir.

Filmlerin analizinde nitel yaklaşım benimsenmiş ve betimleme tekniği kullanılmıştır. “Betimleme, kişi, nesne ve olayların temel özelliklerinin belirlenmesine ve davranışa yol açan temel gerekçelerin ve niyetlerin ortaya çıkarılmasını kapsamaktadır. Tarihsel ve toplumsal bağlam betimleme sürecinin önemli unsurları arasındadır” (Dey, 1993, 33,34). Evlat edinme uygulamasının aile, kadın ve toplumsal cinsiyet anlayışıyla etkileşimine ilişkin bütüncül bir bakış açısı oluşturulmasında nitel yöntem ve betimleme tekniği verimli görünmektedir.

Çalışmada yapılan nitel betimleme analizinde, evlat edinmeyi etkileyen faktörler olan kısırlık, sosyo-ekonomik gerekçeler, toplumsal rol, ötekileştirme, önyargı ve toplumsal cinsiyet kavramlarından yola çıkılmıştır. Birçoğu sosyolojik ve feminist eleştiride de yer alan (Özden, 2000, 136, 164) bu kavramlar, filmdeki karakterlerin tercihlerine ve davranışlarına etki eden toplumsal faktörlerin tespit edilmesini sağlamışlardır. Böylelikle Türk sinemasında ailenin ve kadının temsiline ilişkin güncel bir değerlendirme ortaya konmuştur.

Can Filmi

Senaryosu Raşit Çelikezer tarafından yazılan ve yine aynı isim tarafından çekilen *Can* filmi 28. Sundance Film Festivali’nde özel ödül alan bir yapımdır. *Can* filmi, birbirini severek evlenen ve kaçarak geldikleri İstanbul’da yaşamlarını sürdüren Ayşe ile Cemal’in bir çocuğu evlat edinmeleriyle birlikte değişen yaşamlarını konu edinmektedir. Mutlu bir evlilik sürdüren çiftin en büyük sıkıntısı çocuk sahibi olamamaktır. Bu durumu değiştirmek isteyen Cemal, karısı Ayşe’nin tüm itirazlarını göz ardı eder ve yasadışı yollardan bir çocuk evlatlık edinir. Film anlatısı bu süreçte karakterlerin yaşadığı psikolojik değişimi kurgudaki ileriye ve geriye sıçramalarla izleyiciye aktarmaktadır.

Filmin ve aynı zamanda evlat edinilen çocuğun adı olan “Can” kelimesi, hayat, kişi, insanın kendi varlığı, gönül, sevimli, yaşamı sağlayan güç vb. gibi çeşitli anlamlara gelmektedir (TDK). Filmin adı evlat edinilen Can’ın hem varlığına hem de günahsızlığı, sevimliliği ve sevgiye ihtiyacına dikkat çekmektedir. Ayrıca evlatlık edinilmiş olsa dahi onun içsellğine, ondan vazgeçmenin zorluğuna da vurgu yapmaktadır.

Erkeklik algısında infertilite (kısırlık) faktörü

Ailenin biyolojik işlevlerinden birisi üreder ve bu konuda yaşanan sıkıntı, infertilite yani toplumda yaygın adıyla kısırlık olarak adlandırılmaktadır. Cemal ve Ayşe üreme işlevini yerine getiremeyen bir ailedir ve bu konudaki biyolojik kusur Cemal’e aittir. “Dünyadaki erkek kimliklerine bakıldığında temel ölçütlerin başında erkeğin karısını hamile bırakması gelmektedir” (Gilmore, 1990, 223) ve Cemal karısını hamile bırakamamanın psikolojik travmasını yaşamaktadır. Bu travmayı ve çocuk konusundaki toplumsal baskıyı ancak gizli bir biçimde evlat edinerek aşabileceklerini düşünen çift aceleci bir davranışa sürüklenir. Cemal, evlat edinmenin sorumluluğunu ve zorluklarını öngörebilir durumda olmamasına ve Ayşe’nin rıza göstermemesine karşın yasadışı yollardan bir bebek evlat edinmekte

ısrar etmektedir. Sonuçları iyi hesaplanmayan bu davranış gerek karı koca gerekse evlatlık Can hakkında birçok olumsuzluğa yol açmaktadır.

Türk toplumundaki gelenekler ve egemen değerler ailenin ancak çocuk ile anlamlı olduğu düşüncesini içermekte ve evli çiftler çocuk yapmalarına ilişkin çevresel bir baskıyla karşılaşabilmektedir. Bu baskı tarihsel niteliklidir; zira Dede Korkut hikâyelerinde dahi çocuğu olmayan bir çiftin öyküsüne yer verilmektedir. Anlatıya göre bir Oğuz Beyi olan Dirse Han'ın çocuğu olmamaktadır. Bir ziyafet geleneğinde, çocuğu olmayanlar kara otağa oturtulur ve bu durum Dirse Han'ın gücüne gider. Dirse Han karısıyla dertleşir ve onun “*İyilik yap, açları doyur, çiplakları giydir, çocuğumuz olur*” önerisini dikkate alınca çift kısa zaman sonra bebek sahibi olur (Tarhan, 2009, 116-117). Bu hikâye çocuk sahibi olamayan erkeğin karşılaştığı toplumsal baskıyı ve zorlu psikolojik durumu ortaya koymaktadır.

Çocuğu olmayan Cemal kendine yönelik bir sorgulama ve suçlama içersindedir. Cemal, kendisine evlat edinme hususunu açmak isteyen Mehmet Usta'nın “*Üzülüyorum be oğlum. Çocuksuz aile olmaz. Seni de her gün böyle görünce*” sözüne, “*Ne yapalım abi? Olmuyormuş işte. Erkek değilmişiz*” diyerek cevap vermektedir. Mehmet Usta bu sözü, “*Kiminin çocuğu olur kiminin olmaz. Kiminin sakat olur kiminin düzgün. Böyle deme. Allah'ın gücüne gider*” diyerek dini ve geleneksel bir yaklaşım ile cevaplandırmaktadır. Mehmet Usta burada adeta toplumun sesidir. O'nun “*Çocuksuz aile olmaz*” ifadesi toplumun aile kavramına olan bakışını yansıtırken “*Allah'ın gücüne gider*” ifadesi ise kadere razı olunması ve isyan edilmemesi konusundaki dini düşünceye uygunluk göstermektedir. Cemal ise “*Erkek değilmişiz*” diyerek, toplum tarafından, babalık ile koşullandırılan erkeklik kavramı karşısındaki çaresizliğini ortaya koymaktadır. Aslında sorunsuz bir cinsel yaşamı olan Cemal, baba olamadığı için hem kendi hem de toplum nazarında erkek olamamaktadır.

Çocuk beklentisinin evlilik kurumu üzerinde baskı yaratma durumu yalnızca genel bir kanaat değil aynı zamanda istatistiklere yansıyan bir veri niteliğini taşımaktadır. Nitekim TÜİK tarafından 2016 yılında yapılan araştırmaya göre, boşanmış kadınlardan %3.1'i, erkeklerden ise %3.7'si “çocuk olmamasını” boşanma sebebi olarak göstermiştir (TÜİK, 2017a). Bu veriler, çocuk sahibi olamayan birçok evli çiftin bu durumun manevi ve psikolojik etkilerini aşamadığını ortaya koymaktadır. “Can” filmindeki Cemal ve Ayşe çifti ise bu sorunu evlat edinerek çözmeye çalışmışlar ancak yine de başarılı olamamışlardır.

Kısır olan Cemal tek çare olarak evlat edinmeyi görmekte Ayşe ise başka birinin çocuğunu evlat edinmeye karşı çıkmaktadır. Cemal ise “*Ne hayallerle geldik biz buraya. Ben o kadar şeyi göze almışım, seni kaçırmışım getirmişim buraya. Benim bir çocuğum olmayacak mı? Ben erkek değil miyim? Sen de ben de bu çocuğu çok istiyoruz*” diyerek Ayşe'yi razı etmektedir. Filmde erkeklik algısının çocuk sahibi olmayla koşullandırıldığı bir düşünceye rastlanılmaktadır.

Kadınlıktan anneliğe: yargılar ve riskler

Fimdeki hikâye örgüsü, Can'ın eve gelişinden sonra Ayşe'nin bunalıma girmesi, bu duruma katlanamayan Cemal'in evi terk etmesi ve Ayşe'nin aslında istemediği evlatlık Can ile baş başa kalmasıyla devam etmektedir. Bunalım sürecinde Ayşe, çocuğa bakmayıp annelik rolünü üstlenemediği gibi ev işleriyle de ilgilememekte ve kendisinden beklenen kadınlık rolünün gereklerini yerine getirmemektedir. Bunun sonucu olarak Ayşe bir yandan istemediği halde Can'a bakmak bir yandan ise çalışmak zorunda kalır.

Can'ı, Cemal'e yasadışı yollardan satan kişi, çok çocuklu bir gecekondu ailesinin başıdır. Bu yasadışı ve bununla birlikte ahlaki açıdan sorunlu davranışın filmdeki varlığı, aile oluşumunda kan bağının sorgulamasını ifade etmektedir. Zira bu gecekondu ailesi çok çocuk yapabilmesine karşın çocuklarına yeterli sevgi ve ilgiyi göstermemektedir. Kendi öz çocuklarını para karşılığında satabilen bu aile bir yandan cehaleti ve çaresizliği simgelemekte diğer yandan ise annelik ve babalığa ilişkin bir sorgulamayı temsil etmektedirler.

Can filmi, çalışan bekâr bir annenin ekonomik, cinsel ya da sosyal yönden bir takım risklerle karşı karşıya olduğunu aktarmaktadır. "2016 yılı verilerine göre kadının çalışma yaşamına katılma oranı %28 olarak görünmektedir" (TÜİK, 2018). Bu istatistik, erkeklerin egemenliğindeki bir iş ortamına işaret ederken film anlatısı da dalavereci bir karakter olan Ali aracılığıyla çalışan kadının karşılaşabileceği bir tehlikeyi sembolize etmektedir. Ali, Ayşe ile aynı işyerinde çalışmaktadır ve onunla yakınlık kurmayı istemektedir. Ayşe'ye karşı ilgili, yardımsever bir tavır takınan Ali'nin asıl niyeti Ayşe ile beraber olmak ve onu maddi açıdan suiistimal etmektir. Bu duruma engel olan kişi ise Can'dır. Can, Ayşe'nin biriktirdiği parayı, eve hırsızlık yapmaya gelen Ali'den saklar ve şiddet görmesine rağmen paranın yerini söylemez. Bu olaydan sonra Ayşe, Can'a karşı daha sıcak davranmaya başlar. Ali, yalnız yaşayan bir kadının çevresinde rastlayabileceği tekinsiz, tehlikeli erkekleri temsil etmektedir. Ayşe'nin karşısına Cemal'den sonra böyle güvenilmez birinin çıkması, bekâr ve çocuklu bir kadın olarak toplumsal alanda tutunmanın zor ve riskli olduğuna ilişkin geleneksel yargıların filmde temsil edildiğini göstermektedir. Cemal gittikten sonra Can ile bir başına kalan, köyündeki ailesinden maddi destek göremeyen, geçinmek için çalışmak zorunda olan, zorluklarla para biriktirmeye çalışan Ayşe'nin durumu böyle bir riski doğrular niteliktedir. Film anlatısı, toplumun ve erkek egemen iş hayatının, yalnız başına bir kadına karşı takındıkları tutumu eleştiren bir söyleme sahiptir.

Filmde kadın ve erkeklerin çocukla birlikte edindikleri annelik ve babalık rollerine ilişkin anlatılar da yer almaktadır. Ayşe ve Cemal, yakın arkadaşları Fevzi ve Mükerrerem'in evine yemeğe giderler. Bu çiftin bir erkek çocuğu bulunmaktadır ve ailesi ona büyük bir ilgi ve sevgi göstermektedir. Yemek sırasında Fevzi, "Bir hafta izinliydim. Sabahları ben baktım ama bir türlü yediremedim yemeğini, alıştıramadım elimi" demektedir. Mükerrerem ise "Anne olmak kolay mıymış Fevzi bey?" diyerek annelik rolününün yerin getirmenin zor olduğuna vurgu yapmaktadır.

Fevzi ise “Biz de dış kapının mandalı değiliz babayız baba” diyerek babalığı savunmakta ve oğluyla futbol oynama planlarını Cemal’e anlatmaktadır. Bu diyaloglar anne ve babanın aile içerisinde üstlendikleri geleneksel rollerin bir tanımlamasını içermektedir.

Cinsiyet rollerinde sosyo-ekonomik faktör

Filmde ele alınan evlat edinme temasına eklenen konulardan birisi sosyo-ekonomik sınıf farklılıklarının cinsiyet rollerine olan etkisidir. Filmde bu etki Cemal’in değişen hayatında görünürleşir zira Ayşe ile evliken bir fabrikada çalışan Cemal, Ayşe’yi terk ettikten sonra zengin bir oto galeri sahibine damat olarak sosyo-ekonomik açıdan sınıf atlar. Cemal kendi ismi yerine daha modern olarak tanımlanabilen Cem ismini kullanmaktadır ve artık zengin görünmekte, iyi giyinmekte, güzel bir evde yaşamaktadır. Cemal’in bu sözde güzel yaşamı ise yeni karısının hamile olduğunu öğrenmesiyle değişir. Cemal, kısır olduğunu bilmektedir ve karısı başka birisinden hamile kalmıştır. Oysa Cemal’in kayınpederi hamilelik haberine çok sevinir ve “Ne varsa bizim toprakta var. Koçum benim be. Şimdi size o ev yetmez artık. Şöyle bahçeli bir şey yapalım. Salıngaç koyalım oğlan sallansın... Erkek adamın erkek torunu olur” diyerek geleneksel erkeklik algısını yineler. Aldatıldığını öğrenmiş olduğu için duruma sevinmeyen Cemal kısır olduğunu kayınpederi ile paylaştığında ise ummadığı bir tepki görür. Kayınpederi, bu skandal durumun ortaya çıkmasını istememektedir. Kayınpederi Cemal’e, “Bu çocuk senden. Anladın mı? Bu çocuk senden. Çeneni kapalı tutacaksın. Bu ikimizin arasında kalacak. Sana verdiklerime say. Buraya geldiğinde baldırı çıplaktın, tepeye tırmandın” diyerek onun durumu kabullenmesini sağlar.

Bir süre sonra Cemal’in, kendisinden olmayan çocuğu Merve dünyaya gelir. Zengin ancak yozlaşmış bir yaşam süren Serap kendi çocuğu olan Merve’ye ilgi göstermemektedir. Cemal ise aldatıldığının canlı kanıtı olan bu çocuğa ilgi göstermek ve babalık yapmak zorunla kalmıştır. Cemal, zengin olmuş, sınıf atmış ancak girdiği bu yeni toplumsal sınıf onu aldatılmasına göz yuman bir erkek haline getirmiştir; ancak Cemal bu duruma bir süre katlanabilir ve sadakatsiz davranışlarına devam eden Serap’ı öldürür. Böylelikle film, sınıf atlamaya ve elde edilen birçok maddi kazanıma karşın bir erkeğin namus konusunda toplumsal algıya göre hareket edeceğini göstermektedir. Cemal bu yeni statüsündeki cinsiyet rolüne bir süre uyum sağlasa da nihai olarak, geleneksel düşünceye paralel bir şiddet eylemiyle bütün süreci sonlandırmıştır.

Şekil 1: Anne ve çocuk bağı

Filmin sonunda Ayşe, Can'ın temizliğini, günahsızlığını, ilgiye, sevgiye olan ihtiyacını kavramış görünmektedir. Can ile konuşurken önceleri kızgın veya asık suratlı olarak görülen Ayşe artık Can'a sevgi göstermeye başlar hatta onu ilk kez parka götürür (Şekil 1). Yaşı geldiği halde okula göndermediği Can'ı okula göndermeye karar vererek birlikte bir geleceğe ilişkin ilk planlarını yapmaya başlar. Can ise bu sevgi ve ilginin farkına varır ve Ayşe'ye ilk kez "anne" diye seslenir. Böylelikle film, ne kadar zorlu olsa da nihayetinde çocuğa bakacak, ona sevgi gösterecek kişinin erkek değil kadın olduğu sınıcuna ulaşmaktadır. "Anne ve çocuk ilişkisi içten gelen bir işbirliğidir (hayat ve faaliyet birliği). Her ikisi de bu içten ilişkiden yararlanır (Adler, 2016, 195). Aralarında yapay bir hısımlık ilişkisi bulunan Ayşe ve Can, bir hayat ve kader birliği yapmaya başlayarak gerçek bir anne-çocuk olma yolunda ilerlerler.

Albüm Filmi

Mehmet Can Mertoğlu'nun yönettiği *Albüm* (2016) filmi, Cannes Film Festivali'nin Semaine de la Critique (Eleştirmenler Haftası) bölümünde Yılın En Yenilikçi Yönetmeni ödülünü, Adana Altın Koza Film Festivalinde ise En İyi Senaryo ve En İyi Yönetmen ödüllerini kazanan bir yapımdır. Filmi, evlat edinmek isteyen orta sınıf bir çiftin hikâyesini ele almaktadır. Aile, toplum ve bürokrasiye ilişkin sorgulayıcı ve eleştirel bir söyleme sahip olan filmin temel karakterleri Cüneyt ve Bahar'dır. Tarih öğretmeni Cüneyt ve devlet memuru eşi Bahar sekiz yıllık evlidirler ancak çocuk sahibi olamamaktadırlar. Evlatlık edinmeye karar veren çift bir yandan resmi prosedürleri yerine getirmeye çalışmakta diğer yandan ise evlat edinme sürecini çevrelerinden gizli tutmaktadır. Zira Bahar ve Cüneyt, evlat edinecekleri çocuğun büyüdüğünde kendilerini öz anne babası sanmasını istemekte hatta bunun için sahte hamilelik ve doğum fotoğrafları çekerek bir albüm oluşturmaktadırlar.

Evlat edinmede önyargı

Filmde geçen bir takım olay ve diyaloglar, toplumsal alanda görülen 'öteki' algısının evlat edinme sürecine yansımaları göstermektedir. Bu durum, toplumsal değer ve ilkelere uygun davranışlar sergileyen Cüneyt ve Bahar'ın, evlat edinecekleri çocuğa ilişkin cinsiyet ve etnik köken tercihlerinde belirginleşmektedir. Evlat edinme için gerekli olan tüm hukuki gerekleri sağlayan çift, kendilerine bir bebek gösterilmesini beklemeye başlar ancak tercihleri erkek bir bebek evlatlık edinmektir. İki yılı aşkın bir bekleyişten sonra Cüneyt ve Bahar nihayet bir bebeği görmek için çağrılırlar. Erkek bebek beklentisinin aksine bir kız bebekle karşılaşan çift bu durumdan çok hoşnut olmaz. İsteksizce baktıkları bebeğe karşı hiçbir sevgi ve şefkat belirtisi göstermeyen ikili arasında şöyle bir diyalog geçmektedir:

Cüneyt: *Pek beğenmedim. Bize uygun değil bu bebek. Suriyeli gibi duruyor biraz.*

Bahar: *Olmaz bu, kapkara birşey. Kız gibi de değil, adama benziyor suratı.*

İnsanlar farklı ırk ve ulusa ait olanlar hakkında etnolojik damgalar kullanabilmekte, onlara karşı sırt çevirip ayrımcılık uygulayabilmektedirler (Goffman, 2018, s. 31). Bu diyalog ve tavırlar, bebeğin görünüşüne, cinsiyetine ve etnik kökenine ilişkin böyle bir damgalayıcı tutumu ortaya koymaktadır. Cüneyt ve Bahar'ın ötekileştiri yaklaşımı, bebek hasretinin ve şefkat duygusunun önüne geçmektedir. Bununla birlikte çift, bebek hakkındaki olumsuz düşüncelerini sosyal hizmetler müdürüne açıklarken gerçek düşünceleri gizlemekte ve sözde 'sosyal bağ kuramadıkları' için bebeği istemediklerini dile getirmektedirler.

Film anlatısı Cüneyt ve Bahar'ın çocuk sahibi olamamasındaki biyolojik problemin hangisinden kaynaklandığını açıklamamaktadır. Filmde kısırılık hakkında çiftler arasında bir diyaloga veya çevrenin suçlayıcı düşüncelerine yer verilmemektedir. Bununla birlikte çiftin ikinci bebeği görmek için gittikleri ilçedeki kurum müdürünün, evlatlık edinme için orada daha az beklendiğini zira kadınların çok doğurgan olduğunu söylemesi toplumun konuya olan önyargılı yaklaşımını yansıtmaktadır.

Toplumsal sistemde evlatlık algısı

Albüm filminin önemli yönlerinden birisi evlatlık edinme sürecinde toplumsal sisteme ve bürokratik yapıya karşı eleştirel bir içeriğe sahip olmasıdır. Bu yaklaşım temelde iki şekilde ortaya konmaktadır. Bunlardan birincisi Cüneyt ve Bahar'ın evlatlık edinmelerine ilişkin her türlü bilgiyi toplumsal çevrelerinden saklamaları ve bunun da ötesinde Bahar'ın doğum yaptığı izlenimi yaratmaya çalışmalarıdır. İkinci yaklaşım ise devlet çalışanlarının görevleri hususundaki yabancılaşması, umursamaz tavırları, bencil yaklaşımlarında görülebilmektedir ki evlat edinme kurumu da bu durumdan etkilenmektedir.

Şekil 2: Doğumhane mizansen

Cüneyt ve Bahar kendilerine gösterilen ikinci çocuğu beğenip aldıktan sonra ilk iş olarak bir hastanenin doğum bölümüne giderler. Oluşturdukları albüme sözde doğum fotoğrafları eklemek için burada çekimler yapan çifte, arkadaşları olan doktor da gönülsüzce katılır (Şekil 2). Evlat edinmelerini çevreden saklamaya çalışan çiftin en önemli argümanı olan bu fotoğraf albümü kurmaca ve zoraki bir girişimdir. Türk Medeni Kanununun 314. Maddesi evlat edinmede gizliliği hüküm altına almakta ancak aynı zamanda evlat edinilen çocuğa okul öncesi dönemde evlat edinildiği gerçeğinin açıklanmasını gerektirmektedir (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı).

Oysa çiftin böyle bir albüm hazırlaması, evlat edinecekleri çocuğa gerçeği açıklamama niyetlerini ortaya koymaktadır.

Evlat edinmenin tam olarak gerçekleşmesi için bir yıllık yasal ve geçici bir izleme süreci vardır ve görevliler her üç ayda bir hazırladıkları raporla evlat edinmek isteyenlerin küçüğe karşı tutum ve davranışlarını izlerler. Film anlatısının bu sürece olan eleştirel yaklaşımı gelen görevlinin söylemlerinde ortaya çıkmaktadır. İzleme için gelen görevli bebeğe sunulan ortam hakkında sorular sormakta ancak yaptığı işe olan yabancılaşması “*formalite icabı bunlar, laf ola beri gele*” sözleriyle anlaşılmaktadır. Çocuğun gerçek anne ve babasının öldüğünü öğrenen görevli, “*Çok iyi. Sıkıntınız olmaz bari. Bu günlerde çocuğunu geri isteyen bir anneyle uğraşıyorum, bildiğiniz gibi değil*” diyerek manevi ve psikolojik boyutları olan bir hususu angaryaya indirgemektedir.

Bebeği Antalya’da evlatlık alan Cüneyt ve Bahar, durumu çevrelerinden gizlemek için Kayseri’ye taşınırlar ve günlük yaşantılarına bebekli bir aile olarak devam ederler. Bahar komşu kadınlarla konuşurken sözde hamileliğinden ve doğumundan bahsetmekte, bebek sayesinde diğerleriyle kolayca iletişime girebilmektedir. Buna karşın Cüneyt ve Bahar ev içerisinde bebeğin yanında sigara içmekten çekinmemekte, ona karşı çok da ilgili görünmemektedirler. Sanki bebek onların çocuk sevgisine olan arzularını gidermekten ziyade topluma uyum sağlamalarını kolaylaştıran bir faktör olarak hayatlarında yer almaktadır.

Cüneyt ve Bahar’ın, evlat edindikleri bebekle birlikte kurdukları yeni yaşam bir gün evlerine giren hırsızla birlikte alt üst olur. Dışarıdan gelen çift evlerinin kapısını açarlar ve onların geldiğini duyan hırsız kaçarken panikler ve 6. Kattaki evin balkonundan düşerek hayatını kaybeder. Bu olay üzerine Cüneyt karakolda ifade verir. Bu sırada Cüneyt’in devletteki bilgilerini kontrol eden polis müdürü “*hayırlı olsun evlat edinmişsiniz*” der. Bu durum Cüneyt ve Bahar için yıkıcı bir niteliğe sahiptir zira artık tüm çevreleri onların evlat edindiklerini duyacaktır. Bahar’ın anlattığı hamilelik ve doğum hikâyelerinin, gösterdikleri fotoğraf albümünün gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkacaktır. Oysa ki bu çift, çocuk sahibi olma konusundaki eksikliklerini veya yoksunluklarını gizlemek için büyük çaba sarf etmiştir. “Yoksun olan insan kendini değersiz hisseder, mutsuz olur ve özsaygısını yitirerek toplumsal konumuna ilişkin bir tehditle karşılaşabilir” (Bauman, 2011, 71). Yalnızca çocuk sevgisinden değil aynı zamanda topluma uyum sağlamak için evlat edinen Cüneyt ve Bahar, gerçeğin ortaya çıkmasıyla birlikte kendilerini değersiz, mutsuz ve riskte hissederler. Bu konuda toplumla yüzleşmekten kaçınan ve bebeğin evlatlık olduğunu çevreden öğrenme ihtimalini öngören çift yeniden başka bir yere taşınmayı planlar.

Albüm filmi, aile, toplum ve devlet bürokrasini çeşitli eksikleri ve kusurlarıyla birlikte ele almaktadır. Buna göre filmde Cüneyt ve Bahar’dan oluşan aile, sevginin hakim olmadığı bir ortama, tekdüze yaşama ve duyarsız bir yapıya sahiptir. Sahte bir albüm hazırlayarak insanları –bir gerekçeleri olsa dahi-

kandırmaları, bebeğin yanında sigara içip bunu izleme görevlisinden gizlemeleri ise onların ahlaki değerlerinin sorgulanmasına yol açmaktadır.

Filmde sıklıkla kullanılan tek plan ve uzun süreli çekimler birbiriyle adeta zoraki olarak bir arada olan bireylerin oluşturduğu, yabancılaşmış ve insanların birbirini sevmekten ziyade ancak tahammül edebildiği bir toplumunun varlığını yansıtmaktadır. “Özgür bir toplumun temelinde dayanışma ve iletişim istenci ilkeleri bulunur. Dayanışma insanların kendi değerlerine göre davranabilmesini, iletişim ise çeşitliliği ve ötekini anlamayı sağlar (Touraine, 2017, 182). Filmdeki toplum ise kendi çıkarlarını düşünen, iletişim kurmaktan kaçınan ve ötekileştirici biçimde davranan insanlardan oluşmaktadır. Böylelikle yönetmen, toplumun özgürlüğünü sorgular.

Filmdeki devlet, gerek kurumları gerekse görevlileri ile yozlaşmış bir yapıya sahip görünmektedir. Devleti temsil eden öğretmenler bahis oynamakta, sosyal hizmetler müdürü bilgisayarda okey oynamakta, vergi memurları uyuklamakta, evlatlık sürecini izleme görevlisi yaptığı işin içini boşaltmaktadır. Yine çoğunlukla görevliler arasında geçen diyaloglarda sürekli bir şikâyet, yanlış yapılan işler ve çeşitli aksaklıklar ön plana çıkarılmaktadır. Bu filmde toplumsal alanda belirlenmiş bir cinsiyet anlayışından ve “kadınlık”, “erkeklik” algısından ziyade düzen tarafından tektipleştirilmiş adeta kimliksizleştirilmiş bireylerden bahsedilebilmektedir.

SONUÇ

Çalışma kapsamında yapılan tespit, değerlendirme ve analizler, Türk sinemasında aile ve kadının temsil ediliş biçimini ortaya koymakta, kadın temalı filmlere ilişkin kronolojik bir bakış oluşturmakta ve evlat edinme olgusunun sinemaya yansımaları hakkında bir fikir sağlamaya çalışmaktadır. Böylelikle kadın, aile ve sinema ilişkisi toplumsal bir gerçek olan evlat edinme ekseninde ele alınmaktadır.

Türk sineması aileyi merkeze alan ve genellikle erkeklerin araçsal, kadınların ise anlatımsal rolleri üstlendiği geleneksel aile motifini olumlayan yapıya sahiptir. Sinema geleneği erkeği birincil konuma getirmekle birlikte kadınların; şiddet, cinsel şiddet, namus cinayetleri, çocuk gelinler, toplumsal baskı, aldatılma vb. gibi konulardaki sorunlarını zaman zaman ele almaktadır. Bu filmlerin kadın sorunlarını ele alış biçimi kimi zaman eleştirel bir yaklaşımı yansıtmaktayken kimi zaman ise ataerkil düşünce biçimini pekiştiren içerikler öne çıkmaktadır.

Ailenin biyolojik, psikolojik, ekonomik, eğitsel ve saygınlık gibi çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Çalışma kapsamında yapılan tespitler, Türk sinemasının bazı dönemlerinde, bu işlevlerden bir kısmını yerine getiremeyen ailelerin temsil edilmesini ortaya koymaktadır. Genellikle zengin ve fakir arasındaki ayrımı dile getiren Türk melodram sinemasındaki aileler bu durumu örneklemektedir. 1970’lerin melodram filmlerindeki fakir ancak mutlu aileler, ekonomi alanındaki işlevleri yönüyle başarısız iken bu filmlerdeki zengin ancak mutsuz aileler ise ekonomik açıdan başarılı olsalar da psikolojik açıdan işlevlerini yerine

getirememektedirler. Türk sinemasındaki bazı anlatılar ise biyolojik yani üreme işlevini yerine getiremeyen ailelerin hikâyelerine yer vermektedir. Bu hikâyelerde çiftlerden birinin kısırlık durumu söz konusudur ve evlat edinme düşüncesi ortaya çıkar. Bu bağlamda evlat edinme olgusu ve evlatlık kavramı filmlerde görünürleşmektedir.

Çalışmada yapılan incelemeler, evlat edinme uygulamasının klasik Türk sinemasında dramatik bir unsur olarak ele alındığını ortaya koymaktadır. Seyircide acılı hüznü bir duygusal tepki yaratmayı amaçlayan filmlerde evlatlık olmak, acı bir gerçek, kaderin talihsizliği ve istismara uğrama tehlikesi anlamına gelmektedir. Evlatlık olmak çocuk için her zaman büyük bir sorundur ve kadınlık ve erkeklik rolleri üvey ve özlük ilişkisi çerçevesinde belirlenmektedir. Genel itibariyle filmlerde, annelik görevini yerine getirdiği ölçüde kutsanan ve olumlanan, bireysel haz ve isteklerine yöneldiği ölçüde ise kötüleşen kadın karakterlerin varlığı söz konusudur. İyi ve kötü arasındaki safların belirgin olduğu bu tarz filmler evlat edinme olgusunu sorgulamaktan uzak durmakta ve evlat edinen ile evlat edinilene ilişkin gerçekçi yaklaşımlara yer vermemektedir. Çalışma kapsamında analiz edilen *Can* ve *Albüm* filmleri gerçekçi ve sorgulayıcı söylemleri itibariyle Türk sinemasına yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Can filmi, önceleri evlatlık olarak istemediği bir çocukla hayatını paylaşmak zorunda kalan bir kadının anneliğe geçişini aktarmaktadır. Filmin temel düşüncesi, anneliğin doğum yapmayla değil ancak çocuğa sevgi ve ilgi göstererek ulaşılabilecek mertebe olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte film toplumsal alanda erkeklik kavramının babalık ile koşullandırıldığını ortaya koymaktadır. Buna göre, cinsel yaşamı olsa dâhi bir erkek, baba olmadığı müddetçe erkeklik açısından kusurlu görülmektedir. Filmde yer verilen “erkek adamın erkek torunu olur”, “kadınlık kolay mı?” vb. gibi halk dilinde kullanılan çeşitli deyim ve ifadeler ise kadınların ve erkeklerin rollerine ilişkin geleneksel düşünceleri ortaya koymaktadır. Film, toplumda boşanma sebebi sayılan önemli bir kusur olarak kabul edilen çocuğu olamama durumunun, yaratılmış olan “kadınlık” ve “erkeklik” algılarıyla nasıl ilişkilendirildiğini açığa çıkarmaktadır. Film anlatısına göre erkekler, cinsiyet rollerine ilişkin kalıplaşmış düşüncelerden daha fazla etkilenmekte ve üreme işlevini yerine getirmeyi bir gurur, yerine getirememeyi ise bir utanç kaynağı olarak görmektedirler. Film söylemi böyle bir düşüncenin sakıncalarını ortaya koyan eleştirel bir bakış açısında sahiptir.

Albüm filmi erkek ya da kadın olsun bireylerin toplumsal sistem karşısındaki etkisizliğini aktarmaktadır. Film, hayatın akışı içerisinde sürüklenen bir kadın ve erkeğin evlat edinme çabalarını, içsel bir arzudan çevreyle olan ilişkileri kusursuzlaştıracak bir adım olarak algılamaktadır. Filmin hikâyesi, evlat edinmek isteyen ancak toplumsal çevrenin tepkisinden çekinen çiftlerin durumunu gerçekçi şekilde temsil etmektedir. Filmde süreci gizli tutmaya ilişkin sürekli bir gayretin, bu doğrultuda sahte bir albüm yapmaya varan çaresiz girişimlerin ve gerçek dışı beyanların evlat edinme konusundaki sakıncalarına dikkat çekilmektedir. Buna göre

ailelerin, gerçeğin bir gün mutlaka ortaya çıkacağı düşüncesiyle hareket etmeleri gerekmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, evlat edinmenin sinemada temsilinde çeşitli kavramların öne çıktığını göstermektedir. Bunlar arasında toplumsal değer ve yargılar, cinsiyet anlayışı ve roller, ötekilik ve önyargı önemli bir rol oynamaktadır. Toplum yansıtan bir oluşum olan aile, evlat edinme sürecinde bu kavramlardan bağımsız bir biçimde yol alamamaktadır. Nitekim analiz edilen filmlerdeki temel karakterlerin eylemlerinde içsel bir taraf olduğu gibi toplumsal düşünceye dayanan bir yön de bulunmaktadır.

Can ve *Albüm* filmleri sevgi ve özveriyi olumlayan anlatıları vasıtasıyla ailenin psikolojik işlevine dikkat çekmektedir. Her iki film de toplumda kalıplaşmış bazı yargıların, evlat edinen aile ve evlat edinilen çocuk arasında sağlıklı bir ilişki kurulmasını olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. *Can* filmi yasadışı yollardan evlat edinmenin çocuk ve aile açısından sakıncaları gösterirken, *Albüm* filmi yasal yollardan gerçekleşen ancak etik olmayacak şekilde gizlenen evlat edinme uygulamasını sorgulamaktadır. Her iki film de evlat edinme çerçevesinde kadın, erkek ve aileyi ele alan yaklaşımları itibarıyla güncel iki örnek olarak sinema tarihinde birer yapı taşı oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abisel, N. (2005). *Türk sineması üzerine yazılar*. Ankara: Phoenix.
- Adler, A. (2016). *İnsan psikolojisi*. çev. Murat Ukyay. İstanbul: Yason.
- Aksoy, O. (Yönetmen). (1968). *Kıvalı yapıncak*. [Film]. Türkiye: Akün.
- Aksoy, O. (Yönetmen). (1976). *Aile şerefi*. [Film]. Türkiye: Arzu.
- Arslantürk, Z. & Amman, T. (2009). *Sosyoloji (Kavramlar, kurumlar, süreçler, teoriler)*. İstanbul: Kaknüs.
- Bauman, Z. (2011). *Yaşam sanatı*. çev. Akın Sarı. İstanbul: Versus.
- Budak, S. (2003). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Connel, R.W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum, kişi ve cinsel politika*. çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı.
- Çakmaklı, Y. (Yönetmen). (1970). *Birleşen yollar*. [Film]. Türkiye: Elif
- Çakmaklı, Y. (Yönetmen). (1973). *Oğlum Osman*. [Film]. Türkiye: Elif
- Çamurcu, M. (Yönetmen). (1994). *Bize nasıl kıydınız*. [Film]. Türkiye: Esra
- Çelik, R. (Yönetmen). (2017). *Lal gece*. [Film]. Türkiye.
- Çelikezer, R.(Yönetmen). (2012). *Can*. [Film]. Türkiye: Defne.

Dey, I. (1993). *Qualitative data analysis: A user-friendly guide for social scientists*. London: Routledge.

Diriklik, S. (Yönetmen). (1975). *Gençlik köprüsü*. [Film]. Türkiye: Elif.

Doğan, İ. (2000). *Sosyoloji- kavramlar ve sorunlar*. İstanbul: Sistem.

Efekan, Ü. (Yönetmen). (1990). *Madde 438*. [Film]. Türkiye: Erler.

Elmas, O. (Yönetmen). (1968). *Ezo gelin*. [Film]. Türkiye: Uğur.

Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. haz: Cemal Güzel. Ankara: Ayraç.

Gilmore, D. D.(1990). *Manhood in the making: Cultural concepts of masculinity*. London: Yale University.

Goffman, E. (2018). *Damga*. çev. Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S.N. Ağırnaslı. Ankara: Heretik.

Gökce, H. (2017). Bir sosyal politika olarak evlat edindirmenin toplumsal direnç kaynakları. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 1, 19-38.

Gören, Ş. (Yönetmen). *Kurbağalar*. [Film]. Türkiye: Gülşah.

Kabadayı, L. (2013). *Film eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı.

Kalkan, F. (1988). *Türk sineması toplum bilimi*. İzmir: Tümer.

Kaplan, N. (2004). *Aile sineması yılları 1960'lar*. İstanbul: Es.

Köse, M. (2001). Mukayeseli hukukta evlat edinme problemi. *Atatürk Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 267-306.

Lloyd, G. (1996). *Erkek akıl batı felsefesinde "erkek" ve "kadın"*. çev. Muttalip Özcan. İzmir: Ayrıntı.

Marshall, G. (2003). *Sosyoloji sözlüğü*. çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat.

Mertoğlu, M. C. (Yönetmen). (2016). *Albüm*. [Film]. Türkiye: Kamara.

Oğuz, A. (Yönetmen). (2007). *Mutluluk*. [Film]. Türkiye: Ans.

Özden, Z. (2000). *Film eleştirisi*. İstanbul: AFA.

Özkan, Y. (Yönetmen). (1992). *İki kadın*. [Film]. Türkiye: Kamara.

Refiğ, H. (Yönetmen). (1986). *Teyzem*. [Film]. Türkiye: Z.

Sağiroğlu, D. (Yönetmen). (1974). *Yanaşma*. [Film]. Türkiye: Uğur.

Sayın, Ö. (1994). *Sosyolojiye giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi.

Scott, J. W. (2007). *Toplumsal cinsiyet: Faydalı bir tarihsel analiz kategorisi*. çev. Aykut Tunç Kılıç. İstanbul: Agora.

Tarhan, N. (2009). *Kadın psikolojisi*. İstanbul: Nesil.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. *Evlad Edinme*.
<https://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/evlat-edinme>, (Erişim Tarihi: 03.12.2018)

TDK. *Büyük Türkçe sözlük*.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GT.S.5bc5cc7c137e86.42149284, (Erişim Tarihi: 07.12.2018)

Tibet, K. (Yönetmen). (1983). *Şalvar davası*. [Film]. Türkiye: Kök.

Touraine, A. (2017). *Birlikte yaşayabilecek miyiz?* çev. Olcay Kunal.
İstanbul: Yapı Kredi.

Tözüm, İ. (Yönetmen). (1992). *Cazibe hanımın gündüz düşleri*. [Film].
Türkiye: Muhteşem.

Tözüm, İ. (Yönetmen). (1996). *Mum kokulu kadınlar*. [Film]. Türkiye:
Muhteşem.

TÜİK (2017a). Aile yapısı araştırması 2016. *Haber Bülteni*,
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21869>, (Erişim Tarihi:
15.11.2018)

TÜİK (2017b). Evlat edinmeyi isteme oranı. *Basın Odası Haberleri*.
http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2017_05_20170131.pdf, (Erişim Tarihi:
15.11.2018)

TÜİK (2018). İstatistiklerle kadın 2017. *Haber Bülteni*,
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27594>, (Erişim Tarihi:
09.11.2018)

Turgul, Y. (Yönetmen). (1984). *Fahriye abla*. [Film]. Türkiye: Kök.

Yılmaz, A. (Yönetmen). (1982). *Mine*. [Film]. Türkiye: Delta.

Yılmaz, A. & Çiftçi, F. (Yönetmen). (1987). *Kadının adı yok*. [Film].
Türkiye: Odak.

Yayın Geliş Tarihi: 08.10.2018
Yayına Kabul Tarihi: 17.02.2019
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.468202

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 57-66
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Research Article

THE PROCESS OF 'THEM'ISATION: A MARXIST READING OF BARRY HINES'S *A KESTREL FOR A KNAVE*

Sercan Hamza BAĞLAMA*

Abstract

The objective of this article is to propose a Marxist reading of Barry Hines's A Kestrel for a Knave (1968) and to analyse the them-us contradiction through a close reading of the subjective experiences of the protagonist, Billy, in order to put forward that the antagonism between 'them' and 'us' is, despite the fact that it seems to comply with the Marxist conception of class and class consciousness, perceived more in cultural and personal terms than in economic terms. The article suggests that the lack of a class-conscious approach based on the exploiter and the exploited is, as in the case of Billy and his defiant and self-centred reactions to the world of 'them', unable to lead to a radical transformation of the money-oriented world, capitalism, and that this, on the contrary, interpellates Billy, a fictional representative of the socio-historical reality of the English working class, into the totality of the social relations of production and materialises the hegemonic and reductionist politics of power relations. This process will, over the course of the article, be referred to as the process of 'them'isation.

Keywords: Barry Hines, *A Kestrel for a Knave*, Them-Us Dichotomy, 'Them'isation.

'ONLAR'LAŞMA SÜRECİ: BARRY HINES'İN *A KESTREL FOR A KNAVE* ADLI ROMANININ MARKSİST OKUMASI

Öz

Bu çalışmanın amacı Barry Hines tarafından yazılan A Kestrel for a Knave isimli romanın Marksist okumasını yapmak ve 'onlar' ile 'biz' arasındaki antagonizmanın – bu durum her ne kadar sınıf ve sınıf bilinci gibi Marksist kavramlarla benzerlik gösterse de – ekonomiye dayalı kaygılardan ziyade kültürel ve kişisel kaygılarla şekillendiğini ileri sürebilmek adına, romanın ana karakteri Billy'nin kişisel deneyimleri üzerinden yola çıkıp onlar-biz çelişkisini analiz etmektir. Bu çalışma, sömüren ve sömürülen ikilemine dayalı sınıf bilincinden yoksun olma durumunun, Billy ve O'nun 'onlar'ın dünyasına yönelik sığı ve

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Bağlama, S. H. (2019). The process of 'them'isation: A Marxist reading of Barry Hines's *A Kestrel for a Knave*. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 57-66.

* Asst. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Science and Letters, Department of English Language and Literature, ORCID: 0000-0002-3361-6616, sercanhamza@gmail.com

benmerkezci tepkileri örneğinde de olduğu gibi, para egemen düzenin radikal bir dönüşümüne yol açmayacağını ve bu durumun, sanılanın aksine, İngiliz işçi sınıfının sosyotarihsel gerçeğinin kurgusal bir temsilcisi olan Billy’i üretimin sosyal güçlerinin totalitesine entegre edeceğini ve güç ilişkilerinin hegemonik ve indirgemeci politikalarını meşrulaştıracağını belirtmektedir. Bu durum ise makalede ‘onlar’laşma süreci olarak kuramsallaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Barry Hines, *A Kestrel for a Knave*, Onlar-Biz İkilemi, ‘Onlar’laşma.

INTRODUCTION

A Kestrel for a Knave (1968), written by Barry Hines in the third person and set in Yorkshire in the 1960s, tells the story of a day in the life of a working-class boy, Billy Casper, who is about to leave the school and expected to work down the pit like others, including his half-brother, Jud, in the region. In the novel, Billy, mistreated at home and at school, defiantly resists to being part of any form of social participation; instead, he finds solace and feels significant when he finds and trains a kestrel. Despite appearing somewhat simplistic in terms of its content, the novel gives a voice to those in the English working-class milieu and realistically delineates the harsh conditions of post-war Britain such as poverty, politics of education and lack of prospects for working-class young men through the eyes of its protagonist.

In terms of its treatment of raw materials belonging to the working-class culture and of its indirect emphasis on external economic and social factors shaping the lives of its characters, the novel, in contradistinction to the arguments regarding a new classlessness, fictionalises the class-divided nature of English society and its impact on the downtrodden and is, therefore, reminiscent of a traditional working-class narration. The novel, through its indirect engagement with the industrial process and the dynamics of the money-oriented world in the 1960s, reflects English society as divided between ‘them’ and ‘us’ through its aesthetics of literature, revealing the class-conscious attitude of the English working class which reinforces solidarity and fosters a self-conscious sense of having the same class identity. This article will, in this context, explore the novel’s portrayal of the them-us dichotomy and of the real nature of the socio-historical context of class consciousness in relation to the complex political and cultural circumstances in England during the 1960s. The article will also critically lay out the process of the ideological interpellation of the working class – which I refer to as the process of ‘them’isation – into the social relations of production through the analysis of the domestic, cultural and political tendencies of Billy.

THE DICHOTOMY OF ‘THEM’ AND ‘US’

The Manichean dichotomy of ‘them’ and ‘us’, metonymically symbolising the class antagonism discursively constructed on the opposition between ‘them’ and

'us', is actually one of the recurrent themes in English literature, especially in post-war English literature, and was extensively theorised by Richard Hoggart in *The Uses of Literacy: Aspects of Working-Class Life*. In order to explore the central bias of the working class in Britain towards the upper class in terms of mind-set, lifestyle, culture and political tendency, Hoggart, though in a somewhat reductionist and deterministic manner, proposes that the world of 'them', according to the poor, includes bosses, the policemen, soldiers, civil servants, parsons, local authority employees, teachers or anyone or any institution representing the ideological interests of the Establishment:

'They' are 'the people at the top', 'the higher-ups', the people who give you your dole, call you up, tell you to go to war, fine you ... 'get yer in the end', 'aren't really to be trusted', 'talk posh', 'are all twisters really', 'never tell yer owt' (e.g. about a relative in hospital), 'clap yer in click', 'will do y' down if they can' ... 'Treat y' like muck'. (2009: 58)

Alan Sillitoe, a post-war English affiliated with the Angry Young Men movement just like Barry Hines, similarly analyses the psychological condition of being poor in relation to the socio-political order of Britain and focuses on the perception and comprehension of the working class regarding the world around them:

The poor know of only two classes in society ... [They] are *them* and *us*. Them are those who tell you what to do, who drive a car, use a different accent, are buying a house in another district, deal in cheques and not money, pay your wages, collect rent and telly dues ... can't look you in the eye ... hand you the dole or national assistance money; the shopkeeper, copper, schoolteacher, doctor, health visitor, the man wearing the white dog-collar. (1964: 127)

Such an ideological positioning of the working class towards the agents of 'them' seems to comply with the Marxist conception of class and class consciousness and might actually be attributed to the distribution of the means of production. In the seventh chapter of *Capital III* where the manuscript breaks off, Karl Marx offers three basic categories – bourgeoisie, petit-bourgeoisie and working class – and gives a definition of class with respect to an individual's objective position within the relations of production. Subjective feelings, level of income, lifestyle or patterns of income do not locate an individual's class position (Callinicos, 1987: 4-6). Rather, his location within the social relations of production and whether he owns the means of production determine his *objective* class position. Considering this argument, the antagonistic attitude of the English working class towards 'them', which explicitly stands for the bourgeois class owning the means of production, purchasing labour power in return for a low wage and not selling its labour power, might be viewed as a revolutionary class consciousness. Positioning themselves in opposition to 'them', the English working class define themselves as part of 'us', and this challenges and fragments the totality of the hegemonic discourses regarding new classlessness and creates internal frontiers within English society through the discursive formation of

new social antagonisms. However, since the them-us contradiction does not turn into a unified, conscious and collectivised struggle that has the potential to result in a radical change on behalf of the working class, it would not be wrong to argue that this ‘consciousness’ is defiant and self-centred and perceived *more* in cultural terms than in economic terms as I will attempt to reveal through a close reading of the novel.

In the novel, ‘them’ live in detached houses shielded from the road and from each other by trees planted at regular intervals; wear suits; have carpeted halls and stairs with fresh daffodils; and own radios and posh cars (16-20). ‘Us’, on the other hand, have no proper access to essential household items and to many facilities and services and are pushed into extreme poverty: “There were no curtains up ... He shivered and scuffled around the sheet, seeking a warm place” (9-11). Despite the fact that the unequal accumulation of wealth between the two classes implicitly highlights social stratification and economic disparity in English society, the them-us antagonism is *fundamentally* expressed through the inner and outer conflicts of Billy Casper and unfolded in relation to his cultural, social and economic milieu. The apathy of the protagonist towards the police officers, one of the representatives of ‘them’, is, for instance, apparent in his conversations with Mr. Farthing in the school. Billy, saying that he has “reformed” (103) and is no longer in trouble with the police, complains of that “police allus come to [his] house, even though [he has] done nowt for ages” and that “they don’t believe a word [he says]” (103). His discomfort with the police is not actually about fear but mistrust and anger because he, as a young boy growing up in a working-class area, perceives them as someone who represents authority, law, the Establishment, and the interests of ‘them’ – although this is not based on politically-motivated concrete ideas in their distinct theoretical, cultural and historical context – and who watches and bullies them perpetually.

William Woodruff in *The Road to Nab End* (2002), an autobiographical account of his life and a social commentary on poverty and impoverished life conditions in a weaving community in the UK during the Great Depression, makes the point that they were brought up to distrust and avoid the police officers since they defended the rich (184-5), while Richard Hoggart argues that the working-class people believe that “the police always look after themselves”, that “they’ll stick by one another till they’re blue in the face” and that “the magistrates always believe in them” (2009: 58). Considering these arguments, Billy has a similar tendency towards the police officers, but he mainly locates his position in relation to his personal impulses driving his social and cultural experiences rather than embracing a revolutionary class-conscious attitude against the disciplinary mechanisms of ‘them’ which interpellate him into cultural, social and historical norms of English society and indoctrinate him about who he is and how he should act: “I feel like goin’ our and’ doin’ summat just to spite ‘em sometimes” (103).

In the novel, the reactions of the working-class characters towards the education system, schooling and teachers reproduce the traditional dichotomy of

'them' and 'us' and, to a certain degree, reveal the contradictory consciousness of them stuck between class identity and upward mobility. The working-class characters, becoming aware of their class limitations in a non-politicised atmosphere, are interested in taking up educational activities in order to move up the social ladder and to be respected more; however, they also have strong doubts of the value of education and are worried about the fact that their children might change and act as one of 'them': "I didn't want to be a teacher. To my mind they were on a par with the police, agents of repression. No, it just seemed like a very pleasant way of perpetuating my adolescence" (Hines, 2009: 86). This mistrustfulness and scepticism towards the school system intrinsically seem to be in line with the argument that education system is linked to the interest of the ruling class, that schools are one of the most significant legitimising forces of modern capitalist society and that schools function as an instrument of the class rule of the bourgeoisie. As V. Lenin points out in one of his speeches:

The bourgeoisie themselves, who advocated this principle, made their own bourgeois politics the cornerstone of the school system, and tried to reduce schooling to the training of docile and efficient servants of the bourgeoisie, to reduce even universal education from top to bottom to the training of docile and efficient servants of the bourgeoisie, of slaves and tools of capital. They never gave a thought to making the school a means of developing the human personality. (28 August 1918)

Nonetheless, the education system is not *consciously* viewed as an ideological state apparatus or as one of the tacit modes of control practices, through which the ideological hegemony of the ruling class is exercised and exerted, the realities¹ of 'them', the Establishment, are passively justified by means of decentralised units of control and the social relations of production are naturalised and materialised. (Althusser, 1971; Bourdieu, 1984; Hardt and Negri, 1994; Gramsci, 1999; Deleuze, 1992).

The reason of the scepticism is, again, self-centred and defiant and primarily about the fact that that they do not want to lose their local and cultural autonomy despite having an enduring working-class identity. It is more like a reaction to the mechanism that aims to forcefully discipline and morally integrate them into 'them' world. To give an example, in an episode, Billy, because of daydreaming during the Lord's Prayer, is told to see Mr. Gryce, the strict head teacher in the school, and gets caned: "It's fantastic isn't it, that in this day and age, in this super-scientific, all-things-bright-and-splendiferous age, that the only way of running this school efficiently is by the rule of the cane." (69). In another episode, Billy attends a physical education class and is forced to wear clothes that do not fit since he does

---

¹ This is apparent in one of the episodes in the novel in which the teacher asks the students to clarify what fact is: "The things that we read about in newspapers, or hear on the news ... all these are facts. Have you got that? Is that clear?" (72).

not have a kit and his mother refuses to pay for it. Billy is told to play as a goalkeeper, but he intentionally lets in the winning goal² in order to end the class. Mr. Sugden, the teacher, consequently humiliates him in front of his classmates and forces him to take a cold shower. Even though such disobedient actions of Billy might metaphorically stand for the fact that he undermines the ideological and moral hegemony of the status quo, the codes of his rebellion or resistance remain within an isolated, self-centred and private sphere and are unable to challenge the cultural, social, political, moral and economic realities of ‘them’.

Language functions as a battleground, and the use of language is significant in terms of perpetuating hierarchical power relations and discursively establishing and imposing *the* reality. In the novel, Billy uses the Midlands working-class accent by omitting one sound in a word or skipping a syllable, which, indeed, liberates the voice of the protagonist from the constraints of standard English, interweaves spoken and written forms of speech and reflects linguistically accurate representations of the working-class identities in a more realistic way. Rather than conforming to the use of a more acceptable speech pattern and prioritising the Queen’s English, the language of ‘them, Hines’ protagonist, through the vernacular language, an exterior symbol of a collective identity, challenges the homogenising representational codes of the cultural/linguistic hegemony of ‘them’ and rejects a hierarchy of discourse dominated by a superior accent, the true one.

The use of the vernacular language by Billy is, of course, not a conscious or tactical or strategic choice. As an atomised and inward-looking character, he is probably not even aware of the process of ‘soft’ resistance and is wholly informed by his own personal concerns and benefits, which creates a vicious circle and does not eradicate the social and economic forces creating his own desperate situation and alienating him to his own existential being and to others. To give an example, on one occasion, Billy would like to borrow some books on falconry in the local library, but he is not allowed to get any books since he is not a member of the library. While attempting to convince the librarian – one of ‘them’ – of the fact that he urgently needs the books, Billy feels abased and humiliated by the librarian’s patronising manners and consistent use of standard English: “No! Now go on home and get that form signed ... Now what?” (41). However, rather than verbally rejecting this situation that creates a cultural and linguistic distance between him and ‘them’, he

---

² In spirit, the novel is close to Alan Sillitoe’s “The Loneliness of the Long-Distance Runner” (1959) in which the governor of the prison, the “in-law bloke” (9), attempts to integrate Smith, the “out-law bloke” (9), into the mainstream values of the society. He asks Smith to be “an honest man” and win the cross-country race through “hard honest work” (9); however, Smith, for his own beliefs and sense of honesty, does not compromise and deliberately loses the race in order not to sell his soul to the governor. Like Billy’s letting in the winning goal on purpose, the disobedience of Smith is also practically defiant rather than revolutionary since his self-centredness is exercised in his own interests and has nothing to do with his awareness of the clash between labour and capital (Bağlama, 2017, 14-6).

slips the book entitled *A Falconer's Handbook* inside his jacket and leaves the library. On another occasion, Billy meets the youth employment officer – an agent of state bureaucracy, part of 'them' – and has a serious conversation about where he would like to work in the future. The officer disdainfully asks many questions and asserts his authority and superiority through his dialogues in 'proper' English: "I say, are you listening ... I haven't got all day you know ... Don't you have any hobbies at all ... What's the matter with you lad? Sit down, I haven't finished yet" (171). Despite the fact that Billy does not cross over into 'them' accent and unwittingly sustains his own community's linguistic practices and registers, he does not even think about reacting to the manners of the officer; he, instead, quietly listens to the officer, stares at the leaflet given by him and runs straight out of the schools and all the way home after the meeting is over.

The reduction of Billy, a fictional representative of the socio-historical reality of the English working class, to a passively instrumental role within the mechanisms of 'them' world results in his alienation, and his voluntary acceptance of the situation, which is another defiant action, might be interpreted as an escape from the perceived unpleasantness of his life. Billy, failing in the school and having a disintegrated family with no bright future vision, feels powerless, meaningless and victimised and, therefore, would like to find a purpose and compensate for his sense of entrapment and directionlessness by actualising himself through different inward and outward escape mechanisms. Such escape mechanisms as finding peace in nature and training a kestrel absorb his anger, create an illusory authority-free space, where he gains a relative control over the processes shaping his day-to-day experiences, lead him to internalise the narratives of the realities of 'them' and subsequently integrates him into the world of 'them' by his own consent, which I refer to as *the process of 'them'isation*. In other words, Billy identifies himself with the pernicious and inaccurate representation of the self, in which he interiorises and performs the discursively constructed cultural and moral codes of the dominant power structures, 'them', and the real nature of his identity is reconstituted and remoulded through major social and political institutions of 'them'. He, as the victimised, becomes the victimiser.

In the novel, Billy, away from the school, the family and the deadening routine of his life, pays close attention to the visual beauty of nature, listens to it, finds tranquillity and feels "fresher" (51). He finds a young kestrel in the wood, keeps it in a shed, speaks to it all the time, feeds it with beef, mice and birds and leaves everything behind. Finding peace in nature might, at first glance, have positive connotations; however, the immediacy of Billy to the natural world reveals the ambiguous position and duality of him and actually passivates him within the isolated, self-centred and individualistic sphere of 'them' order rather than locating the deep sources of his personal anger within the relations of production, in particular within the them-us dichotomy perceived more in economic terms. The case of Billy is, for that reason, different and needs to be contextualised in order to put forward that he makes use of what nature offers in his own favour, as in the example of

exerting his power and domination over the kestrel by constantly giving orders to it, and *daftly imitates* the daily practices of the cultural and moral codes of ‘them’: He trains the kestrel and expects it to be obedient to him, a situation which he himself experiences in the school. In an episode, Billy, for instance, comes across a little boy pedalling a tricycle in tight circles and intimidates him with his kestrel in order to assert his superiority: “It kills little kids on bikes ... It’s a piece o’ leg off a kid it caught yesterday. When it catches ‘em it sits on their handlebars and rips ‘em to pieces. Eyes first” (62). Billy’s superiority complex and tendency towards cruelty might, in this regard, be interpreted as a reflection of the transformation of his human nature and individuality in relation to essentialist constructions ascribed by ‘them’, and this, despite different forms of antagonisms between ‘them’ and ‘us’, materialises the hegemonic and reductionist politics of power relations and subordinates ‘us’ to the prevailing mode of production, capitalism.

To comment, Billy, in the class on fact and fiction with Mr. Farthing, is asked to tell a story and Billy starts to explain his adventures with the kestrel regarding how he has caught and trained it. He suddenly captures the attention of the class and the teacher through fluent descriptions and a well-organised spontaneous demonstration and uses a couple of technical words that he has mastered on falconry training. The teacher, unable to understand Billy and asking him to clarify and spell the terms like “jesses” (80), “bating” (81) and “creance” (83), constantly nods and finds the true story very “exciting” (83). Then, feeling self-confident and greeted by a splatter of applause, Billy, despite being shy and antisocial, even finds the courage to ask questions to the teacher. After the class, Mr. Farthing, deeply interested in the kestrel, visits Billy and watches how Billy commands it. During the show, Billy confidently tells Mr. Farthing to stop, not to breathe deeply and to keep looking away from the kestrel. Saying “sorry” (145), Mr. Farthing, at the end of the show, applauds Billy softly.

Considering these occasions, Billy, taking control of the signifying system in the class and telling the teacher what to do during the show, exercises his own superiority over the teacher, another representative of ‘them’. Since Billy “manages to subvert the hierarchy of intellect on which the school institution rests” (Alcala, 2016, 383), the relationship between the teacher and the pupil is radically deconstructed, and this role subversion might be interpreted as an effective form of the resistance to the Establishment and of the deconstruction of the systematic interpellation of ‘us’ as the subordinate and the weak within a ‘them’ episteme. However, this does not, in reality, interrupt the domination of ‘them’ and, rather than undermining the binary paradigms, redefines Billy’s own identity through the narratives of ‘them’. To put it simply, Billy, though not consciously, is in need of getting rid of his sense of inadequacy, powerlessness and inferiority and, therefore, creates his own sphere of dominance and power in order to be more visible. Internalising the cults of the money-oriented world, such as social-property relations and self-centredness, and practically acting like ‘them’, he, albeit through modes of illusionary self-fulfilment, actualises himself through giving orders to the kestrel and

telling the teacher what to do, and, despite his discomfort with the agencies of 'them', seeks for 'them' recognition and acknowledgment, which is, again, a defiant attitude.

CONCLUSION

Despite the fact that the English working class might have a tendency to perceive and comprehend the world around them as divided between 'them' and 'us' and that such an ideological positioning against 'them' might bear some similarities with the Marxist conception of class consciousness, the them-us contradiction and structural inequalities in society are perceived more in cultural and personal terms. The lack of a class-conscious approach based on the exploiter and the exploited does not, therefore, result in a radical transformation or does not bring a permanent solution to the shared experience of injustice and inequality of the members of the working class that have a strong sense of group membership. This, on the contrary, confiscates their human nature, reshapes their consciousness and integrates them into the totality of the social relations of production. Billy's defiant, daft and self-centred reactions and his gradual moral, ideological and cultural interpellation into the world of them – the process of 'them'isation – in order to escape from the perceived entrapment in the working-class milieu might, in this sense, be a representative of the real nature of the socio-cultural context of the English working class in its historical actuality. However, this does not necessarily mean that the working class have a homogeneous and fixed culture and that diverse subjectivities can be presented as a unified group since it would, in itself, be a fallacy.

REFERENCES

- Alcala, R. V. (2016). Class, embodiment, and becoming in British working-class fiction: Rereading Barry Hines and Ron Berry with Deleuze and Guattari. *College Literature*, 43, 375-396.
- Althusser, L. (1971). *Lenin and philosophy and other essays*. New York: Monthly Review Press.
- Bağlama, S. H. (2017). Literalisation of class antagonism: The dichotomy of them and us in Alan Sillitoe's fiction. *Postgraduate English Journal of Durham University*, 35, 1-24.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Callinicos, A. & Harman, C. (1987). *The changing working class*. London: Bookmarks.
- Deleuze, G. (1992). Postscript on the societies of control. *October*, 59, 3-7.
- Gramsci, A. (1999). *Selections from the prison notebooks*. London: The Electric Book Company.

Hardt, M. & Negri, A. (1994). *Labour of Dionysus: A critique of the state form*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Hines, B. (2000). *A kestrel for a knave*. London: Penguin Classics.

Hines, B. (2009). *This artistic life*. Keighley: Pomona Press.

Hoggart, R. (2009). *The uses of literacy: Aspects of working-class life*. London. Penguin Classics.

Sillitoe, A. (1959). *The loneliness of the long-distance runner*. London: W. H. Allen.

Sillitoe, A. (1964). Poor people. *Anarchy* 4 (4), 214-128.

Woodruff, W. (2002). *The road to nab end*. London: Abacus.

Yayın Geliş Tarihi: 09.11.2018
Yayına Kabul Tarihi: 09.01.2019
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.480956

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 67-93
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

HAS-BAĞÇEDE 'AYŞ U TARAB'DA KLASİK TÜRK EDEBİYATININ İRANÎ MENŞEİ TEZİ

Bünyamin TAŞ*

Öz

Menşe tartışmaları, modern edebiyat tarihlerinin yazılmaya başlandığı 19. yüzyıldan itibaren, ulusçuluk akımının da etkisiyle, edebiyat tarihlerinin ilk ve en önemli meselesi haline gelmiştir. Söz konusu tartışmalar, ileri sürülen problemin tabiatı gereğince, sanat eserinin kıymetini sanatın kendi kuralları çerçevesinde değerlendirmek yerine eserin ait olduğu edebî geleneğin tarihî gelişim çizgisi ile ulusal tarih/siyaset arasında güçlü bir bağ kurmaya odaklanmıştır. Böylece eserlerin anlam ve biçim katmanındaki muhtelif unsurların milliyetini tayin etme çabası ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatı merkezli modern araştırmaların/tartışmaların önemli bir kısmı da menşe problemine hasredilmiştir. Araştırmaların temel meselesinin çok spesifik olduğu durumlarda bile araştırmacıların kendilerini bir şekilde menşe tayiniyle ilgilenmek zorunda hissettikleri görülmektedir. Künyesinden ve takdim yazısından açıkça anlaşılacağı üzere Osmanlı seçkinlerinin eğlence hayatını ve bu hayatın ayrılmaz bir parçası olan şiir ve şair konularını ele alan Has-bağçede 'Ayş u Tarab'ın da ilk mevzusu menşe tayinine ayrılmıştır. Halil İnalçık, Osmanlı seçkinlerinin eğlence hayatının en somut mekânı olan işret meclisi geleneğinin hem şekil hem de muhteva yönünden temel olarak İslam öncesi İran kültürünün bir uzantısı olduğunu ve dolayısıyla işret meclislerinin vazgeçilmez bir unsuru olan klasik şiirin de büyük ölçüde İranî gelenekten beslendiğini ileri sürmektedir. Bu çalışmada, Halil İnalçık'ın Has-bağçede 'Ayş u Tarab'da ileri sürdüğü İranî menşe tezinin mesnetleri ve bu mesnetlerin söz konusu tezi destekleyip desteklemediği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Has-bağçede 'Ayş u Tarab, Klasik Türk Edebiyatı, İranî Menşe.*

THE IRANIAN ORIGIN DISCOURSE IN THE CLASSICAL TURKISH LITERATURE BASED ON HAS-BAĞÇEDE 'AYŞ U TARAB

Abstract

Discussions on origin became the first and foremost problem of literary history due to the effect of nationalist movement since 19th century with the onset of modern

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Taş, B. (2019). Has-bağçede 'Ayş u Tarab'da klasik Türk edebiyatının İranî menşei tezi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 67-93.

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-0501-6496, bunyamintas@yandex.com

literary histories. Rather than acknowledging the significance of a literary work in terms of its artistic features, the aforementioned discussions focused, due to the nature of the problem, on forming a strong bond between the historical development of the movement that the work belongs to and the national history/politics. It resulted in the struggle to locate the nationality of the various elements in semantics and genre of a work. In this regard, a significant amount of the modern research/discussion which was centered on classical Turkish literature has been allocated to the problem of origin. It can be stated that researchers feel to be compelled to delve into determining the origin of a work even if their subject matter is clearly specific and different. The first topic of Has-bağçede 'Aş u Tarab is reserved for determining origin while the work itself handles, as its impressum and preface states, the leisure life of the Ottoman elite and its inseparable companions, poetry and poet. Halil Inalcik states that the tradition of majlis-e 'ishrat, the most palpable location for the Ottoman elite's leisure life, is basically an extension of pre-Islamic Iranian culture in terms of both structure and content. Therefore, he suggests that classic poetry which was an indispensable element of majlis-e 'ishrat mostly derived from Iranian tradition. This study aims to discuss the fundamentals for the discourse of origin as stated by Halil Inalcik in Has-bağçede 'Aş u Tarab and if they support the discourse in question.

Keywords: *Has-bağçede 'Aş u Tarab, Classical Turkish Literature, Iranian Origin.*

GİRİŞ

İlk dönem modern edebiyat tarihlerinin çoğunda klasik Türk edebiyatının menşei İran edebiyatında aranmıştır. E. J. W. Gibb, Osmanlı muhitinde gelişen klasik Türk edebiyatının İran taklidiyle başlayıp başarısız bir Türkleşme çabasının akabinde renksiz bir İranleşmeyle son bulduğu görüşündedir (1999: I-II/28-29). Gibb'e göre bu etkilenme, biçimsel düzeyin çok daha ötesinde, “*ne düşüneceklerini ve ne şekilde düşüneceklerini öğrenmek için de*” İranlılara müracaat etme seviyesinde gerçekleşmiştir (I-II/33). M. Fuad Köprülü'ye göre klasik Türk edebiyatı yüzyıllarca Acem edebiyatını örnek alırken “*Yalnız Acem kelimeleri, Acem vezni, Acem nazım şekilleri değil, hatta Acem ruh ve zevki de edebiyatımıza hükümran*” olmaya başlamıştır (1981: 117). Agâh Sırrı Levend, klasik Türk edebiyatını, bütün unsurlarını İran edebiyatından alan taklidi bir edebiyat olarak tanımlar (1980: 638). Vasfi Mahir Kocatürk, klasik edebiyatı Türklerin kendi ruhuna yabancı ve İran işi (İrankârî) bir edebiyat olarak görür (1964: 119). Nihad Sâmî Banarlı, mezkûr isimlerden farklı olarak, klasik Türk edebiyatına mensup olan sanatkarların bilhassa İranlı üstatların eserlerini örnek aldıklarını belirtmekle birlikte (1983: I/127) bu durumu bir zaaf şeklinde algılanan taklit kavramıyla ifade etmek yerine, “*eski üstatlara saygı ve bağlılık*” şeklinde tezahür eden “*üstün bir klasik sanat terbiyesi*” şeklinde ifade etmiştir (I/134).

Her ne kadar Köprülü, Levend ve Banarlı klasik Türk edebiyatının İranî menşeinden söz etmiş olsalar da bunun yanında her üç araştırmacının da genel/ulus üstü bir klasik İslam edebiyatı anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Köprülü, “*İslam ortak medeniyeti*”nin bir mahsulü olan bu edebiyatta “*İslam medeniyetinin*

müşterek hatlarını görmemenin kabil olmadığı"nı belirtmiş ve bu noktadan hareketle "İslamî edebiyatı klasik bir edebiyat saymak zaruridir" sonucuna ulaşmıştır (99-100). Levend, "ümmeî çağı edebiyatı" olarak tanımladığı bu edebiyatın İslamî hükümlere dayandığını, "Eski metinlerde hemen hiçbir sayfa yoktur ki içinde Kur'an'dan bir ayet, [Hz.] Peygamber'in hadisinden bir cümle bulunmasın ve düşünceler buna bağlanmış olmasın (2014: 24)." şeklinde ifade etmiştir. Levend, yukarıdaki cümlenin devamında klasik Türk edebiyatının teşekkül ettiği kültürel ortamın dayanağını tefsir, kelim ve fıkıh gibi İslamî bilimler olarak takdim etmiştir. Aynı kitabın ilerleyen bölümlerinde ise Türk, Arap ve İran edebiyatlarının "İslam uygarlığı çerçevesi içinde İslamî edebiyat adı altında" toplandığını kaydetmiştir (48). Banarlı, "İslamî Türk edebiyatı" şeklinde adlandırdığı klasik Türk edebiyatını ortak İslam medeniyetinin bir şubesi olarak takdim etmiştir (I/127). Banarlı da tıpkı Levend gibi klasik Türk edebiyatının kaynakları için İslamî ilimlerin mektebi olarak belirttiği meşit ve medreseden neşet eden Kur'an-ı Kerim, hadis, tefsir, fıkıh, kelim, siyer ve tasavvufa işaret etmiştir (I/102-125). Bu dikkatlerden hareketle her üç araştırmacı da edebiyat tarihlerinin klasik Türk edebiyatı tarihi bölümlerini bu edebiyatın temel kaynağı olarak gördükleri Arap edebiyatının tasviriyle başlatmıştır. İranlıların elindeki şiir malzemesinin büyük oranda Araplardan adapte edildiğini ifade eden E. Gibb de İslamî klasik edebiyatın Arap kökenlerini kabul eder görünmektedir (I-II/63).

Mezkûr müelliflerin konumuz bağlamında asıl dikkat çekmek istediğimiz yaklaşımları ise İran edebiyatı hakkındaki yorumlarıdır. Köprülü ve Levend, ulus üstü klasik bir İslamî edebiyatın varlığını ve bu edebiyatın Arap kökenlerini teyit etmekle birlikte, klasik İslam edebiyatı çerçevesinde konumlandıkları klasik İran edebiyatını özgün, klasik Türk edebiyatını ise tamamen taklit ürünü olarak görmektedirler. Köprülü, daha eski dönemler bir yana Sasanîler zamanından bile İran'ın "din dışı" şiirinin herhangi bir kalıntısının bugün mevcut olmadığını söylemesine rağmen klasik İran edebiyatının orijinalliği sadedinde şu yorumu yapmaktadır:

"Böyle olmakla beraber elde kalan dinî ve lisanî vesikalarla birtakım tarihî bilgiler, bize Sasanîler devrindeki İran edebiyatı hakkında oldukça açık bir fikir verebilir ki, esasen, İslamî İran edebiyatını umumi hatlarıyla anlamak için en ziyade lazım olan da budur (110)."

Köprülüye göre İran ruhu, İslami şekiller altında kendi milli varlığını muhafaza etmekle kalmamış, İslamiyet'e de o ruhtan birçok şey vermiştir (112). Aynı doğrultuda Levend de İran edebiyatının dil, vezin ve şekil açısından kesintisiz bir şekilde Arap edebiyatının tesiri altında bulunduğunu söyleyip öz bakımından bu etkinin geçici ve yüzeysel olduğunu ifade etmiştir. Klasik Türk edebiyatı ise her bakımdan Arap, özellikle de İran edebiyatının derin ve kesintisiz bir tesiri altında kalmıştır (2014: 49). Klasik İran edebiyatının orijinalliği ve dolayısıyla milliliği hususunda Banarlı da Köprülü ve Levend'le hemfikirdir. Banarlı'ya göre İslam'dan

sonra gelişen İran edebiyatı, aldığı millî ve mahallî renklerle Arap edebiyatından büyük farklarla ayrılmıştır. Dahası, Yeni Farsçayla yapılan edebiyat, dirilen İran ruhunu Arap medeniyetine aşılıp Arap edebiyatını da tesiri altına almış, gazeli dirilterek Araplara yeniden aşk ve şarap şiirleri söyletmiştir.¹ Köprülü gibi Banarlı da Yeni Farsça ile söylenen şiirlerde Sasanî dönemi İran şiirinin etkisinden söz etmiş, fakat İslam öncesi İran şiirinin mevcudiyeti problemine dair herhangi bir yorum yapmamıştır (I/132). E. Gibb de Farsça şiir sisteminin Arap fatihlerin getirdiği tutukluktan kurtulmayı başarıp kendi güvenli alanını tesis edebildiğini söyleyerek İran şiirinin orijinalliğini vurgulamıştır (I-II/34). Farsça edebiyatın özgünlüğü bağlamında, İranlıların, Arapların karakteristik özelliklerinden ve eğilimlerinden birçoğunu benimsedikten sonra da olsa entelektüel ve ırkî bağımsızlıklarını kurabildiklerini söyleyen H. Gibb de mezkûr müelliflerle aynı fikirdedir (2017: 15).

Köprülü ve Levend, klasik İran edebiyatının özgünlüğü ve klasik Türk edebiyatının da bütünüyle taklit olduğu yönündeki görüşlerini edebî metinlerden ve tarihî vesikalardan faydalanarak temellendirme yoluna gitmemişlerdir. Aynı şekilde Banarlı da dirilen İran ruhunun niteliği ve Arap edebiyatına etkisi konusunda herhangi bir kaynağa atıf yapmamıştır. Her üç araştırmacının da genel/ulus üstü klasik İslam edebiyatı ve bunun temelindeki Arap edebiyatı kabulüne sahip oldukları görülmekle birlikte aynı zamanda İran'ın bu klasik gelenek içinde kendine özgü bir edebiyat yaratmış olduğuna yönelik yaklaşımları da vardır. Köprülü ve Banarlı'nın yaklaşımı İran edebiyatı özelinde yukarıda tasvir edilenden fazlasını da içermektedir. Zira Köprülü'ye göre İran edebiyatı şekli olarak İslamî görünmekle birlikte, ruh bakımından İran'a aittir ve İran, bu ruhu İslamiyet'e de aktarmıştır. Aynı minvalde Banarlı da Arap medeniyetini aşıl原因an bir İran ruhundan ve bu ruhun Arap edebiyatını etki altına alması durumundan söz etmiştir.

Klasik İran edebiyatının klasik Türk edebiyatına tesiri mevzusu Halil İncalcık tarafından da tartışma konusu edilmiştir. İncalcık, *Has-bağçede 'Aş u Tarab Nedîmler Şâirler Mutribler* adlı kitabında,² “sarayın beğenisini çeken, sarayın

¹ Banarlı, gazeli klasik İslam edebiyatında İranlıların dirilttiğini söylerken Andrews daha da ileri giderek gazelin İran menşeli olmasını yüksek bir ihtimal olarak değerlendirmektedir: “gazel türünün, kökleri İslam öncesine giden bir Fars icadı olması ve sonradan Arap ölçü ve formları içinde yeniden doğmuş olması hayli yüksek bir ihtimaldir (2014: 16).” Andrews, bu ihtimalin neden kaynaklandığını ise açıklamamıştır. Gazelin Arap kökeni, Emevî dönemindeki gelişimi ve buradan da Farsça edebiyata intikali hususunda ayrıntılı bir araştırma için bk. Armutlu, 2014. Ayrıca Yeni Farsçayla şiir söyleyen ilk şairlerin Arap şairlerini üstat ittihaz etmeleri ile Arapça şiirlerden yaptıkları çeviri ve intihaller hususunda bk. Kartal, 2016: 29-47.

² Kitap, daha önce Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan Türk Edebiyatı Tarihi adlı yayının Osmanlı dönemi Türk edebiyatı bahsinde “Klasik edebiyat menşei: İranî gelenek, saray işret meclisleri ve musâhib şâirler” (2006: I/221-282) başlığıyla kaleme alınan yazı ile *Şâir ve Patron* (2003) kitabının terkiibinden müteşekkildir. Muhtevada önemli bir

himayesinde, padişaktan caize alan şairler tarafından ortaya konan (XII), işret meclislerinde gelişen ve zariflere hitap eden İrani geleneğin temsilcisi (276)” bir edebî gelenek şeklinde tanımladığı klasik Türk edebiyatının menşei meselesini ele almış ve kitabın ilk bölümünü teşkil eden ilk başlıkta klasik edebiyatın kökenini peşinen *İrani gelenek* şeklinde ilan etmiştir. Kitabın ismine ve konusuna bakınca, okuyucuda, söz konusu menşe tartışmasının sadece işret meclisi geleneği ve bu geleneği konu edinen şiirler üzerine yoğunlaşacağı beklentisi oluşmaktadır. Ancak ilgili bölümün “*Klasik Edebiyatın Menşei: İrani Gelenek*” başlığıyla takdim edildiği ve içerikte de sadece klasik Türk edebiyatının değil, bütün bir İslamî klasik edebiyatın menşenin tartışma konusu edildiği görülmektedir.

Klasik İslam edebiyatının, edebiyat tarihçileri tarafından kayıtsız kalmamayan Arap kökenleri, İnalçık tarafından fazla kayda değer görülmemiştir. Dolayısıyla İnalçık, klasik İran edebiyatını da büyük oranda var edip besleyen ulus üstü bir klasik İslam edebiyatı tasavvuruna pek itibar eder görünmemektedir. İnalçık, *Has-bağçede 'Aş u Tarab'da* klasik edebiyatın menşeiini kendi tabiriyle *kadim İran'da*³, yani İslam öncesi İran'da aramaktadır. Okuyucu, kitabın önsözünden ve takdim yazısından itibaren bu teze hazırlanmaktadır. Takdim yazısında kitabın tanıtımı sadedinde sarf edilen ilk cümlede İrani menşe tezine atıf vardır:

“Osmanlı sarayında padişahın has-bağçede geçirdiği hoş vakitleri ve bu âdetin İslam öncesi İran imparatorluğundan Emevî, Abbasî ve Timurî saraylarına uzanan köklü geleneğini, o dönemlerde yazılmış değerli kaynaklardan derleyerek sunan bir çalışma.”

Aynı şekilde önsözde de okuyucunun dikkati İslam öncesi İran geleneğine çekilmekte ve Osmanlı yüksek saray kültürünü temsil edenlerin etik ve yaşam kurallarının menşe itibarıyla kadim İran'a çıktığı vurgulanmaktadır (XII). Önsözde serdedilen bu fikrin, kitabın adının çağrıştırdığından daha kapsamlı bir konu alanına işaret ettiği açıktır. Nitekim kitabın içeriğinde de kadim İran etkisini ifade eden buna benzer birçok genel hüküm vardır. Bu itibarla öncelikle kitapta kadim İran'ın tasviri ve genel anlamıyla İslam toplumuna tesiri hususunda sarf edilen hükümleri görmekte fayda vardır. İlgili hükümler aşağıda dört başlık altında tasnif edilmiştir.

---

değişiklik olmadığı için bu çalışmada yalnızca *Has-bağçede 'Aş u Tarab Nedimler Şairler Mutribler'e* (2018) atıf yapılacak ve eserin künyesi, yalnızca üst başlık belirtilerek *Has-bağçede 'Aş u Tarab* şeklinde ifade edilecektir.

³ İnalçık, “kadim İran” tabiriyle İslam öncesi İran'ını kastetmekte olduğunu belirtmiştir (3). Dolayısıyla bu çalışmada da “kadim İran” tabiri İslam öncesi İran'ına karşılık gelecektir.

HAS-BAĞÇEDE 'AYŞ U TARAB'DA KADİM İRAN GELENEĞİ

Kitapta *kadim İran geleneği* tabiriyle tam olarak nelerin kastedildiği, muhtelif vesilelerle İran geleneği olarak takdim edilen *itidal*, *işret meclisi*, *adalet* ve *idarede güçlü merkezîyetçilik* kavram ve olgularının niçin İran menşeli addedildikleri, kadim İranî geleneğe ait bilginin İslam öncesi İran'ından intikal eden hangi orijinal kaynaklardan elde edildiği ve ilgili kaynakların klasik İslam edebiyatını ne suretle inkişaf ettirdiği gibi problemler sistemli bir şekilde ele alınmamıştır. Bu sebeple konu dâhilinde birbiriyle irtibatlı, fakat kitapta dağınık şekilde bulunan hükümler, bütüncül bir fikir elde edebilmek adına aşağıdaki gibi tasnif ve terkip edilmiştir. Aşağıda maddeler halinde sunulan hükümler, kitaptan bazen olduğu gibi bazen kısaltılarak bazen de başka bölümlerdeki benzer hükümlerle birleştirilmek suretiyle iktibas edilmiştir.

Kadim İran Geleneğinin Niteliği

1. İtidal: Eski İran geleneğinde en önemli fazilet ölçüsüdür (225). *Âyîn* tabiriyle ifade edilip İslamî âdâb yazınının kaynağı olan kadim İran geleneği başlıca *Şehnâme*'de tespit edilmiştir. Bu tespite göre İranî âdâb kurallarının genel ölçüsü; incitici sözlerden kaçınma, cömertlik, bağış yapılan tarafın duygularını incitmeme gibi kuralları kapsayan itidal prensibidir (8, 11).

Osmanlı şair tezkirelerinde geçen *Rûm zurefâsı* tabiri, bu kuralları benimseyen centilmen kişiler anlamında kullanılmıştır. *Kâbüsnâme*, Germiyanlı musâhib şairlerin eserleri ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin [ö. 1600] *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis* adlı kitabı, söz konusu geleneği sürdüren ve ilgili kuralları öğreten eserlerdir (8).

2. İşret meclisi: Şarap, musiki ve şiirden oluşan üçlü gelenek (işret meclisi), İslam öncesi Sasanî menşeden gelmektedir (8). İşret meclisi geleneği, saray ve idareye ait birçok gelenek gibi, İslam hilafeti dönemine İslam öncesi İran'ından geçip yerleşmiştir (277). İşret meclisleri kadim İran'dan kaynaklanır (34). Ömer Hayyâm [ö. 1132?], Sa'dî [ö. 1292], Hâfız [ö. 1390?] ve Nizâmî [ö. 1214?] işret meclisi geleneğinin taşıyıcısı önemli şairlerdir (23-36).

3. Adalet/Adalet dairesi: Kadim Hind-İran kaynaklıdır (19). Hind-İran devlet felsefesinin temel ilkesidir (188). Mülkün devamını temin eden bu siyaset hukuku, adaletin yerine getirilmesi için gereklidir. Bu İranî siyaset düşüncesi, Osmanlı devlet felsefesinin de temel taşıdır (104).

4. Merkezî idare ve geniş vergi kaynakları: Kadim İran devlet felsefesi, merkezî kontrolü daima daha güçlü yapmayı ve vergi kaynaklarını da sürekli genişletmeyi amaçlar. İslam devletlerindeki bürokrasi bu düşünceyi takip etmiştir (175).

Kadim İnan Geleneğinin Aktarıcıları

1. İbnü'l-Mukaffa [ö. 759]: Yaptığı tercümelelele kadim İnan geleneğini sürdüren bir bürokrat (4). Eski İnan-Hind geleneğini İslam kültür çevresine dâhil etmiştir (4).

2. Câhiz [ö. 869]: Eserleri sayesinde İnanî gelenek, âdâb adı altında bağımsız bir edebiyat oluşturmuştur (4). Yabancı getirilerini bir Arap hümanizmi kurmak için kullanıp Hind, İnan ve Yunan geleneğini mezceden ilk büyük İslam hümanistidir (Pellat'dan naklen) (6). Nizâmî, Attâr [ö. 1221], Sa'dî, Hoca Dehhânî [XIV. yüzyıl], Ahmedî [ö. 1412], Şeyhoğlu Mustafa [ö. 1414?] ve Şeyhî [ö. 1429'dan sonra] grubunun temsil ettiği edebî gelenekte Câhiz'in ansiklopedik-didaktik yönteminin izi sürülebilir (7).

3. İnanlı kâtipler: Hükümdarı ve diğer yüksek idareci sınıfını etik ve davranış açısından İnan menşeli geleneklele göre eğitmeyi amaçlar (4).

4. Adî b. Zeyd [ö. 600?]: Arap şiirinde aşk, musiki ve şiir geleneğinin en eski örneği ve Arap-İnan kültürünün temsilcisi (5).

5. Hamriyyeler: İnan aristokratik kültür geleneğinde yer alan centilmenlik kurallarının önemle anıldığı şiirler. (5). Kadim İnan saray kültürünün bir parçası olan işret meclisi geleneğiyle bağlantılı edebî tür (279).

6. *Şehnâme*: Konusunu kadim İnan'dan alan eser, kahramanlarının davranışlarında da kadim İnan geleneğinin özelliklerini yansıtır (8, 11). Mükemmel işret meclisi tasvirleri içerir (12). *Şehnâme*'de tasvir edilen işret meclisleri, hilafet ve müteakip İslam devletleri döneminde bir saltanat ve hâkimiyet sembolü olarak ana özellikleriyle kaçınılmaz bir şekilde devam edegelmiştir (14).

7. *Kâbüsnâme*: İnan civanmertlik kurallarını öğretmek için yazılmıştır (90). Kadim İnan geleneğine göre yüksek zümre yaşamında mutlu olmayı sağlayacak davranış şekillerini anlatır (14).

8. *Siyâsetnâme*: Kadim İnan devlet ve toplum gelenek ve yöntemlerini tüm ayrıntılarıyla anlatır. Sasanî İnan'ında Hind-İnan yönetim teori ve uygulamalarını içerir (19).

9. *İskendernâme*: Genel çerçevesi İskender'in tarihiyle birlikte bir dünya tarihi olan eser, kadim İnan tarihini ve bir İnan hükümdarı olarak İskender'in tarihini anlatır (125). Nizâmî, İnan tarihi çerçevesinde yazdığı bu eseriyle edebî zevk uyandırmanın yanı sıra, hükümdara, İnanî yüksek saray kültürünü kazanmak için gerekli olan temel bilgileri sağlamayı da amaçlamıştır (123).

Kadim İnan Geleneği, Müslüman Hanedanlar ve Zariflerin Kültürü

1. Samanîler, Buveyhîler ve Gaznevîler kadim İnan geleneğini izlemektedir (3).

2. Büyük Selçuklu İmparatorluğu kadim İran geleneğinin diriltilmesi konusunda önceki hanedanların hepsinden daha ileri gitmiştir (3-4).

3. Bir yandan ulema ve sufileri kuvvetle destekleyen Türk sultanları, öte yandan sarayların hâs-bağçe işret meclislerinde musahipleriyle bozulmamış İranî geleneği devam ettirmişlerdir (10).

4. İslam dünyasında IX-XIII. asırlar arasında İranlı ve Türk hanedanların yükselmesiyle âdâb türündeki eserlerin konusunda yenilikler görülmüş ve saray işret meclislerinin âdâbı üzerine eserler telif edilmeye başlanmıştır. Bu eserlerde kadim İran geleneğine gittikçe daha fazla yer verilmiştir (10).

5. Anadolu Selçuklu idaresinde, İslam öncesi İran gelenekleri devlet sistemi ve bürokratik yöntemlerde kuvvetle devam etmiştir (66).

6. İranî geleneğin çok güçlü olduğu Anadolu Selçuklu devletinde işret meclisi gibi geleneklerin sürdürülmesi Sünnî çevrelerin tepkisine yol açmıştır (66).

7. İlhanlı devletinin kurulmasıyla kadim İran imparatorluğu canlanmıştır (86).

8. Saray işret meclisleri ve orada benimsenen dünya görüşü ve etik tamamıyla kadim İran geleneğiyle bağlantılıdır (12).

9. Genellikle Osmanlı bürokratlarının yönetim felsefe ve tutumları, bütünüyle Hind-İranî kaynaklı siyasetname/nasihatnamelerden gelmektedir (21).

10. Osmanlı zariflerinin kültürü İslam öncesi yüksek bir saray kültürünün devamı olarak görünür (XI).

11. Osmanlı'da yüksek saray kültürünü temsil edenlerin (sultan, nedimler, zürefa) etik ve yaşam kuralları menşe itibarıyla kadim İran'a çıkar (XII).

12. Osmanlı padişahlarının, İranî geleneği temsil eden musahip nedimleri vardı (10).

13. Osmanlı sarayı, Fatih Sultan Mehmed'den [ö. 1481] itibaren kadim İran şehinşah geleneğini bihakkin benimseme çabası gösterir (99). Fatih Sultan Mehmed, kendisi için eski İran şehinşahlar geleneğini örnek almıştır (286). O, İran ve Timurîler yüksek saray kültürünü benimseme çabasındaydı (144).

14. İşret meclisine, sanatlara, şiir ve musikiye revaç vermek İranî gelenekten kaynaklanır (327).

15. Nevruz şenlikleri, kadim İran geleneğini yansıtır (74).

Kadim İran Geleneği ve Nasihatnameler (Âdâb Edebiyatı)

1. Âdâb eserleri başlangıçta kadim İran'dan gelen kültür ve davranış şekillerini kapsamaktaydı. Kadim İran'dan alınan genel davranış ve faaliyet kurallarını aktarırlar (4).

2. Câhiz'in eserleriyle İranî gelenek, âdâb adı altında bağımsız bir edebiyat meydana getirmiştir (4).

3. Bu eserlerde belirlenen kurallar kaynakları bakımından Arap, İran, Hind ve klasik Yunan'a kadar iner (4).

4. İran kaynaklı bu edebî gelenek Emevîler döneminde *hamriyye* adıyla anılmıştır (4).

5. Hind-İran ve eski Yunan mirasının etkisi altında gelişen âdâb yazınının bir kolu seçkinler için etik davranış kurallarını belirleyen *Kâbüsnâme* türü eserlerden oluşurken bir kolu da Nizâmî'nin aşk mesnevileri gibi şiirsel metinlerden oluşmuştur. Bunların yanında her iki yöntemi birleştiren eserler de vardır (6).

6. Din dışı (lâ-dîni/profan) bir kültür geleneği olup âdâb terimiyle adlandırılan kadim İran, Hind ve eski Yunan kültür gelenekleri, özellikle saray etrafında teşekkül eden yüksek kültür çevreleri tarafından ayrı bir yüksek kültür geleneği olarak benimsenmiştir (11).

7. Germiyanlı şairler Şeyhoğlu Mustafa, Şeyhî, Ahmedî ve Ahmed-i Dâ'î [ö. 1421'den sonra] beylerine İranlı şairlerin âdâb ve aşk romanları çerçevesinde didaktik-ansiklopedik eserler vermişlerdir (68).

TARTIŞMA

İnalcık, dokuz ana bölümden oluşan kitabının ilk bölümünü klasik edebiyatın İranî menşeiini tespiti ayırmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın mevzusunu teşkil eden söz konusu tezini de bu bölümde işlemektedir. Başlığı "*Klasik Edebiyatın Menşei: İranî Gelenek*" şeklinde olan bölümün içeriğini ise beş alt başlıkla düzenlemiştir. Alt başlıklardan ilki (*İranî Gelenek*) klasik edebiyatın İranî menşei tezinin teorik zeminini teşkil etmektedir. Aynı doğrultuda ikinci alt başlıkta (*Kadim İran Geleneği: Şâhnâme, Kâbüsnâme, Siyâsetnâme*) kadim İran geleneğinin temsilcisi hüviyetinde takdim edilen üç eser mevzubahis edilmiştir. Diğer üç başlıkta ise işret meclisi teması bağlamında İran klasik şairlerinden örnekler, Safevi döneminde işret meclisi geleneği ve Osmanlı sarayında bulunan Azerbaycanlı musikişinaslar konuları ele alınmıştır. Kitabın geri kalan sekiz ana başlığı altında da İranî gelenek vurgusu kesintisiz devam etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, temel olarak *İranî Gelenek* başlığı altında ileri sürülen tez tartışılmış ve kitabın diğer başlıklarında/bölmelerinde ilgili tez paralelinde serdedilen ve yukarıda tasnifi yapılan hükümlere de yeri geldikçe temas edilmiştir.

İranî Gelenek bölümünün ilk cümlesi içerdiği, dışladığı ve ima ettikleri bakımından müellifin sonuç olarak ileri süreceği tez açısından dikkate değerdir:

"XIII.-XIV. yüzyıllar Germiyanlı musâhib şairlerin didaktik mesnevilerini ve işret meclisi geleneğini anlamak için

gözlerimizi ilk İslam kültürleşme (acculturation) sürecine çevirmek gerekir (3)."

Klasik edebiyat çerçevesinde Batı Türkçesiyle yazılmış ilk yetkin eserleri vermeleri bakımından Osmanlı edebiyatının temellerinin Germiyanlı şairler tarafından atıldığı kabul edilmektedir. Bu noktadan hareketle İncılık da öncelikle Germiyan sahasında yetişen şairlere odaklanmıştır. Bu tercih, Osmanlı edebiyatının daha önce Doğu Türkçesiyle yazılmış olan klasik edebiyat mahsulleriyle muhtemel alakasını peşinen yok saymayı da içermektedir. Buradaki ikinci tercih ise işret meclisi geleneğiyle irtibatı bakımından birçok edebî türün arasından yalnızca didaktik mesnevilerin dikkate sunulmasıdır. Bu itibarla "*didaktik mesneviler ve işret meclisi geleneği*" terkihi, müellifin amacına yönelik bilinçli bir tercihin ifadesidir. Zira ileride görüleceği üzere İncılık'ın tezinin temel dayanağı nasihatname geleneğinin menşesine dair okumasıdır. İşret meclisi geleneğiyle doğrudan ilişkilendirilebilecek gazel ve kaside formlarının ilk etapta mevzuya dâhil edilmemeleri de bu formların, İrani menşe tezi için başlangıç aşamasında çok işlevsel görülmemeleriyle alakalı olmalıdır. Cümlede dikkat çeken üçüncü tercih ise "*didaktik mesnevileri ve işret meclisi geleneğini*" anlayabilmek için "*İslam kültürleşme süreci*" şeklinde tanımlanan tarihî dönemin öne çıkarılmasıdır. Mevcut tarihî yazında "*İslam kültürleşme süreci*" adıyla okuyucunun zihninde kolayca anlam kazanan yerleşik bir tasnif bulunmamaktadır. İncılık da bu tabirle hangi tarihî periyodu kastettiğini tam olarak belirtmemekle birlikte Şu'ûbiyye akımına ve Abbasî idaresinin merkezîyetçi yönetiminin gevşediği IX. yüzyıla işaret etmektedir. İlgili cümlelerden anlaşıldığı kadarıyla söz konusu süreç, İslam devletinde Arap hâkimiyetine karşı İslam öncesi İran geleneğini temsil eden güçlü bir hareket olarak tarif edilen (tarif İncılık'a aittir) Şu'ûbiyye ve kadim İran geleneğini takip ettikleri ileri sürülen Samanî, Buveyhî ve Gaznevî hanedanlarının ortaya çıktıkları dönemi karşılamaktadır.

Bu noktadan sonra ister istemez *kadim İran*'ın ne olduğu ve mevzubahis edilen dönemde devlet idaresinde, sosyal hayatta ve edebiyatta ne şekilde yaşam bulduğu merak konusu olmaktadır. Kitapta bu konularda sarahaten bir açıklama bulunmamakla birlikte İslam hilafetinde görev alan İran asıllı vezirlere, kâtiplere ve bu kâtiplerin en meşhurlarından İbnü'l-Mukaffa'ya işaret edilmektedir. İncılık'a göre, yaptığı çevirilerle İslam öncesi İran geleneğini sürdüren bir bürokrat olan İbnü'l-Mukaffa, çevirileriyle kadim İran geleneğini sürdürmüş ve İslamî ilimlerden bağımsız olan eski İran-Hind geleneğini İslam kültür muhitine dâhil etmiştir (4). Câhiz'in eserleriyle de söz konusu İrani gelenek, *âdâb* şeklinde isimlendirilen müstakil bir edebiyat ortaya çıkarmıştır. İncılık, *âdâb* kavramını da Pellat'ya atfen üçe taksim edip Arap, İran, Hind ve klasik Yunan kültürleşmesiyle oluştuğunu ifade ettiği bu türdeki eserlerin müşterek özelliklerini üç maddede toplamıştır: 1. *Kelile ve Dimne*'nin sade Arapçayla çevirisinin yapılması, 2. İslam öncesi İran'dan ahlakî ve pedagojik gayeyle aktarılan genel davranış kurallarını bildirmesi, 3. Söz konusu kültürleşme cereyanının İslamî öğeleri içermemesi. Zira bahis konusu kültürleşme akımının başında olan İranlı kâtipler, ilgili eserlerle hükümdarı ve

yüksek dereceli yönetici sınıfını etik ve davranış yönünden İran kaynaklı geleneklere göre eğitmeyi amaçlamıştır (4).

Buraya kadar yapılan açıklamalardan hicrî ilk asırlarda teşekkül eden âdâb literatürünün, İslam öncesi İran gelenekleri esas alınarak ve İslamî unsurları da dikkate almaksızın yazılan ahlakî ve pedagojik telifattan oluştuğu anlaşılmaktadır. Ancak, kitapta bu sonuca varma yolunda ne kadim İran geleneklerinin nelerden müteşekkil olduğu açıklanmış ne de herhangi bir âdâb kitabının muhtevassından örnekler verilmiştir. Sasanî dönemi âdâb eserlerinin çoğu Zerdüşçülük esaslarını bildiren dinî metinlerdir (Rypka vd., 1385: 61-69). Nitekim *Has-bağçede 'Aş u Tarab'da* atıf yapılan makalesinde Khaleghi-Motlagh da âdâb geleneğinin Sasanîlerden önce geliştiğini iddia ederken dayanağının *Avesta* olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, yazısının sonunda, Sasanî döneminden bugüne kalan âdâb metinlerinin genellikle dinî metinler olduğunu da açıkça ifade etmiştir (1983). Dolayısıyla İslam âdâb yazını hakkında yukarıda Pellat'dan naklen yapılan tanımlamaya göre, *Avesta* ve *Zend-Avesta* gibi metinlerin tercüme ve yorumlarından oluşan dinî İran âdâbının İslam âdâb yazınına kaynaklık etmesi gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Oysa Pellat, İbnü'l-Mukaffa'nın *Kelile ve Dimne* tercümesinde bile bazı problemleri ifade ve imgeleri değiştirip esere bazı ilaveler yaptığını söylemektedir (1983). *Kelile ve Dimne* gibi doğrudan dinle alakalı olmayan bir metinde dahi mütercimnin değişiklik yapma ihtiyacı duymasında İslamî hassasiyetlerin etkili olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. Bu durum, Müslüman müelliflerce telif edilen âdâb kitaplarında Sasanî dönemi eserlerinin başlıca kaynak ittihaz edildiği veya Sasanî dönemi eserlerinin muhtevalarının Müslüman müelliflerce olduğu gibi aktarıldığı tezinin tersine, İslamîleştirme eğiliminin bir göstergesi olmalıdır. Bu dikkatlerden hareketle, Sasanî dönemine ait olduğu varsayılan metinler ile İslamî dönemde yazılan âdâb kitaplarının ilmi bir mukayesesi yapılmaksızın verilen söz konusu genel hükümleri ispata muhtaç hipotezler olarak değerlendirmek kaçınılmazdır.

Kitaptaki ilk bölüm başlığının "*Klasik Edebiyatın Menşei: İranî Gelenek*" olduğu hatırlandığı takdirde, İncalcık tarafından konunun merkezine çekilen âdâb literatürünün klasik edebiyata ne şekilde kaynaklık ettiği meselesinin açıklığa kavuşturulması hayati bir öneme sahip olacaktır. Kitapta bu bağ şarap konulu şiirler (*hamriyye*) üzerinden kurulmuştur. İncalcık, âdâb literatürünün genel özelliklerini açıkladığı yerde "*Daha Emevîler döneminde bu edebî gelenek, hamriyye adıyla anıla gelmiştir (4)*" cümlesiyle mevzuyu doğrudan şarap konulu şiirlerle irtibatlandırır. Oysa Cahiliye Dönemi Arap edebiyatında da çoğu şairin şiirinde şarap ve içki meclisi tasviri konusunun yer bulması (Demirayak, 2017: 113), mevzunun İranî gelenekle irtibatı açısından şüphe uyandırmaktadır. İncalcık, bu sorunu "*sarayla ilişki halinde bir Arap şiiri (5)*" yaklaşımıyla aşmıştır. Bu bağlamda Sasanî sarayında önemli görevler üstlenen Cahiliye Dönemi'nin meşhur şairlerinden Adî b. Zeyd'i de "*Arap-İran kültürünün bir temsilcisi*" şeklinde takdim etmiştir. Böylece bilhassa şarap konulu şiirleriyle meşhur olan (Özcanoğlu, 1988) Adî b. Zeyd'in Sasanî sarayıyla irtibatı ve şaraba dair şiirleri arasında bir

etkileşim olduğunu kastetmiştir. Sasanî sarayıyla bağlantısı dolayısıyla Adî b. Zeyd özelinde İran etkisi kabul edilecek olsa bile Cahiliye Dönemi'nde şarap konulu şiirleriyle öne çıkan Amr b. Kulsûm [ö. 584], Esved b. Ya'fûr [ö. 600], Alkame el-Fahl [ö. 603] ve A'sâ [ö. 628] gibi şairler (Demirayak, 2017: 113) için de benzer bir etkiden söz edilmesi pek mümkün görünmemektedir.

Bu noktada İncalcık'ın, klasik edebiyatın İranî menşei için başta *İslam kültürleşme sürecine* dikkat çekerken konu ilerledikçe İslam öncesi Arap-İran etkileşimini mevzubahis ettiğini görmüş oluyoruz. İncalcık, dolaylı yoldan, İslamî dönemde farklı kültürlerin karşılaşmasının ürettiği kültürleşme sürecinin öncesinde teşekkül eden Arap şiirinde de İran etkisinin olduğunu ileri sürmektedir. Ancak kadim İranî geleneğin Cahiliye Dönemi Arap şiirine etki edebilecek ne gibi şiirsel metinler ürettiğine yönelik herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir. İranlı araştırmacı Khaleghi-Motlagh (1983) ve Köprülü'nün de belirttiği üzere (110) Sasanî döneminden bugüne ulaşan dağınık birkaç dize dışında herhangi bir şiir numunesi yoktur.⁴ Aynı dönem Arap toplumunda ise şiirin hayatî bir önemi vardı. Hz. Peygamber'in müşriklerle mücadelesinde iki tarafın şairlerinin etkin rolü, Bedir savaşı başlamadan önce İslam ve müşrik ordusunun evvela şiirle atışmaya başlaması (Güleç, 2017) ve Hz. Peygamber'in övgüsünde kaside yazmaması için Kureyşli müşriklerden ileri gelenlerin şair A'sâ'ya yüze yakın deve teklif etmesi bu durumun çarpıcı birer örneğidir (A. F. Efendi, 2005: 113). Bu noktada, eski Arap şiirinin canlılığını sağlayan unsurlardan birisinin de patronaj olduğunu belirtmek gerekir. Daha VI. asırdan evvel bazı bedevî şairlerin kabilelerinden ayrılıp güçlü patronların himayesine girdikleri nakledilmiştir (Çetin, 2011: 14). Şair A'sâ'ya yapılan teklif de esasında şair ve patron ilişkisinin bir örneğidir. Ka'b b. Zühayr [ö. 645?] tarafından söylenen *Bânet Su'âd* adıyla meşhur kasideden hoşnut olan Hz. Peygamber'in, hırkasını çıkarıp Ka'b'a hediye etmesi (Savran, 2001) de bu minvalde değerlendirilebilir. Ka'b'ın babası olan şair Zühayr'e [ö. 609?], kabileleri için söylediği samimi ve abartısız övgülerden dolayı bolca caize verenlerin durumu hakkında Hz. Ömer [ö. 644] tarafından söylenen söz de o dönem Arap toplumunda patronajın algısal karşılığını göstermesi bakımından ayrıca kayda değerdir: "*Sizin ona verdikleriniz kaybolup gitti, ama onun size verdikleri kaldı* (Çetin, 2011: 2)."

Eski Arap şiiri ve şairleri hakkında bugüne ulaşan son derece geniş ve teferruatlı haberlere karşılık İslam öncesi İran şiiri hakkında, yukarıda değinildiği üzere neredeyse hiçbir malumatımız yoktur. Dolayısıyla mezkûr tezin en zayıf yönü, edebî eserlerinde İran kültürünün tesirinden söz edilen Arap şairlerini etkilemiş olabilecek muadillerinin o dönem İran'ında bulunmamasıdır. İncalcık'ın, kadim İranî gelenek tezini kurarken atıfta bulunduğu ve ileride görüleceği üzere fikirlerini de doğrudan iktibas ettiği İranlı araştırmacı Khaleghi-Motlagh,

⁴ Sasanî dönemi İran'ında bir şiir geleneği olduğunu savunanların oldukça dolaylı yoldan ulaşılan bulgu ve yorumları için Otakar Klîma'nın değerlendirmelerine bakılabilir (Rypka, Klîma, vd., 1385: 83-90). Aynı kitapta Rypka, İslam'dan önceki Fars şiirinin hece ölçüsüne dayanan bir halk şiiri olduğu yorumunu yapmıştır (142).

Şehnâme'deki şiiri nesre üstün tutan yaklaşımın Pehlevî edebiyatından kaynaklandığını ileri sürüp bu varsayımdan hareketle Pehlevî edebiyatının çok sayıda manzum hikâye ve anlatı içerdiği sonucuna ulaşılabileceğini iddia etmiştir (1983).⁵ *Şehnâme* ile Sasanîlerin tarihten silinişi arasında geçen üç yüz elli yıllık İslam hâkimiyetinin baskın rolü, Firdevsî'ye [ö. 1020?] gelinceye kadar köklü bir edebiyat vasfını kazanan klasik İslam edebiyatının şiir yönündeki gelişimi, Arap edebiyatının şiir merkezli ilerleyişi, Cahiliye Dönemi Arap şiiriyle kıyaslanabilecek bir Pehlevî şiirinin varlığını kanıtlayan örneklerin elde bulunmaması ve Kur'an-ı Kerim'in Müslüman şairler üzerindeki etkisi gibi esaslı meseleleri bütünüyle görmezden gelen bu hipotez İnalçık tarafından da olduğu gibi benimsenmiş görünüyor. Nitekim her iki araştırmacı da Cahiliye Dönemi Arap şiirinde önemli bir İran etkisinin varlığını gösteren somut veriler sunmadıkları halde kadim İran geleneğinin Arap-İslam edebiyatını/şiirini köklü bir şekilde etkileme potansiyelinden söz etmekte tereddüt etmemiştir. Bununla birlikte Khaleghi-Motlagh, ilgili makalesinin sonunda, Pehlevîce eserlerden âdâb kapsamında değerlendirilen ve bugüne ulaşan metinlerin genellikle dinî metinler olduğunu ve bu eserlerin de Arapça çevirilerinin bilinip Pehlevîce orijinallerinin bulunmadığını söylemekten geri durmamıştır.⁶

İnalçık, eski Arap şiirinde İran etkisi tezinin dayanağı olarak *hamriyye* türünde şiir yazan ilk Arap şairlerin şiirlerinde birçok Farsça kelime bulunduğunu kaydedip bu tür şiirlerde "*İran aristokratik kültür geleneğinde belirtilen centilmenlik kuralları*[nın] önemle (5)" anıldığını ifade etmiştir. Ancak bu hükmünün kaynağı olmak üzere ne herhangi bir yayına atıf yapmış ne de bahis konusu ettiği edebî eserlerden kadim İran geleneğine yorulabilecek herhangi bir metin örneği aktarmıştır. Ayrıca kitapta kadim İran geleneğinin ne demek olduğu hâlâ açıklanmadığı gibi bu belirsizliğe "*İran aristokratik kültür geleneğinde belirtilen centilmenlik kuralları*" ifadesi de dâhil edilmiştir. Zira çalışmada "*İran aristokratik kültür geleneği*" ve bu geleneğe yer alan "*centilmenlik kuralları*"nın ne olduğuna dair de tatminkâr bir açıklama yapılmamıştır.

⁵ *Şehnâme* ve benzeri eserler üzerinde şüpheli yöntemlerle geriye doğru yapılan okuma biçimi o kadar yaygın ve kabul görmüştür ki kadim İran geleneğinin tartışmasız bir numunesi addedilen *Şehnâme* merkeze alınmak suretiyle kadim İran kültürünün Platon [ö. MÖ 347] üzerindeki etkisinden söz eden makaleler bile yazılabiliyor (Eminhânî, Nizâm-İslâmî, 1392). Eminhânî ve Nizâm-İslâmî, Zebihullâh-ı Safâ'ya atfen Firdevsî'nin kadim İran geleneğini sadakatle koruyarak kendi hayaline başvurmamış olduğunu ileri sürüp (Kenan Akyüz de bu fikirdedir. Bk. Firdevsî, 1956: 1/XVII-XVIII) *Şehnâme*'yi kadim İran tefekkür ve düşüncesinin tezahür ettiği bir ayna olarak takdim etmişlerdir. Böylece XI. asırda yazılan *Şehnâme*'den hareketle milattan önce 347'de ölen Platon'un eserlerinde kadim İran etkisini aramakta da bir beis görülmemektedir.

⁶ Esasında bu hüküm sadece âdâb kapsamına giren metinler için değil, Sasanî döneminden bugüne intikal eden eserlerin tamamı için geçerlidir (Rypka, Klîma, vd., 1385: 62).

Bencheikh'in *hamriyye* türünü Arap Bedevî geleneğine bağlayıp İran geleneği ve İran etkisinden söz etmemesini bir eksiklik olarak gören İncalcık, eski Arap şiirindeki İran etkisini şu şekilde açıklar:

“İlk şairlerde Farsça kelimelerin varlığı yanında, nedimler ile şarap, bahçe, çiçekler ve musikiden söz eden Arap şairlerinin saray işret meclisleriyle ilişkisine ait açık kanıtlar vardır (6).”

Daha ayrıntılı bir açıklama yapılmadığı ve herhangi bir kaynağa da atf edilmediği için tam olarak hangi dönemde, kaç şiirde ve ne oranda Farsça kelimeye tesadüf edildiği ve bu Farsça kelimelerin hangi kavramları karşıladıkları belli değildir. Ayrıca nedimler, şarap, bahçe, çiçek ve musikiden söz etmenin ne suretle saray (İran sarayı olmalı) işret meclisleriyle ilişkilendirildiği ve söz konusu muhtemel saray işret meclislerinin neden İran etkisinin açık kanıtı olacağı da sarih değildir. Bu itibarla yukarıdaki hükmün bir örneği olmak üzere kitapta adı anılan Emevî halifesi Velîd b. Yezîd'in [ö. 744] içki müptelası olması, sarayda içki âlemleri tertip etmesi (Atçeken, 2013) ve şiirlerinde bu minvalde temaları tercih etmesi ile İran etkisi arasındaki ilişki de anlaşılır değildir. Nitekim İncalcık'ın aksine Brockelmann, Velîd'in şiirde benimsediği üslubu “*Arap şiirinin kendi eski geleneklerine sadık kalması* (1964: 90)” şeklinde yorumlamıştır.⁷ Aynı doğrultuda Humâyî de Velîd'in tarzını Cahiliye âdeti olarak kabul etmiş ve Farsça şiirdeki şarap mevzusunu Arapların Cahiliye Dönemi şiirinden miras kalan bir özellik olarak yorumlamıştır (1309: 2/25). Burada sözü edilen şiir üslubu, klasik edebiyatta daha çok gazel biçiminde yazılan şiirlerde karşılık bulmuştur. Farsça klasik edebiyattaki gazel konusunu müstakil bir çalışma ile son derece ayrıntılı bir şekilde ele alan Armutlu, gazelin Cahiliye Dönemi Arap kökenlerini tasrih etmiş ve gazelerde işret temasıyla birlikte sair dünyevî mevzuların zaman içinde artmasını İbn Haldun'un [ö. 1406] düşüncelerine atfen güç ve servetin çoğalmasıyla ilişkilendirmiştir (2014).

Kitapta şarap konulu şiirler ve Emevî sarayındaki işret meclisi konusuna değinildikten sonra tekrar âdâb literatürü mevzubahis edilmiştir. İncalcık, Hind-İran ve eski Yunan etkisi altında geliştiğini ileri sürdüğü âdâb literatürünün muhtelif dallara ayrıldığını belirtip mensur bir nasihatname olan *Kâbûsnâme* [telif tarihi 1082] ile Nizâmî'nin manzum anlatılarını âdâb literatürünün iki dalına örnek olmak üzere anar (6). Hind-İran ve eski Yunan etkisinin neleri kapsadığı ve adı anılan eserlerde nasıl akis bulduğuna dair ise yine herhangi bir ayrıntı sunulmamıştır. Aynı bağlamda konu tekrar âdâb literatürünün önemli bir temsilcisi olarak takdim edilen Câhiz'e getirilir. Kendisinden sonraki yazınsal gelişmelerde çok etkili olmuş bir aktör konumuna yerleştirilen Câhiz, kitapta şüpheli hatlardan müteşekkil bir

⁷ Brockelmann, Velîd'in kadınlar, muganniler ve şairler arasında bir zevk u safa hayatı sürdüğünü belirtmiş ve onu İslamî şarap şiirinin hakiki yaratıcısı olarak takdim etmiştir (90-91). Ayrıca, Arapların bir millet olabilmesini şiire borçlu olduklarını söylemesinden (10) açıkça anlaşıldığı üzere Brockelmann'ın eski Arap şiirinin mevsukiyeti hususunda da herhangi bir tereddüdü yoktur.

portre ile resmedilir. Zira Câhiz için yapılan, “yabancı getirilerini bir Arap hümanizmi kurmak üzere” kullanan kişi veya “ilk büyük İslam hümanisti (Pellat’dan naklen)” benzeri tanımlamalarla gerçek Câhiz’in örtüşüp örtüşmediğini kitaptan öğrenemiyoruz. Câhiz hakkındaki mezkûr görüşlerin asıl sahibi olan Pellat, âdâb literatürünün dinî bilgileri içermeyen, seküler çerçeveli pratik ahlak ve davranış kuralları dizisi olduğunu ileri sürmüş ve Câhiz’in *ilm*’i kök, *edeb*’i ise dal olarak tarif etmesini de kendi görüşünü destekleyen bir veri olarak değerlendirmiştir (1983). Oysa Câhiz’in kök ve dal metaforuyla yaptığı tanımdan hareketle bu ikisinin ayrıştırılmasından ziyade, aynı bütünün parçaları olmaları bakımından nihai kerte de tevhitlerine işaret edildiği de pekâlâ anlaşılabilir.

Bu bağlamda McDonald’ın, Câhiz’i her şeyden önce bir Mutezile ilahiyatçısı kimliğinde takdim ederek, onun, âdâb kapsamında değerlendirilen meşhur kitabı *Kitâbu'l-Hayevân*’da sürekli inanç ve bilimin kesin bir uyum içinde olup birbirini desteklediklerini gösterme çabası içinde bulunduğu tespitini yapması kayda değerdir (2007). McDonald, *Kitâbu'l-Hayevân*’ın kaynaklarının büyük bir kısmının eserde yoğun bir şekilde alıntı yapılan Cahiliye şiiri, erken dönem İslamî şiir, bu şiirler üzerine yapılmış yorumlar ile Cahiliye ve erken İslamî dönem tarihi rivayetlerinden oluştuğunu da belirtmiştir. Aynı şekilde ilk siyasetnamelerden birisi olup Câhiz’e atfedilen *Kitâbu't-Tâc fi-Ahlâki'l-Mülûk*’ta da ayet ve hadis iktibaslarının (2015: 15-17, 47, 54, 55, 62, 70, 78, 92) yanı sıra yoğun bir şekilde erken İslamî dönem tarihî şahsiyetlerinin rivayetlerine yer verilmiştir. Son olarak, eski İran’a nispet edilen eserlerin bizzat Câhiz tarafından şüpheli bulduklarını da belirtmek gerekir. Câhiz, kendi dönemi itibariyle ellerindeki eserlerden İranlılara ait olanların güvenilirliği hususunda şüphesini ifade etmek bağlamında, bu tür eserlerin doğrudan doğruya onları tercüme ettiğini iddia eden İbnü'l-Mukaffa ve benzeri İranlı kâtiplerin elinden de çıkmış olabileceği ihtimalinden söz etmiştir (*el-Beyân ve't-Tebyin*’den aktaran Cooperson, 2008). Her ne kadar bu sözler Şu’ûbiyyeye reddiye sadedinde söylenmiş olsa da, öte yandan söz konusu İran menşeli eserlerin orijinallerinin daha o dönem itibariyle mevcut olmadığına da delalet eder.

Câhiz’in, Pellat tarafından yapılan tanımlamadaki gibi bir figür olduğu peşinen kabul edilse bile klasik edebiyata İranî geleneği nasıl taşıdığı sorusu yine cevapsız kalmaktadır. Ayrıca *Has-bağçede 'Aş u Tarab*’da eski Yunan üzerinden taşınan İran etkisinin en önemli kaynağı olarak takdim edilen Xenophon’un [ö. MÖ 353] *Cyropaedia*’sı ile Câhiz arasında kurulmaya çalışılan bağ da mevsuk değildir. Zira Wolfgang Knauth’un atıf yapılan çalışması, Cyros’un [ö. MÖ 530] *Cyropaedia*’da tasvir edilen davranış ve söylemlerinin *Şehnâme* ve eski İran yazıtlarıyla karşılaştırılması üzerine kurulmuştur (Sancisi-Weerdenburg, 1993). Câhiz’in *Cyropaedia*’da yer alan devlet yönetimiyle ilgili pasajlardan ve Cyros portresinden etkilendiğini gösteren herhangi bir kanıt sunulmadığı halde Câhiz ve *Cyropaedia*’nın bir arada anılması zorlama bir ilgi gibi görünmektedir.

İnalcık tarafından “*Câhiz’in ansiklopedik-didaktik yöntemi*” olarak tasvir edilen edebî geleneğin ayırt edici özelliklerinin neler olduğunu ve bu edebî çizginin İslam öncesi İran geleneğini ne şekilde devam ettirdiğini kitaptan öğrenemiyoruz. Dolayısıyla kadim İran geleneğinin güçlü bir temsilcisi konumunda takdim edilen Câhiz ile daha çok manzum eserleriyle öne çıkan XIII-XIV. asır şairleri Nizâmî, Attâr, Sa’dî, Hoca Dehhânî, Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa ve Şeyhî arasında kurulan bağlantı da tafsilatıyla ortaya konmuş değildir. Bu isimlerin kitapta müstakil konu başlığı olarak ele alındığı bölümlerde de söz konusu ilgi açıklığa kavuşturulmamıştır. Bu itibarla mezkûr isimlerin hangi saikle bir grup olarak telakki edildikleri de açık değildir.⁸ Kitabın genel kurgusundan anlaşıldığı kadarıyla mezkûr sanatkarların tamamının ortak noktası nasihatname türünde metinler ortaya koymuş olmalarıdır. Ancak sultana, yöneticilere ve sair muhataplara muhtelif konularda nasihatte bulunan metinler üretmek dışında ismi anılan kişilerin hangi müştereklerde buluştukları konusu irdelenmemiştir. Dahası bu isimlerin hepsinin nasihatname türünde müstakil eseri de yoktur. Öyle olduğu varsayılrsa bile onlarca konuyu muhtevî olan ve birçok çeşidi bulunan nasihatnamelerin yalnızca şarap, işret meclisi ve meclis adabı temalarından hareketle –ki bu temaların Arap kökenleri ve daha da önemlisi evrensellikleri problemi kitapta tartışılmamıştır– neredeyse bütün bir klasik edebiyat geleneğinin kadim İranî gelenekten melezleştiği söylenemez.

“*Klasik Edebiyatın Menşei: İranî Gelenek*” başlığı altında, *Şehnâme* özelinde yapılan yorumlar sayesinde kadim İran geleneğine dair bazı açık tanımlamaları görebilmekteyiz. İnalcık, “*kadim İran geleneğini Firdevsî’nin Şehnâme’sinde tespit edilmiş buluyoruz (8)*” diyerek âdâbın genel ölçüsü olmak

⁸ İnalcık, “*Câhiz’in ansiklopedik-didaktik yöntemi, İran’da Sa’dî, Attâr, Nizâmî; Anadolu’da Dehhânî, Şeyhoğlu, Şeyhî, Ahmedî grubunun temsil ettiği edebî geleneğe kadar izlenebilir (7)*.” derken söz konusu isimleri bir grup olarak takdim etmiştir. Câhiz’in kendisinden sonra gelişen edebiyata, özellikle şiire taşıdığı kadim İran geleneğini bilimsel bir gerçek olarak tasdik edebilmek için en azından şu soruların cevaplanması beklenir: Kadim İran geleneği nedir? Kadim İran geleneği din, bilim, dil, yönetim, siyaset ve sanat alanlarından hangisinde tezahür etmektedir? Din, bilim, dil, yönetim, siyaset ve sanat alanlarının herhangi bir ayrıntısında görülen bir etkileşim söz konusu alanlara bütünüyle teşmil edilebilir mi? Kadim İran geleneği klasik İslam edebiyatının kaynağı mıdır, kaynaklarından biri midir? Câhiz’in ve muhtemel takipçilerinin nasihatnamelerinde muhtevanın büyük oranda “*İran aristokratik kültür geleneği*”nin etkisinde şekillendiğini ileri sürerken söz konusu nasihatnamelerin muhtevası ayrıntılı bir şekilde incelenmiş midir? Klasik İslam edebiyatının Arap kökenleri ve âdâb literatürünün olası İranî kökenlerinin terkihi sonucunda IX. yüzyıl ve sonrasında klasik edebiyatta ne tür bir değişim meydana gelmiştir? Klasik edebiyat çerçevesine giren eserlerde İranî gelenek şekil, muhteva ve dil açısından ne tür etkilerde bulunmuştur? Câhiz bu konuda neden özel bir yere sahiptir? Câhiz’in yöntemi klasik şiire hangi yenilikleri getirmiştir? Nasihatnamelerle klasik şiir arasında etkileme/etkilenme açısından nasıl bir ilişki vardır?

üzere *itidal* kavramını öne çıkarmış⁹ ve kadim İran centilmenlik etiğinin neleri kapsadığını şöyle ifade etmiştir:

“Centilmen (civânmerd) etiği, Şehnâme’de, itidal, başkalarını incitecek sözlerden kaçınma, cömertlik ve bağış yaptığında karşı tarafın duygularını incitmeme gibi kuralları kapsar. Pehlevî (andarz) literatürü ve Şehnâme, Kâbûsnâme, İskendernâme gibi eserler, bu yolda eğitimi amaçlar. Zarîf, centilmen olmak isteyen seçkin kişi, bu kurallara uymak zorundadır. İnsan; yaşamında, yemede içmede, cinsel ilişkide itidalden ayrılmamalıdır (8).”

Her ne kadar atıf yapılmasa da bu görüşlerin Khaleghi-Motlagh’tan mülhem olduğu açıktır. Khaleghi-Motlagh, İncelik tarafından daha önce atıf yapılan makalesinde âdâb literatürünün başlıca karakteristiğinin ölçülü, yani itidalli davranmak olduğunu belirtmiş ve daha çok *Şehnâme*’den seçtiği beyitlere dayanarak âdâb literatürünün belli başlı kurallarını şu şekilde tespit etmiştir: Yumuşak konuşma, cömertlik, yardım veren durumunda olan kişinin yardım alan kişiyi incitmemesi, yardım edenin yardım alana minnettar olması gerekliliği, ölçülü harcama, çalışmada aşırıya kaçmama, mide tam dolmadan yemeyi terk etme, eş seçerken orta özelliklere dikkat etme ve cinsellikte ölçülü olma. Khaleghi-Motlagh, *“Bu ahlakî idealler yalnızca söylem düzeyinde kalmaz, Şehnâme’deki kahramanların davranışlarında da tezahür eder.”* deyip *Şehnâme*’den birkaç örnek olay naklettikten sonra benzer örneklerin *Şehnâme*’de ve Pehlevice eserlerde çok olduğunu ifade etmiş. Yalnız, Pehlevice eserlerden örnek sunmamıştır (1983).

Şehnâme ve *Kâbûsnâme* gibi İslam tarihinde geç bir döneme tekabül eden eserlerde itidal prensibinin önemli bir yerinin olması, itidal düşüncesinin kadim İran geleneğinden kaynaklandığını söylemek için yeterli bir sebep olarak görünmemektedir. Öncelikle itidal düşüncesinin herhangi bir kültürü tanımlamada ayırt edici bir vasıf olup olamayacağı gibi bir problem vardır. İtidalin aksine aşırılığın bir erdem olarak kabul gördüğü örnek kültürler tespit edilebilirse itidalin ayırt edici vasfı üzerinde durulabilir. İkincisi, bu eserlerin muhtevasını ve zihniyetini belirleyen başlıca kaynaklar tespit edilmiş değildir. İslam düşüncesinin ve hâkimiyetinin olabildiğince koyulaştığı bir dönemde telif edilen bu eserlerde kadim İran geleneğinin tespit edilebilmesi için doğrudan kadim İran’a ait belgelerden delil getirilmesi zarureti ortadır. Nitekim kitapta, İslamî V. asırda telif edilen Farsça eserlerin muhtevasını belirlemede IV asır önce tarihten silinen bir hâkimiyete ait kültürün belirleyicilik imkânı da yeterince tartışılmamıştır. Bunlardan daha da önemlisi İslam düşüncesinde itidalin önemi meselesidir.

Doğrudan Kur’anî bir kavram olup İslam literatüründe son derece önemli bir yeri bulunan *adalet* kelimesiyle müştak olan *itidal* kavramı, *adl* kökünden türemiştir. Lügatte *“iki aşırı tutum ve davranış arasındaki orta hâl. Orta hâlde*

⁹ *“Bu kuralların genel ölçüsü de itidaldir, orta yoldur (8).”*

bulunma, ölçülü ve ılımlı olma, soğukkanlılık, denge, düzgünlük, doğruluk (Çağrı, 2001)” anlamlarıyla karşılanan itidal kavramı, İslam yazınında hayli geniş bir müktesebatı şamildir. Müslümanları “orta bir ümmet”¹⁰ olarak tavsif eden Kur’an-ı Kerim’de aşırılıkları yeren (“Allah aşırı gidenleri sevmez (Bakara, 2/190).”) ve itidalin önemine vurgu yapan muhtelif ayetlerin yanında kâinattaki ölçü ve dengenin önemini ihtar eden birçok ayet vardır. Mesela Kur’an-ı Kerim’de cimrilik yerildiği gibi aşırı savurganlık da yerilmiştir¹¹. Dünya ve ahiret arasında bir denge kurulması öğütlenmiş¹², bütünüyle dünyaya bağlanmak da dünya işlerinden bütünüyle kaçınmayı salık veren ruhbanlık da yerilmiştir¹³. Allah’ın aşırı gidenleri sevmediği açık bir şekilde belirtilmiş¹⁴ ve bir topluluğa karşı duyulan kin ve nefretten ötürü adaletten sapıp cezada aşırıya kaçılmaması¹⁵, düşmanlıkta ve savaşta aşırıya gidilmemesi¹⁶ gibi hususlarda itidal vurgulanmıştır.¹⁷

¹⁰ “Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olunuz ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık (Bakara, 2/143).”

¹¹ “Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir. Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara yumuşak bir söz söyle. Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın (İsra, 17/26-29).”

“Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır (Furkan, 25/67).”

¹² “Allah’ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah’ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez (Kasas, 28/77).”

¹³ “Sonra bunların peşinden ard arda peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu İsa’yı gönderdik, ona İncil’i verdik ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. (Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah’ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da fasık kimselerdir (Hadid, 57/27).”

¹⁴ “Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez (Bakara, 2/190).”

¹⁵ “Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah’a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır (Maide, 5/8).”

¹⁶ “Hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır. Haram ay, haram aya karşıdır. Hüretler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir. O hâlde kim size saldırırsa, size saldırıldığı gibi siz de ona saldırın, (fakat ileri gitmeyin). Allah’a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir (Bakara, 2/193-194).”

¹⁷ Kur’an-ı Kerim’de, hadislerde ve bunların rehberliğinde gelişen İslam düşüncesinde itidal prensibinin yeri ve önemi hakkında tafsilat için bk. Öz, 2018; el-Kaysî, 2014.

Kur'an-ı Kerim'de *vasat, adalet, mizan, kıst, istikamet* ve *hikmet* kavramlarıyla ifade bulan itidal düşüncesi (Öz, 2018: 15-41) Hz. Peygamber'in hadislerinde de önemle vurgulanmıştır. İtidal konusu mevzubahis olunca İslam toplumunda hemen herkesin hatırlayabileceği ve bu itibarla adeta bir darbimesel hüviyeti de arz eden “*İşlerin en hayırlısı orta ve itidal üzere olanıdır* (Canan, 2009: 2/368).” mealindeki hadisi burada anmakta fayda var.¹⁸ Bundan başka birçok hadiste daha çeşitli vesilelerle itidalin tavsiye edildiği görülmektedir. Örneğin “*Orta yolu tutun. Güzele yakın olanı arayın. Sabah vaktinde, akşam vaktinde, bir miktar da gecenin son kısmında yürüyün (ibadet edin). Ağır ağır hedefe varabilirsiniz* (Canan, 2009: 2/356).” mealindeki hadiste de itidalin vurgulandığı görülebilir. Hz. Peygamber ibadet konusunda bile aşırı gitmeyi hoş görmemiş¹⁹, dünyevî ve bedenî ihtiyaçların gözetilmesini salık vererek²⁰ kendi sünnetinin itidal üzere olmak olduğunu tekrar tekrar vurgulamıştır. Tutum ve davranışlarda daima itidal üzere olma anlayışının İslam düşüncesindeki ehemmiyetini görmek için yalnızca bu konuda irat edilen ve bu çalışmada yer verilemeyecek kadar geniş bir yer tutan hadislerle bir göz atmak yeterli olabilir.²¹

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde Müslümanlara ısrarla tavsiye edilen *vasat/mutedil* olmanın genel özellikleri “*kolaylaştırma, sıkıntı verecek şeyleri ortadan kaldırma ve tekellüften kaçınma*” şeklinde belirirken bunların karşıtı ve kaçınılması gereken tutumlar da ifrat (gereğinden fazla ileri giden aşırılık) ve tefrit (büsbütün ihmalkâr olmak) kavramlarıyla ifade bulmuştur (el-Kaysî, 2014). Bu itibarla İslam düşüncesinde “*Her şeyi yerli yerine koymak*” şeklinde anlam bulan *adalet* kavramının da itidalle müşterek bağlamda yer aldığı söylemek yanlış olmaz. Nitekim Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'de zikrolunan “*orta bir ümmet* (Bakara, 2/143)” tabirini açıklarken Türkçe mealde anlamı “*orta*” şeklinde verilen “*vasat*” kelimesini “*adl* (orta yol, dengeli, ölçülü, adil)” anlamıyla tefsir etmiştir (İbn Kesîr, 1993: 3/598-599; ez-Zebîdî, 1980: 11/53). Dolayısıyla nasihatnamelerde önemli bir yeri bulunan ve *Has-bağçede 'Aş u Tarab'da* hemen her vesileyle kadim İslam geleneğinden kaynaklandığı ileri sürülen (19, 104, 188)

¹⁸ Nitekim *Has-bağçede 'Aş u Tarab'da* İranî geleneğin başlıca taşıyıcılarından birisi olarak sürekli adı anılan *Kâbüsnâme*'de itidalin önemi vurgulanırken de bu hadise atıf yapılmaktadır: “*Bütün işlerde orta halli ol, ki Hz. Peygamber, 'İşlerin en hayırlısı orta olanıdır.' buyurmuştur* (Keykâvus, 1956: 38).” Aynen bu örnekte olduğu gibi *Kâbüsnâme*'de, muhtelif konularda birçok defa ayet ve hadislerle atıf yapılmış, İslam tarihinden onlarca şahıstan rivayet nakledilmiştir. Ayrıca Câhiz'e atfedilen *Kitâbu't-Tâc fi-Ahlâki'l-Mülûk*'ta da cimriliğin ve aşırı savurganlığın yerilip orta yolun tavsiye edilmesi hususu ayetlerle (İsra, 17/29; Furkan, 25/67) temellendirilmiştir (2015: 78).

¹⁹ “*İtidal üzere yapın, ifrattan kaçının* (Canan, 2009: 17/586).”

²⁰ “*Bil ki ben hem uyurum hem namaz kılarım, oruç da tutarım, kadınlarla evlenirim de. Ey Osman, Allah'tan kork! Zira ehlinin senin üzerinde hakkı var. Misafirin senin üzerinde hakkı var. Nefsinin senin üzerinde hakkı var. Öyle ise bazen oruç tut bazen ye, namaz da kıl, uykunu da al* (Canan, 2009: 2/349).”

²¹ İlgili hadislerin bir kısmı için bk. Canan, 2009: 2/344-368

adalet kavramı da kökteşi itidal kavramı gibi öncelikle İslamî kökenleri itibarıyla ele alınmak durumundadır. Zira tartışmanın merkezinde bulunan eserler, İslam egemenliğinin, eski dünyanın önemli bir kısmına hükmettiği bir dönemde, İslam toplumunda ve Müslüman yazarlar tarafından telif edilmişlerdir. Bu itibarla Allah'ın isimlerinden biri olup Kur'an-ı Kerim, hadis, fıkıh, tefsir, kelam, tasavvuf ve İslam felsefesinde olabildiğince geniş bir yeri bulunan adl/adalet kavramının İslamî kökenlerini hiç mevzubahis etmeden nasihatnamelerde ve sair edebî eserlerde karşılaşılan adalet bahislerini doğrudan İran geleneğiyle ilişkilendirmek, sorgulanmayı hak eden bir yaklaşımdır.²²

Has-bağçede 'Ayş u Tarab'da İrani gelenek tezinin ele alındığı birinci bölümün ikinci alt başlığı “*Kadim İran Geleneği: Şâhnâme, Kâbüsnâme ve Siyâsetnâme*” şeklindedir. Bölüm üzerinde tartışmaya başlamadan önce İnalçık'ın kendi açıklaması uyarınca kadim İran tabirinin İslam öncesi İran kültürü demek olduğunu hatırlamakta fayda var. Buraya kadar yapılan değerlendirmelerde birkaç defa kitapta kadim İran geleneğinin ayrıntılı bir tasvirine yer verilmediğine değinilmişti. Başlığa bakınca ilgili bölümde kadim İran geleneğinin ayrıntılı bir tasvirinin bulunacağı beklentisi oluşmakla birlikte kaynak olarak seçilen eserlerin İslamî V. asırda telif edilmiş olmasından ileri gelen bir tereddüt de oluşmaktadır. İlgili bölümün içeriği, kısa bir giriş ve başlıkta isimleri verilen eserlerin müstakil olarak değerlendirilmesinden müteşekkildir.

Söz konusu bölümün girişi, kitabın ilk konusunu teşkil eden “*Klasik Edebiyatın Menşei: İrani Gelenek*” bölümünün hulasası mahiyetinde bir cümle ile başlamaktadır: “*Gördük ki İslam dini ve medrese yanında kadim İran, Hind ve eski Yunan kültür gelenekleri, İslam uygarlığında güçlü bir süreklilik göstermiştir (11).*” İnalçık, saray çevresindeki yüksek zümre tarafından benimsenen bu “lâ-dînî kültür geleneği”nin özellikle *Şehnâme* ve *Kâbüsnâme*'de ifade bulduğunu belirterek yine ölçülü davranma ve cömertlik kavramlarına vurgu yapmıştır.

²² İran'da, *Şehnâme*'nin de içinde bulunduğu Yeni Farsçayla yazılan ilk dönem eserleri üzerinde ayet ve hadislerin etkisini konu alan birçok yayın yapıldığı görülmektedir (Yalnızca *Şehnâme* üzerine yapılan yayınların bir kısmı için bk. Hüseyinî, 1378; Muntasib-Mucâbî, 1384; Şerefşâhî, 1385; İlhamî, 1387; Kabûl, Fâtîmî, 1388; Fedevi, Bâvânpûrî, Loristânî, 1393; Şecerî, Nûşâbâdî, 1394). Ancak bu yayınlarda, genel bir temayül olarak ayet ve hadislerin tesiri kabul edilmekle birlikte, *Şehnâme* ve benzeri eserlerde karşılaşılan tevhidî anlayışın ve birtakım ahlakî tutumların kadim İran'da, hatta Zerdüşçülükte de zaten mevcut olduğu, İranlıların İslam diniyle kolayca ünsiyet sağlamasının da eski inançlarıyla İslam arasında gördükleri bu uyum sayesinde gerçekleştiği gibi bir görüş işlenmektedir (Özellikle bk. Kabûl, Fâtîmî, 1388). Böyle bir yaklaşım, Firdevsi'nin Zerdüşçü olup olmadığı tartışmasına da yeni bir boyut kazandırmaktadır. Muntasib-Mucâbî, Firdevsi'nin Zerdüş akidesine bağlı olmayıp samimi bir Müslüman olduğunu göstermek sadedinde ayet ve hadislerin *Şehnâme*'deki yansımaları ele aldığı çalışmasında, eski İran efsanelerinde olumlu birer karakter olarak yer bulan bazı efsanevi kahramanların İslam akidesince batıl olan davranışları sebebiyle *Şehnâme*'de olumsuz birer karaktere büründürüldükleri savını işlemektedir (1382).

Burada dikkat çeken husus müellifin, daha önce de ifade ettiği üzere, klasik edebiyata İran'la birlikte Hind ve eski Yunan'ın da kaynaklık ettiğini belirtirken söz konusu etkinin somut bir ifadesi olmak sadedinde seçtiği eser ve kavramlarla yalnızca kadim İran'ı öne çıkarmış olmasıdır. Dolayısıyla İran'ın yanında Hind ve eski Yunan kültürlerini “güçlü bir süreklilikle” bünyesinde taşıyan “lâ-dînî yüksek kültür geleneğinin” yansımaları olan klasik edebiyatın menşeinin başlıklarda ve metnin muhtelif bölümlerinde yalnızca kadim İran geleneğiyle açıklanmaya çalışılması açık bir çelişki gibi görünmektedir. Zira bu tür cümleler okuyucunun zihninde ister istemez şu soruların doğmasına yol açmaktadır: Klasik edebiyatın menşei kadim İran geleneği midir; yoksa kadim İran, Hind ve eski Yunan geleneği midir? Yahut Hind ve eski Yunan gelenekleri ile kadim İran geleneği aynı şeyler midir? Değilse, başlıklarda ve “*Saray işret meclisleri ve orada benimsenmiş dünya görüşü ve etik, tamamıyla kadim İran geleneğine bağlıdır* (12).” cümlesi benzeri muhtelif hükümlerde neden tamamıyla kadim İran geleneğine bağlı olmaktan söz edilmektedir?

İnalçık, klasik edebiyata etkisi açısından *Şehnâme*'nin müstakil olarak değerlendirildiği başlıkta (12-14) *Şehnâme*'de yer alan işret meclisi tasvirlerinden başka bir konuya değinmemiştir. Yine “*kadim İran geleneğine göre insanı yüksek toplum hayatında mutlu kılacak davranış biçimleri* (14)”nin anlatıldığı bir kitap olarak tanımladığı *Kâbüsnâme* de sadece işret meclisi ve ona ait unsurlar bağlamında değerlendirilmiştir. Aynı şekilde “*Sasaniler İran'ında, Hind-İran devlet idare teorisi ve uygulamalarını içeren bir eser* (19)” şeklinde takdim edilen *Siyâsetnâme* de işret meclisi ve nedimlerle ilgili bahisleri dolayısıyla ele alınmıştır. Bu alt başlıktan itibaren, patronaj ve edebiyat ilişkisinin konu edildiği 8. ve 9. bölümlere kadar artık kitabın asıl mevzusunu teşkil eden işret meclisi konusunun işlendiği görülmektedir. Ancak, “*Klasik Edebiyatın Menşei: İranî Gelenek*” ana başlığı altında tertip edilen alt başlıkların klasik edebiyatın İranî kökeni tezini desteklemek üzere ilgili yerde tertip edildikleri varsayılabilir. Bu itibarla söz konusu bölümün ilk alt başlığı haricindeki diğer dört başlığın klasik edebiyatın İranî menşeinden ziyade işret meclisi geleneğinin İranî menşesine hasredilmiş olması bir problem olarak görünmektedir. Zira bu durum, klasik edebiyatın üretim yeri varsayılan işret meclisi geleneğinden hareketle bütün bir klasik edebiyat geleneğinin kadim İran geleneğine bağlandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Oysa ne klasik edebiyatın tek konusu işret meclisidir ne de işret meclisi geleneğinin kadim İran'a mahsus olduğu ispatlanmıştır. Bu itibarla duruma çok farklı bir zaviyeden bakan Andrews'in yorumunu burada anmakta fayda vardır. Osmanlı şiir meclisleri üzerine bir mütalaada bulunan Andrews, Osmanlı toplumunun geniş bir kesiminin belli birtakım gruplarla (muhtelif tasavvufî teşekküller, Ahi teşkilatları, esnaf loncaları, Yeniçeri Ocağı vb.) bağlantılı olduğuna ve her grubun da kendine mahsus mahrem bir etkinlik alanı bulunduğuna dikkat çekmiştir. Andrews, bu dikkatten hareketle meclis geleneğini dışsal bir unsur olarak herhangi bir kadim geleneğin Osmanlı elitlerinin yaşamındaki

tezahürü şeklinde değil, o dönem toplumsal yapısının elitlerin hayatındaki doğal bir yansıması olarak yorumlamıştır:

“Tüm Osmanlı toplumuna yayılmış ve etkinliklerini dinî örüntüler temelinde yorumlayan özel, mahrem grupların oluşturduğu geleneği göz önüne alınca, şiir meclisine ait grup, elit davranış tarzına özgü bir tuhaflık olarak değil, daha çok geniş bir toplumsal davranışlar dizisinin bir yansıması olarak görünür (2014: 195).”

Konu bağlamında, “*Şâh İsmail ve Tahmasb Döneminde İşret*” başlığı altında Türkmen beylerinin içki âdetleri hakkında nakledilen malumat ayrıca dikkate değerdir (41-43). Zira ilgili bölümde henüz aşiret kültürünü sürdüren Türkmen beylerinin Çaldıran Savaşı’nda içkili olmaları ve Tahmasb döneminde de içki yasağı dolayısıyla “*yerli İranlılar (İranlı bürokrat ve ulema)*” ile çatışmalarına dair malumatlara yer verilmiştir. Oysa İnalçık’ın tezine göre bir saltanat levazımı olan işret geleneği kadim İran menşelidir. Tahmasb’ın içki yasağını uygulama hususunda *yerli İranlı bürokrat ve ulemanın* tasdiki/teşviki ve Türkmen beylerinin de bu yasağı bir çatışma aracına dönüştürmesi şeklinde tezahür eden olaylar ise söz konusu tezin aksine gelişen bir durumu örneklemektedir. Keza kitapta, “*Toylar, Sultânî Düğün ve Şenlikler*” başlıklı bölümde (73-78) verilen bilgiler, işret geleneğinin kadim Türk devlet geleneğinde de bir şekilde karşılık bulunduğunu göstermektedir. İlgili bölümde İnalçık’ın da atıf yaptığı Jettmar, VI. asır Türk devletlerinde yöneticinin prestij arzusu ile içki törenleri arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmiştir: “*Prestij arzusu, sıkı bir şekilde düzenlenmiş ve sabit bir içki töreninde en mükemmel ifadesini buldu (Jettmar, 1967: 234).*” İnalçık, toyun herkese açık ziyafet, has-bağçede tertip edilen işret meclisinin ise özel bir cemiyet olduğunu belirterek iki olguyu birbirinden tefrik etmiştir (71). Böylece toy geleneği ile işret meclisi âdeti arasında herhangi bir devam ilişkisi olmadığı sonucuna varılmaktadır.

İşret meclisi geleneğinin İran menşeli olduğu kabul edilse bile bu durum, klasik edebiyatın menşeinin kadim İran geleneği olduğunu söylemek için yeterli bir sebep oluşturmaz. Zira çok abartılı bir şekilde klasik edebiyatın muhtevasına dair her unsur İran’a hasredilecek olsa, sahayla ilgili olan hemen her araştırmacı tarafından –bu çalışmanın giriş kısmında atıf yapılan araştırmacıların cümlelerinde de görüldüğü üzere– bu edebiyatın formunun ve yerleşik kavramlarından çoğunun Arap kökenli olduğu yine tasdik edilecektir. Dahası, işret meclisi geleneği üzerinden dolaylı bir şekilde sarayla irtibatlandırılan gazel formundan çok daha evvel var olan ve ekseriya doğrudan sarayla irtibatlı olan kaside formu tartışmasız Arap kökenlidir (E. Gibb, 1999: 70; Levend, 2014: 184; İpekten, 2002: 38). Mamafih *Has-bağçede ‘Aş u Tarab*’da klasik edebiyatın üretiminde temel muharrik güç konumunda addedilen patronajın açıkça karşılık bulunduğu asıl metinler de kasidelerdir. Dolayısıyla klasik edebiyata değer veren ve üretimini teşvik eden söz konusu saray kadim İran geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir saray da

olsa, şair ve patron arasındaki ilişkinin en somut hâli, Arap kökenli olduğu muhakkak olan kasidelerde ifade bulmuştur.

SONUÇ

Has-bağçede 'Ayş u Tarab'da klasik Türk edebiyatının kökeni İslam öncesi İran geleneklerinde aranmaktadır. Bu itibarla sadece klasik Türk edebiyatı değil, onun bağlı bulunduğu klasik İslam edebiyatı geleneği de geniş ölçüde kadim İran geleneğiyle irtibatlandırılmaktadır. İncalcık'ın bu okumasında, Orta Çağ İslam devletlerinin idarî manada kadim İran devlet geleneklerini sürdürdüklerine dair modern tarihçiler arasında yaygın kabul gören bir kanaatin etkili olduğu söylenebilir. Zira İncalcık'a göre klasik edebiyat, "sarayın beğenisini çeken, sarayın himayesinde, padişahın caize alan şairler tarafından ortaya konan" bir edebiyattır. Bu düşünceye göre eserin niteliğinin tayini hususunda patronun beğenisi son derece etkilidir. Patron ise hükmetme pratiği ve protokol gelenekleri açısından tamamıyla kadim İran âdâbına bağlıdır. Dolayısıyla patronun beğenisine göre şekillenen klasik edebiyat da kadim İran geleneğinin bir yansımasıdır.

Ancak, bu iddianın en güçlü dayanakları olması beklenen İslam öncesi İran'ından kalan orijinal kaynaklardan kitapta söz edilmediği gibi kadim İran geleneği nitelmesi ile tam olarak hangi hususların kastedildiği de açıklanamamaktadır. Bunun yerine, klasik şiirde çokça işlenen işret meclisi teması tartışmasız İran menşeli kabul edilip klasik eserlerdeki işret meclisine dair her içerik İranî geleneğin bir yansıması olarak yorumlanmıştır. Aynı yorum, başka ihtimaller tartışılmadan doğrudan kadim İran geleneğine hasredilen *itidal* ve *adalet* kavramları bağlamında da tekrar edilmiştir. Hemen her araştırmacı tarafından klasik edebiyatın doğal –çoğu zaman başlıca– kaynakları arasında addedilen eski Arap şiiri ve İslam düşüncesi ise bu bağlamda pek anılmamıştır. Bu itibarla *Has-bağçede 'Ayş u Tarab'da* klasik edebiyatın İranî menşei tezi uyarınca ileri sürülen hükümler, kaynak ittihaz edilen kadim İran geleneklerinin belirsizliği dolayısıyla şüphelidir. Aynı şekilde en erken İslamî V. asırda telif edilen *Şehnâme*, *Kâbüsnâme* ve *Siyâsetnâme* gibi eserlerin muhtevastaki İslamî unsurları büsbütün yok sayıp bu kitapların yalnızca işretle ilgili bir veya birkaç bölümünü nazarıdikkate almak da problemlili bir yaklaşımdır.

Bir kısmına bu yazıda temas edilen çalışmalarda da görüldüğü üzere İslam tarihinin ilerleyen dönemlerinde telif edilen eserlerden geriye doğru bir okumayla inşa edilen kadim İran geleneği fikri, kıyaslanamayacak denli çok ve en az iki asır daha eski yazılı belgelere sahip olan Arap ve İslam yazınına takaddüm ettirilebiliyor. Bu yazının girişinde E. Gibb, H. Gibb, Köprülü, Levend ve Banarlı'nın İran edebiyatı hakkındaki yorumlarında da peşinen kabul edilmiş bir kadim İran geleneği fikrinin olduğunu görmüştük. Keza *Has-bağçede 'Ayş u Tarab'da* kadim İranî gelenek bağlamında sık sık atfı yapılan Pellat ve Khaleghi-

Motlagh'ın yazılarında da aynı durumla karşılaşmaktadır.²³ Dolayısıyla modern İslam tarihi literatüründe sıkça tesadüf edilen, Müslümanların hemen her türlü pratiğine kaynaklık eden kadim İran geleneği kabulünün adeta bir “epistemik cemaat” itikadı olduğunu söylemek mümkündür. *Has-bağçede 'Aş u Tarab'* da kadim İran geleneğinin orijinal kaynakları ve özellikleri açıklanmadan klasik edebiyatın kökeninin İslam öncesi İran kültürüne bağlanması da söz konusu yerleşik itikadın herkesçe kabul edileceği varsayımından kaynaklanmış olmalıdır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Fehmi Efendi. (2005). *Medresetü'l-'Arab*. (H. Elmalı, C. Eren, Dü.) İzmir: Yeni Akademi Yayınları.

Andrews, W. G. (2014). *Şiirin sesi toplumun şarkısı*. (T. Güney, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Armutlu, S. (2014). Derî Farsçasında gazelin oluşumu, felsefesi: Bu gazeldeki aşk söylemi ve güzellik unsurlarının kaynağı olarak hadarî ve uzrî gazel. *Doğu Esintileri* (1), 33-120.

Atçeken, İ. H. (2013). Velîd II. *Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (Cilt 43, s. 31-33). İstanbul: İSAM.

Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk edebiyâtı târihi*. İstanbul: MEB.

Brockelmann, C. (1964). *İslam milletleri ve devletleri tarihi*. (N. Çağatay, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Câhiz Ebû Osman. (2015). *Saray âdâbı kitâbü't-tâc fi-ahlâki'l-mülûk*. (A. Benli, Çev.) İstanbul: Klasik Yayınları.

²³ Bu iki araştırmacının konu hakkındaki bazı görüşlerine yukarıda değinilmişti. Ayrıca her iki araştırmacı da hicrî ilk asırlarda İran ve Arap-İslam kültürü arasında mutlak bir rekabet veya çatışma bulunduğunu kabul eden bir okumaya sahipler. Khaleghi-Motlagh'a göre Şu'ûbiyye hareketinin XI. yüzyıldan sonraki durgunluğu, İranlıların kültürel zaferinden kaynaklanmıştır (1983). Yani İran kültürü galip ve egemen hale geldiği için Araplarla çekişmeye artık gerek kalmamış ve Şu'ûbiyye de ortadan kalkmıştır. Pellat da İran kültürünün Arap-İslam kültürüne karşı kısa sürede zafer kazanıp egemen bir rol kazandığını savunmuştur (1983). Horatius'un [ö. MÖ 8], Yunanistan'ı ele geçiren Roma için söylediği, “*Graecia capta ferum victorem cepit (Esir Yunanistan, vahşi galibini esir etti.)*” şeklindeki meşhur sözü (1994: 249), Araplar tarafından ele geçirilen İran'a uyarlamıştır: “*Persia capta ferum victorem cepit (Esir İran, vahşi galibini esir etti.)*” Ne var ki bu sözü Horatius, Yunan vezni ve şiirinden açıkça etkilenen Roma için söylemiştir. Oysa Arap-İran ilişkisinde tam tersi bir durum söz konusudur. Horatius, ilgili yerde Romalılara tesir eden Yunanistanlı sanatçıların isimlerini de anar. Hâlbuki klasik İslam şairleri, kadim İranlı tek bir şairin dahi adını bilmemektedirler.

- Canan, İ. (2009). *Kütüb-i sitte tercüme ve şerhi*. Ankara: Akçağ.
- Cooperson, M. (2008). JĀHEZ. *Encyclopædia Iranica*. Online Edition: <http://www.iranicaonline.org/articles/jahez> (Erişim Tarihi: 15.07.2018).
- Çağrı, M. (2001). İtidal. *Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (Cilt 23, s. 456-457). İstanbul: İSAM.
- Çetin, N. M. (2011). *Eski Arap şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Demirayak, K. (2017). *Arap edebiyatı tarihi - III*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Eminhânî, İ., Nizâm-İslâmî, Z. (1392). Berresî-i tatbîkî-i mefhûm-i adâlet der-Şâhnâme (Îrân-i bâstân) ve âsâr-i Eflâtûn. *Edebiyyât-i İrfânî ve Ustûre Şinâhtî*, 9 (30), 39-70.
- Fedevî, T., Bâvânpûrî, M., Loristânî, N. (1393). Beynenmetniyyet-i Kur'ânî der-Şâhnâme-i Firdevsî. *Mecelle-i Mutâla'ât-i İntikâdî-i Edebiyyât* (2), 59-72.
- Firdevsi. (1956). *Şehname*. (N. Lugal, K. Akyüz, Çev.) İstanbul: MEB.
- Gibb, E. (1999). *Osmanlı şiiri tarihi*. (A. Çavuşoğlu, Çev.) Ankara: Akçağ.
- Gibb, H. (2017). *Arap edebiyatı*. (O. Özatağ, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Güleç, İ. (2017). Hz. Peygamber'in şiire karşı tutumu. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (19), 123-146.
- Horatius. (1994). *İambus'lar, lirik şiirler, satura'lar, mektuplar*. (T. Uzel, Çev.) Ankara: TTK Basımevi.
- Humâyî, C. (1309). *Târîh-i edebiyât-i Îrân ez-inkirâz-i Sâsâniyân tâ hamle-i Mogôl* (Cilt 2). Tebriz: Kitâbhâne-i Edebiyye.
- Hüseynî, S. (1378). Te'sîr-i Kur'ân ve ferheng-i İslâmî der-zebân ve edeb-i Fârisî tâ sede-i pencom-i hicrî. *Zebân ve Edeb* (7-8), 19-34.
- İbn Kesîr. (1993). *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm tefsîri*. (B. Karlığa, B. Çetiner, Çev.) İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İlhâmî, F. (1387). Te'sîr-i Kur'ân ve hadîs der-Şâhnâme-i Firdevsî. *Usve* (6-7-8), 2-5/13-17.
- İnalcık, H. (2018). *Has-bağçede 'ays u tarab nedîmler şâirler mutribler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İpekten, H. (2002). *Eski Türk edebiyatı nazım şekilleri ve aruz*. İstanbul: Dergâh.

Jettmar, K. (1967). *Art of the steppes*. (A. E. Keep, Çev.) New York: Crown Publishers.

Kabûl, İ., Fâtımî, S. (1388). Berresi-i tatbîkî-i suhânân-i Bozercmihr der-Şâhnâme bâ Kur'ân ve hadîs. *Costârâhâ-yi Edebî* (165), 69-93.

Kartal, A. (2016). *Türk-Fars edebî ilişkileri hakikate düşen gölge*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

el-Kaysî, 'A. S. (2014). Aşırılıklar karşısında Kur'anî perspektiften vasat ümmet olma bilinci. (Y. Ağkuş, Çev.) *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 195-22.

Keykâvus b. İskender. (1956). *Kâbûsnâme*. (A. A. Badawi, Dü.) Tahran: Ebne-Sina.

Khaleghi-Motlagh, D. (1983). ADAB i (Adab in Iran). *Encyclopaedia Iranica*. Online Edition: <http://www.iranicaonline.org/articles/adab-i-iran> (Erişim Tarihi: 15.07.2018).

Kocatürk, V. M. (1964). *Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.

Köprülü, M. F. (1981). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Levend, A. S. (1980). *Divan edebiyatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Levend, A. S. (2014). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

McDonald, M. V. (2007). Bir tür olarak Arap edebiyatında hayvanı konu alan kitaplar. (Ş. Şahin, Çev.) *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 393-403.

Muntasib-Mucâbî, H. (1382). Firdevsî ve ithâm-i Zerdüştîgerî. *Pijûhişhâ-yi Edebî* (1), 129-146.

Muntasib-Mucâbî, H. (1384). *Te'sîr-i Kur'ân ve ehâdis der-Şâhnâme-i Firdevsî*. Kirmânşâh: Tâk-i Bustân.

Öz, A. (2018). *Kur'an'ın önerdiği vasat ümmet*. İstanbul: Çıra Yayınları.

Özcanoğlu, M. (1988). Adî b. Zeyd. *Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 382). İstanbul: İSAM.

Pellat, C. (1983). ADAB ii (Adab in Arabic literature). *Encyclopaedia Iranica*. Online Edition: <http://www.iranicaonline.org/articles/adab-ii-arabic-lit> (Erişim Tarihi: 15.07.2018).

Rypka, J., Klîma, O., vd. (1385). *Târih-i edebiyât-i İrân*. (İ. Şehâbî, Çev.) Tahran: Şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî.

Sancisi-Weerdenburg, H. (1993). CYROPAEDIA. *Encyclopaedia Iranica*. Online Edition: <http://www.iranicaonline.org/articles/cyropaedia-gr> (Erişim Tarihi: 15.07.2018).

Şecerî, R., & Nûşâbâdî, H. C. (1394). Bâztâb-i mefâhîm-i Kur'ânî pâdâş ve keyfer-i a'mâl der-Şâhnâme. *Pijûhişhâ-yi Edebî - Kur'ânî*, 3 (1), 137-159.

Şerefşâhî, K. (1385, Tâbistân). Hakîm-i Tûs ve âmûzehâ-yi Kur'ânî. *Şi'r* (48), 84-89.

Zebîdî Zeynüddîn Ahmed (1980). *Sahîh-i Buhârî muhtasarı Tecrîd-i Sarîh tercemesi ve şerhi*. (K. Miras, Çev.) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Yayın Geliş Tarihi: 04.06.2018
Yayına Kabul Tarihi: 19.02.2019
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.430544

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 95-112
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

GENÇ İŞSİZLİĞİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR: BRICS ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE PANEL ARDL UYGULAMASI¹

Berna BALCI İZGİ*
Aylin KONU**

Öz

Küreselleşme ile birlikte genç işgücü piyasalarını izlemek, değişen ve gelişen işgücü piyasası dinamiklerini anlayabilmek için önemli hale gelmiştir. Bunun en önemli nedeni ülke ekonomilerinin giderek küreselleşmeden daha az katkı alarak ilerlediği bir döneme girilmesidir. Genç işsizlik oranlarını yorumlamada, bireyin eğitimde olup olmama durumunun dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Bireyin okuldan mezun olduktan sonra düzenli bir iş hayatına geçene kadarki yaşantısı çeşitli süreçlerden oluşmaktadır. Uluslararası İşgücü Örgütü verilerine göre genç işsizlik oranı dünya ortalaması 2018 yılı için %13,1'dir. Bu oran aynı yıl için Türkiye'de ortalama %19 olup birçok ülkenin ve yanı sıra çalışmamızın örneklemini oluşturan BRICS ülkelerinden Çin, Hindistan ve Rusya'nın üzerindedir. Bu durum genç işsizliğinin ülkemizde yüksek olduğunu göstermektedir. Bu çalışma 1997-2017 dönemi için, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika'dan oluşan BRICS ülkeleri ve Türkiye için genç işsizliğini belirleyen unsurları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Genç işsizliği ile ilgili olarak AB ve ABD için yapılmış çalışmalar olmakla birlikte BRICS ülkeleri için çok fazla çalışma olmadığı görülmüştür.

Çalışmamızın bulgularına göre, cinsiyete göre genç işsizliği ayrı ayrı ortalama grup (mg) ve havuzlanmış ortalama grup (pmg) yöntemleri ile tahmin edilmiş ve pmg yöntemi etkin ve uygun yöntem olarak seçilmiştir. İşsizlik serileri birbiri üzerinde pozitif anlamlı olarak etki ederken, nüfus büyüme oranı ve tüketim harcamalarındaki artış erkek genç işsizliği üzerinde negatif yönde anlamlı bir şekilde etkilidir.

Anahtar Kelimeler: Genç İşsizliği, BRICS Ülkeleri ve Türkiye, PMG (Havuzlanmış Ortalama Grup) ve MG (Ortalama Grup) Yöntemi.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Balci İzgi, B. & Konu, A. (2019). Genç işsizliğini belirleyen unsurlar: BRICS ülkeleri ile Türkiye panel ARDL uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 95-112.

¹Bu makale 4-5 Mayıs 2018 tarihinde Adana'da düzenlenen "II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi"nde sunulmuş bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0001-8336-5475, izgi@gantep.edu.tr

**Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ORCID: 0000-0002-6260-6812, akoc@gantep.edu.tr

**FACTORS DETERMINING YOUTH UNEMPLOYMENT:
BRICS & TURKEY PANEL ARDL²**

Abstract

Youth unemployment which is defined as the people neither employed nor in education in age of (15-24) is a popular concern for years. The most important reason for this is that the countries having less contribution from globalisation as time goes. It is important to decide on education of the individual while interpreting the youth unemployment. There are stages of life cycle from graduation to stable working life. According to the ILO's data the youth unemployment rate is %13,1 for the world average. This ratio is 19% for Turkey for the same year and is above China, India and Russia. This shows that youth unemployment rate is quite high and maybe problematic for our country. Our study aims to analyse youth unemployment for BRICS and Turkey for the period of (1997-2017). Although there are studies about US and EU there are less studies about BRICS.

In this study, youth unemployment is estimated with mean group (mg) and pooled mean group (pmg) estimation and pmg is selected as an appropriate model. The results show that while unemployment series do have positive and significant impact on each other. Population growth and consumption have a negative significant impact on men youth unemployment.

Keywords: Youth Unemployment, BRICS and Turkey, Pooled Mean Group Estimation (PMG), Mean Group Estimation (MG).

GİRİŞ

İşsizlik olgusu, küreselleşme ile birlikte birçok ekonomik değişken ile birlikte ele alınan önemli bir konudur. İşsizlik yaş grupları açısından ele alındığında genç gruplar, yani (15-24) yaş aralığı, insan hayatının önem verilmesi gereken bir dönemini oluşturmaktadır. Küreselleşme ile birlikte birçok ekonomik, psikolojik ve sosyolojik unsur genç işsizliğini etkilemektedir. Yoksulluk, enflasyon, nüfus hareketleri ve işgücüne katılım bunlardan birkaçıdır. Genç işsizliği kavramını yorumlarken eğitim hayatı içinde olup olmama meselesinin dikkatli bir şekilde yorumlanması gerekmektedir. Bireyin eğitim hayatından sonra düzenli iş hayatına geçene kadarki dönemi çeşitli süreçlerden oluşmaktadır. Bu süreçler; örneğin hastane veya hapisanede geçen süreçler veya aileye bakmak için evde kalmak gibi geçici süreçleri kapsayabilmektedir (Dietrich, 2001; Ryan, 2001). Genç işsizlik oranı hesaplanırken 15-24 yaş arasındaki nüfustan bu süreçler (askerde, hapisanede ve özel hastanelerde olanları) çıkarılmaktadır. Geriye kalan rakam içinde okulda eğitim görenler, ev hanımları (ev erkekleri), işsiz olup iş aramayanlar, işsiz olup iş arayanlar ve çalışanlar olup; bunlardan işsiz olup iş arayanların ve çalışanların toplamı 15-24 yaş işgücünü vermektedir. Genç işsizlik oranı denilen kısım, 15-24 yaş grubunda işsiz olup iş arayanların 15-24 yaş

² This article is an expanded and improved version of the paper presented at "II. International Congress of Multidisciplinary Studies" taken place on 4-5 May 2018 in Adana.

işgücüne bölünmesi ile elde edilmektedir. Ancak bu gençlerin önemli bir kısmı eğitim gördükleri için işgücüne dahil değildirler. Onlar da dahil edilse işgücü rakamı yükselecek işsizlik oranı hesaplanırken paydada yer alan rakam büyüyecek ve oran küçülecektir. Bu konuda OECD veri tabanına göre “ne çalışan ne de eğitimde olan gruplar” olarak tanımlanan bir grubun (NEET: not in education, employment or in training) oranına bakmak daha doğru bir yol olmaktadır. Bu oranlara bakıldığında örneğin, Türkiye’de oran 2016 yılı için 20-24 yaş arası erkeklerde %18,2 ve aynı yaş grubu kadınlarda %47,3 ile Kolombiya, Meksika, Polonya ve Almanya gibi ülkelerden daha yüksektir. Bu açıdan bakıldığında NEET oranının Türkiye için yüksek olduğu söylenebilir ve işsizlikten daha önemli hale gelmektedir (Özatatay, 2018).

Küreselleşme olgusu ve teknolojik gelişme, gençlerin çalışma hayatına katılıp istikrarlı bir iş konumuna geçene kadarki sürede yeni yapılanmaları ve değişimleri beraberinde getirmektedir. Teknolojik gelişme ile birlikte hızlı yayılan bilginin kullanımı daha önemli olmuş ve ne yazık ki bu da beraberinde eşitsizlikleri getirmiştir. Gelir dağılımı eşitsizliği ve yanı sıra tüketim eşitsizlikleri bunun örnekleridir. Bir grup ülke zenginleşirken bir grup ülke sosyo-ekonomik ve siyasi nedenlerle fakirleşmektedir. Döviz kurlarındaki istikrarsızlık ve spekülasyon hareketleri, ülkelerin dış ticaret, cari açık gibi ekonomik büyüklüklerini olumsuz etkilemektedir. Bu süreçte işgücü piyasaları da bu değişimden etkilenebilmektedir. Teknolojik gelişmenin sonucu olan verimlilik artışı istihdamsız büyüme sürecine neden olabilmektedir (Bkz. Kara & Duruel, 2005; Tuncer & Altıok, 2012). Küreselleşmenin bir başka boyutu artan tüketimdir. Dünya geneli nihai tüketim harcamaları cari değeri 2000 yılında 25.4 trilyon dolardan 2016 yılında 56.2 trilyon dolara yükselmiştir. 2008-2009 yılında başlayan resesyona birlikte uluslararası ticaret ve yatırımları teşvik eden ekonomi politikalarından memnuniyetsizlik artmıştır.

Gelişmiş batı ülkeleri için işsizlik ve istihdam konularını araştıran birçok çalışma yapılmıştır. Dietrich ve Möller (2016) çalışmalarında, genç işsizliğinin, yetersiz nitelik gibi bireysel faktörlerden etkilenmiş olsa da, ülkelere özgü faktörlerin (kurumlar, gelenekler ve karakteristik yapılar) Avrupa ülkeleri arasındaki büyük farklılıkları açıklamada büyük öneme sahip olduğunu göstermişlerdir. Genç ve yetişkin işsizlik oranlarındaki değişikliklerin ülkeler arasındaki yüksek korelasyonu, gençlerin işsizlik oranlarındaki keskin artışı açıklamada yalnızca yapısal faktörlerin değil, iş çevrimi etkilerinin de önemli olduğu gerçeğine işaret etmektedir. İşsizlikteki artış aslında makroekonomik durgunluk ile yakından ilgilidir. Bu nedenle, sorunun üstesinden gelmek için kurumsal iyileştirmeleri büyüme uyarıcı önlemlerle birleştiren iki yanlı bir yaklaşımın gerekliliği savunulmaktadır. AB ve ABD’nin istihdam politikalarına bakış açısı birbirine benzememektedir. ABD’de istihdamdaki artış ekonomik performansın önkoşulu ve ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. ABD’de resmi süreç ve düzenlemeler AB’ye göre daha basit işlemektedir. AB’nde bu

süreçler daha karmaşık bir yapıdadır (Kesici & Selamoğlu,2005:31). Ancak BRICS ülkeleri bu konuda çok da incelenmiş değildir. Bu nedenle çalışmamız bu ülkeleri ele alarak, gen işsizliğini belirleyen unsurları analiz etmeyi amaçlamaktadır. İlk önce küreselleşmenin genç işsizliği üzerindeki etkilerine değinilecek, daha sonra güncel rakamlarla verilere göz atılacaktır. Sonrasında kadın, erkek genç işsizlik oranları, tüketim harcamaları, nüfus büyüme oranı ve işgücüne katılım oranlarından oluşan veri seti ile kadın ve erkek genç işsizliği tahmin edilmiştir. Yükselen piyasa ekonomileri arasında sayılan BRICS ülkeleri ile Türkiye verilerinin dahil edildiği bir panel veri seti ortamında panel ARDL tahmini ile tahmin yapılmıştır.

KÜRESELLEŞME VE GENÇ İŞSİZLİĞİ

Küreselleşmenin en önemli sonuçlarından biri olarak kabul edilen teknolojik gelişme, işgücü piyasalarının dinamiklerini de değiştirmiştir ve değiştirmeye devam etmektedir. Gelecek kuşaklar; olasıdır ki bugün bize tuhaf veya önemsiz gelen mesleklerle çok büyük başarılar elde edeceklerdir. Bir yanda ülke ekonomileri yüksek büyüme oranları tespit ederken bir yanda yoksulluğun da devam ettiği görülmektedir. Bu nedenle konumuzla ilişkili gördüğümüz küreselleşme ve yoksulluğa değinmekte fayda vardır.

Günümüzde yoksulluğun süregelen özelliği devam etmektedir. İstihdam edilen gençlerin birçoğu kendilerini ve ailelerini yoksulluktan kurtarmakta zorlanmaktadır. Kayıt dışı istihdam, sosyal korunmadan yoksun bir çalışma durumu oluşturmaktadır. Dünya Bankası'nın 2015'te revize edilmiş yoksulluk tanımına göre günlük 1,90 doların altında kalan yaşam standardı yüksek yoksulluk olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, bireyin tüketim harcamalarının parasal değerine göre hesaplanmaktadır. Global olarak yoksulluğun ölçülmesindeki temel sorun, ülkeler arasında fiyat düzeylerinin farklılık göstermesidir. Tüketim harcamalarını piyasa döviz kuru ile çevirmek yeteli olmamakta ülkeler arası farklılıkları da dikkate almak gerekmektedir. Yükselen ekonomilerde ve gelişmekte olan ülkelerde istihdam edilen gençlerin %16,7'si yoksulluk sınırının (günde 1.90 dolar) altında bir hayat standardına sahiptir (ILO,2017, 19). Bu oran yoksulluk düzeyinde yaşayan 70 milyon gence denk gelmektedir. Tablo 1'e göre, çalışan genç yoksul oranı günlük 3,10 dolar seviyesine göre baz alınmıştır. Yükselen ve gelişmekte olan ülkelerde 2016 yılında %39,4'ten 2018 tahminine göre %38,5'e düşmüştür. Bu oran yükselen piyasa ekonomileri için 2018 tahminine göre %31,2 iken gelişmekte olan ülkelerde %69,6'dır. Bu da genç ve çalışan nüfus için yoksulluğun daha çok gelişmekte olan ülkelerin bir sorunu olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Çalışan Genç Yoksul Oranı (2007-18)(<\$3,10/gün sgp)

Ülke	2016	2017	2018
Toplam yükselen ve gelişmekte olan ülkeler	39.4	39	38.5
Yükselen ekonomiler	32.4	31.8	31.2
Gelişmekte olan ülkeler	71.8	70.7	69.6

Kaynak: ILO, 2017.

Girişte de belirtildiği gibi genç işsizliğini yorumlarken eğitim dönemi içinde olmayan grupların artıyor olması pek de iyi değildir. 15-24 yaş arası dönem. Genellikle hayatın eğitim dönemi olmakla birlikte ne eğitim ne de istihdamda olmayanlar (NEET: not in education, employment or training) söz konusudur. NEET oranı hastalık, yetersizlik veya ailevi sorumlulukları nedeniyle işgücüne katılamayan dezavantajlı grupları ifade etmektedir. Bu grupların içerisinde bir kısım genç nasıl ve nerede iş bulacağını bilemez iken, bir kısmı da gönüllü olarak inaktif olmakta veya tekrar istihdam edilmektedir. Bazı durumlarda isteklerine daha uygun bir işin karşısına çıkmasını beklemektedir (ILO, 2017: 2). ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) Dünya İstihdam ve Sosyal Bakış: Kadınlar için Trendler 2017 raporuna göre, 2017 yılı için dünya genelinde genç nüfusun %21,8'i eğitim veya istihdam olmayan (NEET) gençlerden oluşmaktadır. Bu grubun dörtte üçten fazlası (%76,9) kadınlardan oluşmaktadır. Bu oran erkekler için gelişmekte olan ülkelerde %8 ve gelişmiş ülkelerde ise %11,3'tür (ILO, 2017: 2). Sosyal normlar ve kadın-erkek için eşit olmayan işgücü piyasası getirileri bunun en önemli nedenleri olarak gösterilmektedir.

GÜNCEL RAKAMLARLA GENÇ İŞSİZLİĞİ

2017 yılında küresel işgücü piyasa koşulları yükselen piyasa ekonomilerinde yükselen işsizlik oranlarına sahne olmuştur. Genç işsizlik oranı, 2016 yılında dünyada %13'ten 2018'de %13,1'e yükselmiştir (Bkz. Tablo 2). Yükselen piyasa ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerin ilk 10 tanesi içerisinde 2017 yılında Çin ve Hindistan'ın lokomotif oluşturduğu gözlenmektedir (www.forbes.com/sites). Ancak gelir büyüklüğü olarak ön sıralarda yer almanın kalkınmada yeterli olmadığı görülmektedir. İktisadi kalkınmada sosyal politikalar ve işgücü piyasaları açısından bütünleştirici politikalara ihtiyaç vardır.

Tablo 2: Dünya Genç İşsizlik Oranları

	2016	2017	2018
Dünya	13	13.1	13.1
Gelişmiş ülkeler	14	13.4	13.5
Gelişmekte olan ülkeler	9.5	9.5	9.5

Kaynak: ILO, 2017.

BRICS ülkeleri, Goldman Sachs baş ekonomisti Jim O'Neill'in 2001'de yazdığı makalede bu ülkelerin 21. Yüzyılın yükselen yıldızları olacağını söylemesi ile ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu ülkelerden özellikle Çin ve Hindistan, yüksek büyüme oranları ile ön plana çıkmışlardır. Türkiye ise gelişmekte olan ülkeler arasında kabul edilmekle birlikte büyümenin yavaşladığı bir trende girmiş görünmektedir. Tablo 3'e göre, en yüksek genç işsizlik oranları Güney Afrika ve arkasından Brezilya'da gerçekleşirken bu ülkeleri Rusya, Çin, Hindistan takip etmiştir. Türkiye'de ise genç işsizlik oranı %20,3 ile %13,5 olan BRICS ortalamasının üzerinde kalmıştır. Her ülkede işgücü piyasasındaki değişimler farklı dinamiklerden kaynaklanmakla birlikte Türkiye'de genç işsizlik oranı Brezilya'dakine yakın biçimde cinsiyete bağlı bir farklılaşma göstermektedir.

Tablo 3: BRICS Genç İşsizlik Oranları 2017 (Cinsiyete Göre)

Ülkeler	Kadın	Erkek	Toplam
Brezilya	35,3	26,8	30,5
Rusya	16,1	16,4	16,3
Hindistan	11,5	10,3	10,5
Çin	9,6	11,8	10,8
Güney Afrika	64,3	51,9	57,4
BRICS	14,5	13,0	13,5
Türkiye	25,6	17,5	20,3

Kaynak: ILO, 2017.

Genç işsizliği Türkiye'nin önemli bir sosyal politika sorunudur (Es ve Güven, 2018: 217). Genç işsizliğinin azaltılması amacıyla 2014 yılında yürürlüğe giren 122 sayılı İstihdam Politikası Sözleşmesi ve Avrupa İstihdam Stratejisi temel alınarak Ulusal İstihdam Stratejisi hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) eylem planlarının hedefleri arasında gençlere yönelik olarak genç işsizlik oranlarının genel işsizlik oranlarına yaklaştırılması hedeflenmiştir. Bunun başarılabilmesi için politika olarak genç işsizliğinin azaltılması ve uzun süreli işsizlerin işe dönüşünün sağlanması planlanmıştır (UİS 2014-2016 Eylem Planları). Ancak 2015 yılında %18,5 olan genç işsizlik oranı 2018 yılı için %19 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, Şubat 2018 verisi). Belirlenen dört hedef kitle, kadınlar, gençler, engelliler ve uzun süreli işsizlerdir.

Türkiye'de, 1990'lar ve sonrasında özellikle ekonomideki yapısal değişim nedeniyle tarımdan çözülen işgücü genç işsizliğinin önemli bir nedenidir. Ayrıca tarımsal üretimin toplam üretim içindeki payı nisbi olarak düşünce, ortaya çıkan bir gizli işsizlik olmuştur. Ayrıca tarım ve tarım dışı istihdam istatistiklerine bakıldığında tarım dışı istihdamda bir artış görülmektedir. Bu durum kentleşmenin devam ettiğine işaret etmektedir (Bkz. Tablo 4).

Türkiye'de işgücüne katılım incelendiğinde kadın ve erkek işgücü katılımını etkileyen süreçlerin farklı olduğu görülmektedir. Kadınların işgücüne katılımındaki gerilemenin nedeni 15-19 yaş grubundaki genç kadınların

eğitimlerinin uzaması bir neden olarak ortaya çıkmaktadır (Yentürk & Başlevent, 2007).

Tablo 4: Tarım ve Tarım Dışı İstihdam

	Toplam		Erkek		Kadın	
	2017	2018	2017	2018	2017	2018
15 ve daha yukarı yaştakiler						
İşgücü	31713	32274	21474	21751	10238	10523
İstihdam	28488	29138	19583	19919	8904	9218
Tarım	5577	5480	3012	2997	2565	2483
Tarım dışı	22911	23658	16572	16923	6339	6735

Kaynak: tuk.gov.tr/İşgücü İstatistikleri, Mayıs 2018.

LİTERATÜR

Genç işsizliğini araştıran çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bir kısım çalışmalar, yoksulluk ve sosyal dışlanma üzerinde yoğunlaşırken bir kısım çalışmalar da işsizliğin nedenleri üzerinde yoğunlaşmıştır. İşsizlik ve yoksulluk arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü yoksul kişiler, işgücü piyasasında düzenli ve sürekli olarak yer alamamakta ve genellikle işsiz durumda bulunmaktadırlar. İşsizliğin bulunduğu bir ortamda yoksulluk ortaya çıkmaktadır (Serdar vd., 2003: 19). Bu doğrultuda, yoksulluk ve işsizlik birbirini besler hale gelmektedir. Ayrıca, genç ve eğitilmiş işsiz nüfusun varlığı da bu süreci hızlandırmaktadır (Adak, 2010: 111). Gençlerin yaşamında ekonomik ve sosyal sorunlara neden olan yoksulluk, çözülmediği takdirde bireyin yaşamında döngüsel bir sorun haline gelebilmektedir. Yoksulluk üzerindeki çalışmalar genel olarak iki grupta toplanabilir. Bir gruba göre genç yoksulluğunu arttıran faktörlerin işsizlik, düşük ücret ve düşük eğitim seviyesi olduğu ifade edilmektedir (Pavis vd., 2000: 26-27). Bu çalışmalarda gençlik döneminin yoksulluk sorunu karşısında pasif rolden aktif role geçiş anlamına geldiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bireylerin gençlik döneminde yoksulluktan kurtulmak için iş piyasasının gereklerine göre yetiştirilmeleri gerekmektedir. Diğer gruptakilere göre ise ebeveynlerin durumu genç yoksulluğu üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir (Robson&Berthoud, 2003: 29). Burada ebeveynlerin durumu ile kastedilen, çocuğun tek ebeveyn ile yaşaması ve ebeveynlerinin çalışıp çalışmaması durumudur. Tek ebeveynle yaşayan çocuklar iki ebeveynli aileye göre daha yüksek yoksulluk riski altındadır. Diğer taraftan, işsiz ebeveynlere sahip bir çocuğun işi olan bir ailede yaşayan çocuğa göre yoksulluk riskinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Erikli, 2016: 285).

İşsizliğin nedenleri ile ilgili olarak spor bilimleri fakültelerinin çeşitli bölümlerinin mezunlarının uzun süre işsiz kalabildiği, bölümle ilgili yasal düzenlemelerin yetersizliğinin, adam kayırma sorununun ve kamu sektöründe az sayıda iş imkânı gibi nedenlerle işsizliğin oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır (Ataçoğlu & Zelyurt, 2017). Çundur ve Şimşir (2017) çalışmasında eğitim

harcamaları, ekonomik büyüme ve genç işsizliği ilişkisini (1991-2016) dönemi için incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre, GSYİH içindeki eğitim harcamalarının payı arttıkça GSYİH büyümesi işsizliği azaltmaktadır.

Tansel vd. (2015) çalışmalarında Türkiye için yaş ve cinsiyete göre işgücüne katılım oranı ve işsizlik oranları arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yentürk ve Başlevent (2007) yaş grupları ve cinsiyete göre geniş çaplı bir Türkiye araştırması ile istihdam ve büyüme arasındaki ilişkinin işgücü maliyeti, işgücü verimliliği, yeni teknolojileri kullanma yetkinlikleri gibi faktörlerden etkilendiğini belirtmişlerdir. Günaydın ve Çetin (2015), uzun dönemde yabancı sermaye yatırımları ve genç işsizlik arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu bulmuşlardır. 25 yaşa kadar olan sürede işsizliğin önemli bir nedeni eğitim hayatı içinde olmaktır. Bu süreçteki eğitim türlerinden biri de mesleki eğitimidir. İyi planlanmış bir mesleki eğitim özellikle dezavantajlı grupların istihdamında verimlilik artırıcı bir unsur olabilir.

Tablo 5: Orta Öğretim (mesleki öğrenciler milyon)

Ülkeler	2014	2015	2016
Brezilya	874.889	898.666	893.860
Rusya	1.483.443	1.518.340	1.515.614
Hindistan	1.590.879	1.754.880	1.762.522
Çin	19.233.849	17.555.320	16.569.753
Güney Afrika		362.89	374.35
Türkiye	2.269.651	2.513.887	2.788.117

Kaynak: worldbank.org

Tablo 5'e göre mesleki eğitimde okullaşma oranlarının Çin hariç diğer BRICS ülkeleri ve Türkiye'de arttığı görülmektedir. Mesleki eğitimin iyi bir şekilde planlanması ile işsizlik sorununun çözümüne yönelik bir katkı sağlanabilir. Yüksek eğitimde brüt okullaşma oranlarına bakıldığında ise en üst sırayı Rusya alırken onu Türkiye, Çin, Brezilya ve Hindistan'ın izlediği görülmektedir. Ancak Çin'deki nüfus büyüklüğüne göre bu oranın düşük olduğu söylenebilir (Bkz. Tablo 6).

Tablo 6: Yüksek Eğitim (Brüt Mezuniyet Oranı %, 2016)

Ülkeler	Erkek	Kadın	Toplam
Brezilya	23.08	35.85	29.05
Rusya	62.98	88.71	75,49
Hindistan	27.86	29.31	28.55
Çin	27.41	33.94	30.49
Güney Afrika	7.41	12.15	9.75
Türkiye	31.8	34.27	33.92

Dünya Bankası'nın (2007) raporuna göre gelişmekte olan ülkelerde gençler diğer ülkelere kıyasla sağlık, eğitim ve iş hayatında daha fazla risk ile karşılaşabilmekte ve bu riskler gençlerin ileriki hayatını daha fazla etkileyebilmektedir. Bu çerçevede bu ülkelerdeki gençlere yönelik olarak yapılan çalışmalarda yoksulluğun özellikle gençler üzerinde daha fazla olumsuz etkilerinin olduğu belirtilmekte ve gelişmekte olan ülkelerdeki gençlerin karşılaştıkları yoksulluk ve işsizliğin sağlıktan eğitim alanına kadar çeşitli riskleri içerisinde barındırdığı ifade edilmektedir(Curtain, 2004; Ali vd., 2006).

Eğitim, genç işsizliğini açıklamada önemli bir değişkendir. Eğitim hayatında olan ve eğitim hayatı dışında olan işsiz gençlerin durumlarının birbirinden farklı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Feldstein, 1979: 2). TÜİK işgücü istatistiklerinden derlenen (1988-2008) dönemi 15-24 yaş grubu genç işsizler için, eğitilmiş-eğitimsiz gruplar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (İzgi, 2012).Gelişmiş toplumlarda işsizlik, insanlar üretken durumda iken, ortaya çıkan bir teknolojik değişim veya ekonomik faktör nedeniyle işlerini kaybetmelerinden kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan toplumlarda ise, yeni iş ve üretim alanlarının oluşturulamayışı, işsizlik, fakirlik olarak ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak gelişmekte olan ülkeler, henüz sanayi toplumuna dönüşmeden, bilgi çağının çok yönlü sorunlarını yaşamaktadırlar. Bu ülkeler gelir yaratmak yerine gelir paylaşmayan ve üretken olmayan bir sisteme mahkum olmaktadır (Uyanık & Bedir, 2006: 2).

Bu çalışmanın ampirik yöntemine örnek olması açısından Pesaran vd. (1996, 1999) ile Perman ve Stern (2003) çalışmaları verilebilir. Bu çalışmalarda panel veri setleri ile çalışırken, heterojenlik sorununu çözmek için ortalama grup (mean group: mg) ve havuzlanmış ortalama grup tahmincisini (pooled mean group: pmg) önermektedir. Zaman serisi veri setleri için ARDL (otoregresif gecikmesi dağıtılmış modeller) modelleri popüler olarak kullanılmaktadır.

AMPİRİK MODEL VE VERİ SETİ

Çalışmamızın ampirik analiz kısmında kadın ve erkek genç işsizlik oranları BRICS ülkeleri ve Türkiye için 1997-2017 dönemi için yıllık olarak tahmin edilmiştir. Panel ARDL yöntemi ile yapılan tahminde işgücüne katılım oranı (iko), yıllık nüfus büyüme oranı (nüfus), yıllık nihai tüketim harcamalarındaki büyüme oranı (tü) bağımsız değişkenlerimizdir. Analizde kullanılan değişkenler Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Veri seti için öncelikle korelasyon matrisi incelenmiş ve çoklu doğrusallık sorunu olmadığı görülmüştür. Daha sonra birim kök testleri ile eşbütünleşme testleri analiz edilmiş ve optimal gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Eşbütünleşme ilişkisi olan değişkenler için pmg (pooled mean group) tahmini ile tahmin yapılarak kısa ve uzun dönem katsayılar tahmin edilmiştir.

Şekil 1: Veri Setinde Yer Alan Değişkenler

KGİ	Kadın genç işsizliği
EGİ	Erkek genç işsizliği
İKO	İşgücüne katılım oranı
TÜK	Tüketim Harcamaları
NÜFUS	Nüfus (% yıllık)

Çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7: Tanımlayıcı İstatistikler

	KGİ	İKO	EGİ	TÜK	NÜFUS
Ortalama	25.14478	42.18082	20.93089	4.314128	1.059510
Medyan	19.61100	40.29500	15.60700	4.536975	1.268402
Maximum	59.33300	62.07900	51.54900	14.23827	1.873466
Minimum	9.035000	25.46800	9.086000	-9.732797	-0.460061
Std. Sap.	15.91047	10.39279	12.87914	4.243729	0.643227
Eğiklik	1.182073	0.427202	1.275511	-0.562879	-1.176352
Kurtosis	2.873204	2.363855	3.078255	3.747991	3.131811
Jarque-Bera	24.52302	4.964250	28.49803	7.992353	24.29257
Olasılık	0.000005	0.083565	0.000001	0.018386	0.000005
Toplam	2640.202	4428.986	2197.743	452.9834	111.2486
Sapma Kareleri Toplamı	26326.88	11233.04	17250.72	1872.960	43.02913
Gözlem	105	105	105	105	105

Pesaran vd (1996,1999) ile Perman ve Stern (2003) çalışmalarında heterojenlik şüphesine çözüm olarak ortalama grup (mean group: mg) ve havuzlanmış ortalama grup tahmincisi (pooled mean group: pmg) önermektedir. Ortalama grup tahmincisi bütün parametreler için heterojenliğin mümkün olduğu ülkeler arası kısıtların olmadığı bir tahmincidir. Bu tahminci her ülke için ayrı ayrı ARDL modellerinden uzun dönem parametre tahminlerini yapar. Pesaran vd (1999) makalesinde, uzun dönem katsayıların aynı olmasını sınırlayan, ancak kısa dönem katsayıların ve hata varyanslarının gruplar arasında farklılık göstermesini sağlayan havuzlanmış ortalama grup (Pooled mean group) tahmincisi adıyla bir yöntem önermiştir. Bu yöntem, grup boyutu (N) küçük zaman boyutu (T) büyük olan panellerde uzun dönemi tahmin etmede kullanılabilir. Zaman serisi veri setleri (N=1) için ise geleneksel otoregresif gecikmesi dağılımlı (ARDL) modeller kullanılmaktadır (Pesaran vd,1999:622).

Maksimum Olasılık (maximum Likelihood) yaklaşımında hataların normalliği varsayımı kabul edilmekle birlikte bu varsayım asimptotik sonuçlar için geçerli değildir. Uzun dönem katsayıların (θ) ve gruba özgü hata düzeltme katsayılarını (φ) eşitlik 1'e göre maksimize edilebilir.

$$l_T(\varphi) = -\frac{T}{2} \sum_{i=1}^N \ln 2\pi\sigma_i^2 - \frac{1}{2} \sum_{i=1}^N \frac{1}{\sigma_i^2} (\Delta y_i - \varphi_i \varepsilon_i(\theta))' H_i (\Delta y_i - \varphi_i \varepsilon_i(\theta)) \quad (1)$$

$$H_i = I_T - W_i(W_i'W_i)^{-1}W_i', \quad \varphi = (\theta', \varphi', \sigma')'$$

Bu maksimum olasılık tahmincilerinin katsayıları, grup ortalamalarının tahmini, hata düzeltme katsayıları modelin diğer kısa dönem parametreleri havuzlanarak bunların tümüne PMG havuzlanmış grup ortalamaları tahmincisi adı verilir. PMG tahmincisi bize ortak bir uzun dönem katsayı tahmin etmemizi ve bunun bire eşit olup olmadığını görmemizi sağlar. Burada öncelikle değişkenlerin korelasyon matrisine bakılarak değişkenler arasında çoklu doğrusallık sorunu olmadığı tespit edilmiştir (Tablo.8).

Tablo 8: Çoklu Doğrusallık (Korelasyon Matrisi)

Kgi	1.000000	0.780693	0.151681	-0.522966	-0.044972
Egi	0.780693	1.000000	-0.014038	-0.574714	0.065923
İko	0.151681	-0.014038	1.000000	-0.089575	-0.302340
Tük	-0.522966	-0.574714	-0.089575	1.000000	0.197733
nufus	-0.044972	0.065923	-0.302340	0.197733	1.000000

Daha sonra optimum gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Optimum gecikme uzunluğu “2” olarak tespit edilmiştir. Tablo.9’da görülen sonuçlar, hata terimlerinde ardışık bağımlılık sorunu olmayan en küçük SC ve HQ değerlerinin 2. Gecikmede ortaya çıktığını göstermektedir. Bundan sonra modelin değişkenlerinin birim kök sınamaları ve değişkenler arasında uzun dönem veya eşbütünleşme ilişkisi analiz edilmiştir.

Tablo 9: Optimal gecikme uzunluğu seçimi

Gecikme sayısı	Model seçim kriteri			Ardışık bağımlılık LM İstatistiği	
	AIC	SC	HQ	$\chi^2 LM_{BGSC}$	ρ
1	11.9175	12.8812	12.3003	57.2887	0.0002
2	11.0990	12.8657*	11.8008*	19.0158	0.7964
3	10.8202	13.3899	11.8410	22.3520	0.6153

Gözlem:70,AIC:Akaike bilgi kriteri, SC:Schwarz bilgi kriteri, HQ:Hannan-quinn bilgi kriteri

*Seçilen optimal Gecikme Uzunluğu, χ^2_{BGSC} Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık LM istatistiği ve olasılık değerleridir.

Birim Kök Testi

Birim kök testi için Levin, Lin ve Chu (2002) ile Im vd (2003) IPS testi kullanılmıştır. Levin, Lin ve Chu (LLC) testi aşağıdaki eşitliğe dayanmaktadır.

$$y_{it} = \rho_i y_{i,t-1} + Z'_{it} \phi + \mu_{it} \quad i=1,2,\dots,N, \quad t=1,2,\dots,T$$

Z_{it} deterministik kısım ve μ_{it} durağan süreci temsil etmektedir. LLC testi hata terimlerinin bağımsız olarak bütün kesitler (i) için, “0” ortalama ve sabit varyanslı (σ_u^2) bir normal dağılıma sahip olduğunu varsaymaktadır. Sıfır hipotezi ($H_0: \rho=1$) olup paneldeki bütün serilerin birim kök içerdiğini varsaymaktadır. LLC birim kök testi sabitlerde heterojenliği mümkün kılarken, IPS testi bütün kesitler için hem sabit hem de eğimlerde heterojenliği mümkün kılmaktadır. IPS birim kök testinin sıfır hipotezine göre, paneldeki bütün seriler birim kök içermektedir.

IPS birim kök testi aşağıdaki eşitliğe dayanmaktadır:

$$y_{it} = \rho_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \varphi_{ij} \Delta y_{i,t-j} + Z'_{it} \gamma + \varepsilon_{it}$$

Tablo 10: Panel Birim Kök Testleri

Değişken	Düzy		Birinci Fark	
	LLC	IPS	LLC	IPS
KGİ			-6.52*	-7.55*
EGİ			-6.57*	-5.69*
İKO			-3.14*	-3.41*
TÜK	-3.35*	-2.75*		
NÜFUS			-2.57*	-2.29

*%1 anlamlılık düzeyi, trendsiz ve sabitsiz.

Tablo 10'a göre tüketim harcamaları serisi düzey durağan olup diğer seriler birinci farkında durağan hale gelmiştir. Daha sonra değişkenler arasındaki çok doğrusallık sorunu incelenmiş, daha sonra birim kök testi ve optimum gecikme uzunluğu tespit edilmiştir. Daha sonra panel eşbütünleşme testleri incelenmiş ve iki ayrı yöntemle (mg, pmg) tahmin sonuçları karşılaştırılmıştır.

Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testi iki tanedir. Birincisi Levin ve Lin (1993) çalışmasına dayanan “panel” başlıklı veriyi boyut içi (within dimension) havuzlayan bir istatistiktir. Test istatistiğinin pay ve paydası N grup sayısınca ayrı ayrı toplanır. İkinci set Im vd (1997) çalışmasına dayanan “grup” istatistik başlığı altında gruplar arası (between) N grup için test istatistiğinin kümülatif değerini alır. Her iki yöntemin sıfır hipotezlerine göre panelin her grubu için değişkenler eşbütünleşik değildir. Ancak alternatif hipotezler iki şekilde ayrılırlar; panel istatistiğinin sıfır hipotezine göre birinci dereceden otoregresif katsayı $\rho_i=1$ olup alternatifi $\rho_i < 1$ 'dir. Grup istatistiğinin sıfır hipotezine göre ise $\rho_i=1$ olup alternatifi $\rho_i < 1$ 'dir.

Pedroni (1999) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testine göre “eşbütünleşme yoktur” sıfır hipotezi 11 testin 6'sında red edilebilmektedir. Zaman kukla değişkeni ve doğrusal trend ve sabitin dahil edildiği modelde değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 11: Panel Eşbütünleşme Testi

Panel İstatistikleri				Grup İstatistikleri		
V	rho	PP	ADF	rho	PP	ADF
-1.27	2.07	-4.15*	-3.12*	2.31	-7.54*	-4.85*
-1.66	1.70	-6.32*	-3.75*			

*“eşbütünleşme yoktur” sıfır hipotezi 11 testin 6'sında red edilebilmektedir

Cinsiyete göre ayrı ayrı tahmin edilen genç işsizliği eşitliğinin solundaki bağımlı değişkenimiz olup, X_{it} her bir grup (i) için (kx1) açıklayıcı değişkenler vektörüdür. μ_i sabit etkileri göstermekte olup, γ_{ij} bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin katsayıları ve δ katsayılar vektörüdür. Modele ayrıca zamana göre bir kukla değişken eklenmiştir. Tahmin edilecek modelin (ARDL) formunun eşitlik 2'deki gibi olduğunu düşünelim:

$$G\dot{I}_{it} = \sum_{j=1}^p \gamma_{ij} G\dot{I}_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \delta'_{ij} X_{i,t-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Değişkenlerin çoğunluğu I(1) yani eşbütünleşik olduğu için hata terimi bütün i'ler için I(0)'dır. Eşbütünleşik değişkenlerin temel özelliği onların uzun dönem dengeden herhangi bir sapmaya olan tepkileridir. Bu özellik, bir hata düzeltme modelini ima eder. Böylelikle sistemdeki değişkenlerin uzun dönem dengeden sapsmaları etkilenmiş olur. Bu nedenle genellikle eşitlik (2) hata düzeltme modeli olacak şekilde yeniden parametrelendir. Eşitlik 2'ye göre, cinsiyete göre ayrı ayrı tahmin edilen genç işsizliği değişkeni eşitliğin solunda yer almaktadır. Eşitliğin sağında yer alan genç işsizliğinin gecikmeli değeri ile X_i açıklayıcı değişkenler vektörünü göstermektedir. PMG tahmincisi uzun dönem katsayıları homojen kabul ederek her bir grup için ayrı tahmin gerek bırakmayacak bir kolaylık sağlamaktadır. Pratik avantajı ise her bir ülkenin verisini dikkate alarak kısa dönem dinamiklerini belirleme şansı sunmasıdır (Pesaran vd,1999:630). Hata düzeltme modeli eşitlik (3)'de görülmektedir:

$$\Delta G\dot{I}_{it} = \phi_i (G\dot{I}_{i,t-1} - \theta'_i X_{it}) + \sum_{j=1}^{p-1} \gamma_{ij}^* \Delta G\dot{I}_{i,t-1} + \delta_{ij}^* \Delta X_{i,t-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$\text{Eşitlik (3)'te } \phi_i = - (1 - \sum_{j=1}^p \gamma_{ij}), \quad \theta_i = \sum_{j=0}^q \delta_{ij} / (1 - \sum_k \gamma_{ik},$$

$$\gamma_{ij}^* = - \sum_{m=j+1}^p \gamma_{im}, \quad J=1,2,\dots, p-1, \text{ ve } \delta_{ij}^* = - \sum_{m=j+1}^q \delta_{im} \quad J=1,2,\dots,q-1.$$

ϕ_i parametresi hata düzeltme parametresidir ve hata düzeltme uyarlanma hızını verir. Bu parametre "0" a eşit ise uzun dönem ilişki yok demektir. Bu parametrenin negatif anlamlı olması gerekir. Bu da uzun dönem dengeye bir uyarlanma olduğunu gösterir.

Tablo12: Kadın Genç İşsizliği Değişkeni için Hata Düzeltme Formu (MG-PMG)

Değişken	MG	PMG
ECT		
Egi	0.83 (0.46)*	1.12 (0.07)*
İko	0.34 (0.32)	0.04 (0.07)
Nüfus	3.98 (3.62)	1.57 (1.14)
Tük	0.22 (0.30)	-0.01 (0.04)
Kısa Dönem		
ECT	-0.68 (0.22)*	-0.05 (0.15)*
d.egi	-0.17 (0.20)	0.12 (0.14)
d.iko	-0.54 (0.56)	-0.10 (0.19)
d.nüfus	-6.44 (10.42)	-6.59 (4.54)
d.tük	-0.10 (0.09)	-0.02 (0.02)

Timedum	2.16 (1.38)	0.46 (0.60)
Sabit	-16.59 (11.46)	-0.84 (0.70)
Gözlem	105	95

¹ Statik sabit etkiler modeli, Parantez içindeki değerler standart hatalar olup anlamlı olanlar * ile gösterilmiştir.

Alternatif tahminci katsayıları ve standart hatalarının görüldüğü tabloda Pesaran ve Smith (1995) ortalama grup tahmincisi (mean group-mg) birinci sütunda pmg (havuzlanmış ortalama grup) tahmincisi ikinci sütunda görülmektedir. Bu tahmin yönteminde heterojen eğim katsayıları ile gruplar için tahmin yapılabilmektedir. Uzun dönem katsayıların gruplar arasında aynı olduğunu varsayan mg tahmincisine karşın pmg tahmini uzun dönem katsayıların bir grup için aynı olmakla birlikte diğer gruplarda değişeceğini kabul etmektedir (Pesaran, Shin & Smith:1997). Hata varyanslarının sabitliğini test etmek için olasılık (likelihood) tahmini veya diğer klasik istatistik testler kullanılabilir. Bir diğer test ise Hausman testidir. Uzun dönem katsayıların ortalamasını tahmin etmede mg tahmincisi tutarlı tahminler yapabilir. Ancak eğimlerin sabit olduğu kabul edilirse bu tahminler etkin olmayacaktır. Uzun dönem eğim katsayılarının homojen olduğu kabul edilirse pmg tahmincileri tutarlı ve etkindir.

Tablo 13: Erkek Genç İşsizliği Hata Düzeltme Formu (MG-PMG)

Değişken	MG	PMG
ECT		
Kgi	0.90 (0.07)*	0.94 (0.04)*
İko	-0.34 (0.35)	-0.03 (0.05)
Nüfus	-3.59 (3.28)	-3858.5 (1962.3)*
Tük	-0.04 (0.34)	-178.80 (31.25)*
Kısa Dönem		
ECT	0.88 (0.16)*	0.51 (0.13)*
d.kgi	-0.77 (0.26)*	0.78 (0.19)*
d.iko	-0.54 (0.56)	-0.08 (0.14)
d.nüfus	-10.69 (8.14)	-1983.7 (595.4)*
d.tük	-0.11 (0.10)	-92.07 (27.5)*
Timedum	1.69 (1.44)	-0.23 (0.37)
Sabit	-16.04 (13.94)	0.83 (0.83)
Gözlem	100	100

Parantez içindeki değerler standart hatalar olup, *%5, **%10 anlamlılık düzeyidir.

Hausman testi sonuçlarına göre cinsiyete göre genç işsizliğinin tahmin edildiği modelde kadın genç işsizliği için pmg modeli uygun ve etkin, erkek genç

işsizliği için ise mg modeli etkin yöntem olarak tespit edilmiştir (Bkz.Tablo.14). Hausman testine göre, her iki cinsiyete göre genç işsizliğinin tahmininde pmg modeli uygun yöntem olarak belirlemiştir. Kadın genç işsizliği için hata düzeltme katsayısı -0.05 olup sistemin uzun dönem dengeye uyarlanma hızı %5'tir. Uzun dönemde kadın genç işsizliğindeki artış erkek genç işsizliğini pozitif anlamlı etkilerken, nüfus artışı ve tüketim harcamalarındaki artış erkek genç işsizliğini negatif anlamlı olarak etkilemektedir. Kısa dönemde ise yine kadın genç işsizliği, nüfus ve tüketim değişkenleri anlamlıdır. 2008' yılına kadar "0" ve sonrasında "1" olarak kabul edilen zaman kukla değişkeni (timedum) anlamlı çıkmamıştır. ECT katsayısı negatif anlamlı olup sistemin uzun dönem dengeye uyarlanma hızı %51'dir. Yani %51'lik bir hız ile bir sonraki dönem hata düzeltme mümkün olmaktadır.

Tablo 14: Hausman Testi

	Kgi	Egi
Kikare(4)	2	0.11
Olasılık	(0.73)	(0.99)

SONUÇ

Sanayi Devriminden bugüne geçen sürede dünya ekonomileri çok çeşitli evrelerden geçmiştir. Bu sürede en çok tartışılan konulardan biri küreselleşme olmuştur. Küreselleşme olgusu, serbestleşen ticaret ve finansal akımlar nedeniyle çok çeşitli yönlerden ülkeleri etkilemektedir. Bu çerçevede "ulusal orta sınıf" kavramı yerini "küresel orta sınıf" kavramına bırakırken, kamu yönetimleri de bu durumdan etkilenmektedir. Bu sınıf, daha iyi yaşamak için göçlerle gelişmiş ülkelere doğru giden bir kesim olabileceği gibi gelişmiş ülkelere daha az gelişmiş ülkelere doğru giden bir kesim de olabilmektedir. İşgücünün bu anlamdaki mobilitesi ülkelerin yerel işgücünü ve sanayilerini korumalarını gerektirebilir. Bu kapsamda güvenliğin her türlü, nüfus hareketleri ve tüketim önem verilen konular olacaktır.

Küreselleşmenin önemli sonuçlarından biri, ekonomik refahın mikro ve makro düzeyde artmış olmasına rağmen gelir dağılımı eşitsizliği, tüketim eşitsizliği, yolsuzluk ve yoksulluk gibi problemlerin ülkeden ülkeye değişen ölçülerde devam etmesidir. Daha demokratik olma söylemi ile başlayan politik süreçler, beklenilenin aksine birçok açıdan eşitsizlik ve ayrımcılığı önleyememiştir. Bu nedenle küreselleşme olgusunun herkes için iyi olacağına dair bir kanıt söz konusu değildir. Bu makale bu kavramları tartışma amacı taşımamakla birlikte bulguları itibarı ile bu kavramların önemine ulaşmaktadır.

Çalışmamızın bulgularına göre, cinsiyete göre genç işsizliği ayrı ayrı ortalama grup (mg) ve havuzlanmış ortalama grup (pmg) yöntemleri ile tahmin edilmiş ve pmg yöntemi etkin ve uygun yöntem olarak seçilmiştir. İşsizlik serileri birbirini üzerinde pozitif anlamlı olarak etki ederken, nüfus büyüme oranı ve tüketim

harcamalarındaki artış erkek genç işsizliği üzerinde negatif yönde anlamlı bir şekilde etkilidir. Bu yorumu iktisadi açıdan değerlendirmek gerekirse, nüfus hareketleri ve tüketim harcamaları işsizlik ve istihdamı etkileyen iki önemli değişken olarak ortaya çıkmaktadır.

BRICS ülkeleri 2017 yılı genç işsizliği ortalaması dünya ortalamasının üzerindedir. Dolayısıyla bu ülkeler için istihdam politikalarını şekillendirmede, nüfus ve tüketim değişkenlerinin önemine yoğunlaşmak açıklayıcı ve çözüme yönelik yeni çalışmalara ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

Adak, N. (2010). Sosyal bir problem olarak işsizlik ve sonuçları. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 21 (2),105-116.

Ali, T. O., Imam, N., Karim, R. & Selim, N. (2006). Voices of the youth: Findings from youth consultations in Bangladesh. *Research and Evaluation Division*.

Ataçocuğu, M.Ş. & Zelyurt, M.K. (2017). Spor bilimleri fakülteleri mezunlarının işsizlik deneyimleri üzerine bir nitel araştırma. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, SI(1), 70-97.

Çondur, F. & Şimşir, N. (2017). An analysis of the relationship between educational expenditures, economic growth and youth unemployment in Turkey. *The Journal of International Scientific Researches*, 2 (6), 44-59.

Curtain, R., (2004). Youth in extreme poverty: Dimensions and policy implications with particular focus on South East Asia. <http://www.un.org/esa/socdev/unyin/workshops/curtain.pdf>.

Dietrich, H. (2012). Youth unemployment in Europe: Theoretical considerations and empirical findings, Friedrich ebert stiftung.

Dietrich, H. & Möller, (2016). Youth unemployment in Europe – business cycle and institutional effects. *J. Int Econ Econ Policy*, 13(1), 5-25. <https://doi.org/10.1007/s10368-015-0331-1>

Doğru, B. (2013). Euro bölgesinde işsizlik histerezisinin ikinci nesil panel birim kök testleri ile analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, <http://sbd.Anadolu.edu.tr> (ErişimTarihi:13.02.2018)

Es, M. & Güven, G. (2018). 2015 yılı ulusal istihdam stratejisi bağlamında genç işsizliğini azaltmaya yönelik politikaların değerlendirilmesi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(18), 217- 247

Erikli, S. (2016). Genç yoksulluğunun temel belirleyicileri: Eğitim ve düzgün iş. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18(1), 283-302.

Feldstein, M. & Ellwood, D. (1979). Teenage unemployment: What is the problem?, *NBER Working Paper*, No:393

Günaydın, D.& Çetin, M. (2015). Genç işsizliğin makroekonomik belirleyicileri: Ampirik bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 17-34.

Hayakawa, K. & Nogimori, M. (2010). New transformation methods in dynamic panel data models with heterogeneous time trends. *Applied Economics Letters*, 4(7), 375-79.

ILO, (2017). Global employment trends for youth- path to a better working future.

İzgi, B. B.(2012). Genç işsizliği ve eğitim ile olan ilişkisi. *Electronic Journal of Social Sciences*,11(4), 295-310

Kesici, M. R. & Selamoğlu, A. (2005). Genel hatlarıyla Avrupa istihdam stratejisi ve geçirdiği dönüşüm. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 7(2), 25-51.

Özatay, F. (2018). Genç İşsizlik, *Dünya Gazetesi*, 24Ocak 2018.

O Neill J.,(2001). Building better global economics BRICS. *Goldman Sachs Global Economic Paper* No:66.

OECD Labor Force Statistics (2017). *Main Economic Indicators*.

Pedroni, P. (1997). Panel cointegration: Asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis: New results. *Working paper in Economics*, revised April, Indiana University, Bloomington, IN.

Pesaran, H., Smith, R.& Im, K. S. (1996). Dynamic linear models for heterogenous panels. *In The econometrics of panel data*. 145-195. Springer, Dordrecht.

Pesaran, H., Shin,Y. & Smith, R.P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94:446, 621-634. DOI: 10.1080/01621459.1999.10474156.

Pesaran, H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Working Paper* No: 0435, University of Cambridge.

Perman, R.J. & Stern, D. (2003). Evidence from panel unit root and cointegration tests that the environmental Kuznets curve does not exist. *Australian*

Journal of Agriculture and Resource Economics, 47 (4), 325-347. ISSN 1364-985X.

Robson, K. & Berthoud, R. (2003). Early motherhood and disadvantage: A comparison between ethnic groups, *ISER Working Paper*, 2003-29, Colcehster: University of Essex.

Ryan, P. (2001). The school-to-work transition: A cross-national perspective. *Journal of Economic Literature*, (39), 34-92.

Serdar, A., Baştürk, Ş., Arabacı, Ö. & Baştaymaz, T. (2003). Üniversite öğrencileri arasında işsizlik riski, kariyer beklentileri ve siyasal marjinalleşme, Sosyal Siyaset Konferansları / *Journal of Social Policy Conferences* Sayı/Issue:64-65-2013/1-2, 1-34, <http://dergipark.gov.tr/iusskd> (Erişim Tarihi:12.04.2018).

Tansel, A., Özdemir, Z.A. & Özdemir, E. (2015). Unemployment and *Labor Force Participation in Turkey*, IZA DP.No.8834.

Tuncer, İ. & Altıok, M. (2012). Türkiye imalat sanayinde büyüme ve büyümenin istihdamsız yoğunluğu:1980-2008 dönemi, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 1(3),1-22.

Tük.gov.tr (Mayıs 2018). *İşgücü İstatistikleri*. (Erişim Tarihi: 25.09.2018).

Uyanık, Y. & Bedir, E. (2006). Rosetta Planı'nın analizi ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik şartlarında uygulanabilirliği. Ankara, <http://ab.calisma.gov.tr/belgeler/RosettaPlaniRapor-GaziUniversitesi.doc> (18.03.2018). 1-69.

Yentürk, N. & Başlevent, C. (2007). Türkiye'de genç işsizliği, *Gençlik Çalışmaları Birimi Araştırma Raporu*, No.2, Bilgi Üniversitesi.

Yayın Geliş Tarihi: 12.09.2018
Yayına Kabul Tarihi: 21.11.2018
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.459548>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 113-125
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KALKINMADA EĞİTİM SÜRECİNİN İKTİSADİ ANALİZİ¹

Mehtap TUNÇ*
Öznur TAŞDÖKEN**

Öz

Fiziki sermayenin yanı sıra insan sermayesi, büyüme ve kalkınma sürecini etkileyen önemli bir unsurdur. 1980'li yılların sonuna doğru neo-klasik iktisatçılar tarafından ileri sürülen yakınsama teorisinin reddedilmesiyle içsel büyüme kuramları doğru ortaya çıkmıştır. İçsel büyüme kuramları iktisadi büyümeye etki eden faktörlerden biri olarak kabul edilen insan sermayesi değişkenini dikkate almaktadır. Bu doğrultu da yapılan çalışmalarda insana yatırım düzeyini etkileyen eğitim, sağlık, ar-ge harcamaları gibi faktörlere yapılan yatırımların iktisadi büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada, eğitim harcamalarında meydana gelen değişimin ülkelerin uluslararası alanda katıldığı sınavlardan olan TIMMS ve PISA sınavı puanları ile arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla sınava katılan ülkeler üzerinden analiz yapılmıştır. Ülkelerin orta öğretime yaptığı eğitim yatırımları ve TIMMS sınavı 1995-2015 yıllarında matematik ve fen puanları alınmıştır. Ayrıca, PISA sınavı 2000-2015 yılları arasında okuma, fen ve matematik sınavı puanları ele alınarak rassal etki panel veri modeli yapısında genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda PISA ve TIMMS sınavında ülkelerin iktisadi büyümeleri ile eğitim kalitesi arasındaki istatistiksel olarak anlamsız olduğu, ülke bazında incelendiğinde ise bazı ülkelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonuçları elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: PISA, TIMMS, Eğitim Harcaması, Panel Veri Modeli.

JEL Kodu: C01, I25, I21.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Tunç, M. & Taşdöken, Ö. (2019). Kalkınmada eğitim sürecinin iktisadi analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 113-125.

¹ Bu makale Türkiye Ekonomi Kurumu tarafından 2016 yılında düzenlenen 'Kapsayıcı ve Sürdürülebilir Büyüme ve Gelir Dağılımı' konulu konferansta sunulan "Kalkınmada Eğitim Sürecinin İktisadi Analizi: Türkiye Örneği" adlı bildirinin genişletilerek makale haline dönüştürülmesi ile üretilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-0653-5079, mehtap.tunc@deu.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-7381-4361, oz.nur35@hotmail.com

ECONOMICS ANALYSIS OF EDUCATION PROCESS IN DEVELOPMENT²

Abstract

In addition to physical capital, human capital is an important factor affecting growth and development process. Towards the end of the 1980s, the theory of internal growth emerged as a result of the rejection of the theory of convergence proposed by neo-classical economists. The internal growth theories take into account the human capital variable, which is considered to be one of the factors affecting economic growth. In this study, it has been concluded that investments in factors such as education, health and R & D expenditures affecting the level of investment in human affect the economic growth. In this study, an analysis was conducted on the countries participating in the exam in order to determine the relationship between the TIMMS and PISA test scores, which are the exams of the countries where the change in education expenditures took place internationally. Maths and science scores were taken from the educational investments of the countries for secondary education and for the TIMMS exam in 1995-2015. In addition, PISA exam, 2000-2015 years, reading, science and math exam scores were taken in the generalized least-squares method of random effect panel data model was used. In the PISA and TIMMS examinations, it was found that the countries were statistically insignificant between the economic growth and the quality of education and the results were statistically significant.

Keywords: PISA, TIMMS, Educational Expenditure, Panel Data Model.

GİRİŞ

Bilgi toplumuna geçiş sürecinde eğitim, sağlık vd. insan sermayesi yatırımları ülkelerin gelişmişlik düzeylerini önemli ölçüde etkilemektedir. İnsan sermayesi kuramı ve içsel büyüme kuramına yönelik kuramsal ve ampirik birçok çalışma gelişmişlik farklılıklarının önemli bir bölümünün insan sermayesi ile açıklandığını göstermektedir. Eğitim, sağlık vd. insana yatırım unsurlarına önem veren ülkeler Japonya, Almanya, ABD, Finlandiya gibi gelişmiş ekonomilerdir. Teknolojik alanda değişim ve teknolojik yakınsama, insan kaynağının eğitimi ile yakından ilişkilidir. Birinci sanayi devriminden günümüze teknolojik alanda yaşanan değişim, insana yatırım unsurlarından eğitim ile sosyal, kültürel, siyasi ve kurumsal alandaki değişimi de beraberinde getirmiştir.

İnsan sermayesi ve insana yatırım kuramına ilk teorik katkıda bulunan iktisatçı Theodore W.Schultz'a göre verimlilikteki artışlar tamamen fiziki sermaye ile değil, insanların kazandığı nitelikler ile açıklanmaktadır. İnsan faktörünün niteliğini etkileyen en önemli insan sermayesi yatırımlarından birisi ise eğitimidir (Schultz, 1971:24-36).

---

² This article is produced by converting an article by expanding of report titled Economic Analysis of Educational Process in Development: The Case of Turkey presented in conference 'Inclusive and Sustainable Growth and Income Distribution' organized in 2016 by Turkey Economic Association.

Sosyo-ekonomik gelişme sürecinde eğitimin ekonomik getirilerinin yanı sıra sosyal, kurumsal ve kültürel getirileri de bulunmakta ve uzun dönemde bir yatırım harcaması olarak değerlendirilmektedir. Eğitime yapılacak yatırımlar ve eğitimin kalitesi bir toplumun gelişmişlik düzeyini önemli ölçüde belirlemektedir. Eğitime yatırım insan faktörünün niteliğini yükselterek, azalan verimleri artan verimlere dönüşmesine ve ülkelerin rekabet gücünün yükselmesine yol açmaktadır. Güney Kore, Singapur, Tayvan vd. ülkeleri 1980 sonrası dönemde üst gelir grubuna taşıyan unsur eğitim, bilim, teknoloji ve Ar-ge yatırımları olmuştur. Neo-klasik yaklaşımda insan sermayesi ve eğitimin önemine değinilmiş olmakla beraber, teknolojik gelişme “cennetten düşen meyve” olarak kendiliğinden ortaya çıkan dışsal bir unsur olarak ele alınmış, insan sermayesi değişkeni üretim fonksiyonuna dahil edilmemiştir. İnsan sermayesi kuramı ve içsel büyüme modellerinde ise insan sermayesi ve eğitim değişkeni fiziki sermaye ile birlikte üretim fonksiyonuna dahil edilerek, büyüme ve kalkınma sürecinde niteliksel değişimin analizinde doğrudan bir unsur olarak ele alınmıştır.

II. Dünya savaşı sonrası ileri sürülen insan sermayesi kuramı mikro temelli iç getiri oranı yaklaşımları (Aukrust 1959), (Mincer, 1958), (Becker,1962), (Psacharopoulos, 1973), (Chiswick, 1974) vd, makro temelli üretim fonksiyonu yaklaşımları, (Schultz, 1961) (Denison,1962), (Acms & O'Neill, 1962), İndeks yöntemi (Harbison & Myers, 1964) vd. yaklaşımları eğitim ve büyüme ilişkisini ele alan başlıca yaklaşımlardır.

İçsel büyüme modellerinde fiziki sermayenin yanı sıra insan sermayesi unsuru olarak eğitim, büyümenin önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Büyüme sürecinde insan sermayesinin rolünü inceleyen yaklaşımlar, 1980 sonrası dönemde Romer (1986) ve Lucas(1988)' ın çalışmaları ile literatüre girmiştir.

İçsel büyüme modellerinin bir türü olan, insan sermayesi modeli ile Nelson ve Pelps (1966), Becker, Murphy ve Tamura (1990), Rebelo (1992), Mulligan ve Sala-i Martin (1992) ve Barro ve Lee (1992) tarafından eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisi ortaya konulmuştur. Eğitimdeki kalitenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ele alan Neri, pozitif ve anlamlı sonuçlara ulaşmış ve kalite artışının, yakınsama uyumunun iyiliğini arttırdığını ileri sürmüştür. Bils ve Klenow ise eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyerek, iki yönlü ilişki elde etmiş ancak büyümeden eğitime yönelik olarak daha güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Çalışkan, Karabacak &Meçik, 2013: 35-37). Barro'ya göre eğitilmiş bireyler yeni teknolojilere daha kolay uyum sağlayabilecekler, yeni teknolojilerin yayılma etkisi ortaya çıkacaktır. Eğitimin kalitesi, eğitimin niceliksel artışından daha çok büyümeyi etkilemektedir (Barro, 2001:16-17).

İnsan sermayesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek için yapılan birçok ampirik çalışmada (Denison, 1962; Mankiw, Romer & Weil, 1992; Barro, 1991; Ranis, Stewart & Ramirez, 2000; Piazzola, 1995; Webber, 2002; Gregorio, 1992; Tallman & Wang, 1990; Mayer, 2001; Bloom, Canning & Sevilla,

2001; Brempong & Wilson, 2003; McDonald & Roberts, 2002) insan sermayesi göstergeleri olarak eğitim ve sağlık değişkenleri kullanılmıştır. Eğitim göstergeleri olarak çoğunlukla eğitim harcamaları ile okullaşma oranlarının kullanılmıştır. Birçok çalışmada güçlü ve pozitif yönlü bir ilişkiye rastlanmasına rağmen, sınırlı sayıda da olsa bazı çalışmalarda, örneğin Monteils (2004)'in 19. ve 20. yüzyıllarını kapsayan Fransa için yaptığı araştırma ve Jaoul (2004)'un 1899-1937 dönemi Almanya için elde ettiği sonuçlarda, insan sermayesi ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmamıştır. Türkiye üzerine yapılan Güngör (1997), Canpolat (2000), Ergen (1999), Çoban (2003), Kar ve Ağır (2003), Bozkurt ve Doğan (2003) ve Kar ve Taban (2003) tarafından yapılan ampirik çalışmalarda insan sermayesi göstergesi olarak genelde eğitim harcamaları ile okullaşma oranlarının kullanıldığı ve bu göstergelerle ekonomik büyüme arasında ise, genellikle pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Taban & Kar, 2006:163-164).

Kalkınmanın gerektirdiği insan gücünün yetişmesi eğitim ile olanaklıdır. Eğitimin kalitesinin yükselmesi bireylerin verimliliğini etkileyerek toplumsal kaliteyi, istihdam düzeyini ve yüksek katma değer sağlayan bir aşamaya geçişi hızlandıracağı ifade edilebilir. Bu çalışmada, eğitimin kalitesindeki değişimin büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla, eğitim harcamalarında meydana gelen değişimin ülkelerin uluslararası alanda katıldığı sınavlardan olan TIMMS (Third International Mathematics And Science Study) ve PISA (Programme For International Student Assessment) sınavı puanları ile arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla sınava katılan ülkeler üzerinden analiz yapılmıştır. Çalışmada, öncelikle literatür taraması, daha sonra ise veri, ekonometrik yöntem ve analiz sonuçları ele alınmaktadır.

LİTERATÜR

Karşılaştırmalı eğitim sistemi bir bilim dalı olarak 1900'lu yıllarda ele alınmış ve bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Ancak, Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının ortaya çıkmasıyla ülkelerin eğitim ile ilgili çalışmalarında ulusal eğitim bakanlıklarının raporlarını, ülkeler üzerinde bazı yazarların araştırmalarını, kişisel gözlem ve deneyimlerine dayanarak hazırladıkları raporları kullanmışlardır. Bundan dolayı, ülkeler arasında analiz ve karşılaştırma yapmak zor, resmi istatistik çalışmaları ve olanakları sınırlı olmuştur (Türkoğlu, 1999: 46). Eğitimin niteliğini ölçmek ve uluslararası alanda karşılaştırma yapmak amacıyla 1964 yılından beri uluslararası alanda birçok sınav yapılmaktadır.

Uluslararası Eğitim Başarılarını Değerlendirme Kuruluşları (IES) tarafından 1964 yılından bu yana belli ülkelerin öğrencilerinin başarılarının değerlendirmeye yönelik uluslararası çalışmalar yapılmaktadır. 1995 yılı öncesi söz konusu çalışmalardan Birinci Uluslararası Matematik Çalışması (FIMS), Birinci Uluslararası Fen Çalışması (FISS), Okuduğunu Anlama Çalışması ya da Birinci Uluslararası Okuma Becerileri Çalışması (FIRS), İkinci Uluslararası Matematik Çalışması (SIMS), İkinci Uluslararası Fen Çalışması (SISS), Okuma Becerileri

Çalışması ya da İkinci Okuma Becerileri Çalışması (SIRS) gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin başarılarını ölçmek amacıyla 4 yıllık aralıklarla tekrarlanan matematik ve fen başarılarının ölçüldüğü TIMSS sınavı, matematik, 3 yıllık aralıklarla yapılan fen ve okuma alanlarında PISA sınavı ve öğrencilerin okuma başarılarının değerlendirmek amacıyla 5 yıllık aralıklarla tekrarlanan PIRLS sınavı da yapılmaktadır. 1995 yılından sonra uluslararası alanda yapılan sınavlara katılan ülke sayısında artış meydana gelmiştir. Ayrıca, sınavlar belirli aralıklarla yapılmaya başlanılmıştır.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde Altınok ve Murseli ABD ve Latin Amerika ülkeli sınav sonuçları üzerine yaptıkları analizde iktisadi büyüme ve eğitimin kalitesi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur(Altınok & Murseli, 2007:237-244). Hanushek ve Kimko yaptıkları çalışmada iş gücü kalitesi ve iktisadi büyüme arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır(Hanushek & Kimko, 2000:1184-1208). Barro ve Lee eğitimin niceliğinde meydana gelecek değişimlerin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yaptıkları çalışmada iktisadi büyüme üzerinde eğitimin etkisini istatistiksel olarak anlamlı bulmuşlardır(Barr & Lee,2000:1-38). Barro çalışmasında 100 ülke için iktisadi büyüme ve eğitim arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizin sonucunda, fen puanlarında meydana gelecek tek bir standart sapmadaki artış iktisadi büyüme oranlarında her yıl ortalama olarak %1 oranında artış ortaya çıkaracaktır. Ayrıca, eğitimin seviyesinde bir standart sapmalı artış büyümeyi sadece %0.2 oranında artıracaktır. Matematik puanları da istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Okuma puanları ile büyüme arasındaki ilişki ise istatistiksel olarak anlamsızdır (Barro, 2013: 301-328). Hanushek ve Woessmann öğrencilerin bilişsel becerilerinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada 50 ülkeye ait sınav sonuçlarını incelemiştir. Analiz sonucunda, hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde, bilişsel beceriler, iktisadi büyüme üzerinde güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucunu bulmuşlardır (Hanushek & Woessmann, 2009: 1-61). Bosworth ve Collins çalışmasında iktisadi büyümeye etki eden faktörleri 84 ülkeye ait verileri analiz etmişlerdir. Analizin sonucunda, iktisadi büyüme üzerinde etki eden faktörlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu bulmuşlardır (Bosworth & Collins, 2003: 113-206). Ramirez çalışmasında 38 sanayileşmiş ülkelere ait verileri kullanarak analizi yapmıştır. Analizin sonucunda yüksek matematik ve fen puanlarına sahip ülkelerin iktisadi büyüme oranlarının daha hızlı olduğu sonucuna ulaşmıştır(Ramirez, 2006: 1-29).Atherton çalışmasında iktisadi büyüme ve eğitimin kalitesi arasında ilişkiyi incelemek amacıyla 42 ülke ait verileri kullanmıştır. Analizin sonucunda, iktisadi büyüme ve eğitim kalitesi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır(Appleton vd., 2008: 1-12).

VERİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Veri Seti

Ülkelerinin eğitim yatırımları ve eğitimin kalitesi arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada eğitim yatırımlarının göstergesi olarak ortaöğretim eğitim harcamaları ele alınırken, eğitimin kalite göstergesi olarak da ülkelerin uluslararası alanda katıldıkları PISA³ ve TIMMS⁴ sınavlarından elde ettikleri başarı puanları ele alınmıştır. Bu çalışmada 1995-2015 yıllarını kapsamaktadır. Kullanılan bağımsız değişkenler TIMMS sınavı için 1995, 1999, 2003, 2007, 2011 ve 2015 yıllarında yapılan TIMMS sınavlarının sonuçlarından elde edilen fen ve matematik puanları, PISA sınavı için 2000, 2003, 2006, 2009, 2012 ve 2015 yıllarında yapılan PISA sınavlarının sonuçlarından elde edilen fen, okuma ve matematik puanları olarak alınmıştır. Bağımlı değişken ise ülkelerin orta öğretime yaptığı eğitim harcamalarıdır. Ülkeler üzerinde yapılan rassal etki panel veri modeli yapısında genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi kullanılarak 1995-2015 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak model kurulmuştur. Türkiye için kullanılan eğitim harcamaları Milli Eğitim Bakanlığı(MEB) Bütçe Raporlarından ve sadece MEB harcamalarını içermektedir. Ülkeler için eğitim harcamaları World Bank'dan ulaşılmıştır, PISA sınavına ait verileri ise OECD PISA'dan, TIMMS sınavına ait veriler ise TIMMS sınavı raporlarından elde edilmiştir.

Analizde kullanılan değişkenler ve kısaltmalar şunlardır:

- ✓ Eğitim harcamaları (eh)
- ✓ Ülkeler (id)
- ✓ Uluslararası öğrenci değerlendirme programı genel okuma ölçeğinde (oku)
- ✓ Uluslararası öğrenci değerlendirme programı genel matematik ölçeğinde (mat)
- ✓ Uluslararası öğrenci değerlendirme programı genel fen ölçeğinde (fen)

Belirtilen değişkenler kullanılarak oluşturulan modelde, ülkelerin eğitim harcamalarına yaptığı yatırımlar da ortaya çıkan değişimlerin ülkelerin katıldığı PISA ve TIMMS sınavına etkileri her ülke için ayrı olarak incelenmektedir.

³ PISA sınavına katılan toplam 36 ülke; Arjantin, Avusturya, Belçika, İsviçre, Brezilya, Şili, Almanya, Danimarka, Çek Cumhuriyeti, Estonya, İspanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Macaristan, Endonezya, İsrail, İrlanda, İzlanda, İtalya, Japonya, G.Kore, Letonya, Malezya, Meksika, Hollanda, Norveç, Yeni Zelanda, Polonya, Portekiz, İsveç, Tunus, Slovakya Cumhuriyeti, Tayland, Türkiye, Uruguay.

⁴ TIMMS sınavına katılan toplam 18 ülke; Avustralya, G.Kore, G.Afrika, Hongkong, İngiltere, İrlanda, İsrail, İsveç, İtalya, İran, Japonya, Litvanya, Macaristan, Norveç, Malezya, Slovenya, Şili, Yeni Zelanda

Analiz Sonuçları**PISA Sınavı Analiz Sonuçları**

Eğitimin kalitesi ve eğitime yapılan harcamalar arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla kullandığımız rassal etki panel veri modeli yapısında genelleştirilmiş en küçük kareler yönteminde Uluslararası öğrenci değerlendirme programı genel matematik ölçeğinde analiz sonuçları tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı Genel Matematik Ölçeği Sonuçları

EH	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
LMAT	.019262	.1329687	0.14	0.885	-.2413519	.2798759
_cons	1.666972	.3822481	4.36	0.000	.9177792	2.416164
sigma_u	.88432814					
sigma_e	.33401384					
rho	.87515101 (fraction of variance due to u_i)					

Tablo 1’de ülkelerin matematik ölçeğinde genel sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre, bağımsız değişken olan eğitim harcamaları ve bağımlı değişken olan PISA sınavı matematik ölçeği arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca, olasılık değeri incelendiğinde bu değer 0,05’den büyük olduğu eğitim yatırımları ve PISA sınavı matematik puanları arasındaki yüksek ilişkinin %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sınava katılan ülkelerin hepsi incelendiğinde ise Türkiye’nin olasılık değerlerinin 0,05’den küçük olduğu ve %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu durumda sınava katılan diğer ülkelerin %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamsız sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2: Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı Genel Fen Ölçeği Sonuçları

EH	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
LFEN	.0000749	.0739995	0.00	0.999	-.1449615	.1451113
_cons	1.732742	.2536031	6.83	0.000	1.235689	2.229795
sigma_u	.98729999					
sigma_e	.28892037					
rho	.92111876 (fraction of variance due to u_i)					

Tablo 2’de Uluslararası öğrenci değerlendirme programı genel fen ölçeği sonuçları verilmiştir. Genel sonuçlara göre olasılık değeri incelendiğinde bu değer 0,05’den büyük olduğu eğitim yatırımları ve PISA sınavı fen puanları arasındaki yüksek ilişkinin %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre, bağımsız değişken olan eğitim harcamaları ve bağımlı değişken olan PISA sınavı fen ölçeği arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sınava katılan ülkelerin hepsi incelendiğinde ise Türkiye’nin olasılık değerlerinin 0,05’den küçük olduğu ve %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu durumda sınava katılan bütün bu ülkelerin %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamsız sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı Genel Okuma Ölçeği Sonuçları

EH	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
LOKU	.0212337	.1332594	0.16	0.873	-.2399499	.2824173
_cons	1.66171	.3831468	4.34	0.000	.9107562	2.412664
sigma_u	.88404254					
sigma_e	.33401381					
rho	.87508043 (fraction of variance due to u_i)					

Tablo 3’de Uluslararası öğrenci değerlendirme programı genel matematik ölçeği sonuçları verilmiştir. Genel sonuçlara göre olasılık değeri incelendiğinde bu değer 0,05’den büyük olduğu eğitim yatırımları ve PISA sınavı matematik puanları arasındaki yüksek ilişkinin %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sınava katılan ülkelerin hepsi incelendiğinde ise Türkiye’nin olasılık değerlerinin 0,05’den küçük olduğu ve %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu durumda sınava katılan diğer ülkelerin %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamsız sonucuna ulaşılmıştır.

TIMMS Sınavı Analiz Sonuçları

Eğitimin kalitesi ve eğitime yapılan harcamalar arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla kullandığımız rassal etki panel veri modeli yapısında genelleştirilmiş en küçük kareler yönteminde Uluslararası öğrenci değerlendirme programı genel fen ölçeğinde analiz sonuçları tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı Genel Fen Ölçeği Sonuçları

EH	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
LFEN	-.0200385	.0328143	-0.61	0.541	-.0843533	.0442763
_cons	1.632628	.0886004	18.43	0.000	1.458975	1.806282
sigma_u	.05397108					
sigma_e	.03958289					
rho	.65024189 (fraction of variance due to u_i)					

Tablo 4’de Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı genel fen ölçeği sonuçları verilmiştir. Genel sonuçlara göre olasılık değeri incelendiğinde bu değer 0,05’den büyük olduğu eğitim yatırımları ve TIMMS sınavı fen puanları arasındaki yüksek ilişkinin %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre, bağımsız değişken olan eğitim harcamaları ve bağımlı değişken olan TIMMS sınavı fen ölçeği arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu da göstermektedir. Sınava katılan ülkelerin hepsi incelendiğinde ise İngiltere, İsrail, İtalya, Litvanya, Macaristan, Malezya, Norveç, Slovenya ve Şili değerlerinin 0,05’den küçük olduğu görülmüştür. Bu durumda bu ülkeler %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5: Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı Genel Matematik Ölçeği Sonuçları

EH	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
LMAT	.0152144	.0266054	0.57	0.567	-.0369311	.06736
_cons	1.536927	.0716475	21.45	0.000	1.396501	1.677354
sigma_u	.05740108					
sigma_e	.03940346					
rho	.67970561 (fraction of variance due to u_i)					

Tablo 5’de Uluslararası öğrenci değerlendirme programı genel matematik ölçeği sonuçları verilmiştir. Genel sonuçlara göre olasılık değeri incelendiğinde bu değer 0,05’den büyük olduğu eğitim yatırımları ve TIMMS sınavı matematik puanları arasındaki yüksek ilişkinin %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ülkelerin hepsi incelendiğinde ise İngiltere, İsrail, İtalya, Malezya ve Norveç’in olasılık değerinin 0,05’den küçük olduğu ve bu yüzden %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna

ulaşmıştır. İzlanda dışındaki diğer ülkelerde ise %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

1995-2015 dönemi yıllık verileri için TIMMS ve PISA sınavına katılan ülkelerin iktisadi büyümeleri ile eğitim kalitesi arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada, iktisadi büyümenin göstergesi olarak ortaöğretim eğitim yatırımları ele alınırken eğitimin kalite göstergesi olarak da ülkelerin uluslararası alanda katıldıkları PISA sınavı matematik, fen ve okuma puanları ve TIMMS sınavı matematik ve fen puanları sonuçları ile arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu çalışmada kullanılan rassal etki panel veri modeli yapısında genelleştirilmiş en küçük kareler modeli sonuçlarına göre, eğitim yatırımları ve uluslararası alanda yapılan PISA ve TIMMS sınavları arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Genel olarak, ülkelerin eğitim sistemlerinin uluslararası standartlarda farklılaşmasından ve eğitime yapılan yatırımlarının niteliğinin ve niceliğinin ülkeden ülkeye değişmektedir. Ayrıca, analizde kullanılan ülkelerin iktisadi gelişmişlik düzeyleri arasında farklılık bulunmaktadır. Bundan dolayı da ülkelerin PISA ve TIMSS sınavları başarı puanları ve uluslararası alanda genel sıralamaları ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Ancak, Cinoğlu'nun yaptığı çalışmaya göre, 2003 PISA sınavında ülkelerin matematik başarıları ve GSMH arasında yüksek gelire sahip ülkeler ve en iyi matematik sonuçlarına sahip ülkeler arasında pozitif bir ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalarda, yüksek gelirli ülkelerin eğitim harcamaları ve sınav sonuçları incelendiğinde genel olarak eğitime yapılan yatırımların sınav sonuçlarını olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Ancak eğitim yatırımlarının uluslararası sınav başarılarını etkileyen tek faktör olmadığı unutulmamalıdır.

Tahmin edilen parametreler, sınav değişkenlerinden PISA sınavı fen, okuma ve matematik sınavları genel olarak değerlendirildiğinde istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucu bulunurken ülke bazında incelendiğinde ise sadece Türkiye'nin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucu bulunmuştur. Türkiye'nin PISA sınavı sonuçları incelendiğinde her yıl puanlarda artış meydana geldiğini görülmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'de eğitime yapılan yatırımların eğitimin niteliğini etkilemektedir.

TIMMS sınavı sonuçlarına bakıldığında fen ve matematik sınavları genel olarak değerlendirildiğinde istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucu elde edilmiştir. Ülke bazında bakıldığında ise fen sınavı için İngiltere, İsrail, İtalya, Litvanya, Macaristan, Malezya, Norveç, Slovenya ve Şili'nin istatistiksel olarak anlamlı olduğu, matematik sınavında ise İngiltere, İsrail, İtalya, Malezya ve Norveç'in istatistiksel olarak anlamlı sonucu elde edilmiştir.

Altınok ve Murseli(2007) ve Atherton (2012) iktisadi büyüme ve eğitiminin kalitesini ölçmek amacıyla yaptığı çalışmada iktisadi büyüme ve eğitim

arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Yaptığımız analiz sonucunda elde edilen ampirik bulgular değerlendirildiğinde ise iktisadi büyüme ve eğitimin kalitesi arasında TIMMS sınavı matematik puanı ve PISA sınavı fen, matematik ve okuma puanları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Ancak, Barro ve Lee (2000), eğitimin niceliğinde meydana gelecek değişimlerin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yaptığı çalışmada sınav sonuçlarının anlamlı olduğunu bulmuştur. Bu çalışmada, PISA ve TIMMS sınavları ülke bazında incelendiğinde benzer sonuçlar elde edilmiştir. Barro (2001), eğitimin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla yaptığı çalışmada fen sınavı puanlarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu sonucunu elde ederken, bu çalışmada TIMMS ve PISA sınavı sonuçları ülke bazında incelendiğinde genel olarak fen ve matematik puanları istatistiksel olarak anlamlı olarak bulunmuştur. BARRO (2013), çalışmasında PISA ve TIMMS sınavı sonuçlarında eğitim ile büyüme arasındaki ilişkiyi istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucunu elde ederken bu çalışmada da benzer sonuca ulaşılmıştır. Ampirik araştırma sonuçları anlamsız çıkmakla birlikte, bilgi toplumu gelişmiş ekonomilerin eğitim harcamaları daha yüksek, PISA ve TIMMS sınavları açısından ön sıralarda yer alması eğitimin ve eğitimin kalitesinin yükseltilmesine yönelik verilecek önceliğin uluslararası rekabet gücünü ve insani kalkınma düzeyini artıracığı ifade edilebilir. Ülkelerin sınav sonuçları incelendiğinde gelişmiş ülkelerin ve gelişmekte olan ülkelerin sınav puanları ve eğitime yaptıkları yatırımlar arasında büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu ülkelerin ortalama yaşam süresinin uzunluğu, okuryazar oranı, eğitim, sağlık ve yaşam düzeyleri farklı olmaktadır. Bundan dolayı, bu ülkelerin gelişmişlik farklılıkları meydana gelmektedir. Bu doğrultuda eğitim yatırımları ve iktisadi büyüme ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda ülkelerin gelişmişlik farklarını dikkate alan ampirik çalışmalara gereksinim ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Altınok, N. & Murseli, H. (2007). *International database on human capital quality. Economics Letters*, 96(2), 237-244.

Appleton, S., Atherton, P. & Bleaney, M. (2008). *International school test scores and economic growth*. Centre of Research in Economic Development and International Trade University of Nottingham, No. 08/04, 1-12.

Aukrust O.& Bjerke J. (1959). Real capital and economics growth in Norway 1900-56. *The review of Income and Wealth*, 8(1), 80-118.

Barro, R. J. (2001). Human capital and growth, *The American Economic Review*, 91, (2), Papers and Proceedings of the Hundred Thirteenth Annual Meeting of the American Economic Association. May, 12-17.

Barro, R. J. & Xavier S. M. (1992). Convergence. *Journal of Political Economy*, 100(2), 223-251.

Barro, R.J. (2013). Educational and economic growth. *Annals of Economics and Finance*, 14(2). 301-328.

Barro, R.J. & Lee, J. (2000). International data on educational attainment updates and implications, *National Bureau of Economic Research Working Paper*. No. 7911, 1-38.

Becker, G. (1962). Investment in human capital: A theoretical analysis. *Journal of Political Economy*, 70 (5) (Part 2: Investment in Human Beings), 9- 49.

Bosworth, B.P. & Collins, S.M. (2003). The empirics of growth: An update. *Brooking Papers on Economics Activity*, 113-206.

Chicwick B.R. (1974). Income inequality, regional analyses within a human capital framework. *National Bureau of Economic Research*. New-York: Columbia University Press.

Çalışkan Ş., Karabacak M. & Meçik O. (2013). Türkiye’de eğitim ekonomik büyüme ilişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım). *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 11(21), 29-48.

Denison, E.F. (1962). *Source of United States economic growth, Readings in economics*. Ed. Paul A. Samuelson, John R.Coleman, Felicity Skidmore. Mcgraw Hill Book Company.

Hanuskek, E.A. & Woessmann, L. (2009). Do better schools lead to more growth? cognitive skills. *Economics Outcomes and Causation, Economics Working Papers* 15112. Hoover Institution, Stanford University, 1-61.

Hanuskek, E.A. & Kimko, D.D. (2000). Schooling, labor-force quality and growth of nations. *The American Economic Review*, 90(5), 1184-1208.

Harbison F. & Myers C.A. (1964). *Education, manpower, and economic growth: strategies of human resource development*. New York: McGraw-Hill.

Lucas, R. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*. 22 (1988), 3-42.

Lucas, R.E. (1990). Why doesn’t capital flow from rich to poor countries?. *The American Economic Review*, 80 (2), Papers and Proceedings of the Hundred and Second Annual Meeting of the American Economic Association, 92-96.

Mincer J. (1958). Investment in human capital and personal income distribution. *Journal of Political Economy*. 66(4), 281-302.

Psacharopoulos, G. (1973). *Returns to education an international comparison*. New-York: Elsevier Scientific Publishing Company.

Ramirez, F.O., Luo,X., Cshofer, E., & Meyer, J.W. (2006). Student achievement and economic growth. *American Journal of Education*, 113(1), 1-29.

Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *The Journal of Political Economy*, 94 (5), 1002-1037.

Romer, P. (1994). The origins of endogenous growth. *The Journal of Economic Perspectives*. 8(1), 3-22.

Schultz T.W. (1961). Investment in human capital. *The American Economic Review*. 51(1), 1-17.

Schultz, T.W. (1971). *Investment in human capital*. U.S.A.: The Free Press, Collier- Macmillan limited.

Solow, R. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.

Taban, S. & Muhsin K. (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: nedensellik analizi 1969-2001. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(1), 159-182.

Türkoğlu, A. (1999). *Dünya ülkelerinden örneklerle karşılaştırmalı eğitim*. Adana: Baki Kitapevi.

Vaizey J. (1962). *The economics of education*. Great Britain: The Free Press of Glencoe Inc., Crowell-Collier Publishing Company.

Yayın Geliş Tarihi: 09.11.2018
Yayına Kabul Tarihi: 27.11.2019
Online Yayın Tarihi:20.03.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.481131>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 127-146
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KAMU ZARARI UYGULAMALARININ KAMU GÖREVLİLERİ ÜZERİNE YANSIMALARI¹

Mustafa TAYTAK*
Murat AYDIN**

Öz

Kamu hizmetleri yerine getirilirken; kamu kaynaklarının yasalara uygun, verimli ve etkin kullanılması gerekmektedir. Aksi takdirde kamu zararı ortaya çıkabilmektedir. Kamu zararı; kamu görevlilerinin kasıt, kusur veya ihmallerinden dolayı kamu kaynağında artışa engel olunması veya eksilmeye neden olunmasıdır. Bu kapsamda kamu zararı, bu fiilleri yapan kamu görevlilerinden tahsil edilmekte, hesap yargılaması noktasında idarenin kamu zararı konusunda herhangi bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Bu çalışma, kamu görevlilerinin kamu zararı düzenlemesini nasıl algıladıkları ve kamu zararı ile ilgili düzenlemelerin, kamu görevlilerinin çalışma gayreti üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada derinlemesine görüşme tekniği kullanılmış, Isparta, Manisa ve Uşak illerinde farklı kurumlarda çalışan kamu görevlilerine önceden hazırlanmış sorular yöneltilmiştir. Çalışma sonucunda, kamu zararı unsurları arasında yer alan kusur ve ihmallerin derecelendirilmesi gerektiği, bunun yanında küçük ihmal ve kusurların kamu zararının unsurları arasından çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca kamu zararı ile ilgili düzenlemelerin kamu görevlilerinin çalışma gayretlerini de olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda Türk mali mevzuatı içerisinde yer alan normların, kamu zararı tanımı ve unsurları açısından tereddüde mahal vermeyecek şekilde yeniden düzenlenmesi ve uygulamada yeknesaklığın sağlanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sayıştay, Mali Denetim, Kamu Zararı, Mali Sorumluluk.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Taytak, M. & Aydın, M. (2019). Kamu zararı uygulamalarının kamu görevlileri üzerine yansımaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 127-146.

¹ Bu çalışma 21-23 Eylül 2017 Tarihinde gerçekleştirilen International Applied Social Sciences Congress'de tebliğ olarak sunulan çalışmanın genişletilmiş halidir.

*Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0002-0987-1123, mustafa.taytak@usak.edu.tr

**Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe Bilgi Sistemleri Bölümü, ORCID: 0000-00002-7211-5208, murat.aydin@usak.edu.tr

REFLECTIONS OF PUBLIC LOSS IMPLEMENTATION ON PUBLIC OFFICIALS²

Abstract

When public services are fulfilled; it is necessary to use public resources appropriately, efficiently and effectively. Otherwise, public loss can arise. Public loss is to prevent increase in public resources or to reduce due to intent, defect and omission of public officials. In this context, the public loss is collected from the public officials who carry out these acts, and the administration does not have any responsibility for the public loss. This study aims to determine how do public officials perceive public loss implementation and how do public loss implementations effects to public employees' about their working effort. In this study, in-depth interview technique has been used. In this scope; pre-prepared questions have been directed to public officials who are working at different institutions in Usak, Isparta and Manisa. As a result of the study, it has been emphasized that the deficiencies and omissions among the public loss elements should be graded, and that minor negligence and defects should be removed from the elements of public loss. In this context, it is necessary to reorganize the norms included in the Turkish financial legislation in a way not to hesitate in terms of definition and elements of public loss and to ensure uniformity in practice.

Keywords: Turkish Court of Accounts, Financial Audit, Public Loss, Responsibility.

GİRİŞ

Zarar kelimesi “bir şeyin, bir olayın neden olduğu çıkar kaybı veya olumsuz, kötü sonuç, dokunca, ziyan, mazarrat” (TDK, 2018) gibi anlamlara gelecek şekilde günlük hayatta çok sık kullanılmaktadır. Zarar halinde insanlar, kendilerini mağdur hisseder ve doğal olarak zararlarının telafi edilmesini isterler. Kişilerin şahsi ve ticari hayatlarında yaşanan bu durum kamu kaynaklarının kullanılması sırasında da görülebilmektedir.

Kavramsal olarak “Kamu Zararı” ifadesine 2006 yılına kadar Türk mevzuat sistemi içerisinde rastlanılmamaktaydı. Söz konusu döneme kadar kamu zararı ifadesi yerine “hazine alacağı, hazine zararı, devlet zararı, kişi borcu, amme alacağı” gibi ifadelerin 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu’nda ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanunu’nda sıkça yer verildiği görülmektedir.

2006 yılına gelindiğinde Türk mali sisteminde yaşanan gelişmelere paralel olarak hazırlanan ve bu dönemde yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ve aynı yıl içerisinde yayınlanan “Kamu Zararlarının Tahsiline İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik”te (bundan sonra ilgili yönetmelik ibaresiyle ifade edilecektir) “Kamu Zararı” kavramına yer verilerek mevzuat sistemi içerisine dâhil edilmiştir. Bu yeniliklerden sonra düzenlenmiş olan 6085 sayılı Sayıştay Kanunu’nda da kamu zararı kavramına yer verildiği görülmektedir. Ayrıca,

---

² This study is an expanded version of the paper presented at the International Applied Social Sciences Congress held on 21-23 September 2017.

1982 Anayasa'sında, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda, Türk Ceza Kanunu ve Borçlar Kanunu'nda da yapılan değişiklikler ile birlikte kamu zararına ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir (Yereli & Bülbül, 2013: 11-12).

Çalışmada, yukarıda ifade edilen kanun ve yönetmelikler “kamu zararı” kavramı özelinde ele alınarak mevzuat boyutunda eksik görülen yönlerin ortaya konulması, uygulamada karşılaşılabilecek sorunların tespit edilmesi ve mali sorumluluğu bulunan kamu görevlilerinin kamu zararı algıları ve çalışma performansları üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Bu bağlamda kamu zararı kavramı, kamu zararının unsurları ve mali sorumluların durumu kapsamlı bir şekilde irdelenmiştir. Özellikle kamu zararı noktasında ulusal literatür detaylı bir şekilde taranmış, çalışmanın konusu ile irtibatlı olduğu görülen çalışmalar tablo halinde sunulmuştur. Literatürde yer alan çalışmalarda, kamu zararı ile ilgili yapılan yasal düzenlemelerin kamu görevlisini mağdur edebileceğine yönelik ifadelerin bazı çalışmalarda yer aldığı görülmüş, ancak kamu görevlilerinin algılarını ölçmeye yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu bağlamda çalışmada derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak kamu idarelerinde çalışan kamu görevlilerinin kamu zararı kavramından ne anladıkları, kamu zararı kavramını nasıl algıladıkları ve kamu zararı ile ilgili mevzuata ilişkin düzenlemelerin kamu görevlilerinin çalışma gayretleri üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAMU ZARARI KAVRAMI VE UNSURLARI

Yukarıda da ifade edildiği gibi Kamu Zararı kavramı 5018 sayılı Kanun ile mevzuatımıza girmiş olan bir ifadedir. Dolayısıyla bu başlık altında 5018 sayılı Kanun ve sonrasında düzenlenen birincil ve ikincil mevzuatlar kapsamında kamu zararı kavramı ele alınacak ve kamu zararından bahsedebilmek için gerekli olan unsurların ne/neler olduğu noktasında bilgiler verilecektir.

Kamu Zararı Kavramı

Zarar kavramı kişilerin ve/veya kurumların malvarlıklarında haksız yere azalışa neden olunması halidir. Bu ifade, kişiler kapsamında kişisel zarar, kamu sektörü kapsamında ise kamu veya hazine zararı olarak söz konusu olabilecektir (Bayar, 2011: 39). 5018 sayılı Kanun'da ise kamu zararı; “*Kamu görevlilerinin kasıt, kusur veya ihmallerinden kaynaklanan mevzuata aykırı karar, işlem veya eylemleri sonucunda kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye neden olunmasıdır*” şeklinde ifade edilmiştir. Yine bu düzenleme kapsamı ve ışığında düzenlenen ilgili yönetmelik ile birlikte de kamu zararına ilişkin detaylar düzenlenmiştir. Ayrıca 6085 sayılı Sayıştay Kanunu da kamu zararı ile ilgili düzenlemesinde 5018 sayılı Kanundaki düzenlemeye atıfta bulunarak kamu zararı açısından 5018 sayılı Kanuna uyduğunu göstermiştir (Taytak, 2018: 5).

5018 sayılı Kanun'da yer alan düzenlemeye göre kamu zararından söz edebilmek için,

- i) Kusurlu kamu görevlisinin,
- ii) Kamu görevlilerinin kasıt, kusur veya ihmallerinin,
- iii) Mevzuata aykırı karar, işlem ve eylemlerinin,
- iv) Kamu kaynağında artışa engel veya azalışın,
- v) Zararın Kanun ve Yönetmelikte sayılan kriterlerden hangisine göre gerçekleştiğinin,
- vi) İlliyet bağının ve
- vii) Kamu idaresinin yönetmelikte³ düzenlenen istisnalar kapsamında yer alıp almadığının,

Ortaya konulması gerekmektedir (Orulluoğlu, 2012: 2-3).

Söz konusu düzenlemelerde kamu zararının tanımlanmasında kullanılan üç ifadenin (kasıt-kusur-ihmal) özellikle seçilmesi, zarara sebep olan muhatabın sorumluluk alanının daha da genişlemesine yol açmaktadır. Kasıt, kusur ve ihmal, muhataba neredeyse mazeret imkânı tanımamaktadır. İlgili düzenlemelerde kamu zararı tanımında ifade edilen bir başka önemli konu da zararın mahiyetidir. Yani, üç fiilin kamu kaynaklarında meydana getirdiği etkidir. Etki iki şekilde ifade edilmiştir. Artışa engel olma ve eksilmeye neden olmadır. İlk akla gelen, kaynaklarda eksilmedir. Fakat kanun artışa engel olma ifadesini de seçerek, zararın mahiyetinin şümulünü genişletmiştir.

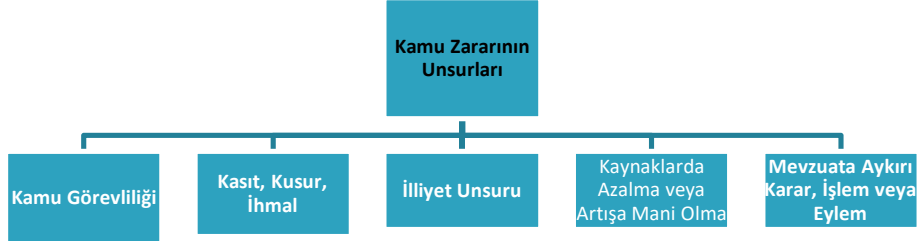
Kamu Zararı Unsurları

5018 sayılı Kanunun ifade ettiği kamu zararından söz edebilmek için Kanunda belirtilen şartların meydana gelmesi gerekmektedir. Kamu zararının tespitinde Şekil 1’de de gösterildiği üzere Kanunda 5 temel unsur dikkati çekmektedir. Dolayısıyla kamu zararının ortaya çıkması ve tespit edilmesi bu unsurlara bağlıdır. Diğer bir ifadeyle kamu zararından bahsedebilmek için kamu görevlisinin kasıt, kusur veya ihmali yoksa kamu zararından bahsedilemeyecektir. Bu bağlamda kamu görevlilerinin kamu zararı karşısındaki sorumluluğunda “kusursuz sorumluluk” ilkesi terk edilerek, sorumlulukta kusuru esas alan “kusurlu sorumluluk” ilkesi benimsenmiştir (Taytak, 2013: 52). Şimdi sırasıyla kamu zararında esas alınacak olan unsurları tek tek inceleyelim.

---

³ Kamu Zararlarının Tahsiline İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, Karar Sayısı: 2006/11058, RG. T. 19.10.2006, No: 26324. “Md. 2. Bu yönetmelik, Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar hariç olmak üzere, genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinde tespit edilen kamu zararlarından doğan alacakları kapsar”.

Şekil 1. Kamu Zararı Unsurları

Kamu görevliliği

5018 sayılı Kanun ve ilgili yönetmelikte kamu görevlisi ibaresi yer almakla birlikte kamu görevlisinin kim ya da kimlerden oluştuğuna yönelik herhangi bir düzenlemeye rastlanılmamaktadır. Bunun yanında kamu görevlisi kavramı 6085 sayılı Sayıştay Kanunu'nda da dolaylı olarak geçmektedir. Sayıştay Kanunu'nda kamu görevlisi tabirinin yanında “sorumlu” ve “diğer ilgili” ifadelerinin de kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla kamu zararı noktasında kamu görevlisi ibaresinden ne almamız gerektiğini ortaya koyabilmek adına mevzuatta yer alan kamu görevlileri ile ilgili düzenlemelere bakmamız gerekecektir.

Bu bağlamda ilk olarak 1982 Anayasasında yer alan “*Devletin, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişilerinin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevler, memurlar ve diğer kamu görevlileri eliyle görülür*” (md. 128) amir hükmü kamu görevlisinden ne anlamamız gerektiğini izah etmektedir.

657 sayılı Devlet Memurları Kanun'unda ise memurun tanımı şu şekilde yapılmaktadır. Buna göre Memur, “*mevcut kuruluş biçimine bakılmaksızın, Devlet ve diğer kamu tüzel kişiliklerince genel idare esaslarına göre yürütülen asli ve sürekli kamu hizmetlerini ifa ile görevlendirilenler*” (md. 4) olarak tanımlanmıştır. Türk Ceza Kanunu'nda ise kamu görevlisi; “*kamusal faaliyetin yürütülmesine atama veya seçilme yoluyla ya da herhangi bir surette sürekli, süreli veya geçici olarak katılan kişi*” (md. 6) olarak tanımlanmaktadır. 2004 yılında yeni Türk Ceza Kanunun yürürlüğe girmesine kadar, kamu hizmetlerini gören kişiye memur denmiş, bazı noktalarda haksız uygulamalara sebep olunmuştur. Yukarıda bahsi geçen yasal düzenlemelerle, kamu faaliyetlerini yürütenlere kamu görevlisi denerek, kamu zararının tahsilinde memur, tek muhatap olmaktan çıkartılmıştır.

Sonuç olarak mevcut mevzuat hükümleri doğrultusunda kamu zararı hususunda sorumlu tutulması gereken kamu görevlilerinin özelliklerini şu şekilde belirtebiliriz;

- i) Devlet tüzel kişiliği içinde kamu hizmeti sunmak⁴,
- ii) Kamu hizmeti sunumunda görevli ve yetkili olmak,
- iii) Görevin, kamu hizmetinin gerektirdiği asli ve sürekli olması,
- iv) Devletle arasındaki ilişkinin kanunla önceden belirlenmiş statüler olması
- v) Yapılan görev ve yetki alanı içerisinde kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye sebep olunması gibi özelliklerin bir şahısta vücut bulması halinde kamu zararından sorumlu olacak olan kamu görevlisinden bahsedebiliriz (Taytak, 2018: 30).

Kasıt, kusur, ihmal durumlarının varlığı

1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'na göre, kusursuz sorumluluk hali esas durumda iken 5018 sayılı Kanunu ile kusurlu sorumluluk durumu tesis edilmiştir (Kuluçlu, 2011: 53). Diğer bir ifadeyle 5018 sayılı Kanun ile birlikte kusurun varlığı, çeşidi ve derecesi kamu zararı noktasında en önemli unsur haline gelmiştir. Netice itibarıyla son düzenlemeler ışığında kusur varsa ancak o zaman kamu zararından bahsedebileceğiz; kusur olmaksızın mevzuata aykırılık hali söz konusu olursa kusursuz sorumluluk ya da sadece zarardan bahsedilebilecektir (Aksoy ve Kızılkaya, 2017: 64).

Kanunun kusurlu sorumluluğu benimsemesi, kamu görevlisinin subjektif durumunu dikkate alması demektir ki; bu kamu görevlisinin lehine görülmektedir. Ancak kasıt, kusur veya ihmal ifadelerinin kanunda zikredilmesi, kusurluluk hali saptanırsa, tazmininden kurtulamaması anlamına gelmektedir. Kasıt ve ihmal konuları, temel anlamda, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda etraflıca incelenmiştir. Söz konusu iki kanuni düzenlemede de kasıt ve ihmal müessesesi kusurun derecesi olarak vurgulanmıştır (Yereli & Bülbül, 2013: 11-12). Yargıtay da emsal kararlarında, kasıt ve ihmali, kusurun iki şubesi olarak görmüş ve kusuru da haksız eylem sorumluluğunun kurucu öğelerinden biri olarak değerlendirmiştir⁵.

Bu durumda, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu kasıt ve ihmali yanında kusurdan da bahsetmesi ve hatta kusur ifadesini kasıt kelimesinden sonra kullanmış olması, ayrıca kasıtle eşdeğer statüde ya da ikinci sırada kullanarak önemli olan unsurun kasıt olduğu algısını oluşturmak istemesi hukuksal bir hata olarak kabul edilmektedir (Yereli & Bülbül, 2013: 11-12).

---

⁴ Bu görevliler Kamu Zararlarının Tahsiline İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin kapsamını belirleyen 2'nci maddesinde belirtilen Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar hariç Genel Bütçeli Kuruluşlar, Özel Bütçeli Kuruluşlar, Sosyal Güvenlik Kurumları ve Mahalli İdarelerde çalışan kamu görevlileridir.

⁵<http://legalbank.netbelge/y-4-hd-e-1989-2654-k-1989-3367-t-11-04-1989-haksiz-fiillerden-dogan-sorumluluk/579018> (Erişim tarihi: 28.12.2014 Saat: 19:35)

Esasen, 5018 sayılı Kanun'un belirttiği kusura bağlı sorumluluğun vurgulanması için, sorumluluk hukuku açısından sadece kusurun ifade edilmesi yeterli olabilecektir (Yereli & Bülbül, 2013: 11-12). Netice itibariyle, 5018 sayılı Kanun'un da kusur sorumluluğu prensibinin getirilmiş olması ile kişinin mali sorumluluğa muhatap olabilmesi için yapılan işin mevzuata aykırı olmasının tek başına yeterli olamayacağı mutlaka ve mutlaka kasıt, kusur ve ihmalin de varlığının tespit edilmesi gerekecektir (Demirel & Keleş, 2010: 179).

Mevzuata aykırı karar, işlem veya eylem

“Belirli bir ülkede yürürlükte bulunan kanun, tüzük, yönetmelik vb. normların bütünü” olarak tanımlanan mevzuat kelimesinin anlamı çok çeşitlidir (Kuluçlu, 2011: 53). Dolayısı ile mevzuat ifadesi, Anayasadan başlayıp meslek kararına kadar uzanan geniş bir hattı ifade etmektedir.

5018 sayılı Kanuna göre “Kamu Zararını; kamu görevlilerinin kasıt, kusur veya ihmallerinden kaynaklanan mevzuata aykırı karar, işlem veya eylemleri sonucunda kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye neden olunmasıdır”(md. 71) şeklinde tanımlarken, kamu görevlisinin mevzuata aykırı karar, işlem veya eylemlerine atıfta bulunulmuştur.

Yine 1982 Anayasasına göre “kamu hizmetlerinde herhangi bir sıfat ve suretle çalışmakta olan kimse, üstünden aldığı emri, yönetmelik, tüzük, kanun veya Anayasa hükümlerine aykırı görürse, yerine getirmez ve bu aykırılığı o emri verene bildirir” amir hükmü gereği kamu hizmetlerinin nasıl ifa edileceğinin sınırlarını çizmiştir. Söz konusu bu düzenlemeye göre kamu görevlisi, kamunun kaynaklarını kullanırken hukuka uygun hareket etmesi ve yasal sınırlardan tecavüz etmemesi noktasında uyarılmıştır.

Netice itibariyle 5018 sayılı kanun çerçevesinde kamu görevlileri tarafından yapılan bir fiil, hukuk düzenindeki herhangi bir emri ihlal ettiği zaman mevzuata aykırı karar, işlem ya da eylem olur. Mevzuata aykırı karar, işlem ve eylem kanunların yapılmamasını emrettiği bir eylemin yapılması şeklinde ortaya çıkabileceği gibi yapılmasını emrettiği bir davranışın yapılmaması halinde de ortaya çıkabilecektir (Sayın, 2000: 60). Dolayısıyla kamu zararı kamu görevlilerinin aktif ya da pasif bir eylemi sonucunda kamu kaynağında artışa engel ya da eksilmeye neden olunması neticesinde ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda mevzuata aykırı eylem ve kararları neticesinde kamu zararına sebebiyet veren kamu görevlisi zararın tahsilinde birincil derecede muhatap kabul edilecek ve kendisinden tazmin edilecektir.

Kamu kaynaklarında azalma veya artışa mani olma

5018 sayılı Kanun, kamu zararının sınırlarını genişletmek için kamu kaynaklarında azalmanın yanında, kamu kaynaklarında artışa mani olma şartını da eklemiştir. Zira kaynaklarda artışa mani olmak, rasyonel olarak bir azalmaya sebep olacağından kamu zararı olarak görülmüştür. 5018 sayılı Kanun Tanımlar başlıklı

3'üncü maddesinde “borçlanma suretiyle elde edilen imkânlar dâhil kamuya ait gelirler, taşınır ve taşınmazlar, hesaplarda bulunan para, alacak ve haklar ile her türlü değerleri” şeklinde ifade etmiştir. Görüldüğü gibi, kamuda parayla ifade edilebilecek her şey kamu kaynağına dâhil olduğu gibi, para ile ifade edilmeyen haklar ve her türlü değerler de kamu kaynağı olarak tanımlanmaktadır. 6085 sayılı Sayıştay Kanunu’nda da “kamuya ait veya kamu gücü kullanılarak elde edilen gelirler, taşınır ve taşınmaz mallar ile Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerler, para, alacak ve haklar, borçlanma suretiyle elde edilenler dâhil her türlü değerler ile bağış ve yardımlar” (md. 2/1) olarak ifade edilmektedir.

Bu bağlamda kamu zararından söz edebilmek için, kamu gelirleri, taşınır ve taşınmaz mallar, para, alacak ve haklar dâhil her türlü değerler, Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerler kamu kaynağı olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu belirtilen kamu kaynaklarının herhangi birinde meydana gelecek olan artışa engel veya eksilmeye neden olunması durumundan kamu zararı doğmuş olacaktır (Taytak, 2018: 38-39). Aksi halde zarar etmeye teşebbüsün olması veya zarar tehlikesinin olması idarenin kaynaklarında bir azalmaya veya artışa mani bir durum meydana getirmeyeceğinden, kamu zararı olarak değerlendirilemeyecektir.

İlliyet unsuru

Hukuk literatüründe illiyet bağı sorumluk müessesesinin varlığı noktasında en önemli şartların başında gelmektedir. Bu bağlamda illiyet bağının varlığı, sadece kamu zararında sorumluluk için değil, hukuk düzeninde yer alan her türlü sorumluluk için olmazsa olmaz bir şart olarak görülmektedir (Eren, 2010:504). İlliyet unsurunun var olması, kusursuz sorumlulukta kusur sorumluluğunda olduğu gibi kusur aranmadığından, daha da önemli bir hale gelmektedir (Duran, 1964:309).

5018 sayılı Kanun’da kamu zararı tanımlanırken doğrudan illiyet bağının varlığından bahsetmemekle birlikte, tanımda “kaynaklanan” ve “sonucunda” kelimelerine yer verilmiş olması nedensellik bağının var olması gerektiğine işaret etmektedir. 5018 sayılı Kanununda yer alan tanımları tekrar gözden geçirecek olursak “kamu görevlilerinin kasıt, kusur veya ihmallerinden kaynaklanan mevzuata aykırı karar, işlem veya eylemleri sonucunda kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye neden olunmasıdır” gerekmektedir. Netice itibarıyla illiyet bağının bulunmaması, kamu görevlisini, kamu zararı olsa bile, sorumluluktan kurtarmaktadır.

Netice itibarıyla “İlliyet bağı” ifadesine 5018 sayılı kanunda rastlanmazken, 6085 sayılı Sayıştay Kanunu’nda yer alan “Sorumlular; mevzuata aykırı karar, işlem veya eylemleri ile illiyet bağı kurularak ... kamu zararından tek başlarına veya birlikte tazmin ile yükümlüdür” şeklindeki düzenlemesinde yer verilmiş olduğu görülmektedir.

Ayrıca burada Anayasanın 137’nci maddesinde yer alan “Kamu hizmetlerinde herhangi bir sıfat ve suretle çalışmakta olan kimse, üstünden aldığı emri, yönetmelik, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, kanun veya Anayasa hükümlerine aykırı görürse, yerine getirmez ve bu aykırılığı o emri verene bildirir. Ancak, üstü

emrinde ısrar eder ve bu emrini yazı ile yenilirse, emir yerine getirilir; bu halde, emri yerine getiren sorumlu olmaz” şeklindeki amir hükmü kapsamında da kamu zararında sorumluluğu ele almak gerekecektir. Bu hükmü esas aldığımızda kamu zararı olgusunun var olduğu hallerde konusu suç teşkil eden ya da konusu suç teşkil etmeyen durumlardan bahsedilebilecektir. Eğer kamu zararı konusu suç teşkil etmeyen bir durum ise sorumlular kamu zararı noktasında mali yükümlülük altına girmelerine rağmen herhangi bir cezai sorumlulukları ortaya çıkmayacaktır. Ancak konusu suç teşkil eden bir durum neticesinde kamu zararına sebebiyet verilmiş ise bu durumda hem mali sorumlulukları ortaya çıkacak hem de cezai anlamda sorumlulukları doğmuş olacaktır (Özen, 2017: 150).

KAMU ZARARINDA SORUMLULUK

Kamu hizmetleri yerine getirilirken, kamu kaynaklarının yasalara uygun, verimli ve etkin kullanılması esastır (Üstün, 2005: 10). Sorumluluk kelimesi “bireyin kendi davranışlarını ya da yetki alanı içerisinde meydana gelen olayların sonuçlarına katlanması veya üstlenmesi” olarak tanımlanmaktadır⁶. Sorumluluk ayrıca, kural dışı davranışın hesabını verme, tazminat ödeme ve suçun cezasını çekme anlamlarına da gelmektedir (Üstün vd. 2011: 379-397). Mali sorumluluk ise; kişi ya da kişilerin devlete veya herhangi bir şahsa yönelik oluşturdukları zararların kendisine ödettilmesiyle sonuçlanan bir sorumluluk türüdür.

Diğer bir ifade ile bütçenin yönetimi kapsamında mali nitelikteki iş ya da işlerin ifası, kamu gelirlerinin takip ve tahsili, devlet mallarının korunması ve idare edilmesi ile söz konusu durumlarla ilgili hesapların muhasebeleştirilmesi ve yetkili merciler önünde hesabının verilmesi olarak tanımlanabilecektir (Bayar, 2008: 13-20).

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanuna Kapsamında Sorumluluk

5018 sayılı Kanunda yer alan sorumluluk konusu, idari ve mali olarak ele alınmıştır. Söz konusu kanuni düzenleme içerisinde idari sorumluluk geniş bir şekilde yer bulmasına karşılık, mali sorumluluk konusuna gereken önemin verilmediği görülmektedir (Arslan, 2004: 150-193). Ayrıca 5018 sayılı Kanunda “hesap verme sorumluluğu” ile “zarardan sorumluluk” konusunun ayrı ayrı düzenlenmiş olması da mali sorumluluk konusunda karmaşıklığa neden olabilmektedir. Buna göre hesap verme sorumluluğu “*her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında görevli ve yetkili olanlar, kaynakların etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak elde edilmesinden, kullanılmasından, muhasebeleştirilmesinden, raporlanmasından ve kötüye kullanılmaması için gerekli önlemlerin alınmasından sorumludur ve yetkili kılınmış mercilere hesap vermek zorundadır*” şeklinde tanımlanmasına karşın, mali sorumluluğun bu tanımın içinde

⁶http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.54ac343a0aa879.87251514

mi yoksa dışında mı olduğu belirtilmemiştir (Saraç, 2005: 122-163). Hesap verme sorumluluğunun başka bir tanımında (INTOSAI Denetim Standartları, 1997) ise “*Kamu teşebbüsleri ve şirketleri de dâhil olmak üzere, kendilerine kamu kaynakları emanet edilen kişi ve idarelerin mali, idari ve program görevlerinden ötürü açıklama yapma ve bu görevleri kendilerine verenlere durumu bildirme mecburiyetidir*” denilmesiyle mali sorumluluğun, hesap verme sorumluluğunun kapsamı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır (Gürocak, 2010: 157).

5018 sayılı Kanunun, mal yönetiminde etkililik ve sorumluluk başlığı altında yer alan düzenlemesine göre; “*Kamu idarelerine ait malları edinme, kiralama, tahsis, yönetim, kullanma ve elden çıkarma işlemleri, mevzuatında öngörülen kurallar dâhilinde hizmetin amacına uygun olarak verimlilik ve tutumluluk ilkesine göre yapılır. Bu ilkeye aykırı eylem ve işlemlerden doğacak zararlardan, malların yönetimi veya kullanılması hususunda yetki verilenler sorumludur*” denilmesiyle de mal yönetimiyle ilgili ortaya çıkabilecek olan zararın hangi işlemler neticesinde doğacağı, sayılan işlemlerin hangi ilkeler ışığında yapılması gerektiği ve sorumluların kimler olacağı belirtilmiştir. Söz konusu düzenlemeye bakıldığında mal yönetimi ile ilgili kamu zararı meselesi ayrıntılı bir şekilde izah edilmiş olmasına karşın, mali sorumluluk konusunun açıklanmasında Kanunun yetersiz kaldığı görülmektedir. Sorumluluk müessesesi açısından sorumluluğun niteliği, kime karşı olduğu ve nasıl belirleneceği gibi hususlar açık bir şekilde ifade edilememiştir (Arslan, 2004: 150-193).

Sayıştay Kanunu Kapsamında Sorumluluk

Anayasa'nın 160'ıncı maddesine göre; “*Sayıştay, merkezi yönetim bütçesi kapsamındaki kamu idareleri ile Sosyal Güvenlik Kurumlarının bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevlidir*”. Anayasanın bu amir hükmüne göre Sayıştay, dış denetim yapmakla yetkili kurum olduğu belirtilmiştir. Esasen dış denetim, harcama sonrası denetimden başka bir şey değildir (Üstün vd., 2011: 379-397). 1982 Anayasa'sı Sayıştay'a iki temel görev vermiştir. Bunlardan ilki; kamu idarelerinin bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek, diğeri ise, sorumluların hesap ve işlemlerini hesap yargısı ile kesin hükme bağlamaktır (Yılmaz, 2011: 33). Netice itibarıyla Sayıştay'ın görevi, özet olarak; denetleme, inceleme ve kesin hükme bağlamadır. Bu temel üç görev çerçevesinde bakıldığında sorumluluk ve sorumluların net bir şekilde belirlenmiş olması Sayıştay ve hesap yargılaması açısından hayati öneme sahiptir.

Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi sorumluluk müessesesi, 5018 sayılı Kanunda, görev ve yetki bağlamında ele alınmış olması, mevzuat içerisinde dağınık bir yapı içerisinde ele alınmış olması ve mali sorumluluk müessesesinin açık ve net bir şekilde ifade edilememiş olması Kanunun eksik kalan yönleri olarak ifade edilebilecektir.

6085 sayılı Sayıştay Kanunu'nda yer alan "Sorumlular ve Sorumluluk Haller" başlıklı düzenlemede ise "bu Kanunun sorumlular ve sorumluluk halleri uygulamasında; 5018 sayılı Kanun ve Sayıştay denetimi ile ilgili diğer kanunlarda belirtilen sorumlular ve sorumluluk halleri esas alınır" şeklindeki düzenlemesiyle 5018 sayılı Kanunda yer alan sorumluluk müessesesine atıfta bulunduğu görülmektedir. Yine 6085 sayılı Kanunun söz konusu başlığı altında "Sorumlular; mevzuata aykırı karar, işlem veya eylemleri ile illiyet bağı kurularak oluşturulan ilamda yer alan kamu zararından tek başlarına veya birlikte tazmin ile yükümlü" olacağı düzenlenmiş olup kamu zararı açısından sorumluluk hallerini belirlemiş ancak kimlerin sorumlu tutulacağı noktasında herhangi bir düzenlemeye yer vermemiştir.

Bu bağlamda, Sayıştay, kamu zararın noktasında hesap yargılamasına karşı sorumlu tutulacak görevli ve yetkililerin belirlenmesindeki tereddütlerin giderilmesi amacıyla Sayıştay Genel Kurul Kararında⁷ konuya açıklık getirmiştir. Söz konusu düzenlemede 5018 sayılı Kanun kapsamında belirlenen sorumluluk ve sorumlu tutulacak görevli ve yetkililer konusu ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu karar bağlamında hesap yargılamasında, her türlü kamu görevlisi değil, 5018 sayılı Kanunda sayılan kamu görevlilerine paralellik gösteren kişi ya da kişiler muhatap kabul edilecek ve sorumlulukları kesin hükme bağlanacaktır. Söz konusu kararda belirtilen sorumlulara baktığımızda; Bakanlar, Üst Yöneticiler, Harcama Yetkilisi, Gerçekleştirme Görevlisi ve Muhasebe Yetkilisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Taytak, 2013: 61).

LİTERATÜR TARAMASI

Bu çalışmada 4N 1K modeline göre literatür inceleme özet tablosu oluşturulmuştur.

Ulusal literatür incelendiğinde, kamu zararı konusunda yapılan çalışmaların önemli bir kısmının hukuksal ağırlıklı olduğu görülmüştür. Ayrıca uluslararası literatür de incelenmiş ancak bu konuda yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. "Kamu zararı" özelinde yapılan kaynak incelemesinde yaklaşık 30 adet çalışmaya rastlanılmıştır.

---

⁷ 14.06.2007 Tarih ve 5189/1 Sayılı Sayıştay Genel Kurul Kararı. <http://www.sayistay.gov.tr/karar/sgkk/Sgkk3.asp?GKID=41194>, (Erişim Tarihi: 12.08.2018).

Tablo 1. Literatür Tablosu

Yazar	Tarih	Çalışmanın Amacı	Yöntem	Sonuç
Okuyucu, E. G.	2009	Kamu zararını netice veren durumlardan birisi olan görevi kötüye kullanmak durumunun ayrıntılı bir biçimde incelenmesi.	Literatür İncelemesi	Çalışmada görevin kötüye kullanılması konusu 5 alt unsorda irdelenmiştir.
Kayım, A	2009	İç denetçilerin kamu zararının tespiti konusunda soruşturma görevi yürütüp yürütemeyecekleri irdelenmiştir.	Literatür İncelemesi	Mevzuattaki kesin hükme rağmen iç denetçilere soruşturma görevinin verilmesinin uygun sonucuna varılmıştır.
Akılmaz, B.	2011	Mevzuatta tam bir netlik olmayan kamu zararında kusur konusunun irdelenmesidir.	Literatür İncelemesi	Kamu görevlisinin, her kusurundan özellikle hafifi kusurundan dolayı sebep olduğu zararlardan sorumlu olmaması gerektiği vurgulanmıştır.
Kuluçlu, E.	2011	Mevzuatta kamu zararı konusunda bulunan belirsizlikleri irdelenmek ve önerilerde bulunmaktır.	Literatür İncelemesi	Kamu zararında “kusur sorumluluğu” kavramının birtakım suiistimallere neden olduğu ve Sayıştay’ın bu kon hakkında vereceği kararların önemli olduğu ifade edilmiştir.
Yereli, A. B., & Bülbül, D.	2013	Mevzuata ilk kez 5018 sayılı kanun ile giren kamu zararı kavramının genel değerlendirmesini yapmak.	Literatür İncelemesi	Kamu zararının tahsilinde hizmet kusuru ve şahsi kusur durumları irdelenmiş, mevzuatta bir belirsizliğin olduğu tespit edilmiştir.
Gökçe, Y.	2014	Kamu zararı konusunda zaman aşımı sürelerini irdelenmesidir.	Literatür İncelemesi	Kamu zararında zaman aşımı sürelerinin netlik kazanması gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır.
Demirci, Z.	2014	Kamu zararı niteliğinde memurlara ödenen fazla miktarların geri alım esansında yaşanan sorunları konu edinmektedir.	Literatür İncelemesi	Geri alınacak miktarın iyi hesaplanması ve gecikme faizine dikkat edilmesi sonradan yaşanacak sorunların önüne geçmek açısından önem arz etmektedir.
Güleç, S.	2014	Adnan Menderes Üniversitesi örneğinde harcama yetkililerinin kamu zararının tespitinde yaşadıkları tereddütleri konu edinmektedir.	Anket	Adnan Menderes Üniversitesinde uygulanan anket çalışmasının sonunda sorumluluk kavramının katılımcıların yaşı ile yakından ilişkili olduğu tespit edilmiştir.
Koçberber, S.	2015	Kamu zararı konusunda yargı erkleri konusunda yaşanan uyuşmazlığın, uyuşmazlık mahkemesi tarafından nasıl değerlendirildiğini konu edinmektedir.	Literatür İncelemesi	Yargı organları arasında, kamu zararı konusunda ortaya çıkan uyuşmazlığın, uyuşmazlık mahkemesinin yetki alanına girmediği tespit edilmiştir.
Tosun, M. U.	2016	Çalışmanın amacı kamu üniversitelerinde tespit edilen kamu zararlarının incelenmesidir.	Doküman Tarama *100 adet Sayıştay ilamı	Kamu zararının tespitinde, dış denetim müessesinin harcama birimleri üzerinde çok etkili olmadığı tespit edilmiştir.
Karahan, S. T.	2017	Kamu zararı kavramını, mülkiyet bağlamında irdelenmesidir.	Literatür İncelemesi	Bu çalışmanın sonunda Türkiye’de kamu zararı konusunda Yargıtay’ın verdiği kararların belirsiz olduğu sonucuna varılmıştır.

İpek, E. A. Ş., & Hepaksaz, E.	2018	Kamu zararının unsurları konusunda yaşanan tartışmaları irdelemektir.	Literatür İncelemesi	Kamu zararının tespitinde hem Sayıştay hem de idari denetimlerin payı bulunmaktadır. Ancak kamu zararının tespitinde belirsizlikler halen çözülebilmemiş değildir.
Parlak, N.	2018	Kamu zararına ait mevzuatın ayrıntı ile incelenmesidir.	Literatür İncelemesi	Kamu zararına ait mevzuatın yeniden gözden geçirilmesinin gerektiği vurgulanmıştır.
Hepaksaz, E & İpek, E. A. Ş.,	2018	Kamu zararı tespitinde farklı yöntemlere başvurulmasının uygulamada ortaya çıkaracağı muhtemel sorunlu alanlara dikkat çekilmiştir	Mevzuat analizi	Farklı mevzuat açısından çelişkilerin giderilmesi ve basitleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

5018 sayılı Kanun ile adı ilk kez duyulan kamu zararı kavramının 5 temel unsuru bulunmaktadır. Unsurlar incelendiğinde ortaya çıkan kamu zararının, kamu görevlilerinden tahsilinin kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Zira kasıt, ihmal ve kusur durumlarında kamu görevlisinin bir bahanesi kalmamaktadır. Bu çalışma mevzuatta yer alan kamu zararı ile ilgili hükümlerin kamu görevlileri üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunun tespitine yöneliktir. Özellikle kamu zararının, ilgiliden tahsil edilmesi durumunda kamu görevlisinin motivasyonunu nasıl etkilediği bu çalışmanın en önemli çıktısını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme; araştırma konusunun bütün yönlerini kapsayan, genelde açık uçlu soruların sorulduğu ve yüz yüze görüşülmek suretiyle bilgi toplanmasına imkân veren bir tekniktir (Tekin & Tekin, 2006:101-116). Çalışmanın örneklemini; Uşak, Manisa ve Isparta'da çeşitli kurumlarda görev yapan 20 kamu görevlisi oluşturmaktadır. Görüşmeye katılan kamu görevlilerinden 3 tanesi kamu zararı sebebiyle hesap yargılamasına muhatap olduğunu belirtmiştir. Katılımcılara önceden hazırlanmış açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevaplar sistemli bir biçimde not edilerek çalışmada kullanılmıştır.

BULGULAR

Çalışma kapsamında katılımcılara 7 adet açık uçlu soru yöneltilmiştir. Bu sorular aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. Mülakat Soruları

Kamu zararı kavramı konusunda hangi bilgilere sahipsiniz?
Kamu zararı, yalnızca sebep olan kamu görevlisinden tahsil edilmektedir. Bu konu hakkındaki düşünceleriniz nedir?
Kamu zararında; ihmal, kasıt ve kusur unsurları bulunmaktadır. Kamu zararı, her türlü kusur ve ihmal sebebi ile kamu görevlisinden tahsil edilmeli mi? Küçük kusurlar ve küçük ihmaller konusunda ne düşünüyorsunuz?
Risk faktörü çok olan bazı kamu hizmetlerinde ortaya çıkan kamu zararının kamu görevlisinden tahsil edilmesini haksızlık olarak görmek mi gerekir?
Kamu zararının, ilgili kamu görevlisinden tahsil edilmesinin kamu görevlisi üzerinde sizce nasıl bir etkisi vardır?
Daha önce kamu zararına sebep oldunuz mu?
Kamu zararının uygulaması konusunda önerileriniz nedir?

Çalışma kapsamında konu ile ilgisi olduğu önceden tespit edilen 20 kamu görevlisine ulaşılmıştır. Tabloda belirtilen sorulara verilen cevaplar tarafımızca derlenmiştir. Katılımcılardan 3 tanesi kamu zararına sebep olmuş ve bu nedenle kamu zararını ödemek zorunda kalmıştır.

Çalışma kapsamında katılımcılara yönetilen sorular ve sonucunda elde edilen cevaplar aşağıdaki gibidir.

1. Kamu zararı kavramı konusunda hangi bilgilere sahipsiniz?

Katılımcıların tamamı azda olsa kamu zararı hakkında bilgi sahibi olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan 5'i ise kamu zararı konusunda ayrıntılı bilgiye sahip olduklarını söylemişlerdir. Ancak mevzuattaki kamu zararı ile ilgili tüm hükümlere hâkimiyet noktasında eksik olduklarını, mevzuatta çok fazla kafa karışıklığına neden olan düzenlemelerin olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında kamu zararına doğrudan muhatap olup tazminle cezalandırılan 3 kamu görevlisinin mevzuata yer alan hükümlerin büyük bir kısmına hâkim olduklarını ifade etmişlerdir.

2. Kamu zararı, yalnızca sebep olan kamu görevlisinden tahsil edilmektedir. Bu konu hakkındaki düşünceleriniz nedir?

Katılımcılar kamu zararının, zarara sebebiyet veren sorumlu ya da sorumlulardan tahsil edilmesinin doğru ve adil bir uygulama olduğunu belirtmişlerdir. Ancak kamu zararı söz konusu olduğunda bu zarardan kamu idaresinin hiçbir şekilde sorumlu tutulmamasının yanlış olduğunu, kamusal hizmetin sunumu esnasında meydana gelebilecek olan kamu zararlarından kamu idarelerinin de sorumluluk sahibi olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Özellikle de kamu görevlisinin kastının olmadığı ancak küçük dikkatsizliklerinden ya da kamu görevlileri tarafından gerekli özenin gösterilmesine rağmen herhangi bir aksaklıktan kaynaklanan zararın tamamen kamu görevlisinden tahsil edilmesinin doğru ve adaleli bir uygulama olmadığını ifade etmişlerdir.

3. Kamu zararında; ihmal, kasıt ve kusur unsurları bulunmaktadır. Kamu zararı her türlü kusur ve ihmal sebebi ile kamu görevlisinden tahsil edilmeli mi? Küçük kusurlar ve küçük ihmaller konusunda ne düşünüyorsunuz?

Katılımcıların bu soruda ayrıştıkları görülmüştür. Kasıt unsuru istisna olmak üzere kusur ve ihmal kavramlarının katılımcılar nezdinde net bir tanımı bulunmamaktadır. Bu nedenle bazı katılımcılar kusur ve ihmallerin cezalandırılması gerektiğini savunmaktadırlar. Ancak diğer katılımcılar kusur ve ihmallerin dereceleri olduğunu her kusur ve ihmalin aynı şekilde değerlendirilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır.

4. Risk faktörü çok olan bazı kamu hizmetlerinde ortaya çıkan kamu zararının kamu görevlisinden tahsil edilmesini haksızlık olarak görmek mi gerekir?

Katılımcılar bu soruda çekimser bir tablo çizmişlerdir. Zira hangi fiilin nasıl değerlendirilmesi gerektiğine yönelik uygulamaların kolay olmadığını ifade etmişlerdir. Örneğin; bomba imha uzmanı, zehirli gaz işinde çalışan görevli ve patlayıcı maddelerle çok yakın çalışan kamu görevlisi sürekli risk altında olduğu ve bu gibi riskli ortamlarda çalışan kamu görevlilerinin ayrı değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle katılımcılar, risk unsurunun çok yüksek olduğu kamu hizmetlerinde çalışan kamu görevlilerinden tahsil edilen zararın hassasiyetle ele alınması gerektiğini düşünmektedirler. Bu sorunun cevabı olarak “ Haksızlık olur” ifadesi kullanılmamıştır. Ancak katılımcılar tarafından söz konusu durumlar ortaya çıktığında kamu zararının tahsil edilmesine yönelik daha dikkatli olunması gerektiği savunulmuştur.

5. Kamu zararının, ilgili kamu görevlisinden tahsil edilmesinin kamu görevlisi üzerinde sizce nasıl bir etkisi vardır?

Katılımcıların tamamı, her ne sebeple olursa olsun kamu zararının sorumlu olan kamu görevlisinden tahsil edilmesinin kamu görevlisi üzerinde kötü etkiye sahip olacağını söylemişlerdir. Katılımcıların bazıları, küçük dikkatsizliklerden kaynaklanan kamu zararlarının kamu görevlisinden tahsil edilmesinden dolayı kamu görevlilerinin çok üzüldüklerini, psikolojik olarak rahatsızlık yaşadıklarını, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi noktasında performans düşüklüğü gibi olumsuz durumların gözlemlendiğini ifade etmişlerdir. Zira böyle bir ceza ile karşılaşan kamu görevlisinin muhatap olduğu cezaları ağır bulmalarından dolayı söz konusu durumu hak ve adalet noktasında doğru bir davranış olarak göremediklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların tamamı, bu gibi durumlarda kamu zararının kamu görevlisinden tahsil edilmesini etik bulmadıklarını da belirtmişlerdir. Yine katılımcıların bazıları bu durumun kamu görevlilerinin iş başarısı ve performanslarını da olumsuz etkilediği görüşünü taşımaktadır.

6. Daha önce kamu zararına sebep oldunuz mu?

Katılımcılardan 3 tanesi kamu sebebine sebep olduklarını ifade etmişlerdir. Diğer katılımcılar ise çalıştıkları kurumlarda bu gibi olaylara şahitlik ettiklerini belirtmişlerdir. 2 katılımcı ise bu durumu yargıya taşıdığını ve davayı kazandığını ifade etmiştir. Ancak kamu zararını ödeyen katılımcı ise yargıya gitmediğini söylemiştir.

7. Kamu zararının uygulaması konusunda önerileriniz nedir?

Katılımcılar, bu konu hakkında farklı yaklaşımlara sahip olduğu için önerileri maddeler halinde yazılmıştır.

- Mevzuatta; kasıt, kusur ve ihmalin çerçevelerinin tam olarak belirlenmesi,
- Özellikle kusur ve ihmalin derecelendirilmesi ve bazı küçük kusurların kamu zararının unsurları arasından çıkarılması,
- Aynı bakanlığa bağlı farklı bölgelerde uygulanan denetimlerin farklılık arz etmesinin önüne geçilmesi (Örneğin; denetim sonunda bir bölgede kusur sayılan fiil, başka bölgede kusur sayılmamış olabilmektedir.) İkincil mevzuatın bu çerçevede yeniden gözden geçirilmesi,
- Kamu zararı ile ilgili yargı sürecinin hızlandırılması,
- Kamu kurumlarını denetleyenlerin, kamu zararına hükmetmeden önce, konu ile ilgili emsal teşkil edebilecek yargı kararlarını incelemesi,
- Bir katılımcı bu durumun yargıda çözülmesi gerektiğini, aksi takdirde kamu aleyhine kararların verilip, suiistimale sebebiyet verilebileceğini savunmuştur.

SONUÇ

5018 sayılı Kanunda ve devam eden ikincil mevzuatlarda yapılan düzenlemelerle kamu kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasına yönelik önemli yenilikler getirilmiştir. Bu yeni düzenlemelerden birisi de kamu zararı müessesesidir. Söz konusu düzenlemelerde kamu zararı kavramı, unsurları ve kriterlerinin belirlenmesi yanında zararın tespit ve tahsili süreçleri hakkında da düzenlemeler yapılmıştır. Ancak bu düzenlemeler kamu zararı tanımının net olarak anlaşılması ve sorumluların net olarak ortaya konulabilmesi noktasında istenilen düzeyde başarı sağlayamamıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bilgilerde bu durumu destekler niteliktedir.

Bu bağlamda çalışma sonucunda elde edilen bilgileri değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz;

İlk olarak ifade etmek gerekir ki katılımcıların; kamu zararı konusunda genel anlamda bir bilgi düzeyine sahip oldukları gözlemlenmiştir. Katılımcılar tarafından kamu zararının, kamu zararında sebep olan kamu görevlisinden tahsil edilmesinin yerinde bir uygulama olduğu ifade edilmiştir. Zaten bu durum hesap verilebilirlik ilkesinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilecektir. Kamu görevlilerinin sorumluluklarının kabul edilmesinin yanında küçük dikkatsizliklerden kaynaklanan kamu zararının kamu görevlisinden tahsil edilmesinin çok doğru bir davranış olmadığı da katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Ayrıca katılımcılar, özellikle bomba imha uzmanlığı gibi risk faktörünün çok yüksek olduğu kamu hizmetlerinde ortaya çıkan kamu zararının kamu görevlisinden tahsil edilmesinin etik değerler anlayışı kapsamında kabul edilebilir bir durum olmadığını da ifade etmişlerdir.

Netice itibariyle kamu zararına 5018 sayılı Kanun'un 71'inci maddesindeki ihmal sonucunda sebebiyet verilmesi durumunda sadece mali sorumluluk ortaya çıkacağıdır. Bu bağlamda kamu zararına sebebiyet verilmesi durumunda ceza hukuku anlamında bir sorumluluk ortaya çıkmayacaktır. Ancak kamu zararına sebebiyet verilmesinde görevi kötüye kullanma da söz konusu olursa o zaman mali sorumluluğun yanında ceza hukuku anlamında cezai sorumluluğun da ortaya çıkacağı anlaşılmaktadır. Çünkü hem Türk Ceza Kanunu'nun 257'nci maddesinin 1'inci fıkrasındaki icrai davranışta görevi kötüye kullanma suçu hem de 2. fıkradaki ihmali davranışla görevi kötüye kullanma suçu ancak kasten işlenebilen suçlardır. Bu davranışın taksirli şekli bulunmamaktadır. Bu durumda sadece, 5018'deki ihmali davranışta ortaya çıkan kamu zararını telafi etmenin yoluna bakılması gerekecektir.

Bunun yanında katılımcılar, her ne sebeple olursa olsun, kamu zararının sadece kamu görevlisi ya da görevlilerinden tahsil edilmesinin kamu görevlilerini negatif yönde etkileyeceğini düşünmektedirler. Dolayısıyla ortaya çıkan bir kamu zararı varsa zararın ortaya çıkmasında yaşanan idari eylem ya da işlemin yapıldığı kamu idaresinin de kamu zararı noktasında sorumluluğunun bulunması gerektiği görüşü katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca katılımcılar, kamu zararının tespitinde dikkate alınacak olan kriterler noktasında bakanlıklar ve kamu kurumları arasında farklı uygulamaların yaşanılmaması gerektiğini, yapılacak olan denetimlerde tek düzenliğin sağlanması gerektiği belirtilmiştir.

Katılımcıların üzerinde önemle durdukları konulardan birisi de; kusur ve ihmallerin derecelendirilmesinin kamu zararında ortaya çıkabilecek olan haksız uygulamaların önüne geçilmesinde önemli bir role sahip olabileceği yönündedir. Bu bağlamda katılımcılar tarafından küçük kusur ve ihmallerin kamu zararının unsurları arasından çıkarılması gerektiği haksız uygulamaların önüne geçilmesi adına önemli bir adım olacaktır.

Netice itibariyle kamu zararı noktasında uygulamada karşılaşılan aksaklıkların bazıları kamu görevlileri tarafından ifade edilmiştir. Söz konusu aksaklıkların giderilmesine yönelik yapılacak olan düzenlemelerin başında, 5018 sayılı Kanunda ve ilgili yönetmelik hükümlerinde, kamu zararı unsurlarının ve sorumluluk müessesesinin hiçbir tereddüde mahal vermeyecek şekilde tekrar gözden geçirilerek düzenlenmesi gerekmektedir. Bunun yanında denetim müessesesi uygulamalarında farklılık arz eden yönler varsa bunlarda yeknesaklığın sağlanması uygulamada karşılaşılan aksaklıkların giderilmesi noktasında önemli adımlar olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, M. & Eyüp, K. (2017). *Kamu zararı ve sorumluluk*. Ankara: Türkiye Belediyeler Birliği Yayını.

Akyılmaz, B. (2011). Kamu zararı ve kamu zararında rücu. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 69 (1-2), 61-78.

Arslan, A. (2004). 5018 sayılı kamu mali yönetimi ve kontrol kanunu ile kamu harcama sisteminde yapılan düzenlemeler. *Maliye Dergisi* 145, 150-193.

Bayar, D. (2008). Mali sorumluluk nedir. *Maliye Dergisi* 154, 13-20.

Bayar, D. (2011). Kamu zararı ve hesap yargısı. *Dış Denetim Dergisi*, 2(3), 38-47.

Demirci, Z. (2014). Devlet Memurlarına yapılan fazla veya yersiz ödemelerin geri alınması. *Çalışma Dünyası Dergisi*, 2(2), 43-52.

Demirel, S. & Keleş, C. (2010). 5018 sayılı KMYK Kanunu'na göre kamu zararı. *Dış Denetim Dergisi*, 1(1), 179-183.

Duran, L. (1964). *İdare hukuku meseleleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Eren, F. (2010). *Borçlar hukuku genel hükümler*. 12. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Gökçe, Y. (2014). Kamu zararı kavramı ve kamu zararında zamanaşımı. *Denetim*, (13), 55-61.

Güleç, S. (2014). *Harcama Yetkilisinin 5018 sayılı kanuna göre kamu zararından doğan sorumluluğu: Adnan Menderes Üniversitesi örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Aydın.

Gürocak, S. (2010). 5018 Sayılı kanun çerçevesinde mali sorumluluk ve sorumlular. *Dış Denetim Dergisi*, 1(1), 152-165.

Hepaksaz, E. & İpek, E. A. Ş. (2018). Kamu zararının tespiti ve tahsili sürecinde ortaya çıkan sorunlar ve çözüm önerileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(4), 921-940.

INTOSAI (1997). *Denetim standartları*, Ankara: Sayıştay 135. Kuruluş Yıldönümü Yayınları.

İpek, E. A. Ş. & Hepaksaz, E. (2018). Mali yönetim sisteminde Sayıştay hesap yargısı açısından kamu zararı unsurlarının değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 93-114.

Kamu Zararlarının Tahsiline İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik

Karahan, S. T. (2017). Mülkiyet bağlamında kamu zararı kavramı: olanaklılık ve anlam. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-28.

Kayım, A. (2009). İç denetçiler soruşturma yapabilir mi? kamu zararından sorumlu olanların tespiti çerçevesinde bir değerlendirme. *Denetim* (2), 117-125.

Kesik, A. (2005). 5018 sayılı kamu mali yönetimi ve kontrol kanunu bağlamında ve AB sürecinde Türk kamu iç mali kontrol sistemi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 94-114.

Koçberber, S. (2015). Kamu zararı kavramı üzerine yargı kurumları arasındaki hüküm uyumsuzluklarında uyumsuzluk mahkemesinin rolü ve önemi. *Sayıştay Dergisi*, (97), 55-75.

Kuluçlu, E. (2011). Sayıştay'ın Denetim, yargılama ve raporlama görevleri açısından kamu zararı kavramı. *Sayıştay Dergisi*, (82), 53-82.

Okuyucu, E. G. (2009). Görevi kötüye kullanma suçu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (82), 139-169.

Orulluoğlu, C. (2012). *Kamu zararı*. Ankara: Muhasebat Kontrolörleri Derneği Yayınları.

Özen, A. (2017). Kamu mali yönetiminde kamu zararı ve kamu zararına ilişkin düzenlemeler. K. Tüğen, S. Ağcakaya, E. Uzunali (Ed.), *Kamu Mali Yönetimi ve Denetimi* içinde (ss. 147-159). Bursa: Ekin Yayınevi.

Parlak, N. (2018). Sayıştay Yargısında kamu zararı kavramı: sorunlar ve öneriler. *Sayıştay Dergisi*, (108), 7-38.

Saraç O. (2005). Kamu mali yönetimi ve kontrol kanunu ile yapılan düzenlemelerin değerlendirmesi. *Maliye Dergisi*, (148), 122-163.

Sayın, İ. H. (2000). *Kamu personelinin mali sorumluluğu*. Ankara: Evin Yayıncılık.

Taytak, M. (2013). *Kamu giderlerinde yargı denetiminin etkinliği (Sayıştay yargılaması)*. Ankara: Savaş Yayınevi.

Taytak, M. (2018). *Kamu mali yönetiminde kamu zararı ve tahsili*. Bursa: Ekin Yayınevi.

TDK. (2018). Zarar kavramı. <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 12.08.2018)

Tekin, H. H., & Tekin, H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101-116.

Tosun, M. U. (2016). Kamu zararı: Türk kamu yükseköğretim kurumları üzerine bir değerlendirme. *Sosyoekonomi Dergisi*, 24(30), 155-168.

Üstün Ü. S. (2005). Kamu harcamalarında verimlilik ve etkinlik. *Kazancı Hukuk Dergisi*, (10).

Üstün, Ü. S., Hepaksaz E., Kılıç R., & Kuluçlu E. (2011). Kamu mali yönetimi ve Sayıştay hesap yargısında mali sorumluluk. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2), 379-397.

Yereli, A. B. & Bülbül, D. (2013). Mali yönetim ve mali denetim açısından kamu zararı. *VI. Yerel Yönetimlerin Mali Yönetimi Forumu*, 11-12.

Yılmaz, S. B. (2011). Yeni Sayıştay Kanununda öngörülen hesap yargılaması. *Dış Denetim Dergisi*, 2(1), 33-38.

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu.

6085 Sayılı Sayıştay Kanunu.

Yayın Geliş Tarihi: 02.07.2018
Yayına Kabul Tarihi: 11.12.2018
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.439642

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 147-172
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BİREYSEL SOSYAL SORUMLULUĞUN BİLİNÇLİ TÜKETİM DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ İNCELEMAYA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA

Şükran KARACA*

Öz

Dünyada meydana gelen iklim değişikliği, nüfusun aşırı şekilde artması, ormansızlaşma, işbirliği eksikliği, adaletsizlik, tüketici haklarının yeterince korunamaması gibi insanların karşılaştığı birçok sorun vardır. Mal ve hizmetlerin doğru bir şekilde tüketilmemesi ise bu sorunların merkezinde yer almaktadır. Bundan dolayı sosyal sorumlu tüketim bilincinin artması olumsuz etkilerin daha fazla farkına varılmasına neden olacaktır. Bu araştırma ile Sivas ilinde yaşayan bireylerin bireysel sosyal sorumluluklarının bilinçli tüketim davranışı üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda Asar (2017) tarafından geliştirilen “Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeği” ve Buğday (2015) tarafından geliştirilen “Bilinçli Tüketim Ölçeği” kullanılmış ve Sivas ilinde yaşayan 372 katılımcıya yüz yüze anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda bireysel sosyal sorumluluk alt boyutlarından “yardımlaşma boyutunun” sade tüketim, sosyal sorumlu tüketim, etik tüketim ve rasyonel tüketim davranışı üzerinde; “toplum ve çevreye yönelik sorumluluk boyutunun” sade tüketim, çevre bilinçli tüketim ve rasyonel tüketim davranışı üzerinde; “inisiyatif alma boyutunun” çevre bilinçli tüketim, sosyal sorumlu tüketim, etik tüketim ve rasyonel tüketim davranışı üzerinde; “iyimserlik boyutunun” etik tüketim davranışı üzerinde ve “duyarlılık boyutunun” sade tüketim, çevre bilinçli tüketim, sosyal sorumlu tüketim ve etik tüketim davranışı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu araştırma ile bireysel sosyal sorumluluğun ve bilinçli tüketim davranışının demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği de test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre hem bireysel sosyal sorumluluk ve hem de bilinçli tüketim davranışı yaş, eğitim, gelir ve meslek değişkenlerine göre farklılık gösterirken, cinsiyet ve medeni duruma göre sadece bireysel sosyal sorumluluk farklılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Bireysel Sosyal Sorumluluk, Bilinçli Tüketim, Sosyal Sorumlu Tüketim, Sosyal Bilinçli Tüketici.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Karaca, Ş. (2019). Bireysel sosyal sorumluluğun bilinçli tüketim davranışı üzerindeki etkisini incelemeye yönelik bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 147-172.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0002-0268-1810, skaraca@cumhuriyet.edu.tr

A STUDY FOR INVESTIGATION OF THE EFFECT OF INDIVIDUAL SOCIAL RESPONSIBILITY ON CONSCIOUS CONSUMPTION BEHAVIOR

Abstract

There are many problems in the world encountered by people such as climate change, excessive population growth, deforestation, lack of cooperation, injustice and inadequate protection of consumer rights. The fact that goods and services are not consumed correctly is at the center of these problems. Therefore, increasing awareness of socially responsible consumption will lead to more awareness of negative effects. The aim of this study is to investigate the effects of individual social responsibilities of people living in Sivas on conscious consumption behavior. For the purpose of this study, "Individual Social Responsibility Scale" developed by Asar (2017) and "Conscious Consumption Scale" developed by Buğday (2015) were used and 372 participants in the province of Sivas were interviewed face to face. At the end of the research following results have been achieved: Among the sub-dimensions of individual social responsibility the dimension of "assistance" has a significant effect on simple consumption, socially responsible consumption, ethical consumption and rational consumption behavior; the dimension of "responsibility towards society and the environment" has a significant effect on simple consumption, environmental conscious consumption and rational consumption behavior; the dimension of "initiative-taking" has a significant effect on environmental conscious consumption, socially responsible consumption, ethical consumption and rational consumption behavior; the dimension of "optimism" has a significant effect on ethical consumption behavior and the dimension of "sensitivity" has a significant effect on simple consumption, environmental conscious consumption, socially responsible consumption and ethical consumption behavior. Besides, this research has also tested whether individual social responsibility and conscious consumption behavior differ significantly according to demographic characteristics or not. According to the results of the analysis: While individual social responsibility and conscious consumption behavior differ according to age, education, income and occupational variables; only individual social responsibility varies according to gender and marital status.

Keywords: Individual Social Responsibility, Conscious Consumption, Socially Responsible Consumption, Socially Conscious Consumer.

GİRİŞ

Bireyler ve toplum açısından son derece önemli olan bireysel sosyal sorumluluk bilinci toplumsal faydanın sağlanmasında olumlu etkilere sahiptir. Bireysel sosyal sorumluluğu yüksek bireylerin toplumun, devletin ve tüm insanlığın faydasına olacak faaliyetler içerisinde olması beklenmektedir. Bireysel sosyal sorumluluğu düşük bireylerin ise kendilerini doğrudan ilgilendirmeyen, diğer insanlarla ve toplumla ilgili konulara karşı ilgisiz olmaları beklenmektedir (Asar, 2017: 75).

Toplumda sosyal sorumlu olmak için bireylerin öncelikle bireysel sorumluluk duygularını geliştirmede istekli olmaları bireysellik açısından önemlidir. İnsanlar sadece satın alma seçimlerinden değil, aynı zamanda günlük eylem ve kararlarının yaşamın ekonomik, sosyal ve çevresel alanlarında göstereceği etkilerden

de sorumlu olmalıdır. Araba yerine toplu taşıma araçlarını tercih ederek işe gitmek, bisiklete binmek, yürüyüşe gitmek, sadece ihtiyaç olan ürünleri satın almak, çocuklar, aile ve arkadaşlar için örnek biri olarak hareket etmek, toplumun sosyal bir organizasyonuna yardım etmek için boş zamanının bir veya iki saatini ayırmak bireysel sosyal sorumluluk davranışı örnekleri olarak sayılabilir (Davis vd., 2017: 147).

Roberts, sosyal sorumluluk sahibi tüketiciyi “çevre üzerinde pozitif (veya daha az olumsuz) bir etkiye sahip olduğu düşünülen ürün ve hizmetleri satın alan veya pozitif sosyal değişimi etkilemeye çalışan işletmeleri koruyan bireylerdir” şeklinde tanımlamıştır (Roberts, 1995: 97). Bu tanımın iki boyutu vardır: çevresel endişe ve daha genel bir sosyal sorun (Lau, 2010: 32). Sosyal sorumluluk sahibi tüketici davranışı ise “tüketici seçiminin sosyal, çevresel ve güvenlik konularında algılanan etkisi” olarak tanımlanmıştır (Leigh vd., 1988: 5) ve “yaşamın toplumsal niteliğini korumayı ve iyileştirmek için gösterilen çabayı” (Davis, 1975: 24) içermektedir. Mohr vd. (2001: 47) ise sosyal olarak sorumlu tüketici davranışını “herhangi bir zararlı etkiyi en aza indirmek veya ortadan kaldırmak ve toplum üzerindeki faydalı etkiyi uzun vadede en üst düzeye çıkarmak için bir ürün satın alınması ve kullanılması” olarak tanımlamışlardır.

Sosyal sorumluluk sahibi tüketici, satın alma davranışından etkilenebilecek paydaşların iyiliği hakkında düşünen bir kişidir ve tüketim davranışlarında da bilinçli seçimler yapmayı ön planda tutmaktadır. Bu bağlamda bu araştırma ile bireylerin sahip olduğu sosyal sorumluluğun bilinçli tüketim davranışı üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak konu ile ilgili literatür incelenmiş, ikinci kısımda araştırmanın yöntem, model ve hipotezleri hakkında bilgi verilmiş son kısımda ise bulgular ve sonuçlara yer verilmiştir.

BİREYSEL SOSYAL SORUMLULUK VE BİLİNÇLİ TÜKETİM

Sorumluluk, bireyin kendisi ve başkaları için birtakım görevleri yerine getirmesi yükümlülüğüdür. Başka bir ifadeyle sorumluluk, bireyin kendi davranışlarının etkilerini başkalarına dayandırdığı ve onların haklarına saygı duyduğu anlamına gelmektedir. Sorumluluk, bireysel ve sosyal sorumluluk olarak ikiye ayrılmaktadır. Bireysel sorumluluk, bireyin toplumun kendisinden beklediği tutum ve davranışlardan haberdar olması ve bu görevleri hem toplum hem de kendisi için yerine getirmesidir. Bireysel sorumlulukları olan kişiler, kendi kaynaklarını kullanabilen, kendi kendine yeten, kendi kararlarını veren, eylemlerinin sorumluluğunu üstlenen, bağımsız hareket eden, başkalarının haklarını bozmadan kendi ihtiyaçlarını karşılayan, kendilerini eleştirebilen, işbirliği içinde olan ve zamanı verimli kullanan kişilerdir. Sosyal sorumluluk ise, bireyin kendi çıkarlarının yanı sıra toplumun çıkarlarını geliştirecek ve koruyacak şekilde hareket etmesidir. Sosyal sorumluluğa sahip insanlar, doğaya ve çevreye saygılı, sosyal sorunlara duyarlı, örgütsel vatandaşlığa ve ahlaki değerlere sahip insanlardır. Daha yüksek

sorumluluk duygusu olan bireyler, üstlendikleri görevleri en iyi şekilde yapmaya çalışmaktadırlar (Bayraktar vd., 2016: 78).

Bireysel sosyal sorumluluk ise, bireylerin yaşadıkları toplumun normlarına, değerlerine uygun olarak hareket ederek hiçbir menfaat beklemeksizin gönüllü olarak faaliyet göstermesidir (Eraslan, 2011: 83). Deviney (2006: 3) bireysel sosyal sorumluluğu kişisel ve ahlaki inançlara dayalı belirli tüketim seçimlerini yapmak için bilinçli ve kasıtlı bir seçim olarak tanımlamıştır. Başka bir ifadeyle bireysel sosyal sorumluluk, bireylerin kişisel eylemlerinin toplum üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunun farkında olması olarak da tanımlanmaktadır ve şu maddeleri içermektedir (Dias, 2012: 174):

- Para bağıışı gibi hayırseverlik içeren davranışlar,
- Gönüllü olarak kan bağıışı yapma, gıda bankasında çalışma ve hayvan barınağında çalışma gibi toplumsal faaliyetlerde yer alma,
- Toplumu etkileyen konularda destek verme (örneğin; politik ve sosyal meselelerde diğerlerine yardım edebilme, çocuklar için çalışma yasalarını savunma, adil ticaret ürünleri satın alma, geri dönüşümlü ürünlere destek verme, vb.),
- Bütünlük ve dürüstlük gibi altın kurallar içeren bireysel etikler (örneğin; başkalarını tedavi ederken kendini onları yerine koyabilme, yani empati ve adalet duygusu ile davranma).

Bireysel sosyal sorumluluğu yüksek olan tüketiciler tüketim davranışlarında da daha sorumlu davranmaktadırlar. Bu noktada sorumlu tüketim şeklinde bir kavram ortaya çıkmaktadır. Sorumlu tüketim, ekonomik faaliyetlerde net olarak refah artışının sağlanması, daha az ile daha çok ve daha iyisini yapmaktır. Diğer bir ifadeyle; yaşam kalitesini artırırken kaynak kullanımının azalması, yaşam döngüsü boyunca bozulma ve kirliliğin azaltılmasıdır (www.unenvironment.org, 2018). Bu bağlamda sosyal bilinçli tüketiciler, dünyayı olumlu yönde etkilemek için satın alma gücünü kullanmaktadırlar. Webster (1975: 188) sosyal bilinçli tüketiciyi “kendi özel tüketiminin kamusal sonuçlarını hesaba katan ya da satın alma gücünü toplumsal değişim için kullanmaya çalışan bir tüketici” olarak ifade etmektedir. Yani tüketici, verdiği satın alma kararları sonucunda çevresini değiştirebileceğini bilmektedir. Böylece, bu yeni rasyonelitenin, ahlaki olmasının yanı sıra politik olduğu da teyit edilebilir: Düşünceli satın alma, toplumsal değişimi yönlendirebilir (Castano vd., 2016: 463).

Sosyal bilinçli tüketiciler satın alma kararlarını verirken vicdanları ile hareket edebilir, inançlarına uyan bir ürün satın alabilir ya da standartlarını karşılamayan bir ürünü veya şirketi boykot edebilirler. Dünyanın dört bir yanından tüketicilerle yapılan anketler ve mülakatlar, bireylerin satın alma kararlarını verirken sosyal değerlerine ve inanç yapısına büyük ölçüde önem verdiğini göstermektedir. Bu durum, tutumda kesin bir değişiklik olduğunu gösterirken, piyasadaki gerçek satın alma modelleri, inançlarına göre hareket eden tüketicilerin yüzdesinin

bildirilenlerden daha küçük olduğunu ve genellikle toplumsal olarak bilinçli ürünleri niş kategorilerinde tuttuğunu göstermektedir (Market Analysis Report, 2012: 3).

Tüketicilerin tüketim faaliyetlerinde bulunurken, topluma, çevreye ve diğer canlılara karşı sorumlulukları vardır. Tüketici sosyal sorumluluğu bilinçli tüketim davranışının en temel öğelerinden birisidir (Buğday, 2015: 83). Bu nedenle bu çalışmada bireysel sosyal sorumluluğun bilinçli tüketim davranışı üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Sosyal sorumluluk sahibi tüketicinin tanımı ve bu alandaki araştırmaların önemi, 1970'lerde Anderson ve Cunningham'ın demografik ve sosyal psikolojik özelliklere göre yüksek toplumsal bilinç sahibi tüketicileri ayırmasıyla ortaya çıkmıştır. Anderson ve Cunningham (1972: 30), sosyal bilinçli tüketicilerin sadece kendi memnuniyetlerini değil, satın alma kararlarını verirken toplumsal refahı da dikkate alan tüketiciler olduklarını belirtmişlerdir. Singh (2009: 200) Hindistan'daki tüketicilerin sosyal sorumlu davranışlarını ölçmek ve bu tüketicilerin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla bir çalışma yapmıştır. Çalışma sonucunda kentlerde yaşayan, genç kadınların daha çok sosyal sorumlu tüketim davranışında bulduklarını tespit etmiştir. Gonzalez vd. (2009: 25) ise, birbirinden farklı sosyal sorumlu tüketici davranışını belirlemek amacıyla 392 katılımcı üzerinde bir araştırma yapmışlardır. Tüketicilerin davranışlarını; işletmenin davranışları, amaca yönelik satın alma, küçük işletmelere destek olma, ürün orijinine dikkat edilmesi, tüketim hacminin azaltılması boyutları altında ölçmeye çalışmışlardır. Araştırma sonucunda; tüm boyutlarda sorumlu davranış gösteren tüketiciler, küçük işletmeleri desteklediklerini belirten tüketiciler, iyi bir amaca yönelik ürün satın alan tüketiciler ve sosyal sorumlu tüketim davranışında bulunmadığını belirten tüketiciler (ilgisizler) olmak üzere dört grup tüketici profili ortaya çıkmıştır.

Literatür incelendiğinde bireysel sosyal sorumluluğun bilinçli tüketim davranışı üzerindeki etkisini ölçen bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu konuyla en yakın şekilde sosyal sorumlu tüketim davranışlarının bir alt boyutu olarak; etik tüketim, çevreci tüketim, bilinçli tüketim, sürdürülebilir tüketim ve sade tüketimin yer aldığını görmek mümkündür (Buğday, 2015: 70; Meydan, 2017: 235). Sosyal sorumlu tüketim kapsamında yapılan çalışmalardan bazıları ise şu şekildedir:

Ecer (2006: 5) tarafından Afyonkarahisar'da yapılan çalışmada tüketicilerin etik tüketim davranışları incelenmiştir. Tüketiciler “paranın üstünü fazla veren kasiyeri uyarmak gerekir” davranışını etik diye nitelendirirken, “alışverişte pek çok ürünün tadına bakıp satın almadan çıkmak normal bir davranış değildir” ve “ürünün iadesi gerektiğinde alış tarihi olarak daha yakın bir tarih söylenmemelidir” gibi davranışları daha esnek değerlendirmişlerdir.

Çevresel kaygılara odaklanan sosyal bilinçli tüketiciler yeşil veya çevreci tüketiciler olarak ifade edilmekte ve “kendilerinin veya başkalarının sağlığını

tehlikeye atabilecek herhangi bir ürünü almayan/istemeyen tüketiciler” olarak tanımlanmaktadır. Bu tüketiciler üretim, kullanım veya tüketim sırasında çevreye önemli zararlar verilmesi, orantısız miktarda enerji tüketilmesi, gereksiz atıklara neden olunması, tehdit altındaki ortamlarda üretilmiş materyaller kullanılması, hayvanlar üzerinde gereksiz deneyler yapılması gibi olumsuz etkilerin azaltılmasını istemektedirler (Elkington ve Hailes, 1989:93). Stone vd.(1995:596) yaptıkları çalışmada bireylerin çevreye duyarlılık düzeylerini ölçmek için “Çevreye Duyarlı Tüketiciler” ölçeğini geliştirmişlerdir. Ölçek çalışması kapsamında çevresel duyarlılık kavramı, bireyin çevre problemlerinin çözümü için harekete geçme niyeti taşıması ve bireysel davranmak yerine tüm toplumun iyiliğini de düşünerek tüketim faaliyetinin bir vatandaşlık faaliyeti olarak görülmesi şeklinde tanımlanmıştır. Çevresel sorumluluk tüketicinin bilgi ve farkındalığı, tüketicinin harekete geçme isteği, tüketicinin bir şeyler yapabilme kabiliyeti, tüketicinin çevreye ilişkin düşünce ve tutumları ve tüketicinin davranışları olarak beş boyut halinde incelenmiştir. Yeşil tüketicilerin özelliklerini belirlemek ve yeşil tüketim davranışlarını etkileyen demografik ve psikolojik değişkenleri saptamak amacıyla Ay ve Ecevit (2005) tarafından yapılan çalışma sonucunda ise; psikografik değişkenlerin demografik değişkenlere göre daha etkin olduğu ve çevre ile ilgili kaygıların, sosyal ve politik konulara duyarlılığın çevre bilinçli tüketici davranışlarını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Aracıoğlu ve Tatlıdil (2009: 458-459) tarafından ise; İzmir’de yaşayan tüketicilerin satın alma davranışlarında çevre bilincinin etkisini tespit etmek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışma sonucunda, tüketicilerin çevre kirliliği konusunda kaygı duydukları, geri dönüşümün önemini farkında oldukları ve geri dönüştürülebilir ürünlere yöneldikleri, tercih yapmak durumunda kaldıklarında çevre dostu ürünleri tercih edecekleri belirlenmiştir. Ayrıca tüketicilerin çevresel konulara yönelik bilinç düzeyleri arttıkça, bu durumun satın alma davranışlarında da etkilerini gösterdiği ifade edilmiştir.

Roux ve Nantel (2009: 904) ise, bilinçli tüketim davranışını sosyal sorumlu tüketim, çevre bilinçli tüketim ve etik tüketim olmak üzere üç boyutta incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, bilinçli tüketim davranışının farklı boyutlarının birbirleriyle örtüştüğü görülmüştür. Çalışma kapsamında bireylerin öncelikle çevre konusunda bilinçli olduğu, daha sonra sosyal sorumlu tüketim davranışlarına önem verdikleri ve son olarak da daha soyut olan etik tüketim davranışlarına dikkat ettikleri tespit edilmiştir.

Özgül (2011: 25) tarafından İzmir’de 427 kişi üzerinde yapılan çalışmada; alışverişte macera ve fikir edinme yönelimi yüksek tüketicilerin gönüllü sade yaşam tarzının belirgin şekilde düşük olduğu, değer elde etmek ve başkalarını mutlu etme üzerine kurulu hedonik davranışa sahip tüketicilerin ise gönüllü sade yaşam tarzı yönelimlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca gönüllü sade yaşam tarzının en yüksek grubun karakteristik özelliklerinin değer yönelimli alışveriş yapan, alışverişlerinde başkalarını mutlu etmeyi de amaç edinen, eğitim ve gelir düzeyi nispeten daha düşük, orta ve üstü yaşta, evli ve kadın tüketiciler olduğu saptanmıştır. Kimiloğlu (2008:147) tarafından yapılan çalışma sonucunda

İstanbul'da yaşayan kentli çalışan kesimin tüketim davranışlarında belli bir bilince sahip oldukları ancak sürdürülebilir ve sadeleşmiş tüketim anlayışlarını bütünüyle bir yaşam biçimi olarak benimzediklerinin söylenemeyeceği ifade edilmiştir.

Babekoğlu (2000:108-109) tarafından tüketicilerin sorumlu tüketim davranışlarını belirlemek ve bu davranışlar üzerinde bireysel tutumlar ile demografik özelliklerin etkisini incelemek amacıyla yapılan çalışmada, sorumlu tüketim davranışı kapsamına evsel atıkları ayırma, enerji verimliliği olan ürünleri tercih etme, ani satın alma davranışlarında bulunmama, hava kirliliğinin azaltılması, bağışta bulunan firmaların ürünlerini satın alma gibi hem çevresel hem de sosyal faktörler alınmıştır. Çalışmada; tüketicilerin sorumlu tüketim davranışı kapsamında bir ürün satın alırken çevre dostu olup olmamasına dikkat ettikleri, çevreye zarar veren ürünleri tercih etmedikleri, fazla ambalajlanmış ya da ambalajı çevreye zarar verecek ürünleri satın almama eğiliminde oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca bireysel sosyal sorumluluk modelinin kullanıldığı araştırmalarda literatürde mevcuttur. Bireysel sosyal sorumluluk modeli, çocuklarda olumlu sosyal davranışları destekleyen, değer ve inanç sistemini oluşturmada önleyici tedbir olarak kullanılan sorumluluk tabanlı bir modeldir. Bu modelde, çocukların sorumlu davranışlar sergilemeleri için uygun ortamlar oluşturularak, hayatlarını kontrol altına almalarını öğretmek amacıyla yetkilendirilmeleri amaçlanmaktadır. Modelin uygulanması sonucunda öğrencilerin başkalarına saygı gösterme, kişiler arası ilişkiler, takım çalışması, uyuşmazlık çözümü ve öğrenme sonrası sosyal davranışlarında olumlu gelişmeler sağlanacağı ifade edilmektedir (Filiz ve Demirhan, 2015:54). Bu kapsamda Cutforth (1997:130) kız ve erkek öğrencilerin sorumluluklarını geliştirmek amacıyla bir çalışma yapmıştır. İki yıl süren çalışma sonucunda, programın olumlu sonuç vererek öğrencilerde kişilerarası ilişkiler ve aidiyet duygularının oluştuğu ve cesaretlendirildikleri vurgulanmıştır. Lee ve Martinek (2009:230) ise bireysel sosyal sorumluluk modelini kullanarak yaptığı çalışmada öğrenci görüşmeleri sırasında yapılan yorumlardan yola çıkarak, öğrencilerin birbirlerine karşı yardımlaşma ve saygı gösterme davranışlarının artarak gelişmekte olduğunu vurgulamıştır. Bireysel sosyal sorumluluğun ölçüldüğü bir çalışmada Korkmaz vd.(2017:75) tarafından öğretmen adayları üzerine yapılmıştır. Çalışma sonucunda kızların erkeklere oranla bireysel ve sosyal sorumluluk düzeylerinin daha yüksek olduğu ve anne-baba eğitim durumlarına göre öğrencilerin sorumluluk düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Aynı zamanda sorumluluğun doğuştan değil sonradan kazanılan bir değer olduğu da ifade edilmiştir. Son olarak da Asar (2017:139), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde eğitim görmekte olan lisansüstü öğrencilerinin kişilik yapılarıyla bireysel sosyal sorumlulukları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve A-B tipi davranış biçimi düzeyinin bireysel sosyal sorumluluk genel düzeyini arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Mevcut çalışmada da Asar tarafından geliştirilen bireysel sosyal sorumluluk ölçeği kullanılmıştır.

Yapılan literatür incelemesi sonucunda doğrudan bireysel sosyal sorumluluğun araştırıldığı çok fazla çalışma mevcut değildir. Yapılan çalışmalarda genellikle çocuklar ve gençlerin olumlu sosyal davranış kazanmalarına yöneliktir. Bu araştırma literatürden farklı olarak doğrudan bireysel sosyal sorumluluğunun bilinçli tüketim davranışına etkisini ölçmeye yöneliktir. Ayrıca mevcut çalışmada hem bireysel sosyal sorumluluk hem de bilinçli tüketim davranışı alt boyutlara ayrılarak daha geniş çerçevede ele alınmıştır. Araştırmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

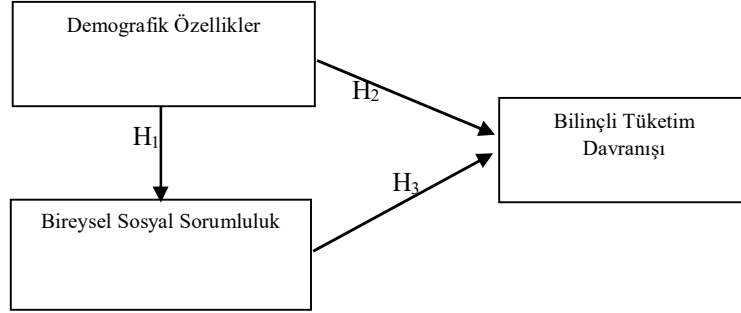
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bireysel sosyal sorumluluğun bilinçli tüketim davranışı üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla yapılan bu araştırmanın ana kütesini Sivas ili merkez nüfusu oluşturmaktadır. 2017 yılı verilerine göre Sivas ili merkez nüfusu 372.300'dür (www.tuik.gov.tr). Ancak zaman ve maliyet kısıtlarından dolayı söz konusu kitlenin tamamına ulaşmanın mümkün olmadığı için bu evreni temsil edecek örneklem büyüklüğü % 95 güven aralığı ve % 5 hata payıyla 384 kişi olarak belirlenmiştir (Altunışık vd., 2005:127). Kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 30 kişiye ön-test yapılmış, gerekli görülen düzeltmeler yapıldıktan sonra ankete son şekli verilmiştir. Veriler Mart-Nisan 2018 tarihleri arasında toplanmıştır. Hatalı ve eksik anket olacağı göz önünde bulundurularak toplam 400 kişiyle yüz yüze anket yapılmış ve toplam 372 anket değerlendirmeye alınmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan anket üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda daha önceden güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiş olan Asar (2017) tarafından geliştirilen "Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeği" kullanılmıştır. İkinci bölümde Buğday (2015) tarafından oluşturulan "Bilinçli Tüketim Ölçeği" kullanılmıştır. Her iki ölçekte katılımcıların her bir maddeye ait katılım düzeyleri 1= Hiçbir zaman 2= Nadiren 3= Bazen 4= Sıklıkla 5= Her zaman şeklinde 5'li Likert ölçeği kullanılarak derecelendirilmiştir. Üçüncü ve son bölüm ise katılımcılara ait demografik bilgilere yönelik sorulardan oluşmaktadır.

ARAŞTIRMANIN MODELİ VE HİPOTEZLERİ

Araştırmanın amacı kapsamında geliştirilen model ve hipotezler aşağıdaki gibidir:

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırma modeli temel alınarak oluşturulan hipotezler ise şu şekildedir:

H₁:Bireysel sosyal sorumluluk demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1a}:Bireysel sosyal sorumluluk cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1b}:Bireysel sosyal sorumluluk medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1c}:Bireysel sosyal sorumluluk yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1d}:Bireysel sosyal sorumluluk eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1e}:Bireysel sosyal sorumluluk gelire göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1f}:Bireysel sosyal sorumluluk mesleklere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₂:Bilinçli tüketim davranışı demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{2a}:Bilinçli tüketim davranışları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{2b}:Bilinçli tüketim davranışları medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{2c}:Bilinçli tüketim davranışları yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{2d}:Bilinçli tüketim davranışları eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{2e}:Bilinçli tüketim davranışları gelire göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{2f}:Bilinçli tüketim davranışları mesleklere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₃:Bireysel sosyal sorumluluğun bilinçli tüketim davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

VERİLERİN ANALİZİ VE BULGULAR

Cevaplayıcıların Demografik Özellikleri

Cevaplayıcıların demografik özellikleri ile ilgili tanımlayıcı istatistiki bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: Cevaplayıcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Cevaplayıcıların Cinsiyet Dağılımı	f	%	Cevaplayıcıların Medeni Durumu	f	%
Kadın	171	46	Evli	235	63,2
Erkek	201	54	Bekar	137	36,8
Toplam	372	100	Toplam	372	100
Cevaplayıcıların Yaş Dağılımları	f	%	Cevaplayıcıların Eğitim Dağılımı	f	%
17-25	71	19,1	İlköğretim	24	6,5
26-34	92	24,7	Ortaöğretim	63	16,9
35-43	109	29,3	Lise	99	26,6
44-52	56	15,1	Önlisans	60	16,1
53 yaş ve üzeri	44	11,8	Lisans	112	30,1
			Lisansüstü	14	3,8
Toplam	372	100	Toplam	372	100
Cevaplayıcıların Gelir Dağılımları	f	%	Cevaplayıcıların Meslek/Meşguliyet Dağılımları	F	%
1600 TL ve altı	103	27,7	Ev Hanımı	45	12,1
1601-2500 TL	102	27,4	Öğrenci	59	15,9
2501-3500 TL	100	26,9	Özel Sektör Çalışanı	93	25
3501-4500 TL	38	10,2	Tacir/Esnaf	35	9,4
4501 TL ve üzeri	29	7,8	Kamu Sektörü Çalışanı	56	15,1
			Emekli	35	9,4
			Diğer	49	13,2
Toplam	372	100	Toplam	372	100

Araştırmaya katılanların cinsiyet dağılımına bakıldığında % 46'sı kadın, % 54'ü erkeklerden oluşmaktadır. Sivas nüfusunun cinsiyet dağılımına bakıldığında %50,06'sı kadın %49,94'ü erkektir. Araştırmaya katılan kadın ve erkeklerin oranı genel dağılıma yakındır ve sonuçlar Sivas il merkezini temsil edecek niteliktedir. Yaş dağılımına bakıldığında cevaplayıcıların % 29,3'ü 35-43 yaş arası, % 24,7'si 26-34 yaş arası ve %19,1'i 17-25 yaş arasındadır. Araştırmaya katılanların genel olarak genç ve orta yaş düzeyinde yer aldığı görülmektedir. Medeni durum bakımından dağılıma bakıldığında ise % 63,2'si evli % 36,8'i bekarlardan oluşmaktadır.

Cevaplayıcıların eğitim düzeylerinin dağılımında ise; % 30,1'i lisans, % 26,6'sı lise, %16,9'u ortaöğretim ve %16,1'i önlisans mezunudur. Cevaplayıcıların gelir dağılımında da ilk sırada % 27,7 oranıyla 1600 TL ve altı, ikinci sırada % 27,4 oranı ile 1601-2500 TL arası ve üçüncü sırada % 26,9 oranıyla 2501-3500 TL arası gelire sahip bireyler yer almaktadır. Son olarak katılımcıların meslek dağılımına bakıldığında ise % 25'i özel sektör çalışanı, % 15,9'u öğrenci, % 15,1'i kamu sektörü çalışanı, % 13,2'si diğer (akademisyen, serbest meslek, vd.), % 12,1'i ev hanımı, % 9,4'ü tacir/esnaf ve aynı şekilde % 9,4'ü emeklilerden oluşmaktadır.

Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeğine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Katılımcıların bireysel sosyal sorumluluklarını ölçmek amacıyla "Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek ifadelerin gruplandırılması, sınıflandırılması ve ana faktörlere dönüştürülmesi amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizinde varimax döndürme yöntemi kullanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda "Yaralı bir sokak hayvanı gördüğümde onunla ilgilenirim" ifadesi faktör yapısını bozmuş olması nedeniyle elenmiş ve analizler 22 ifade üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2: Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeğine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeği	Ort.	SS.	Faktör Yükleri	Kümülatif Varyans (%)
1. Yardımlaşma Faktörü				20,604
Çalıştığım yere yiyecek, içecek getirdiğimde orada bulunan kişilere ikram ederim.	4,58	,674	0,804	
Toplu taşıma araçlarında yaşlı, hamile veya küçük çocuklu olanlara yerimi veririm.	4,54	,774	0,793	
Her insan, etrafında şiddete maruz kalan mağdurların ilgili devlet kurumlarına müracaat etmelerine yardımcı olmalıdır	4,53	,616	0,740	
Rahatsızlanmış bir komşunun çocuğunu hastaneye götürmem istendiğinde geri çevirmem.	4,62	,632	0,676	
Görevimiz olmasa dahi iş arkadaşlarımız yardım talep ettiklerinde yardımcı olmamız gerekir.	4,23	,818	0,645	
Balkondan herhangi bir şey silkelirken komşuların zarar görüp görmeyeceklerini kontrol ederim.	4,16	,926	0,624	
Okul koridorunda yürürken sınıflardan birinin ışıklarının açık ve içeride kimse olmadığını görürsem ışıkları kapatırım.	4,14	,958	0,599	
Üniversiteyi kazanmış fakat maddi durumunun yetersiz olması nedeniyle okuyamayacak birisine yardım edebilmeliyiz.	4,30	,843	0,578	
İnsanlar, halka açık yerlerde diğer insanların bıraktığı çöpleri alıp çöp kutusuna atabilmeli.	4,13	,973	0,556	
2.Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü				35,430
Yaşam alanımdaki ağaç dikme projelerine her fırsatta destek veriyorum	3,54	3,337	0,778	
Acil müdahale gerektiren sivil toplum çalışmalarında görev alırım.	3,37	1,242	0,749	

Spor, el sanatı veya sosyal kulüp ve derneklerin aktif üyeliklerinde bulunurum.	3,30	1,224	0,731	
Huzur evi, kimsesiz çocuklar yurdu gibi kurumları ziyaret ederim.	3,31	1,209	0,724	
Gençlik, izci merkezleri, çocuk bakımı ve engellilerin eğlendirilmesi gibi bir etkinlikte yapabileceğim bir şey teklif edildiğinde kabul ederim.	3,72	1,088	0,649	
3. İnisiyatif Alma Faktörü				47,003
Mahallemizde oluşan bir çevre kirliliğini hemen yetkililere haber veririm.	3,87	,894	0,849	
Herhangi bir restoranda insan sağlığına zararlı maddelerin kullanıldığına emin olursam yetkililere haber veririm.	4,00	,892	0,796	
Bir yolda şebekenin arızalandığını ve su sızıntısı olduğunu görürsem ilgili kurumu ararım.	3,70	1,020	0,715	
Sigara içme yasağı bulunan bir alanda bu yasağa uymayanları görürsem uyarırım	3,68	1,146	0,633	
4. İyimserlik Faktörü				54,842
İnsanlar, telefonunun şarjının bittiğini söyleyen tanımadıkları birisine telefonlarını kullanılabilmeli.	3,52	1,115	0,825	
Arabası bozulmuş ve yol kenarında bekleyen birisine yardım edebilmemiz gerekir.	4,05	,924	0,806	
5. Duyarlılık Faktörü				61,901
Yolda para vb. değerli bir şey bulduğumda etrafta kimse yoksa kendim alırım.	3,80	1,388	0,710	
Hasta veya yaşlı olan komşularımı ve tanıdıklarımı uygun aralıklarla ziyaret ederim.	3,93	1,007	0,693	
KMO:0,864 Barlett Test:3436,920 Öz Değer: 1'den Fazla Anlamlılık: 0.000 Cronbach Alpha:0,871				

Verilerin açıklayıcı faktör analizine uygunluğu için Barlett Küresellik Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin uygunluk ölçüsü kullanılmıştır. Barlett Küresellik testi sonucunda p değerinin 0.05'ten küçük olması ($p=0.00$) verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. KMO değerinin 0.864 olması ise örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunun çok iyi olduğunu göstermektedir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçek ifadeleri Yardımlaşma, Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk, İnisiyatif Alma, İyimserlik ve Duyarlılık Faktörü şeklinde beş faktör altında toplanmıştır. Bu faktörlerin cevaplayıcıların bireysel sosyal sorumluluklarını açıklama oranı % 61,901'dir. Ayrıca Cronbach Alpha 0,871 olarak bulunmuş ve araştırmanın güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bilinçli Tüketim Davranışı Ölçeğine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Araştırmada kullanılan bilinçli tüketim davranışı ölçeği ifadelerine açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonuçları ve katılımcıların ölçek ifadelerine ilişkin görüşlerinin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Bilinçli Tüketim Davranışı Ölçeğine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bilinçli Tüketim Davranışı Ölçeği	Ort.	SS.	Faktör Yükleri	Kümülatif Varyans (%)
1. Sade Tüketim Davranışı Faktörü				15,751
Gösterişli bir yaşam sürmek benim için önemlidir.	2,32	1,239	0,881	
Lüks ürünlerin kişiye saygınlık kazandırdığını düşünürüm	2,29	1,362	0,850	
Maddi zenginlik benim için çok önemlidir.	2,49	1,329	0,850	
Lüks ürünlere gereğinden fazla para harcamaktan kaçınmam.	2,30	1,263	0,810	
Satın aldığım pahalı ürünlerin bana değer kattığına inanırım.	2,35	1,321	0,805	
Piyasaya yeni sunulan ürünlerin ilk kullanıcısı olmak isterim.	2,38	1,349	0,795	
2.Çevre Bilinçli Tüketim Davranışı Faktörü				28,669
Aynı olarak biriktirdiğim atıkları belediyenin geri dönüşüm konteynerlerine atarım.	3,43	1,167	0,750	
Benzer ürünlere göre pahalı olsa da çevre dostu ürünleri tercih ederim.	3,52	1,138	0,721	
Evde cam, kağıt, plastik vb atıkları ayrı ayrı depolarım.	3,20	1,264	0,715	
Organik ve doğal içerikli ürünleri satın almayı tercih ederim	4,03	,931	0,605	
Ambalajlanması için fazla malzeme kullanılmış ürünleri satın almam.	3,41	1,051	0,580	
Her bir satın alma davranışımın çevre üzerinde olumlu/olumsuz etkisi olduğunun farkındayım.	3,95	,913	0,561	
Alışveriş yaparken firmanın çevreyi korumaya yönelik politikalarını göz önüne alırım.	3,67	1,062	0,558	
Çevreye zararlı ürünleri satın almam.	4,00	,870	0,416	
3.Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı Faktörü				40,954
Firmaların engelli bireyleri daha fazla istihdam etmeleri gerektiğini düşünürüm.	4,36	,837	0,738	
Engelli bireyleri istihdam eden firmaların ürünlerini satın almayı tercih ederim.	4,26	,868	0,735	
Hayvanlar üzerinde ürün test eden firmalardan ürün/hizmet satın alınmaması gerektiğini düşünürüm	3,99	1,131	0,665	
Tıbbi araştırmalara destek verdiği kanıtlanmış firmaların ürünlerini satın almayı tercih ederim	3,88	,974	0,655	
Çocuk işçi çalıştırdığı kanıtlanmış firmalardan ürün ya da hizmet satın almam.	4,09	1,041	0,619	
İnsanlara karşı ayrımcılık uyguladığı kanıtlanmış firmalardan ürün/hizmet satın almam.	4,10	1,011	0,605	
Kazancının bir bölümünü yardıma muhtaç kişilere bağışlayan firmaların ürünlerini satın almayı tercih ederim.	3,78	,961	0,564	
4.Etik Tüketim Davranışı Faktörü				50,261
Fatura ya da hesabın eksik hesaplandığını fark ettiğimde hemen bildiririm.	4,48	,743	0,776	
Faturadaki eksik ödemeyi mağazadan ayrıldıktan sonra fark ettiğimde başka bir zaman bu eksikliğin giderilmesini mutlaka sağlarım.	4,29	,860	0,757	
Alışveriş sırasında fazla verilen para üstünü derhal iade ederim.	4,47	,870	0,641	
Alışverişte bir ürüne zarar verdiğimde, görevlilere haber verip zararını öderim.	4,27	,907	0,576	
Alışveriş yaparken ücretini ödmeden hiçbir şeyi yemem/içmem	3,86	1,213	0,529	
5. Rasyonel Tüketim Davranışı Faktörü				56,983
O ürüne gerçekten ihtiyacım olup olmadığını sorgularım.	3,97	,878	0,737	

İhtiyacım olmayan özelliklere sahip bir ürüne fazla para ödemem.	3,92	1,003	0,721	
Ürün ve hizmet satın alırken istek ve ihtiyaç ayırımı yapmaya dikkat ederim.	3,96	,897	0,720	
KMO:0,827 Barlett Test:5166,542 Öz Değer: 1'den Fazla Anlamlılık: 0.000 Cronbach Alpha:0,833				

Katılımcıların bilinçli tüketim davranışlarını ortaya koymak amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucuna göre hiçbir ifadenin analizden çıkarılmasına gerek kalmaksızın 29 ifade üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Tablo incelendiğinde Sade Tüketim, Çevre Bilinçli Tüketim, Sosyal Sorumlu Tüketim, Etik Tüketim ve Rasyonel Tüketim olmak üzere toplam beş faktörün ortaya çıktığı görülmektedir. Tespit edilen bu faktörler katılımcıların bilinçli tüketim davranışlarının % 56,983'ünü açıklamaktadır. Ölçek ifadelerinin güvenilirlik katsayısı ise 0,833 olarak tespit edilmiştir ve bu oran yüksek ve kabul edilebilirdir. Faktör analizi sonucu ortaya çıkan boyutlar dikkate alınarak H₃ hipotezinin alt hipotezleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

H₃:Bireysel sosyal sorumluluğun bilinçli tüketim davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{3a}:Bireysel sosyal sorumluluğun sade tüketim davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{3b}:Bireysel sosyal sorumluluğun çevre bilinçli tüketim davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{3c}:Bireysel sosyal sorumluluğun sosyal sorumlu tüketim davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{3d}: Bireysel sosyal sorumluluğun etik tüketim davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{3e}:Bireysel sosyal sorumluluğun rasyonel tüketim davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

T Testi ve Tek Yönlü Anova Analizi

Bu bölümde, bireysel sosyal sorumluluk ölçeğine ilişkin yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucuna göre elde edilen boyutların katılımcıların demografik özelliklerine (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, gelir, meslek) göre farklılaşp farklılaşmadığı test edilmiştir. İki gruptan oluşan demografik verilerin analizi için t testi yapılırken, üç ve daha fazla gruptan oluşan demografik veriler için ise One-way Anova analizi yapılmıştır.

Tablo 4: Bireysel Sosyal Sorumluluğun Demografik Özelliklere Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemeye Yönelik Analiz Sonuçları

H1 Alt Hipotezleri	Test Türü	Faktörler	p	Sonuç
H _{1a} :Bireysel sosyal sorumluluk cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	t testi	Yardımlaşma Faktörü	,154	Desteklenmedi
		Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü	,377	Desteklenmedi
		İnisiyatif Alma Faktörü	,819	Desteklenmedi
		İyimserlik Faktörü	,136	Desteklenmedi
		Duyarlılık Faktörü	,004	Desteklendi
H _{1b} :Bireysel sosyal sorumluluk medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	t testi	Yardımlaşma Faktörü	,078	Desteklenmedi
		Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü	,422	Desteklenmedi
		İnisiyatif Alma Faktörü	,819	Desteklenmedi
		İyimserlik Faktörü	,868	Desteklenmedi
		Duyarlılık Faktörü	,001	Desteklendi
H _{1c} :Bireysel sosyal sorumluluk yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Anova	Yardımlaşma Faktörü	,909	Desteklenmedi
		Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü	,010	Desteklendi
		İnisiyatif Alma Faktörü	,815	Desteklenmedi
		İyimserlik Faktörü	,026	Desteklendi
		Duyarlılık Faktörü	,000	Desteklendi
H _{1d} :Bireysel sosyal sorumluluk eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Anova	Yardımlaşma Faktörü	,184	Desteklenmedi
		Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü	,088	Desteklenmedi
		İnisiyatif Alma Faktörü	,303	Desteklenmedi
		İyimserlik Faktörü	,054	Desteklenmedi
		Duyarlılık Faktörü	,028	Desteklendi
H _{1e} :Bireysel sosyal sorumluluk gelire göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Anova	Yardımlaşma Faktörü	,749	Desteklenmedi
		Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü	,047	Desteklendi
		İnisiyatif Alma Faktörü	,393	Desteklenmedi
		İyimserlik Faktörü	,508	Desteklenmedi
		Duyarlılık Faktörü	,003	Desteklendi
H _{1f} :Bireysel sosyal sorumluluk meslekler göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Anova	Yardımlaşma Faktörü	,172	Desteklenmedi
		Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü	,004	Desteklendi
		İnisiyatif Alma Faktörü	,020	Desteklendi
		İyimserlik Faktörü	,395	Desteklenmedi
		Duyarlılık Faktörü	,000	Desteklendi

Bireysel sosyal sorumluluğun demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemeye yönelik analiz sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Bireysel sosyal sorumluluğun cinsiyete ve medeni duruma göre farklılaşp farklılaşmadığını test etmek için yapılan t testi sonucuna göre; **Duyarlılık Faktörü** bakımından kadınların erkeklere göre; yine **Duyarlılık Faktörüne** göre evlilerin

bekarlara göre daha fazla bireysel sosyal sorumluluk sahibi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bireysel sosyal sorumluluğun yaşa göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla yapılan One-way Anova analizi sonucuna göre; **Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk, İyimserlik ve Duyarlılık Faktörü** bakımından farklılık bulunmuştur. Farklılığının hangi gruplardan kaynaklandığını tespit edebilmek için Post-Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Yaş değişkeninde Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü bakımından 35-43 yaş aralığındakilerin 53-61 yaş aralığındakilere göre, Duyarlılık Faktörü bakımından ise 26-34, 35-43, 44-52, 53-61 yaş aralığındaki katılımcıların 17-25 yaş aralığındaki katılımcılara göre daha fazla bireysel sosyal sorumluluk sahibi oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. İyimserlik faktörü bakımından Tukey testi sonuç vermemiştir.

Bireysel sosyal sorumluluğun eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek için yapılan analiz sonucuna göre; **Duyarlılık Faktöründe** farklılık çıkmış ve bu faktöre göre ortaöğretim mezunları lisans mezunlarına göre daha fazla bireysel sosyal sorumluluk sahibidir.

Katılımcıların bireysel sosyal sorumluluklarının gelire göre farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucuna göre; **Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk ve Duyarlılık Faktöründe** farklılık çıkmıştır. Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü bakımından 2501-3500 TL arası gelire sahip olanlar 1601-2500 TL arası gelire sahip olanlara; Duyarlılık Faktörü bakımından da 2501-3500 TL ile 3501-4500 TL arası gelire sahip olanlar 1600 TL'den az gelire sahip olanlara göre daha fazla bireysel sosyal sorumluluk sahibidir.

Son olarak bireysel sosyal sorumluluğun mesleklere göre farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucuna göre H_{1f} hipotezi **Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk, İnisiyatif Alma ve Duyarlılık Faktörü** bakımından desteklenirken Yardımlaşma ve İyimserlik Faktörleri bakımından desteklenmemiştir. Tukey testi sonucuna göre; Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü bakımından kamu sektörü çalışanları, öğrenciler ve emeklilere göre; İnisiyatif Alma Faktörü bakımından diğer meslek gruplarında yer alanlar, öğrenciler ve özel sektör çalışanlarına göre; Duyarlılık Faktörü bakımından kamu sektörü çalışanları, özel sektör çalışanları, ev hanımları, esnaflar, emekliler ve diğer meslek gruplarında yer alanlar öğrencilere göre daha fazla bireysel sosyal sorumluluk sahibidir.

Tablo 5'te, katılımcıların bilinçli tüketim davranışlarının demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığına yönelik analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5: Bilinçli Tüketim Davranışının Demografik Özelliklere Göre Farklılaşım Farklılaşmadığını Belirlemeye Yönelik Analiz Sonuçları

H2 Alt Hipotezleri	Test Türü	Faktörler	p	Sonuç
H _{2a} :Bilinçli tüketim davranışı cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	t testi	Sade Tüketim Faktörü	,170	Desteklenmedi
		Çevre Bilinçli Tüketim Faktörü	,522	Desteklenmedi
		Sosyal Sorumlu Tüketim Faktörü	,874	Desteklenmedi
		Etik Tüketim Faktörü	,923	Desteklenmedi
		Rasyonel Tüketim Faktörü	,165	Desteklenmedi
H _{2b} :Bilinçli tüketim davranışı medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	t testi	Sade Tüketim Faktörü	,133	Desteklenmedi
		Çevre Bilinçli Tüketim Faktörü	,062	Desteklenmedi
		Sosyal Sorumlu Tüketim Faktörü	,752	Desteklenmedi
		Etik Tüketim Faktörü	,182	Desteklenmedi
		Rasyonel Tüketim Faktörü	,183	Desteklenmedi
H _{2c} :Bilinçli tüketim davranışı yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Anova	Sade Tüketim Faktörü	,397	Desteklenmedi
		Çevre Bilinçli Tüketim Faktörü	,008	Desteklendi
		Sosyal Sorumlu Tüketim Faktörü	,003	Desteklendi
		Etik Tüketim Faktörü	,366	Desteklenmedi
		Rasyonel Tüketim Faktörü	,044	Desteklendi
H _{2d} :Bilinçli tüketim davranışı eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Anova	Sade Tüketim Faktörü	,036	Desteklendi
		Çevre Bilinçli Tüketim Faktörü	,205	Desteklenmedi
		Sosyal Sorumlu Tüketim Faktörü	,414	Desteklenmedi
		Etik Tüketim Faktörü	,849	Desteklenmedi
		Rasyonel Tüketim Faktörü	,048	Desteklendi
H _{2e} :Bilinçli tüketim davranışı gelire göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Anova	Sade Tüketim Faktörü	,383	Desteklenmedi
		Çevre Bilinçli Tüketim Faktörü	,028	Desteklendi
		Sosyal Sorumlu Tüketim Faktörü	,416	Desteklenmedi
		Etik Tüketim Faktörü	,862	Desteklenmedi
		Rasyonel Tüketim Faktörü	,734	Desteklenmedi
H _{2f} :Bilinçli tüketim davranışı mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Anova	Sade Tüketim Faktörü	,453	Desteklenmedi
		Çevre Bilinçli Tüketim Faktörü	,000	Desteklendi
		Sosyal Sorumlu Tüketim Faktörü	,016	Desteklendi
		Etik Tüketim Faktörü	,018	Desteklendi
		Rasyonel Tüketim Faktörü	,073	Desteklenmedi

Bilinçli tüketim davranışının cinsiyet ve medeni duruma göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek için yapılan t testi sonuçlarına göre; bilinçli tüketim davranışının hem cinsiyet hem de medeni durum değişkenine göre istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla H_{2a} ve H_{2b} hipotezleri red edilmiştir.

Bilinçli tüketim davranışının yaşa göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek için yapılan One-way Anova analizi sonucuna göre; **Çevre Bilinçli Tüketim, Sorumlu Tüketim ve Rasyonel Tüketim Faktörleri** bakımından farklılık çıkmıştır. Çevre Bilinçli Tüketim ve Sosyal Sorumlu Tüketim Faktörleri bakımından 26-34 ve 35-43 yaş aralığındaki katılımcılar 17-25 yaş aralığındakine göre; Rasyonel Tüketim Faktörüne bakımından da 53 yaş ve üzerindeki katılımcılar 17-25 yaş aralığındaki katılımcılara göre daha fazla bilinçli tüketim yapmaktadır.

Bilinçli tüketim davranışı eğitim değişkenine göre; **Sade Tüketim ve Rasyonel Tüketim Faktörleri** bakımından farklılık göstermektedir. Sade Tüketim Faktörüne göre önlisans mezunları, ortaöğretim mezunlarına göre; Rasyonel Tüketim Faktörüne göre ise ortaöğretim mezunları, lise mezunlarına göre daha fazla bilinçli tüketim sergilemektedir.

Bilinçli tüketim davranışı gelir değişkenine göre; sadece **Çevre Bilinçli Tüketim Faktörü** bakımından farklılık göstermiş ve 4501 TL ve üzeri gelire sahip olanların 1600 TL'den az gelire sahip olanlara göre daha fazla bilinçli tüketim yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bilinçli tüketim davranışı meslek değişkenine göre; **Çevre Bilinçli Tüketim, Sosyal Sorumlu Tüketim ve Etik Tüketim Faktörleri** bakımından farklılık göstermiştir. Çevre Bilinçli Tüketim Faktörü bakımından ev hanımları, kamu sektörü çalışanları, özel sektör çalışanları, emekliler ve diğer meslek gruplarında yer alanlar öğrencilere göre; Sosyal Sorumlu Tüketim Faktörü bakımından ev hanımları ve kamu sektörü çalışanları öğrencilere göre daha fazla bilinçli tüketim yapmaktadır. Etik Tüketim Faktörü bakımından ise Tukey testi sonuç vermemiştir.

Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bireysel sosyal sorumluluğun bilinçli tüketim davranışı üzerindeki etkisini tespit etmek için çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmasının sebebi bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Bilinçli Tüketim Ölçeğine yönelik yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan alt boyutlar dikkate alınarak H_3 ana hipotezinin alt hipotezleri belirlenmiş ve bu hipotezler çoklu doğrusal regresyon analizine tabi tutulmuştur.

Tablo 6: Bireysel Sosyal Sorumluluğun Sade Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	β	t	Model (p)	F	R	R ²
Sabit	20,576	8,137	,000	4,323	,236	,056
Yardımlaşma Faktörü	,222	,077	,004			
Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü	,271	,083	,001			
İnisiyatif Alma Faktörü	-,113	,130	,387			
İyimserlik Faktörü	-,065	,224	,773			
Duyarlılık Faktörü	,458	,199	,022			

"H_{3a}: Bireysel sosyal sorumluluğun sade tüketim davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır" hipotezini test etmek için yapılan çoklu doğrusal regresyon analizine göre; "yardımlaşma", "toplum ve çevreye yönelik sorumluluk" ve "duyarlılık" faktörlerinin sade tüketim davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu (p değeri=0.00<0.05); "inisiyatif alma" ve "iyimserlik" faktörlerinin sade tüketim davranışı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7: Bireysel Sosyal Sorumluluğun Çevre Bilinçli Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	β	t	Model (p)	F	R	R ²
Sabit	5,458	1,813	,003	52,052	,645	,416
Yardımlaşma Faktörü	,079	,055	,153			
Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü	,347	,059	,000			
İnisiyatif Alma Faktörü	,610	,093	,000			
İyimserlik Faktörü	-,115	,160	,473			
Duyarlılık Faktörü	,958	,143	,000			

Tablo 7'deki değerler incelendiğinde bireysel sosyal sorumluluğun çevre bilinçli tüketim davranışı üzerindeki etkisini açıklama oranı % 41.6'dır. Bireysel sosyal sorumluluk alt boyutlarından "toplum ve çevreye yönelik sorumluluk", "inisiyatif alma" ve "duyarlılık" faktörleri çevre bilinçli tüketim davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilerken "yardımlaşma" ve "iyimserlik" faktörlerinin çevre bilinçli tüketim davranışını üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 8: Bireysel Sosyal Sorumluluğun Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	β	t	Model (p)	F	R	R ²
Sabit	6,985	1,677	,000	26,460	,515	,266
Yardımlaşma Faktörü	,271	,051	,000			
Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü	,067	,055	,219			
İnisiyatif Alma Faktörü	,378	,086	,000			
İyimserlik Faktörü	,127	,148	,394			
Duyarlılık Faktörü	,386	,132	,004			

Tablo 8’de bireysel sosyal sorumluluğun sosyal sorumlu tüketim davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik analiz sonuçları yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere p değerinin $0.00 < 0.05$ olması bireysel sosyal sorumluluğun sosyal sorumlu tüketim davranışını etkilediğini göstermektedir. Bireysel sosyal sorumluluğun sosyal sorumlu tüketim davranışı üzerindeki etkisini açıklama oranı % 26.6’dır. Bireysel sosyal sorumluluğu oluşturan alt boyutların beta ve p değerleri incelendiğinde “yardımlaşma” ($\beta = 0.271$, $p = 0.00$), “inisiyatif alma” ($\beta = 0.378$, $p = 0.000$) ve “duyarlılık” ($\beta = 0.386$, $p = 0.004$) faktörlerinin sosyal sorumlu tüketimi anlamlı ve pozitif yönde etkilediği; ancak “toplum ve çevreye yönelik sorumluluk” ve “iyimserlik” faktörlerinin sosyal sorumlu tüketim davranışı üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 9: Bireysel Sosyal Sorumluluğun Etik Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	β	t	Model (p)	F	R	R ²
Sabit	4,927	,991	,000	37,507	,582	,339
Yardımlaşma Faktörü	,239	,030	,000			
Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü	,010	,032	,767			
İnisiyatif Alma Faktörü	,110	,051	,031			
İyimserlik Faktörü	,244	,088	,006			
Duyarlılık Faktörü	,347	,078	,000			

Bireysel sosyal sorumluluğun etik tüketim davranışı üzerindeki etkisini belirlemek üzere yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucuna göre; "yardımlaşma", "inisiyatif alma", "iyimserlik" ve "duyarlılık" faktörlerinin etik tüketim davranışı üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunurken ($p = 0,000 < 0,05$), “toplum ve çevreye yönelik sorumluluk” faktörünün etik tüketim davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

Tablo 10: Bireysel Sosyal Sorumluluğun Rasyonel Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	β	t	Model (p)	F	R	R ²
Sabit	6,376	,755	,000	7,151	,298	,089
Yardımlaşma Faktörü	,051	,023	,026			
Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü	,081	,025	,001			
İnisiyatif Alma Faktörü	,172	,039	,000			
İyimserlik Faktörü	-,070	,067	,297			
Duyarlılık Faktörü	,070	,059	,237			

Tablo 10'da bireysel sosyal sorumluluk alt boyutlarının rasyonel tüketim davranışı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. Bireysel sosyal sorumluluğun rasyonel tüketim davranışı üzerindeki etkisini açıklama oranı % 8.9'dur. Bireysel sosyal sorumluluk alt boyutlarından "yardımlaşma", "toplum ve çevreye yönelik sorumluluk",

"inisiyatif alma" faktörlerinin rasyonel tüketim davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği ancak "iyimserlik" ve "duyarlılık" faktörlerinin rasyonel tüketim davranışı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanlar, doğdukları andan hayatlarının sonuna kadar sosyal bir varlık olarak farklı sorumluluklara ve görevlere sahiptirler. Bireyler toplumun bir parçası olarak rollerini ve satın alma kararlarını etkileyen bir çevrede yaşamaktadırlar. Bundan dolayı bireylerin tüketim davranışları, günlük yaşamın ve toplumun sosyal, ekonomik, çevresel bileşenleri üzerinde etkili olmaktadır (Davis, 2017:8). Bu bağlamda bu araştırma Sivas ilinde yaşayan bireylerin bireysel sosyal sorumluluklarının bilinçli tüketim davranışı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; bireysel sosyal sorumluluk alt boyutlarından "yardımlaşma boyutunun" sade tüketim, sosyal sorumlu tüketim, etik tüketim ve rasyonel tüketim davranışı üzerinde; "toplum ve çevreye yönelik sorumluluk boyutunun" sade tüketim, çevre bilinçli tüketim ve rasyonel tüketim davranışı üzerinde; "inisiyatif alma boyutunun" çevre bilinçli tüketim, sosyal sorumlu tüketim, etik tüketim ve rasyonel tüketim davranışı üzerinde; "iyimserlik boyutunun" etik tüketim davranışı üzerinde ve "duyarlılık boyutunun" sade tüketim, çevre bilinçli tüketim, sosyal sorumlu tüketim ve etik tüketim davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın bir diğer amacı, bireysel sosyal sorumluluğun demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesidir. Bireysel sosyal sorumluluk alt boyutlarından Duyarlılık Faktörüne göre kadınlar erkeklere göre daha fazla bireysel sosyal sorumluluk sahibidir. Bu bulgu Korkmaz vd.(2017:75) tarafından öğretmen adayları üzerine yapılan çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Korkmaz vd. (2017), kızların erkeklere oranla bireysel ve sosyal sorumluluk düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Medeni durum bakımından mevcut çalışmada yine Duyarlılık Faktörü bakımından evlilerin bekarlara göre daha fazla bireysel sosyal sorumluluk sahibi olduğu tespit edilmiştir. Asar (2017:146) tarafından yapılan çalışmada da evlilerin bekarlara göre inisiyatif alma puanlarının daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mevcut çalışmada yaş değişkenine göre; Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü bakımından 35-43 yaş aralığındakilerin 53-61 yaş aralığındakilere, Duyarlılık Faktörü bakımından da 26-34, 35-43, 44-52, 53-61 yaş aralığındakilerin 17-25 yaş aralığındakilere göre daha fazla bireysel sosyal sorumluluk sahibi olduğu tespit edilmiştir. Asar (2017:144) tarafından yapılan çalışmada da benzer bir sonuç elde edilmiş ve 30 yaş üzerindeki bireylerin duyarlılık puanları 20-25 yaş aralığındakilere göre daha yüksek bulunmuştur. Mevcut çalışmada eğitim değişkenine göre; Duyarlılık Faktörü bakımından ortaöğretim mezunları lisans mezunlarına göre daha fazla bireysel sosyal sorumluluk sahibidir. Gelir değişkenine göre de; Toplum ve Çevreye Yönelik

Sorumluluk ve Duyarlılık Faktörü bakımından farklılık bulunmuş ve daha yüksek gelire sahip olanların daha düşük gelire sahip olanlara göre daha fazla bireysel sosyal sorumlu oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucu Kinnear vd.(1974) tarafından yapılan çalışma desteklemiş ve çevresel sorumluluk davranışında gelirin önemli bir faktör olduğu ortaya konulmuştur. Meslek değişkenine göre mevcut çalışmada; Toplum ve Çevreye Yönelik Sorumluluk Faktörü bakımından kamu sektörü çalışanlarının öğrenciler ve emeklilere; İnisiyatif Alma Faktörü bakımından diğer meslek gruplarında yer alanların öğrenciler ve özel sektör çalışanlarına; Duyarlılık Faktörü bakımından da kamu sektörü çalışanları, özel sektör çalışanları, ev hanımları, esnaflar, emekliler ve diğer meslek gruplarında yer alanların öğrencilere göre daha fazla bireysel sosyal sorumluluk sahibi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak bu çalışmada bilinçli tüketim davranışının demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığı da test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; bilinçli tüketim davranışının hem cinsiyet hem de medeni durum değişkenine göre istatistiki açıdan anlamlı bir sonuç vermediği tespit edilmiştir. Yaş değişkenine göre; Çevre Bilinçli Tüketim, Sosyal Sorumlu Tüketim ve Rasyonel Tüketim Faktörleri bakımından daha büyük yaştakiler daha fazla bilinçli tüketim davranışı sergilemektedirler. Bu sonucun tersine Webster (1975) tarafından yapılan çalışmada sosyal sorumlu tüketim ve yaş arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Fakat Pedrini ve Ferri (2014), mevcut çalışmadaki sonucu destekleyecek şekilde sosyal sorumlu tüketim ve yaş arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulmuştur. Eğitim değişkenine göre mevcut çalışmada; Rasyonel Tüketim Faktörü bakımından ortaöğretim mezunlarının lise mezunlarına, Sade Tüketim Faktörü bakımından da önlisans mezunlarının ortaöğretim mezunlarına göre daha fazla bilinçli tüketim sergilediği tespit edilmiştir. Bu bulgu ile benzer bir sonuçta Craig-Lees ve Hill (2002: 193) tarafından yapılan çalışmada ortaya çıkmış ve gönüllü sade yaşamı tercih eden bireylerin genellikle eğitim düzeyi yüksek kişiler olduğu ifade edilmiştir. Mevcut çalışmada gelir değişkenine göre; Çevre Bilinçli Tüketim Faktörü bakımından daha yüksek gelire sahip olanlar düşük gelire sahip olanlara göre daha fazla bilinçli tüketim yapmaktadırlar. Meslek değişkenine göre ise; Çevre Bilinçli Tüketim Faktörü bakımından ev hanımları, kamu sektörü çalışanları, özel sektör çalışanları, emekliler ve diğer meslek gruplarında yer alanların öğrencilere; Sosyal Sorumlu Tüketim Faktörü bakımından ise ev hanımları ve kamu sektörü çalışanlarının öğrencilere göre daha fazla bilinçli tüketim yaptığı tespit edilmiştir.

Yapılan araştırma kapsamında bireylerin sosyal sorumluluklarının bilinçli tüketim davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda bireylerin sosyal sorumluluk bilincini ve bilinçli tüketim davranışını daha fazla artırmak için şu önerilerde bulunulabilir:

- Tüketicilerin sosyal açıdan bilinçli hale getirilmesinde şirketlerin aktif bir rolü olmalıdır. Daha sürdürülebilir tüketim modelleri için, tüketiciler yeni fikirlere ve bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar. Ürünlerin üreticileri ve perakendecileri, tüketiciye bilinçli tüketim olanakları hakkında bilgi ve yönlendirme sağlama konusunda sorumluluk sahibi olmalıdırlar.
- Bireylerin tutumları ve sosyo-ekonomik değişkenleri göz önünde bulundurularak toplumsal bilinçli bir profil oluşturulmalı ve tüketicilerin davranışlarına vurgu yapılmalıdır.
- Her şeyden önce insanlar sağlığını koruyarak, zamanını iyi değerlendirerek, ahlaki değerlerine sahip çıkıp, bu değerleri geliştirerek kendilerine karşı sorumluluklarını yerine getirmelidirler.

Bu araştırma Sivas il merkezinde yaşayan bireylerin sosyal sorumluluklarının bilinçli tüketim davranışına etkisini ölçmek amacıyla yapılmıştır. Zaman ve maliyet kısıtından dolayı araştırma sadece Sivas il merkezi ile sınırlı tutulmuştur. Araştırmanın küçük bir örnekleme kapsamı ve kolayda örnekleme yönteminin kullanılmasından dolayı ülke genelini yansıtmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle araştırmanın daha büyük bir örneklem temelinde tekrarlanarak sonuçlarının karşılaştırılması anlamlı olacaktır. Buna rağmen bu konu ile ilgili bir çalışma yapılmamış olması konunun orijinalliği ve sağlayacağı katkı açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri-SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.

Anderson, T. & Cunningham, W. H. (1972). The socially conscious consumer. *Journal of Marketing*, 36, 23-31.

Aracıoğlu B. & Tatlıdil, R. (2009). Tüketicilerin satın alma davranışında çevre bilincinin etkileri. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9(2), 435-461.

Asar, İ. (2017). Lisansüstü öğrencilerinin kişilik yapılarıyla bireysel sosyal sorumluluk bilinçleri arasındaki ilişkiler (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.

Ay, C. & Zümrüt E. (2005). Çevre bilinçli tüketiciler. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 10, 238-263.

Babekoğlu, Y.(2000). Tüketicilerin demografik özellikleri ve bireysel tutumlarının sorumlu tüketim davranışları üzerindeki etkisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Bayraktar, G., Tozoğlu, E., Gülbahçe, Ö., Öztürk, M.E. & Gülbahçe, A. (2016). Üniversite öğrencilerinin bireysel sosyal sorumluluk düzeylerinin spor ve farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi*, 77-88.

Buğday, E.B. (2015). Bilinçli tüketici ölçeği geliştirme çalışması. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Castano, L.E.V., Ortiz, J.P., Ocampo, S.D. & Leon, W.F.D. (2016). Socially responsible consumption: An application in Colombia. *Business Ethics*, 25(4), 460-481.

Craig-Lees, M. & Hill, C. (2002). Understanding voluntary simplifiers. *Psychology & Marketing*, 19(2), 187-210.

Cutforth, N.J. (1997). What's worth doing: reflections on an after-school program in a denver elementary school. *Quest*, 49, 130-139.

Davis, K. (1975). Five propositions for social responsibility. *Business Horizons*, 18(3), 19-24.

Davis, S.L., Rives L.M., & Maya S.R.D. (2017). Introducing personal social responsibility as a key element to upgrade CSR. *Spanish Journal of Marketing-ESIC*, 21(2), 146-163.

Devinney, T.M., Auger, P., Eckhardt, G. & Birtchnell, T. (2006). The other CSR: Consumer social responsibility. *Leeds University Business School Research Papers Series Research Paper*, 15(4), 1-12.

Dias, L. P. (2012). Beginnings human relations (V.1.0). (<http://2012books.lardbucket.org>).

Ecer, F. (2006). Tüketici etiğinin oluşumuna etki eden etmenler ve bir uygulama. *Mevzuat Dergisi*, 8 (103), 1-5.

Elkington, J. & Hailes, J. (1989). The green consumer's shopping guide. London: Victor Gollancz.

Eraslan, L. (2011). Bireysel sosyal sorumluluk ölçeğinin (BSS) geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Aile ve Toplum*, 12(7), 81-91.

Filiz, B. & Demirhan, G. (2015). Bireysel ve sosyal sorumluluk ölçeği'nin (BSS-Ö) Türk diline uyarlanma çalışması. *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe Journal of Sport Sciences*, 26 (2), 51-64.

Gonzalez, C., Korchia, M. & Caroline Urban, L. (2009). How do socially responsible consumers consider consumption? An approach with the free associations method. *Recherche et Applications en Marketing*, 24(3), 25-41.

Kımlıoğlu, H. (2008). Sürdürülebilir tüketim ve tüketimde sadeleşmenin bir yaşam biçimi olarak benimsenmesi: Kentli çalışan kesim üzerine bir araştırma. *13. Ulusal Pazarlama Kongresi (30 Ekim-1 Kasım 2008) Bildirileri* içinde (ss.147-162). Adana: Çukurova Üniversitesi.

Korkmaz, İ., Yılmaz, E. & Kaya Uyanık, G. (2017). Üniversite öğrencilerinin bazı değişkenlere göre bireysel ve sosyal sorumluluk düzeyleri üzerine bir çalışma. Cerrahoğlu, N., Riedler, M., Demirel, K. ve Eryaman, M. Y.(Ed.). *9. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Birliği Kongresi Eğitim Araştırmaları Birliği (11-14 Mayıs 2017) Bildirileri* içinde (ss.75-85). Ordu.

Lau, T.C. (2010). Towards socially responsible consumption: An evaluation of religiosity and money ethics. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 1(1), 32-35.

Lee, O. & Martinek, T. (2009). Navigating two cultures: an investigation of cultures of a responsibility-based physical activity program and school. *Research Quarterly for Exercise & Sport*, 80(2), 230-240.

Leigh, J. H., Murphy, P. E. & Enis, B. N. (1988). A new approach to measuring socially responsible consumption tendencies. *Journal of Macromarketing*, 8(1), 5-21.

Market Analysis Report. <http://www5.agr.gc.ca>. (Erişim Tarihi: 28.04.2018).

Meydan, B.(2017). Etik tüketicinin kozmetik ürünü satın alma kararı: Promethee tekniği ile bir uygulama. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 233-259.

Mohr, L.A., Webb, D.J. & Harris, K.E. (2001). Do consumers expect companies to be socially responsible? The impact of corporate social responsibility on buying behavior. *Journal of Consumer Affairs*, 35(1), 45-72.

Özgül, E. (2011). Tüketicilerin sosyo-demografik özelliklerinin hedonik tüketim ve gönüllü sade yaşam tarzları açısından değerlendirilmesi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 1(1), 25-38.

Pedrini, M. F. & Laura M. (2014). Socio-demographical antecedents of responsible consumerism propensity. *International Journal of Consumer Studies*, 38(2), 127-138.

Roberts, J. A. (1995). Profiling levels of socially responsible consumer behaviour: a cluster analytic approach and its implications for. *Marketing Journal of Marketing Theory and Practice*, 3(4), 97-114.

Roux C. & Jacques N. (2009). Conscious consumption and its components: an exploratory study. McGill, A. N. & Shavitt, S. (Ed.), *Association for Consumer Research* içinde (ss. 903-904).

Singh, N. (2009). Exploring socially responsible behaviour of Indian consumers: An empirical investigation. *Social Responsibility Journal*, 5 (9), 200-211.

Stone, G., Barnes, J. H. & Montgomery, C. (1995). Ecoscale: A scale for the measurement of environmentally responsible consumers. *Psychology and Marketing*, 12(7), 595-612

Türkiye İstatistik Kurumu. *Nüfus istatistikleri*. <http://www.tuik.gov.tr>. (Erişim Tarihi:02.05.2018).

United Nations Environment Programme. *Sustainable consumption and production policies*. <https://www.unenvironment.org>. (Erişim Tarihi: 04.12.2018).

Webster, F. E. (1975). Determining the characteristics of the socially conscious consumer. *Journal of Consumer Research*, 2(3), 188-196.

Yayın Geliş Tarihi: 29.03.2017
Yayına Kabul Tarihi: 26.11.2018
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.302154>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 173-196
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

EVDEN ÇALIŞMA: ÖZGÜRLÜK MÜ ESARET Mİ? ¹

Başak KICIR*

Öz

Çalışma günümüzde büyük değişimden geçmekte, yeni esnek çalışma biçimleri ortaya çıkmaktadır. Bilgisayar ve internet teknolojilerindeki gelişmeler işin işyeri dışına taşınmasına olanak vermektedir. Evden çalışma son 20 yıl içerisinde yaygınlık kazanmıştır. Bu çalışmanın amacı evden çalışma kararında etkili olan faktörleri, evden çalışmanın avantaj ve dezavantajlarını belirlemektir. Evden çalışmanın bireyin sosyal yaşamına etkisi de ele alınmıştır.

Konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırma kapsamında evden çalışan 12 yazın çevirmeniyle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır.

Araştırma sonucunda evden çalışan kişilerin zaman ve mekân esnekliğine sahip olduğu ve gerektiğinde bu esneklikten faydalandıkları tespit edilmiştir. Evden çalışan çevirmenler iş özerkliğine de sahiptir. Çevirmenlerden bir kısmı evden çalışmanın sosyal yaşama olumlu etkisi olduğunu dile getirirken diğer kısmı evden çalışmanın yalnızlaştırıcı etkileri olduğunu ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evden Çalışma, Çevirmen, Esneklik, Sosyal Yaşam.

WORK FROM HOME: IS IT FREEDOM OR CAPTIVITY? ²

Abstract

As a result of major changes in work organization new flexible working types emerge. Advancements in computer and internet technology enable the work to be carried out of the workplace. Work from home (teleworking) is one of the working types, which has

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kicir, B. (2019). Evden çalışma: Özgürlük mü esaret mi? *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 173-196.

¹ Bu makale Başak KICIR'ın "Evden Çalışmanın İş-Yaşam Dengesine Etkisi: Çevirmenler Üzerinde Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden (Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015) yararlanılarak hazırlanmıştır.

* Dr., Kocaeli Üniversitesi Mediko Sosyal Merkezi, Psikolog, ORCID: 0000-0002-5960-0022, basak.kicir@kocaeli.edu.tr

² This article is based on Başak KICIR's doctoral dissertation titled "Effect of Work From Home on Work-Life Balance: A Study on Translators" (Kocaeli University, The Institute of Social Sciences, 2015).

become widespread in the last 20 years. The purpose of this study was to investigate how individuals decide to work from home and investigate the advantages and disadvantages of work from home. Effects of work from home on social life were also searched.

The qualitative research method was used to obtain detailed information about the subject. Research data was collected from 12 translators, who were homeworkers, via face-to-face interview.

Results showed that people working from home have time and place flexibility and they benefit from this flexibility when necessary. Translators have job autonomy too. Results about social life were mixed, some translators express positive social effects of working from home, but others emphasized isolation due to working from home.

Keywords: *Work from Home, Translator, Flexibility, Social Life.*

GİRİŞ

Günümüz toplumunu tanımlayan temel unsur çalışmadır, tüm toplumsal yapı ve ilişkiler çalışma ekseninde şekillenmektedir. Sanayi Devriminin bu durum üzerindeki etkisi büyüktür. Sanayi Devrimi büyük teknolojik gelişmeleri beraberinde getirmiş, üretimi tek bir merkezde, fabrikada toplamıştır. Fabrika sistemi üretimin ev dışına çıkmasını, işin ev dışında bir yere yani “işyerine” taşınmasını sağlamıştır. Vardiya sistemi ise çalışma saatlerinin tüm güne yayılmasına neden olmuştur. Böylece ücretli emek gelir elde etmenin temel biçimi haline gelmiş, içinde yaşadığımız toplum çalışmaya dayalı bir hal almıştır. Toplumsal ilişkileri belirleyen, toplumu değiştiren çalışmanın kendisi de zaman içerisinde çeşitli değişim ve dönüşümlerden geçmiştir.

1970’li yıllara kadar yaygın olarak Fordist üretim modelinin ortaya çıkardığı kitlesel ve standartlaşmış ürün yaratmaya yönelik kitlesel üretim modeli geçerli olmuştur. Fakat 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik krizler yeni bir üretim yapılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Fordist üretim modelinin en büyük sıkıntısı ve en çok eleştiri alan yönü katılık olarak görülüyordu. Üretimdeki katılıkları gidermeye, tıkanıklık ve krizleri açmaya yönelik neoliberal politikalar bu dönemde uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikaların amacı dünya pazarında rekabet edebilmek için üretim maliyetlerini düşürmektir. Üretim maliyetlerini düşürmek için öncelikli olarak işgücü maliyetlerinin düşürülmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda tam zamanlı çalışan sayısı düşürülmüş, güvenceli, standart istihdam biçimleri yerini güvencesiz esnek istihdam biçimlerine bırakmıştır. Esneklik daha çok işgücünün esnekleştirilmesi ve güvencesizleştirilmesi biçiminde uygulanmıştır. Bu dönemde üretimin bir kısmı fason üretime kaydırılmıştır. Fason üretimin yaygınlaşmasıyla birlikte sözleşmeli işçi çalıştırma, aile emeğini kullanma, eve iş verme gibi yöntemlerin kullanımı gündeme gelmiştir. “Ev eksenli çalışma”, “evde çalışma” bu süreçte yeniden gündeme gelmiş, çoğunlukla vasıfsız işgücü, aile ekonomisine katkı sağlama vb. amaçlarla, düşük ücretlerle ve güvencesiz bir şekilde evde çalışma yoluna başvurmaya başlamıştır.

90'lı yıllara bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler damgasını vurmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler toplumsal yapıda ve üretim sistemlerinde değişimleri beraberinde getirmiştir. Teknolojinin ulaştığı son aşama işin işyeri dâhilinde ve belirli zamanlar içerisinde yapılma zorunluluğunu ortadan kaldırmış, evden bilgisayar ve diğer iletişim araçları aracılığıyla çalışmayı olanaklı hale getirmiştir. Bu dönemde “evden çalışma” yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Evden çalışma özellikle vasıflı işgücünün, iletişim teknolojilerini kullanarak evlerde gerçekleştirdiği çalışma biçimini ifade etmektedir. Bu çalışma biçiminde, işin tamamı ya da bir bölümünün işyeri ortamına bağlı kalmaksızın ev ortamında yürütülür (akt. Kavi ve Koçak, 2010: 76).

İşverenler, esnek çalışmaya olanak sağladığı, masrafları düşürmeye yardımcı olduğu, daha kaliteli hizmet almayı mümkün kıldığı için evden çalışma biçimlerini sıklıkla tercih etmektedir. Çalışanlar da zamanlarını istedikleri gibi kullanabilecekleri, ailelerine ve özel yaşamlarına istedikleri kadar vakit ayırabilecekleri, daha özgür olabilecekleri düşüncesiyle evden çalışmaya yönelmektedir. Ne var ki çalışanların bu beklentilerinin ne kadar gerçekleştiği bilinmemektedir. Evden çalışma kişiye gerçekten özgürlük mü sağlıyor yoksa onu eve esir eden bir rol mü üstleniyor sorusu cevap beklemektedir. Makalede bu soruya cevap aranmaktadır.

Evden çalışmayı konu alan bu makalenin ilk bölümünde esnek üretim, güvencesiz ve standart dışı istihdam edilme biçimleri ele alınmakta ve evden çalışma kavramı ayrıntılarıyla tanımlanmaktadır. Araştırma yöntemine yer verilen ikinci bölümü bulgular, sonuç ve tartışma bölümleri izlemektedir.

ESNEK ÜRETİM; GÜVENCESİZ VE STANDART DIŞI İSTİHDAM EDİLME BİÇİMLERİ

Fordist üretim modeli yukarıda da belirtildiği gibi standartlaştırılmış, kitlesel üretim sistemine dayanmaktaydı. 70'li yılların ardından kapitalizmin artan krizleri ve küreselleşme esnekleşme ihtiyacını ve küresel üretim sisteminde değişiklikleri beraberinde getirmiştir. İstihdam maliyetini düşürmek ve kâr oranını artırmak için işletmeler enformelleşme olarak adlandırılan esnek ve kuralsız istihdam biçimlerine ağırlık vermiştir (Erdut, 2005: 18). Yine aynı dönemde teknolojik değişimler ve yeni üretim süreçleri, şirketlerin hizmetleri ve üretim bölümlerini dışarıya taşımasına olanak sağlamıştır (Ebisui, 2012: 1). Ekonomik ve teknolojik değişimler çalışma yaşamında, özellikle işgücü piyasasında belirgin değişimlere yol açmış, standart dışı çalışma düzenlemeleri ve uygulamalarının çeşitliliğini artırmıştır (Ebisui, 2012: 1).

İş örgütlenmesindeki yapısal değişimler bir yandan çalışmada büyük bir seçenek, özgürlük ve fırsat yaratmış, hem işçiler hem de işverenler standart dışı çalışma, esneklik düzenlemelerinden faydalanmıştır. Diğer yandan büyük esneklik sağlayan standart dışı çalışma düzenlemelerinin artan kullanımı, bu düzenlemelere

mecburi olarak dâhil olan çok fazla sayıda çalışan için belirsizliğe ve güvencesizliğe yol açmıştır. 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin, güvencesiz grupların (sözleşmeli, geçici işçilerin, göçmenlerin, kadınların, gençlerin ve yoksulların) iş ve yaşam beklentilerini olumsuz etkilemiştir (Ebisui, 2012: 1).

“Standart çalışma”; tam zamanlı, kalıcı (daimi süreli, belirsiz süreli), doğrudan istihdam modelini ifade etmektedir. İşgücü piyasasında esnekliğin artması atipik çalışma biçimlerini gündeme getirmiştir. "Standart-dışı çalışma", "düzensiz çalışma" ve "güvencesiz çalışma" olarak da adlandırılan atipik çalışma, tam zamanlı, düzenli, belirsiz süreli, uzun bir süre boyunca tek işveren altındaki düzenli istihdam dışındaki çalışmaları ifade etmektedir (Karadeniz, 2011: 85). Atipik çalışma standart çalışma biçimlerinin tüm unsurlarını esnetmekte ve standart dışı hale getirmektedir (Karadeniz, 2011: 84).

Standart dışı çalışma; kayıtlı istihdam (yarı zamanlı çalışma, geçici işçi çalıştırma, sabit süreli çalışma vb.) ilişkileriyle ilişkili ve bu ilişkilerin dışındaki (enformel çalışma, alt işveren çalışması, ekonomik olarak bağımlı kendi adına çalışma vb.) ilişkileri içerisinde barındırmaktadır (Ebisui, 2012: 2). “Standart-dışı” kavramı, tam zamanlı, kalıcı ve doğrudan istihdama dayalı düzenli ya da standart çalışma modelinin dışındaki çalışma biçimlerini tanımlamakta kullanılmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), standart dışı istihdam edilme biçimlerini şu şekilde gruplandırmakta ve tanımlamaktadır (Savul, 2008: 21):

a. **Taşeronluk (Dış Kaynak Kullanımı-Outsourcing):** Mal ve hizmetleri firma içinde üretmek yerine dış tedarikçilerden temin etmektir.

b. **Geçici İstihdam (Temporary Employment):** İş sözleşmesinin belirli bir zaman dilimi için yapılması ve işe devam etme garantisini sağlar nitelikte olmamasıdır.

c. **Evde Çalışma (Work at Home):** Kişinin işi kendi evinde veya işverenin işyeri olmayan başka bir yerde iradesi dâhilinde sürdürmesidir. Bu çalışma biçiminde alınacak ücret, üretilen mal ve hizmetin ne yapılacağı işveren tarafınca belirlenir. Kullanılan donanım, malzeme ve girdiyi kimin sağladığı önemli değildir.

d. **Gündelik/Rastlantısal Çalışma (Casual Work):** Belirli zamanlarda ara sıra çalışan işçidir. Bu tür işçiler belirli saatlerde, günlerde ve haftalarda istihdam edilirler. Normal işçilerin sahip oldukları istihdam koşullarına sahip olmamakla birlikte normal işçilere tanınan yasal haklardan da mahrumdurlar (Örneğin gündelik/rastlantısal çalışanların genelde hastalık ve tatil izni yoktur).

e. **Enformel İstihdam (Informal Employment):** Kazanç getiren (remunerative work) tüm işlerin (örneğin hem ücretli istihdam hem de kendi hesabına çalışma) dâhil olabileceği, kayıt dışı, bu kayıt dışılığın var olan yasal veya düzenleyici çerçevelerce korumasının sağlanmasının yanı sıra, karşılığında ücret

alınmayan işlerin de yapılmasıdır. Enformel işçiler (informal workers), güvenceli istihdam sözleşmelerinden (secure employment contracts), işçi yardımlarından (worker's benefit), sosyal korumadan (social protection) yoksundurlar ve işçilerin temsil (workers' presentation) haklarına sahip değildirler.

Görüldüğü üzere çok sayıda standart dışı istihdam edilme biçimi bulunmaktadır. Bundan sonraki bölümde, standart dışı istihdam biçimlerinden olan ve makalenin konusunu oluşturan “evden çalışma” kavramı incelenmektedir.

Ne var ki “evden çalışma” kavramının, “evde çalışma” ile karıştırılmaması gerekir. Evde çalışma (work at home), ev eksenli çalışma olarak da bilinmektedir. Erdut'a (2005: 35) göre evde çalışma, bir sözleşmeye veya belirli bir işveren ya da taşeron için siparişe dayalı olarak evde veya işverenin değil, işçinin tercih ettiği yerde yapılan çalışmayı kapsamaktadır. Evde çalışma, bağımsız çalışma ile ücretli çalışmanın kesiştiği bir alan oluşturmaktadır (Erdut, 2005: 35). Koyuncu (2008: 6) ise evde çalışmayı, "pazara yönelik olarak üretilen mal ve hizmetlerin kişilerin evlerinde üretilmesi" olarak tanımlamıştır.

Evde çalışma veya ev eksenli üretim büyük oranda enformel ekonomik faaliyetler kapsamında yürütülmektedir. Üretim maliyetlerini düşürmek için fason üretim yaygınlaşmakta, sözleşmeli işçi çalıştırma, aile emeğini kullanma ya da eve iş verme gibi yöntemler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu şekilde evde çalışanlar “ev eksenli çalışanlar” olarak adlandırılmakta ve büyük çoğunluğu düşük ücretli, düzensiz çalışan geleneksel işçilerden oluşmakta ve uluslararası üretim zincirinin en altında yer almaktadırlar (Koyuncu, 2008: 2). Ev eksenli çalışanların çoğunluğunu eğitim seviyesi düşük, vasıfsız çalışanlar oluşturmaktadır. Evde çalışmaya yönelmenin temelinde yoksullukla baş etme amacı yer alsa da, bu çalışma biçimi güvencesiz, düşük gelirli, sosyal açıdan güvensiz ve eğreti bir nitelik taşıdığı için yoksulluğu derinleştirmektedir.

Evden Çalışma

Evden çalışma için “tele çalışma”, “uzaktan çalışma” gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Özellikle 90'lı yıllardan itibaren bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim işyeri dışında bir yerde, evde çalışmayı formel sektör içerisinde de yaygın hale getirmiştir. Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi artan teknolojik gelişmeler ve yeni iş tipleri sonucunda, iş yapıldığı mekâna daha az bağımlı hale gelmiş ve işin geleneksel olarak boş zaman için ayrılan yer ve zamanlarda yapılması giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Naswall vd., 2008: 4). Koyuncu'ya (2008: 2) göre günümüzde artık evde çalışma geleneksel kol gücüne dayalı üretimin yanında iletişim teknolojilerinin kullanımıyla özellikle hizmet sektöründe evlerde gerçekleştirilen, “evden çalışma” olarak da ifade edilen çalışma biçimini de kapsar hale gelmiştir.

Evden çalışma, daha çok bilgi teknolojilerinin kullanılması yoluyla, işin tamamının ya da bir bölümünün işyeri ortamına bağlı kalmaksızın ev ortamında yürütülmesi anlamına gelmektedir (akt. Kavi ve Koçak, 2010: 76). Malzeme almak

veya toplantılar için nadiren işyerine giden ve çalışma günlerinin çoğunu evde geçirenler “tam zamanlı evden çalışanlar” ve haftada birkaç gün evde çalışanlar ise, “yarı zamanlı evden çalışanlar” olarak sınıflandırılabilir (Kavi ve Koçak, 2010: 77).

Enformel sektör kapsamında evde çalışan kişiler daha önce de belirtildiği gibi çoğunlukla vasıfsız işgücüne dâhildir. Evden bilgisayar ve akıllı telefonlar gibi çeşitli iletişim araçları aracılığıyla çalışanlar ise daha çok eğitim seviyesi yüksek, vasıflı, profesyonel meslek sahibi kişilerden oluşmaktadır. Tasarımcılar, grafikerler, reklamcılar, yazar ve editörler, çizerler, web tasarımcıları, bilgisayar programcıları, terapistler, proje yöneticileri, desinatörler, e-pazarlama ile uğraşanlar, bazı mimarlar ve makalenin örneklemini oluşturan yazın çevirmenleri bu tür işleri yapan meslek sahipleri arasında sayılmaktadır.

Evden çalışma gün geçtikçe yaygınlaşmakta ve evden çalışan kişilerin sayısı sürekli artmaktadır. 2005 verilerine göre, İngiltere’de 2,5 milyon evden çalışan olduğu bunun da toplam çalışanların % 8’ine denk geldiği ifade edilmektedir; Avrupa Birliği ülkelerinde ise bu oran ortalama olarak % 10’lar civarındadır (akt. Kavi ve Koçak, 2010: 77). Evden çalışan meslek gruplarına dâhil edilebilecek mesleklerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Evden çalışmanın geleceğin çalışma şekli olacağı yönünde tahminler de yapılmaktadır.

Evden çalışma, zamanı esnek kullanma, aileye ve özel yaşama daha fazla vakit ayırma, yolda harcanan zamandan tasarruf etme gibi gerekçelerle tercih edilmektedir. Birçok çalışan işyerine gitmeden, bilgisayar ve diğer iletişim araçları yardımıyla çalışmakta, işlerini evde, işyerinden uzak bir mekânda sürdürebilmeyi avantajlı bulmaktadır. Ne var ki evden çalışmanın dezavantajları olduğunu da ifade edenler vardır. Öncelikle, evden çalışma iş ve iş-dışı arasındaki sınırları giderek bulanıklaştırmaktadır. Çalışanlar nerde ve ne zaman çalışacaklarına büyük oranda kendileri karar vermektedir fakat bu esneklik iş ve iş-dışı rolleri arasında bir dengesizliğe yol açmaktadır (Naswall vd., 2008: 5). Ayrıca evden çalışanlar, işe gitmedikleri için iş ortamının sunduğu sosyal ortam ve olanaklardan uzak kalmaktadırlar. Bu durum evden çalışanların yalnızlaşmasına ve sosyal becerilerinin zayıflamasına neden olabilir. Evden çalışmanın bir diğer dezavantajı ise ücretlerle ve sosyal haklarla ilgilidir. Evden çalışmada ücret, sosyal yardımlar, sosyal güvenlik açısından çalışanın aleyhine bazı düzenlemeler yapılabilmektedir (Kavi ve Koçak, 2010: 82).

YÖNTEM

Teknolojinin gelişmesi ve üretim biçimlerindeki esnekleşme çalışma mekânını da değiştirmiş, çalışmanın bir fabrika veya işyeri sınırları içerisinde gerçekleştirilen bir uğraş olma haline son vermiştir. Uzaktan çalışma veya evden çalışma denilen yeni çalışma biçimleri yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Fakat bu değişim alan yazında yeterince ilgi görmemiştir, evden çalışmanın etkilerini

inceleyen yeterince çalışma bulunmamaktadır. Bu araştırmanın amacı evden çalışmanın etkileri konusunda bilgi sahibi olmaktır. Bu çalışma şu sorulara odaklanmaktadır: Evden çalışan kişilerin evden çalışma kararında hangi faktörler etkili olmaktadır? Evden çalışmanın olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir, bireyin sosyal yaşamı bu durumdan ne yönde etkilenmektedir? Evden çalışma (kendi adına çalışma) bireye ne yönde esneklik (özerklik) sağlar, bu esnekliğin etkileri nelerdir?

Nitel Tasarım

Evden çalışma konusunu yazın çevirmenleri üzerinden inceleyen bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, araştırmacı, anlam, durum ve eylemleri katılımcının bakış açısından görmek istediğinde oldukça işe yarayan bir yöntemdir (Key, 2013: 44). Yorum ve bakış açısı nitel araştırmanın anahtar unsurudur, nitel araştırmada sadece olaylara ilişkin bir açıklama üretilmez, katılımcıların olay veya olguya bakış açısına odaklanılır (akt. Key, 2013: 45). Sosyal bilimlerde elde edilen verilerin evrensel gerçekler olarak genellenmesi pek olası değildir, nitel araştırma yönteminden yararlanan bu araştırmanın da evrensel gerçekleri ortaya çıkarma gibi bir amacı yoktur, konuyla ilgili bilgiyi keşfetmek ve yorumlamak araştırmanın öncelikli amacını oluşturmaktadır.

Evden çalışma konusunda Türkiye’de yapılmış yeterince çalışma bulunmamaktadır. Nitel tasarım, alanda yeterli araştırma bulunmadığı durumlarda daha kapsamlı veri elde etmek açısından elverişli bir yöntemdir.

Nitel araştırmada araştırmacı gözlem yaparak, dokümanları inceleyerek veya katılımcılarla görüşmeler yaparak veri toplar. Bu araştırmada veri toplama aracı olarak görüşme tercih edilmiştir. Görüşmeler aracılığıyla bireylerin iş-yaşam dengesine yönelik algı ve tutumlarını anlamak mümkün olmaktadır.

Katılımcılar

Yazın çevirisi, ilim ve edebiyat eserleri çevirisini ifade eder (Mesleki Yeterlilik Kurumu, 2012: 4). Araştırmanın katılımcıları evden çalışan, temel geçim faaliyeti çeviri olan yazın çevirmenleridir. 7 erkek 5 kadın katılımcıyla görüşme yapılmıştır. Katılımcıların yarısı evli diğer yarısı ise bekârdır, 3 kişi yalnız yaşamaktadır. 5 kişi çocuk sahibidir. Katılımcıların yaş ortalaması 45,5’tir, yaş aralığı 33-59 arasında değişmektedir. Katılımcıların çevirmenlik yaptığı süre ortalama 16,5 yıldır, çevirmenlik yapılan süre en az 10 yıl, en çok 25 yıldır. Katılımcılar hakkında ayrıntılı bilgi Tabloda sunulmuştur, katılımcıların mahremiyetini koruyabilmek için isim yerine sayı kullanılmıştır.

Tablo 1: Katılımcılar

Çevirmen	Yaş/Cinsiyet	Medeni Durum	Çocuk Sayısı	Kimlerle Yaşıyor	Kaç Yıldır Çevirmen
Ç 1	45/K	Bekâr	--	Yalnız	13 yıl
Ç 2	35/E	Evli	1	Yakınlarıyla birlikte	16 yıl
Ç 3	44/E	Bekâr	--	Yalnız	14 yıl
Ç 4	33/K	Bekâr	2	Yakınlarıyla birlikte	13 yıl
Ç 5	59/E	Evli	--	Yakınlarıyla birlikte	19 yıl
Ç 6	57/K	Bekâr	--	Yalnız	15 yıl
Ç 7	45/E	Evli	2	Yakınlarıyla birlikte	10 yıl
Ç 8	46/E	Bekâr	--	Yakınlarıyla birlikte	25 yıl
Ç 9	40/E	Bekâr	--	Yakınlarıyla birlikte	18 yıl
Ç 10	48/E	Evli	1	Yakınlarıyla birlikte	16 yıl
Ç 11	45/K	Evli	--	Yakınlarıyla birlikte	25 yıl
Ç 12	49/K	Evli	1	Yakınlarıyla birlikte	14 yıl

Veri Toplama Yöntemleri

Bu çalışmada veri toplamada yapılandırılmış görüşmelerden ve sosyo-demografik veri formundan faydalanılmıştır.

Görüşme nitel araştırmada yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Nitel araştırmalarda kullanılan görüşmelerin en güçlü özelliği göremedikleriniz hakkında bilgi edinme ve gördükleriniz hakkında ise alternatif açıklama fırsatı vermeleridir (Ersoy ve Yalçınoğlu, 2013: 143).

Araştırmada veriler yapılandırılmış görüşme aracılığıyla toplanmıştır. Yapılandırılmış görüşmede soruları araştırmacı oluşturur, görüşmeler başlamadan önce belirlenir ve görüşme boyunca değişmeden kalırlar (Ersoy ve Yalçınoğlu, 2013: 141). Görüşmede daha fazla bilgi elde etmek amacıyla açık-uçlu sorular sorulmuştur.

Görüşmeler katılımcının belirlediği tarih ve mekânda yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye başlamadan önce görüşme soruları, verilerin nasıl kullanılacağı ve görüşme süresi ile ilgili açıklama yapılmış, katılımcıdan sözlü olarak aydınlatılmış onam alınmıştır. Tüm katılımcılar ses kaydı alınmasını kabul etmiş, görüşmeler dijital olarak kaydedilmiş ve ardından ses dökümü yapılmıştır. Görüşmeler en az 1 en fazla 1,5 saat sürmüştür.

Katılımcılardan görüşme öncesinde doğum tarihi, cinsiyet, eğitim seviyesi, medeni durum ve ebeveynlik durumu, kimlerle yaşadıkları, meslekte geçirilen süre ve gelir memnuniyeti ile ilgili soruları içeren kısa bir *sosyo-demografik veri formu* doldurmaları istenmiştir.

Veri Analizi

Bu çalışmada verilerin analizi açısından, betimsel analiz kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e (2003) göre bu analiz türünde temel amaç elde edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır. Bu analiz türünde araştırmacı görüştüğü ya da gözlemiş olduğu bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtabilmek amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verebilmektedir (Özdemir, 2010: 336).

Veri analizi, yaşadığınız deneyimi ve ondan ne öğrendiğinizi anlayabilmeniz için gördüğünüzü, duyduğunuzu ve okuduğunuzu düzenlemeyi içerir (Ersoy ve Yalçınoğlu, 2013: 256). Bunun için öncelikli olarak ses kayıtları ve ses dökümleri birkaç kez gözden geçirilmiştir. Ses dökümleri okunurken olası temalar, ilgili cümlelerin yanına not edilmiştir. Veriler satır satır okunurken yanlarına olası kodlar not alınmış, kodlamada kullanılacak sözcükler oluşturulmaya başlanmış ve kodlar yavaş yavaş verinin içinden çıkarılmaya başlanmıştır (Ersoy ve Yalçınoğlu, 2013: 269). Kodlama işlemi genel hatlarıyla tamamlandıktan sonra, kodlar alt kategorilere ayrılmış, böylece benzerlikleri ve farklılıkları görmek daha kolay hale gelmiştir. Ardından alt kategoriler temalara ayrılmıştır. Tüm katılımcıların duygu ve düşüncelerinin temalarda yansıtıldığının düşünüldüğü noktada temalar sonlandırılmıştır.

Verileri kodlama ve analiz etme tüm analiz sürecinin bitmesi anlamına gelmemektedir (Ersoy ve Yalçınoğlu, 2013: 271). Bu kodlar üzerinden çeşitli örüntüler tespit edilmiş, karşılaştırmalar yapılmış ve konuyla ilgili açıklamalara ulaşılmıştır.

Çalışma bulgularının güvenilirliğini sağlamak için çeşitli önlemler alınmıştır. Görüşmelerin dökümü yapıldıktan sonra ses kayıtları dökümle dikkatli bir şekilde karşılaştırılmıştır. Veri analizi sürecinde, gerektiğinde yeni bilgilere ulaşmak için katılımcılarla iletişime geçilmiştir. Katılımcıların araştırmacıyla paylaştıklarını iyi bir şekilde aktarabilmek için zengin ve ayrıntılı tanımlamalar kullanılmıştır (akt. Simard, 2011: 44).

Sınırlılıklar

Bu çalışma evden çalışan yazın çevirmenlerinin deneyimleriyle sınırlıdır. Yazın çevirmenlerinden elde edilen verileri diğer meslek gruplarına genellemek doğru olmayacaktır. Evden çalışmaya yönelik tutumlar meslekler arasında farklılık gösterecektir.

Bu çalışma Türkiye'de yaşayan yazın çevirmenleriyle sınırlıdır. Bu nedenle elde edilen bulgular seçilen örneklemin ötesine, farklı ülkelerde yaşayan çevirmenlere genellenemez.

Araştırmada görüşme tekniği kullanılmıştır, veriler görüşme yapılan kişilerin anlatımıyla sınırlıdır. Farklı veri toplama tekniklerinin kullanılmaması

veya yazın çevirmenlerinin yaşamıyla ilgili gözlem yapılamamış olması araştırmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır.

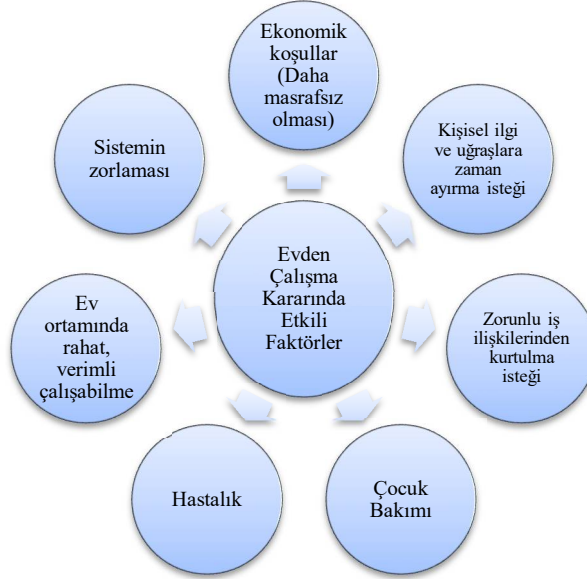
BULGULAR

Bu bölümde çevirmenlerin evden çalışma kararında etkili olan faktörler, evden çalışmanın avantajları ve dezavantajları, sosyal yaşama etkisi ele alınacaktır. Evden çalışmanın sağladığı esneklik çeşitli boyutlarıyla incelenecektir.

Evden Çalışma

Evden Çalışma Kararı

Tablo 2: Evden Çalışma Kararında Etkili Faktörler

Yapılan görüşmelerde evden çalışma kararında ekonomik koşulların, hastalık, emeklilik gibi durumların, çocuk bakımına ve kişisel ilgi ve uğraşlara zaman ayırma isteğinin etkili olduğu görülmüştür. Ev ortamında rahat çalışabilme, işyerinde verimli çalışmama gibi gerekçeler de çevirmenleri evden çalışmaya yönlendirmiştir. Bazı çevirmenler ise evden çalışmayı zorunlu iş ilişkilerinden ve işçi-işveren ilişkilerinden kurtulmak için tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Evden çalışmayı sistemin zorlamasının bir sonucu olarak gören çevirmenler de vardır.

Ç9 “evden çalışmamın sebebi masrafının çok düşük olması. Bir büro tutmaya çalışsam zor olur” diyerek kararında ekonomik koşulların etkili olduğunu ifade etmiştir. Ç2 “daha iyi para kazanabilmek için” serbest çalışmayı tercih ettiğini, “ofis açma imkânı olmadığı ve 98 yılında dizüstü bilgisayarını da olmadığı” için evde çalışmaya başladığını anlatmıştır.

Ç1 kanser hastalığı nedeniyle dışarıda düzenli bir işe devam edemeyeceğini anlamış ve çalışma hayatına yeni bir yön vererek evden çalışmaya başlamıştır. Ç6 ise emekliliğin ardından günü planlamakta zorlandığı için evden çalışmaya başlamıştır.

Ç5 “başkasının yanında çalışsanız da, yanınızda adam çalıştırsanız da hep bir rahatsızlık var. O olmadan daha sakin ve huzurlu çalışabiliyor insan” diyerek evden çalışma kararında işçi-işveren ilişkilerinin olmadığı bir çalışma arzusunun etkili olduğunu söylemiştir. Ç3 da benzer şekilde “... iş yerlerindeki sosyal ortam çok iticiydi. O ortamdan uzaklaşmak için evden çalışmayı tercih ettim” demiştir.

Ç4 ise “Çocuk yaptım. Çocukla bir de ada gibi bir yer olunca şehre gitmek, şehirden bir iş bulmak daha zor. Araştırma şirketlerinde çalışabiliyordum ama o zaman çocuğu görmeden büyümüş olacaktı” diyerek evden çalışma kararının hem bir tercih hem de bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir.

Ç8 ve Ç12 ise evden çalışmaya başlamalarında sistemin rolünü vurgulamışlardır. Ç12 evden çalışmanın hep bir “kişisel tercih” olarak görüldüğünü fakat bu görüşe katılmadığını bunu “sistemin bir zorlaması” olarak gördüğünü ifade etmektedir. Ç8 ise “zannediyorum kapitalizm. Kabaca öyle şeyler. İşlerde dikiş tutturamamam. Öyle 9-5 işlerde çok başarısızım” sözleriyle kendisini evden çalışmaya yönlendiren unsurun sistemin kendisi olduğunu ifade etmiştir.

Çeviri çoğunlukla evden yapılan bir iş olmakla birlikte araştırmaya katılan çevirmenler kararlarında sadece zorunlulukların değil kişisel tercihlerin ve yaşam tercihlerinin de etkili olduğunu belirtmişlerdir. Sosyal yaşama daha çok vakit ayırma, dünya görüşüne uygun bir hayat yaşama kendi adına çalışmanın bireylere sağladığı özerklik sayesinde mümkün olmakta ve çevirmenler bu nedenle evden çalışmayı tercih edebilmektedirler.

Evden Çalışmanın Avantajları

Tablo 3: Evden Çalışmanın Avantajları ve Dezavantajları

Evden Çalışmanın Avantajları	Evden Çalışmanın Dezavantajları
<ul style="list-style-type: none"> -Esnek çalışma saatleri (saatleri isteğe göre ayarlayabilme) -Ulaşım ve trafik sorunundan kurtulma -Zorunlu sosyal ilişkilerden kurtulma -İşi bölen unsurlardan kurtulma -Rahat çalışma ortamı -Çalışma ortamının verimli çalışmaya müsaade etmesi -İşin her yerde yapılabilmesi -Kendi kendinin patronu olmak -Kendi adına çalışmanın sağladığı iş özerkliği 	<ul style="list-style-type: none"> -Evden çalışmanın bir iş olarak görülmemesi -İşin sürekli bölünmesi -İşin hiç bitmemesi -Çalışma psikolojisinden kurtulamamak -Hareketsizlik -Hareketsizliğe bağlı fiziksel sıkıntılar -Sosyal etkileşimden mahrum kalmak -İçe dönük olmak

Görüşme yapılan çevirmenlerin evden çalışmanın avantajlarına dair dile getirdikleri ortak temalar şunlardır: esnek çalışma saatleri, ulaşım ve trafik sorunundan kurtulma, zorunlu sosyal ilişkilerden ve işi bölen unsurlardan kurtulma, çalışma ortamının rahatlığı ve verimli çalışmaya müsaade etmesi, işin

her yerde yapılabilmesi ve en önemlisi kişinin kendi kendinin patronu olması yani kendi adına çalışmanın sağladığı iş özerkliği.

Ç11 “evden çalışma tamamen insanın kendi patronu olmasını sağlıyor, en güzel yanı da o. Her yerde yapabiliyor insan. Ben kalksam Japonya’ya gitsem, kitap çevirisi yapabilirim. Bir mekân sınırlamam yok hiçbir şekilde” diyerek iş özerkliğine ve mekân esnekliğine dikkat çekmiştir. Ç10, Ç5, Ç6 ve Ç8 da kendi kendinin patronu olmayı evden çalışmanın en büyük avantajı olarak görmekteydiler.

Ç5 “sabah çıktım, otobüse yetiştim, vapura bindim, bu koşuşturmadan kurtuluyorsunuz” diyerek işe gidip gelme zahmetinden kurtulmaya vurgu yapmıştır. Ç2 ve Ç3 da trafikte geçen zamandan tasarruf etmenin önemli bir avantaj olduğunu söylemiştir.

Çalışma saatlerinin esnekliği ve kişinin bu saatleri kendi istediği şekilde ayarlayabilmesi sıkça belirtilen avantajlardan biridir. Ç1 hastalığı nedeniyle kimi zaman 1 ay boyunca çalışmadığını, bir işyerinde olsa izin almakta zorlanacağını ancak evden çalışırken zamanını esnek kullanabildiği için bu durumu telafi edebildiğini belirtmiştir. Ç10 ise “kendiniz istediğiniz gibi zamanınızı değerlendiriyorsunuz. Bir esneklik var. Hayat çalışmaktan ibaret değil, başka şeyler de var ve onları yapabiliyorsunuz” diyerek bu esneklik sayesinde iş-dışı yaşamına daha rahat zaman ayırabildiğini söylemiştir.

Ç7 ve Ç1 evden çalışırken, işi bölen unsurlardan uzakta çalışıldığını ve bunun verimli çalışmaya olanak sağladığını ifade etmiştir. Çalışma ortamının sağladığı rahatlık da önemli bir kazanım olarak görülmektedir. Ç3 “ortamın kendi rahatlığı var tabii, herhangi bir kısıtlama olmadan kendi pijamalarım ile oturup çalışabiliyorum” diyerek bu duruma vurgu yapmıştır.

Rahat ve sessiz bir ev ortamı çevirmenlerin çalışma sırasında akış deneyimi yaşamasına da olanak sağlamaktadır. Ç3 çeviri yaparken dış dünyayla bağımlı koparıp metne odaklandığını, bunun kendisi için bir tür meditasyon olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde Ç8 da çeviri faaliyetini bir meditasyona benzetmiş ve “rahatsız edilmemem gerekiyor, birinin seni uyandırmaması gerekiyor ki aksın, uyandırınca yeniden bir süreç gerekiyor” sözleriyle akış için ihtiyaç duyduğu koşullardan bahsetmiştir.

Ç9 ve Ç12 ise evden çalışmanın kendilerine önemli bir avantaj sağlamadığını düşünmektedir. Ç9 evden çalışırken özel hayatı ile iş hayatının sınırların belirsizleştiğini bu nedenle ev dışında kendine ait bir büroda çalışmayı tercih edeceğini anlatmıştır. Ç12 ise “evden çalışmanın zamanı planlama ve başka faaliyetlere zaman ayırma açısından bir esneklik sağladığını ancak evden çalışma bir iş olarak görülmediği için bu avantajın çok da büyük olmadığını” ifade etmektedir. Bu verilerden hareketle iş-yaşam dengesi sağlamakta zorlanmayan kişilerin evden çalışmaya daha olumlu yaklaşıtlarını söylemek mümkündür.

Evden Çalışmanın Dezavantajları

Evden çalışmanın dezavantajları sorulduğunda çevirmenlerin özellikle değindiği sıkıntılar şunlardır: evden yapılan çalışmanın çevredekiler tarafından bir iş olarak görülmemesi, işin sürekli bölünmesi, çalışma psikolojisinden kurtulamamak, hareketsizlik ve sosyal etkileşimden mahrum kalmak.

Ç8 evden çalışmanın çevredekiler tarafından bir iş olarak görülmediğini şu cümlelerle dile getirmektedir “iyi tanıyanlar biliyor, bilmeyenler de mesela yaşadığım yerde, çok uzun seneler, çalışmadığımı düşündüler. Çünkü öyle kravatla sabah işe gidip gelmiyorum ya, öyle tembelin teki, hippî, entelektüel, solcu, öyle düşündüler. Sadece burada değil bütün dünyada seni görmüyorlarsa işe gidip gelirken öyle düşünüyorlar”. Ç10 de aynı sıkıntıyı dile getirip ekliyor “bir iş yapmıyor gibi gözüküyorsunuz... Bir işe gitsem ben hiçbir şey yapmasam daha fazla itibarım olur”.

Evden çalışmayı iş olarak görmeme hali kimi zaman çalışmayı da olanaksız hale getirebiliyor. Ç4 iş-dışı yaşamın taleplerinin evden çalışmasını nasıl engellediğini şu şekilde anlatıyor: “Evden çalışıyorsun nasılsa diye ya da çalışma saatlerini kendin belirliyorsun diye bunu her taraftan herkes aşmaya çalışıyor gibi. Çocuklarla ilgili acil bir durum olunca, çok da acil olmayabilir bu durum, babasına o kadar kolay esnemiyor çünkü o sabah işe gidiyor ve akşama kadar evde olmuyor. Ben nasılsa evden çalışıyorum diye çocuğu okula götürmek getirmek, veli toplantılarına katılmak benim görevim”. Standart mesaiyle çalışan kişilerden talep edilmeyen işler evden çalışan kişiden rahatlıkla istenebilmekte bu da çalışmayı zorlaştırabilmektedir.

Çevirmenlere göre evden çalışmanın bir diğer dezavantajı da çalışmanın bölünmesidir. Kimi zaman “çat kapı uğrayan tanıdık ve arkadaşlar”, kimi zaman “çalan kapı ve telefonlar”, kimi zaman da “internet ve sosyal medya” çalışmayı kesintiye uğratmaktadır. Ev ortamının sağladığı rahatlık da dikkat dağıtıcı bir etki yaratabilmektedir.

Ç9, Ç2 ve Ç12’ye göre evden çalışmanın yol açtığı en büyük sorun işin hiçbir zaman bitmemesi ve çalışma psikolojisinden kurtulamamaktır. Ç9 bu durumu “çalışma bitmiyor, en büyük problemim o. Sabah çalışma psikolojisiyle kalkıyorum yataktan genelde yeterince çalışmadığım hissiyle yatıyorum” şeklinde ifade etmektedir. Ç2 ise evden çalışmanın sağladığı zaman ve mekân esnekliğinin bir dezavantaja dönüşebildiğini şu sözlerle dile getirmektedir “ben her an her yerde çalışabileceğim için evde de olsa, sabah veya gece çalışabileceğim için, benim için iş aslında hiç bitmiyor. İnsan kendisine sınır koyamıyor. İşin hiçbir zaman bitmemesi önemli bir dezavantaj. İş işyerinde bırakamıyor olmak benim için çok önemli”. Çalışmanın bölünmesi nedeniyle çalışma saatlerinden gereken verimi alamamak kişinin çalışma psikolojisinden kurtulamamasına neden olan önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Evden çalışırken yaşanan sorunlardan biri de fiziksel olarak hareketsiz kalmaktır. Sürekli masa başında veya bilgisayar başında oturmak zorunda olan çevirmenler yeterince hareket edemedikleri için sırt, bel, boyun ağrıları gibi birtakım fiziksel sıkıntılar yaşadıklarını ifade etmiştir.

Ç6 ve Ç3 yalnız yaşadıkları için evden çalışmanın olumsuz bir etkisini hissetmediklerini dile getirmişlerdir. Yalnız yaşayan kişiler çalışma ortamı ve saatleri üzerinde daha fazla kontrol sahibi olduğu için fazla sorunla karşılaşmamaktadır.

Evden çalışmanın dezavantajları arasında iş ortamının sağladığı sosyal iletişimden mahrum kalmak veya daha içedönük olmak da dile getirilmiştir. Bir sonraki bölümde evden çalışmanın sosyal yaşama etkileri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Evden Çalışmanın Sosyal Yaşama Etkisi

Evden çalışmanın sosyal yaşama etkisi konusunda çevirmenler birbirinden farklı iki temel yaklaşım sergilemiştir. Bir grup evden çalışmanın yalnızlaştırıcı bir etkisi olduğunu, sosyal yaşamın pek kalmadığını, yeni ilişki kurmanın zor olduğunu, iş arkadaşlığı gibi bir ilişkinin olmayışının olumsuz etki yarattığını ifade etmiştir. Öte yandan sosyal iletişimin kısıtlı olması bu kişileri sosyalleşme yönünde daha çok çaba harcamaya da yönlendirmektedir. Diğer grup ise meslek üzerinden yeni bir sosyal çevre edindiklerini, evden çalışmanın sağladığı esneklik sayesinde sosyal yaşantıya istekleri gibi zaman ayırabildiklerini dile getirmiştir.

Ç11, Ç1 ve Ç4 evden çalışırken bir iş arkadaşı çevresinden mahrum olmanın zorluklarından bahsetmiştir. İşle ilgili “soru sorabilecekleri, danışabilecekleri, yeri geldiğinde geyik yapıp, dertleşebilecekleri” birilerinin olmamasının eksikliğini yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bütün gün evde tek başına, insan yüzü görmeden çalışmak sosyal ilişkileri zayıflatmakta, yeni insanlarla tanışma ve yeni ilişkiler kurmayı olanaksız hale getirebilmektedir. Fakat hâlihazırda ilişkilerin sürdürülmesi konusunda sıkıntı yaşanmamaktadır.

Evde yalnız çalışmak kişinin ruh halini de etkilemektedir. Ç8 “biraz daha içe dönük oluyorsun, biraz daha içine kapanıyorsun, farklı bir psikolojiye giriyorsun. ...günde bir sürü insanla ilişkiye girmek, konuşmak bir de tek başına kalmak farklıdır” diyerek bu psikolojik etkiye vurgu yapmıştır.

Evden çalışmanın çalışma saatleri konusunda sağladığı esneklik kimi zaman sosyal ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir. Ç9 “arkadaşlarınız 6’da bitirmiştir işini, hadi gidelim bir yerlere der gidemezsiniz çünkü siz 4’e kadar oyalanmış ve yeni başlamışsınızdır çalışmaya” diyerek bu etkiye değinmiştir.

Görüşme yapılan çevirmenlerden bir kısmı evden çalışmanın sosyal yaşam üzerinde oldukça olumlu bir etki yarattığını düşünmektedir. Ç3 “dinlenmeye ve sosyalleşmeye ayırdığı vaktin normal bir iş hayatından çok daha fazla” olduğunu, bu nedenle evden çalışmayı tercih ettiğini ifade etmiştir. İşin zaman ve mekân

konusunda sağladığı esneklik Ç3'e sosyal yaşama daha fazla vakit ayırma olanağı vermektedir. Ç6 ise emeklilik sonrası evden çalışmaya başlamasının ardından yeni bir çevre edindiğini, sosyal ilişkilerinin zenginleştiğini söylemiştir. Ç10 da çevirmenlik sayesinde evden çalışırken ilgi alanının gelişip değiştiğini, daha fazla insanla tanıştığını ve daha geniş bir çevreye sahip olduğunu ifade etmiştir.

Görüşmeler sırasında sosyal iletişim olanaklarının ve iletişime ayrılacak zamanın sınırlı oluşunun çevirmenler açısından olumlu etkilerinin olduğu da gözlenmiştir. Ç5 evden çalışıldığı için herkesin sosyalleşme ihtiyacı olduğunu bu nedenle bir araya gelerek daha çok insanla görüştiklerini anlatmıştır. Ç2 ise "sosyal bir olanak karşısına çıktığı zaman, aslında çok işim varsa bile kabul ediyorum. Çünkü başka bir insanı görmeden geçirdiğim günler oluyor, markete gitmek bile benim için sosyal bir şey olabiliyor. O yüzden bu tür olanakları işim var bahanesiyle, işim olsa bile bunları kaçırmamaya çalışıyorum" derken bu konuda gösterdiği çabayı anlatmaktadır.

Sosyal iletişim ihtiyacı çevirmenlerin hem kendilerinin hem de çevrelerinin bu konuda daha bilinçli davranmalarını da beraberinde getirmiştir. Ç12 "ilişkilerime çok daha bilinçli zaman ayırmaya başladım çünkü öylesine zaman ayırmak pek mümkün olmuyor. O büyük bir çelişki, her ayırdığınız zaman hesap yapıyorsunuz, bu benim bu çalışmayı zamanında teslim etmemi ne kadar etkileyecek gibilerinden" derken ilişkilerine yaklaşımındaki değişimden bahsetmiştir. Ç4 ise sosyal yaşam için gösterdiği çabanın başkalarının da çaba göstermesiyle desteklendiğini şu sözlerle açıklamaktadır: "birçok arkadaşım benim için dışarı çıkmanın onlar için olduğundan daha zor bir şey olduğunu fark ettikleri için mesela beni ekmemeye özen gösteriyorlar".

Evden çalışmanın sosyal yaşam üzerindeki olumsuz etkileriyle baş etme konusunda mesleki bir dayanışmanın da olduğu görülmüştür. Çevirmenler Meslek Birliği'nde (ÇEVBİR) örgütlü olan kişiler e-posta grubu üzerinden haberleşip birbirlerine takıldıkları konularda yardımcı olmakta, atölye ve seminerler düzenleyerek mesleki anlamda kendilerini geliştirmeye çalışmakta ve yemek, piknik gibi organizasyonlarla sosyalleşmeye gayret etmektedirler.

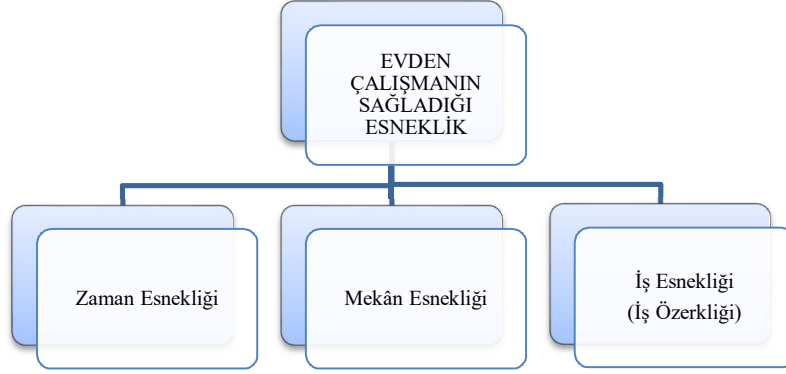
Çevirmenlerin sosyal yaşamlarında hem ilişkilerine hem de kendi ilgi ve uğraşlarına zaman ayırdıkları da görülmüştür.

Evden Çalışmanın Sağladığı Esneklik

Evden çalışma bireylere çalışma saatlerini ve çalışma mekânını belirleme konusunda belirli düzeyde esneklik sağlamaktadır. Bilgisayar ve internet teknolojilerindeki gelişmeler bu esnekliği artırma yönünde bir etkide bulunmuştur. Evden kendi adına çalışan kişiler çalışma günlerini ve hızını belirleme, çalışma ortamını kendi isteklerine göre organize etme ve çalışacakları materyali seçme özgürlüğüne yani iş özerkliğine sahip olabilmektedirler. İlerleyen bölümlerde ilk olarak zaman ve mekân esnekliğinin etkileri ve teknolojik gelişmelerin bu konudaki

rolü ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Ardından çevirmenlerin iş özerkliğine ilişkin deneyim ve düşüncelerine yer verilecektir.

Tablo 4: Evden Çalışmanın Sağladığı Esneklik

Zaman Esnekliği

Görüşmeler sırasında çevirmenlerden sıradan bir çalışma gününü tarif etmeleri istenmiştir. Çalışma rutinine ilişkin anlatılara bakıldığında çevirmenlerin çalışma gün ve saatlerinin esnek ve değişken olduğu görülmüştür. Çalışma gün ve saatlerindeki esnekliğin etkileri bu bölümde incelenecektir.

Evden çalışan çevirmenler zamanı istedikleri gibi değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Ç5 bir kitabı bitirip teslim ettikten sonra dinlenmek, tatil yapmak veya doktor muayenesi gibi işlerini halletmek için yeni kitaba başlamadan önce kendine zaman yaratabildiğini anlatmıştır. Ç1 sağlık sorunları nedeniyle çalışmadığı dönemleri sonrasında daha fazla çalışarak telafi edebildiğinden, Ç7 ise gündüz verimli çalışmadığı için çalışma saatlerini geceye aktardığından bahsetmiştir.

Çevirmenlere dinlenmek için, tatil için belirli bir gün ayırıp ayırmadıkları sorulmuştur. Bazı çevirmenler her gün çalıştığını, özel bir gün ayırmaya ihtiyaç duymadığını belirtmiştir. Ancak dinlenmek istedikleri veya iş-dışı zamana ihtiyaç duydukları günleri tatil günü olarak ayırabildiklerini de eklemiştir. Ç2 zaman konusundaki esnekliği şu cümlelerle ifade etmiştir: “mutlaka şu gün tatil yapıyorum diye bir şey yok. Mesela pazar günü çalışabilirim, cumartesi çalışabilirim ama bazı günler de çalışmayabilirim, onu kendime koyabilirim”.

Çalışma gün ve saatlerindeki esneklik kişilere iş ve iş-dışı yaşamı dengeleme konusunda bir avantaj sunmaktadır ancak kimi zaman bu esnekliğin kendisi de iş-yaşam dengesini bozan bir unsur haline alabilmektedir. Teslim tarihinin yaklaştığı veya iş yoğunluğunun fazla olduğu zamanlarda çalışma saatleri uzarken dinlenmeye veya ilişkilere ayrılan zaman sınırlanabilmektedir. Ç8 bu

durumu “teslim tarihi gibi şeyler var onu daha fazla uykusuz kalarak, daha erken kalkarak ya da uyumayarak telafi edebiliyorsunuz” diyerek açıklamaktadır.

Mekân Esnekliği

Çevirmenlerin çalışma ortamına bakıldığında da benzer bir esneklik göze çarpmaktadır. Çoğu kişi bir çalışma odasına sahip olsa da, bir masa başında çalışmak zorunda olmadığını, ev içerisinde çeşitli yerlerde hatta isterse ev dışında bir yerde de çalışabileceğini ifade etmiştir. Bilgisayarların taşınabilir hale gelmesi ve internet erişiminin sağladığı olanaklar çevirmenlerin hareketliliğini artıran bir etki göstermiştir.

Dizüstü bilgisayarların yaygınlaşması ve internet teknolojilerindeki gelişmelerle çeviri yalnızca ev ortamında gerçekleştirilen bir iş olmaktan çıkmıştır. Ç3 bu durumu “bilgisayar ve internet olsun, neresi olursa olsun” sözleriyle açıklamaktadır. Ç6 ise “artık koltukta, minderlerimin üstünde hepten rahat çalışıyorum” demiştir. Ç4 çocuk nedeniyle evde çalışmakta zorlandığı dönemde haftanın 2 günü iş nedeniyle vapurla adalardan şehre gidip geldiğini, bu gidiş gelişler sırasında vapurda çalışarak 1 kitabın çevirisini bitirdiğini anlatmıştır.

Çevirinin sağladığı mekân esnekliğinin avantajını Ç11 “her yerde yapabiliyor insan. Ben kalksam Japonya’ya gitsem, kitap çevirisi yapabilirim. Bir mekân sınırlamam yok hiçbir şekilde” diyerek açıklamaktadır. Ç2 ise farklı bir ülkede veya farklı bir ilde çalışmasının önünde herhangi bir engel bulunmadığını, bu sayede eşinden ve çocuğundan ayrı kalmak zorunda olmadığını ifade etmiştir. Yani mekân esnekliği ailenin taleplerini karşılamayı olanaklı hale getirebilmektedir.

Mekân esnekliği bazen iş ve iş-dışı alanların birbirine karışmasına neden olabilmektedir. Her yerde çalışılabildiği için bazen tatile de iş götürülebilmektedir. Ç9 “3 haftalık bir yaz tatilinde 200 sayfalık bir kitabı çevirmeye kalktım. Ne tatilden bir şey anladım ne yaptığım işten, tekrar başlamak zorunda kaldım kitaba” diyerek bu dezavantajı vurgulamıştır.

Çevirmenler teknolojik gelişmeler sayesinde internet üzerinden sözlüklere ulaşabilme ve çevirdikleri konu hakkında araştırma yapabilme olanağına kavuşmuştur. Çevirecekleri kitaplar pdf formatında internet üzerinden gönderilmekte, çevirinin tüm aşamaları bilgisayarda gerçekleştirilmekte ve yine kitap yayıncıya internet aracılığıyla ulaştırılmaktadır. Tüm işin tek bir bilgisayar üzerinden yapılabilmesi, kütüphaneye gitme, çeviri öncesi konuyla ilgili kitap toplayıp araştırma yapma zorunluluğunu ortadan kaldırarak çevirmenlere vakit kazandırmıştır. Ç6 bu durumun evin düzenine de katkıda bulunduğunu anlatmıştır. Eskiden etrafta fotokopilerin biriktiğini, kitapların yığıldığını, evde sürekli bir iş hali olduğunu, şimdiyse her şey ekranda olduğu için evde çalıştığına dair bir işaret olmadığını, evin düzenli kaldığını anlatmıştır. Ancak tüm işlemlerin bilgisayar üzerinden yapılması kimi zaman dikkat dağıtıcı bir etki yaratabilmektedir.

Araştırmaya başlayınca bitirememek veya sosyal medyada kaybedilen zaman önemli bir sorun teşkil etmektedir.

İş Özerkliği (İş Esnekliği)

Çalışma saati ve mekânını belirlemek, işin çeşitli aşamalarında söz sahibi olmak, işle ilgili kararları vermek ve işi uygun görülen şekilde yapmak, çalışma takvimini belirlemek, kiminle hangi koşullarda sözleşme yapacağına karar vermek görüşmeler sırasında çevirmenlerin iş esnekliğine, iş özerkliğine ilişkin sıklıkla dile getirdiği durumlar arasında yer almaktadır.

Araştırmaya katılan çevirmenler çevirecekleri kitabı kendilerinin seçtiğini yani yapacakları işe kendilerinin karar verdiğini ifade etmişlerdir. Ç9 “ezber bozacak, ezber bozmasıyla, yadırgatıcı olmasıyla meşhur eserler” seçtiğini, Ç7 ise Türkçeye çevrilmemiş bir kitabı başka yazılar da ekleyerek çevirdiğini, bunu kitap formatına getirip, yayın evlerine sunduğunu ve kitabın basıldığını anlatmıştır. Çevirmenler kitabın seçiminden basımına kadar yaptıkları işin birçok aşamasında kontrol sahibi gibi görünmektedir. Ç8 kitap kapaklarında renk ve tasarım gibi konularda fikir belirttiğini, önerilerde bulunabildiğini ifade etmiştir.

Hangi yayıneviyle çalışacağına ve yayıneviyle yapılacak sözleşmenin şartlarına karar verebilmek de iş özerkliğinin göstergeleri arasında yer almaktadır. Ç11, 25 yıllık çevirmenlik hayatının kendisine sağladığı özerkliği “sadece istediğim koşulları sağlayan yayınevleriyle çalışıyorum. Böyle bir şansım, lüksüm de var. Herkesin öyle bir lüksü olmayabiliyor” sözleriyle ifade etmektedir. Ç4 de “yayınevleriyle her iş başına sözleşme yapıldığı için pazarlığa oturup ücret, süre vb. sözleşme koşullarını yeniden düzenlemelerini isteyebiliyorum. Şartları belirlemek büyük bir avantaj bence” derken benzer bir duruma vurgu yapmıştır.

Görüşme yapılan çevirmenler kitap ve yayınevi seçme, sözleşme koşullarını belirleme gibi iş özerkliği konusunda sahip oldukları avantajları kendilerinin sahip olduğu bir lüks olarak görmektedir. Deneyim ve uzmanlaşma, nitelikli bir iş ortaya koyma, çevirmene iş piyasasında ayrıcalıklı bir konum sağlayabilmektedir ancak bunun lüks olarak görülmesi iş piyasasına yeni giren çevirmenlerin aynı avantajlara sahip olmadığını da göstermektedir. Ç12 “ben sözleşmeli çalışıyorum, ÇEVBİR’in sözleşmesini biliyorum ve ona göre davranıyorum, bunu yapabilmemin bir nedeni ekonomik olarak daha rahat olmam. Birçok genç çevirmen inanılmaz düşük oranlarda çeviri kabul ediyorlar, doğru düzgün sözleşme yapmıyorlar” diyerek bu duruma vurgu yapmıştır.

Çalışma takvimine karar verebilmek de iş özerkliğinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Ç3 “kitap alıyorum 6-8 ay mühlet veriyorlar bana. Ben bu süreyi istediğim şekilde değerlendiriyorum. Ama her şekilde yetiştiriyorum işi” diyerek işin temposunu kendisinin ayarlayabildiğini anlatmaktadır.

Sadece işle ilgili değil, kendi yaşantısına ilişkin kararları alabilmek, bir yere bağlı olmamak da işin sağladığı özerklik olarak ele alınabilir. Ç6 ve Ç1

kendilerine dair tüm kararları kendilerinin vermesinden memnun olduklarını ve bunun bir özgürlük hissi yarattığını ifade etmişlerdir.

TARTIŞMA

Çalışma hayatına ilişkin alan yazın incelendiğinde yapılan araştırmaların çoğunlukla bir işyerinde tam zamanlı çalışan kişilere odaklandığı (Choi, 2008; Key, 2013; Demerouti vd. , 2013) görülmektedir. Evden kendi adına çalışanlar alan yazınında çok fazla yer bulamamıştır, birçok meslek grubu araştırmalara konu olmuştur fakat çevirmenlerin evden çalışma konusundaki tutum ve davranışlarına yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Makalenin örneklemini evden çalışan, temel yaşam faaliyeti çeviri olan yazın çevirmenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın cevap aradığı sorular şunlardır:

- Bireylerin evden çalışma kararında hangi faktörler etkili olmaktadır? Evden çalışmanın olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir, bireyin sosyal yaşamı bu durumdan ne yönde etkilenmektedir?

- Evden çalışma (kendi adına çalışma) bireye ne yönde esneklik (özerklik) sağlar, bu esnekliğin etkileri nelerdir?

Evden Çalışma Kararı, Evden Çalışmanın Olumlu ve Olumsuz Yönleri, Sosyal Yaşama Etkisi

Uzaktan çalışma, tele çalışma olarak da bilinen evden çalışma özellikle 90'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan çalışma biçimlerinden birisidir. Artan teknolojik gelişmeler, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim işin işyerinden farklı bir ortamda yapılabilmesine olanak sağlamış, bu sayede evden çalışma yaygınlık kazanmıştır (Naswall vd., 2008; Koyuncu, 2008). Evden çalışanlar içerisinde “yüksek düzeyde nitelik gerektiren ve el becerisine dayanmayan işlerde çalışan profesyonel meslek sahipleri” (Erdoğan ve Toksöz, 2013: 14) yer almaktadır. Çevirmenlik de bu gruba dâhil edilebilir.

Evden çalışmanın yaygınlık kazanma öyküsüne bakıldığında teknolojik gelişmelerin etkili olduğu görülmektedir. Çevirmenler, yapılan görüşmelerde çevirmenliğin tarih boyunca genellikle evde yapılan bir iş olduğunu belirtmişlerdir. Teknolojik değişimler çevirmeni işyerinden eve taşıyan bir etki göstermemiştir fakat çevirmenin hareket kabiliyetini artıran, ev dışındaki mekânlarda da çalışmasını sağlayan bir rol oynamıştır. Görüşmeler sırasında çevirmenleri evden çalışmaya yönlendiren unsurun teknolojik değişimlerden çok ekonomik koşullar, hastalık, emeklilik, sistemin zorlaması gibi zorunlu durumlar; çocuk bakımına ve kişisel ilgi ve uğraşlara zaman ayırma isteği, ev ortamında çalışmayı tercih etme, zorunlu iş ilişkilerinden kurtulma gibi tercihe bağlı durumlar olduğu görülmüştür.

Clinton vd. (2006) yaptıkları araştırmanın katılımcıları, evde tek başına çalışmanın ofis politikalarına bağlı olmamak ve daha sessiz bir çalışma ortamına sahip olmak gibi faydaları olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırma kapsamında

görüülen çevirmenler de evden çalışırken işi bölen unsurlardan kurtulduklarını, çalışma ortamının rahatlığının verimli çalışmaya müsaade ettiğini söyleyerek benzer bir noktaya vurgu yapmışlardır. Yine çevirmenlerin dile getirdiği iş ortamındaki zorunlu sosyal ilişkilerden kurtulma, kişinin kendi kendinin patronu olması da ofis politikalarına bağlı olmama kapsamında değerlendirilebilir.

Evden çalışmanın akış deneyimi üzerindeki etkisi de araştırmanın cevap aradığı sorulardan biridir. Akış, insanların kendilerini bütünüyle bir aktiviteye kaplırdıkları ve bundan yoğun bir şekilde haz aldıkları bir bilinç durumudur (Bakker, 2008). Burke (2010) ise akışı, kişisel beceriler ile görevin içerdığı zorluğun birbirine eşit olduğu koşullarda, bireyin bir göreve bütünüyle bağlandığı zamandaki olumlu deneyimsel bir durum, kişinin işine tam katılımının öznel deneyimi olarak tanımlamaktadır. Çevirmenler görüşmeler sırasında akış deneyimi olarak değerlendirilebilecek durumlardan bahsetmişlerdir. Rahat ve sessiz bir ev ortamında çalışmanın akış deneyimini artırdığı söylenebilir.

Greenhaus ve Beutell (1985: 78) haftalık çalışma saati ve işe gitmek için harcanan zamanın iş yaşam çatışmasıyla doğrudan ilişkisi olduğunu belirtmiştir. Görüülen kişiler özellikle İstanbul'da trafığe girmek zorunda kalmamayı evden çalışmanın bir avantajı olarak gördüklerini belirtmişlerdir.

Naswall vd. (2008: 5) evden çalışanların nerede ve ne zaman çalışacaklarına kendilerinin karar verdiğini bu durumun da iş ve iş-dışı yaşam arasındaki sınırları bulanıklaştırdığını ifade etmektedir. Çalışma alanı ile yaşam alanının aynı yer yani ev olması durumunda iki alan birbirine karışabilmektedir. Çevirmenler evden çalışmanın dezavantajları arasında işin sürekli bölünmesi ve iş psikolojisinden kurtulamamayı saymışlardır, bu durum da bahsedilen bulgularla tutarlı görünmektedir.

Clinton vd. (2006) evde yalnız çalışan kişilerin sosyal iletişim ve ilişki geliştirme olanaklarının sınırlı olduğunu belirterek, çevrelerinde insan olmadan çalışan insanlar için sosyal yalıtılmışlığın önemli bir dezavantaj olduğunu ifade etmektedirler. Görüülen çevirmenlerin bir grubu evden çalışmanın yalnızlaştırıcı bir etkisi olduğunu, sosyal yaşamın zarar gördüğünü, yeni ilişki kurmanın zor olduğunu, iş arkadaşlığı gibi bir ilişkinin olmayışının olumsuz etki yarattığını ifade etmiştir. Ne var ki diğer grup evden çalışırken sosyal iletişimin kısıtlı olması nedeniyle sosyalleşme yönünde daha çok çaba harcadıklarını, meslek üzerinden yeni bir sosyal çevre edindiklerini, evden çalışmanın sağladığı esneklik sayesinde sosyal yaşantıya istedikleri gibi zaman ayırabildiklerini dile getirmişlerdir.

Evden Çalışmanın Sağladığı Esneklik ve Bu Esnekliğin Etkileri

Çalışma ilişkilerinde yaşanan dönüşüm enformel istihdam, atipik çalışma, esnek çalışma vb. kavramlarla ifade edilen yeni çalışma biçimlerini ortaya çıkarmıştır (Karadeniz, 2011; Göktürk 2007; Erdut, 2005). Evden çalışma esnek çalışma biçimleri arasında yer almakta, bireyin zaman ve mekân konusunda katı

sınırlara mecburiyetini ortadan kaldırmaktadır. Bu çalışma biçimi zaman ve mekân boyutlarını esnetmektedir (Karadeniz, 2011; Göktürk 2007).

Araştırma bulguları da evden çalışmanın zaman ve mekân konusunda esneklik sağladığı tezini doğrular niteliktedir. Çevirmenlerin çalışma gün ve saatlerinin esnek ve değişken olduğu görülmüştür. Çalışma mekânında da benzer bir esneklik göze çarpmaktadır; çoğu çevirmen bir masa başında çalışmak zorunda olmadığını, ev içerisinde çeşitli yerlerde hatta isterse ev dışında bir yerde de çalışabileceğini ifade etmiştir.

Annink ve Dulk (2012) esneklik yerine özerklik kavramı kullanmayı tercih etmiş; özerkliği, işin ne zaman, nerede ve nasıl gerçekleştirileceğine karar verme özgürlüğü olarak tanımlamışlardır. Özerklik, iş özerkliği ve zaman/mekân özerkliği boyutlarından oluşmaktadır. Zaman/mekân özerkliği, “kişinin işi ne zaman ve nerede yapacağına karar verme; çalışma saatlerini ve yerini kendi özel yaşamına uyarlama özgürlüğüdür”.

Annink ve Dulk’a (2012) göre özerklik iş yaşamı ve kişisel yaşamı dengelemekte kullanılabilecek önemli bir kaynaktır. Eng (2010) kişinin çalışma saatleri üzerindeki kontrolünün ve esnek çalışma saatlerinin çalışanı, iş yaşam çatışmasının azalması dâhil olmak üzere birçok olumlu yönde etkilediğini aktarmıştır. Greenhaus ve Beutell (1985) çalışma saatlerinin esnek olmayışının iş yaşam çatışmasına yol açabileceğini belirtmiştir. Çevirmenler de iş-yaşam dengesi sağlamak amacıyla çalışma saatlerindeki esneklikten faydalandıklarını, çalışma gün ve saatlerini istedikleri gibi ayarlayabildikleri için iki alandan birinde eksiklik olduğunda bunu telafi edebildiklerini belirtmişlerdir. Bulgular bu açıdan alan yazındaki verilerle uyumlu görünmektedir ancak zaman/mekân özerkliği iş-yaşam dengesini bozan bir rol de oynayabilmektedir. Çalışma saatlerinin değişkenliği iş-yaşam çatışmasını artıran bir unsur halini alabilmekte, mekân esnekliği iş yaşamı ile iş-dışı yaşam alanların birbirine girmesine, iki alan arasında sınırların bulanıklaşmasına neden olabilmektedir.

İş özerkliği yeni şeyler öğrenme olanağı, işteki yaratıcılık, tekrarlayan görevlerin azlığı, işin nasıl yapılacağına ve neyi içereceğine karar verme özgürlüğü ve yenilikçilik anlamına gelmektedir (Annink ve Dulk, 2012). Araştırma verileri evden çalışan çevirmenlerin çalışma saati ve mekânını belirleme, çalışacakları materyali seçme, işin çeşitli aşamalarında söz sahibi olma, işle ilgili kararları verme ve işi uygun görülen şekilde yapma, çalışma takvimini belirleme, kiminle hangi koşullarda sözleşme yapacağına karar verme özgürlüğüne yani iş özerkliğine sahip olduklarını göstermektedir. Evden çalışma kişiye esneklik ve özerklik yani bir ölçüde rahatlık sağlamaktadır.

SONUÇ

Son yıllarda çalışma büyük bir dönüşümden geçmekte, özellikle esnek üretim biçimlerinin ve bilgisayar-internet teknolojilerinin devreye girmesiyle yeni çalışma biçimleri ortaya çıkmaktadır. Çalışma biçimlerindeki değişim çalışma mekânını da değiştirmiş, insanların yaşamlarını sürdürdüğü tüm alanlar aynı zamanda çalışma mekânına dönüşmüştür.

Bu çalışma son yıllarda yaygınlık kazanan çalışma biçimlerinden biri olan evden çalışmaya odaklanmaktadır. Yazın çevirmenleri araştırmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır, çevirmenlik doğası gereği evde yapılan bir iş olduğu için bu grubun evden çalışma konusunda daha kapsamlı veri sunacağı düşünülmüştür.

Araştırma sonucunda evden çalışma kararında kişisel tercihler kadar zorunlulukların da etkili olduğu görülmüştür. Çevirmenlerle yapılan görüşmelerde düzenli bir işe gidip gelemeyecek kişilerin evden çalışarak bir gelir elde etme ve kendi ayakları üstünde durma olanağına kavuştuğu, evden çalışmanın emeklilik sonrası bireylere yeni bir iş olanağı sunduğu anlaşılmıştır. Evden çalışma kişilere zorunlu iş ilişkilerinden kurtulma olanağı sağlamakta, çocuk ve yaşlı bakımına, kişisel ilgi ve uğraşlara zaman ayırma fırsatı vermektedir. Fakat çevredekiler evden çalışan kişileri işe gidip gelirken görmediği için işsiz veya boş oturuyor olarak görebilmektedir.

Alan yazında evden çalışmanın etkilerine ilişkin sınırlı sayıda çalışma bulunmakta, çevirmenlere odaklanan bir araştırmaya ise pek rastlanmamaktadır. Evden çalışma kararında etkili olan faktörler, evde çalışmanın avantaj ve dezavantajları bireysel faktörlerden etkilenmektedir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi seçilmesinin başlıca sebebi bu bireysel deneyimlere yoğunlaşmaktır. Araştırma bu boyutlarıyla yazındaki eksiklikleri giderme yönünde bir girişim olarak görülebilir. Farklı meslek grupları üzerinde yeni araştırmalar yapılmasının alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Annink, A. & Dulk, L. (2012). Autonomy: The panacea for self-employed women's worklife balance? *Community, Work & Family*, 15 (4), 383-402.

Bakker, A. B. , Schaufeli, W. B. , Leiter, M. P. ve Taris, T. W. (2008). Work engagement: An emerging concept in occupational health psychology. *Work & Stress*, 22 (3), 187-200.

Burke, R. J. (2010). Flow, work satisfaction and psychological well-being at the workplace. *The IUP Journal of Soft Skills*, 4 (1), 37-48.

Choi, J. (2008). Work and family demands and life stress among Chinese employees: The mediating effect of work-family conflict. *The International Journal of Human Resource Management*, 19 (5), 878-895.

Clinton, M., Totterdell, P. & Wood, S. (2006). A grounded theory of portfolio working. Experiencing the smallest of small businesses. *International Small Business Journal*, 24 (2), 179-203.

Demerouti, E. , Shimazu, A. , Bakker, A. B. , Shimada, K. & Kawakami, N. (2013). Work-self balance: A longitudinal study on the effects of job demands and resources on personal functioning in Japanese working parents. *Work & Stress: An International Journal of Work, Health & Organisations*, 27 (3), 223-243.

Ebisui, M, (2012) “Non-standard workers: Good practices of social dialogue and collective bargaining” http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---dialogue/documents/publication/wcms_179448.pdf, (Erişim Tarihi: 29.05.2016)

Eng, W., Moore, S., Grunberg, L., Greenberg, E., & Sikora, P. (2010). What influences work-family conflict? The function of work support and working from home. *Current Psychology*, 29, 104-120.

Erdoğan, S. & Toksöz, G. (2013). “Kadınların görünmeyen emeğinin görünen yüzü. Türkiye’de ev işçileri”. Uluslararası Çalışma Ofisi. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_229178.pdf, (Erişim Tarihi: 20.12.2015).

Erdut, T. (2005). İşgücü piyasasında enformelleşme ve kadın işgücü. *Çalışma ve Toplum*, 3, 11-49.

Ersoy, A. & Yalçınoğlu, P. (Ed.) (2013). Nitel Araştırmaya Giriş. Ankara: Anı Yayıncılık.

Göktürk, M. (2007) Sosyo-psikolojik sorunlar çerçevesinde bilgi teknolojileri ve yeni çalışma biçimleri. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 12 (9), 207-220.

Greenhaus, J. H. & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10 (1), 76-88.

Karadeniz, O. (2011). Türkiye’de atipik çalışan kadınlar ve yaygın sosyal güvencesizlik. *Çalışma ve Toplum*, 2, 83-127.

Kavi, E. & Koçak, O. (2010). Bilgi toplumunda evden çalışmanın etik boyutu. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 59, 69-88.

Key, D. S. (2013). *Work, life, and community college faculty: Undertanding community college work/life balance issues through socialization theory and academic discipline*. Yayınlanmamış doktora tezi. The University of Tennessee, Knoxville.

Koyuncu, A. G. (2008). *Enformel sektörde kadın emeği*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Mesleki Yeterlilik Kurumu (2012). Ulusal meslek standardı. Çevirmen (Seviye 6). 12UMS0274-6/26.12.2012/ 00

Naswall, K., Hellgren, J., & Sverke, M. (2008). *The Individual in the changing working life*. New York: Cambridge University Press.

Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 323-343.

Savul, G. (2008). *Güvencesiz istihdam, örgütsel dönüşüm ve çalışma üzerine etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Simard, M. (2011). *Employees' perceptions of work life balance*. Yayınlanmamış doktora tezi. University of Waterloo, Canada.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yayın Geliş Tarihi: 17.06.2017
Yayına Kabul Tarihi: 19.01.2019
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.322058>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 197-210
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Research Article

INDIVIDUAL BRAINSTORMING PERFORMANCE AS A FUNCTION OF VELOCITY AND COMPARISON FEEDBACK¹

Hamit COŞKUN*
Öznur GÖÇMEN**

Abstract

This experimental research aimed to investigate the effect of velocity (control vs. velocity) and comparison (control vs. comparison) on the idea generation performance of individual brainstormers. The participants in the velocity condition were led to write down their ideas as quick as possible, whereas those in the control received no such instruction. Those in the comparison condition were informed that their performance would be compared with someone similar to them, whereas those in the control one received no such feedback. After that, all they brainstormed on the ways to improve the student life in the university for 12 minutes session. Findings showed that those in the velocity condition and comparison one generated more ideas than their counterparts. These effects were mediated by only flexibility. These findings suggest that even though both provision of comparison and velocity were beneficial to idea generation, underlying mechanisms for the effects of these variables on the idea generation performance were the same.

Keywords: Comparison, Velocity, Brainstorming.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Coşkun, H. & Göçmen, Ö. (2019). Individual brainstorming performance as a function of velocity and comparison feedback. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 197-210.

¹ This study was presented in “the 11th Interdisciplinary Network For Group Research Conference (2016, Helsinki, Finland)” as a poster.

* Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-5509-8717 , hamitcoskun2000@gmail.com

** Arş. Gör., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-9945-5368, oznurgocmen@yandex.com

HIZ VE KARŞILAŞTIRMA GERİBİLDİRİMİNİN BİR İŞLEVİ OLARAK BİREYSEL BEYİN FIRTINASI PERFORMANSI²

Öz

Bu deneysel çalışmanın amacı, hızın (hız ve kontrol) ve karşılaştırmanın (karşılaştırma ve kontrol) bireysel beyin fırtınasında düşünce üretme performansına etkisini incelemektir. Hız koşulundaki katılımcılara, düşüncelerini olabildiğince hızlı yazmaları konusunda bir yönerge verilirken; kontrol koşulundaki katılımcılara herhangi bir yönerge verilmemiştir. Karşılaştırma koşulundaki katılımcılara ise, performanslarının kendilerine benzer biriyle karşılaştırılacağı bilgisi verilirken; kontrol koşulundaki katılımcılara herhangi bir geribildirim verilmemiştir. Tüm katılımcılar, üniversitede öğrenci yaşamını geliştirme yolları hakkında 12 dakika boyunca beyin fırtınası yapmışlardır. Araştırma bulgularına göre hız ve karşılaştırma koşullarındaki katılımcılar, kontrol koşullarındaki katılımcılara göre daha fazla düşünce üretmişlerdir. Ayrıca hız ve karşılaştırma koşullarının bu etkisine, esneklik aracılık etmektedir. Elde edilen bulgular, hem hız hem karşılaştırmanın düşünce üretiminde yararlı olduğunu göstermesine rağmen bu değişkenlerin düşünce üretme performansına etkileri altında yatan mekanizmalar aynıdır.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırma, Hız, Beyin Fırtınası.

INTRODUCTION

Creativity is often required to generate new solutions in many areas of life such as from ordinary life situation to highly specialized research and development team situation. As the best –known creativity technique, brainstorming technique developed by Osborn (1957) provides some beneficial rules (i.e. no criticism, unusual ideas are welcome, the quantity of ideas is wanted over quality of ideas and idea combination is sought) for a higher creativity in groups. However, groups do not get benefit from these rules since free-riding, production blocking, evaluation apprehension, and downward-matching are mostly evident in the brainstorming groups as compared to nominal groups who brainstorm individually (Diehl & Stroebe, 1987). As known, in the individual brainstorming technique, the participants generate ideas by oneself.

Despite of these inhibitory factors in group brainstorming performance, researchers tend to examine cognitive and social/motivational factors that have the potential to enhance idea generation performance (i.e., Baas, de Dreu & Nijstad, 2011; Coşkun, Paulus, Brown & Sherwood, 2000; Dugosh, Paulus, Roland & Yang, 2000; Paulus & Yang, 2000). For instance, some cognitive stimulation techniques (e.g., memory instruction, incubation, task decomposition, task instructions that facilitate group activities, divergent thinking, exposure to high number of categories or ideas) have been suggested to be effective for increasing

² Bu çalışma “11th Interdisciplinary Network For Group Research Conference”te (2016, Helsinki, Finlandiya) poster olarak sunulmuştur.

the idea generation performance of groups (Brown et al., 1998; Coskun, 2005a; 2005b; Coskun et al., 2000; Dugosh et al. 2000; Paulus, Putman, Dugosh, Dzindolet & Coskun, 2002; Paulus, Nakui, Putman & Brown, 2006). Underlying mechanism for the beneficial effects of these techniques is explained from the perspective of associative memory suggesting that ideas are linked to other ideas in the semantic memory. The associative memory approach predicts that the concepts are spatially related to each other and that any stimulus activates concepts that are closely related to it (Collins & Loftus, 1975). In the literature there have been two approaches for how ideas are activated in the brainstorming: input model and process model, albeit being similar to each other in many respects. Input model suggest that stimuli should have some activation parameters. For instance some degree of diverse stimuli and high number of stimuli has higher advantages in activating associative memory than homogenous and low number of stimuli. This perspective, namely cognitive stimulation perspective was advocated by Paulus and his colleagues and found strong empirical support in the literature (Dugosh et al. 2000; Paulus et al., 2002).

Process model also deals with how ideas are processed in the semantic memory. Semantic memory is the memory necessary for the use of language (Tulving, 1972). The Search for Ideas in Associative Memory Model developed by Nijstad, Stroebe and Lodewijkx (2002, 2003) propose a two stage of idea generation; a knowledge activation stage and idea production stage. In the knowledge activation stage, stimuli (i.e., some elements of the brainstorming problem and/or the previously generated ideas) are needed for the activation of an image that is a consequence of a cue-based search in the long term memory. In the idea production stage, when an image has been activated, the features of an image can be used to form new associations, or applying knowledge to a new contexts or domains (Mednick, 1962). This model is also confirmed by the findings of many studies (see Nijstad & Stroebe, 2006, for an overview).

What is missing in the brainstorming literature is that no research has examined the effect of the velocity or speed of activation on the idea generation performance so far to the best of our knowledge. Can the instruction for brainstormers to generate ideas as quick as possible be beneficial to creativity as compared to control condition or no such instruction? A recent research in the field of neuroscience has shown that speed training before performance is related to activation in some brain areas such as prefrontal and parietal cortex (Lin et al., 2016). Here it should be kept in mind that no training was provided in this research and instead, the effect of velocity instruction was investigated since speed training was beyond the aim of the current research. Despite the fact that showing some activations in brain areas are of great importance in scientific advancement, mechanisms underlying such activation should be illuminated. In this regard, there have been two major explanations for the effect of speed or velocity instruction. First, high velocity may facilitate the activation of related concepts in the memory.

It may facilitate the retrieval of ideas from long term memory and the processing in working memory as the previous models mentioned earlier suggest (Nijstad, Stroebe & Lodewijckx, 2002, 2003; Paulus et al., 2002). Such rapid activation may override the effects of delays between ideas, which in turn may hinder production blocking. Moreover, it may sweep away the conscious suppression of ideas, and thereby facilitate the appearance of self-censored ideas. Taken together, these suggest that high velocity may trigger flexibility or consideration of new or diverse ideas. Second, high velocity may re-motivate the participants to generate high number of ideas. There is some evidence that pace or task decomposition leads to the generation of high number of ideas (Coskun et al., 2000). This implies that high velocity may lead persistence to come to play a pivotal role. Albeit created for the link between mood and creativity, a more recent model in the brainstorming literature, namely the Dual Creativity Model developed by Nijstad et al. (2010) suggests that persistence and flexibility play mediator role between mood and creativity. Cognitive flexibility is defined as a facility which people consider a different perspective or switch to a different approach while cognitive persistence is defined as sustain and focus task-directed cognitive effort (Nijstad et al., 2010). In a similar vein, it is plausible that high velocity may trigger both persistence (motivational factor) and flexibility (cognitive factor), which in turn may facilitate the generation of high number of ideas. Thus an experimental research is needed for the validation of these suggestions. Given that persistence and flexibility are potential mediators for the link between the velocity and creativity, the present research may add to the current theoretical attempts targeting an increase in the performance of brainstormers. If these factors are evident with high velocity, then one may wonder which one is more influential than other. So far, no theoretical basis in the literature has been existed for this plausible outcome. That is one of intriguing question that needs to be answered in this research. Taken altogether, the aforementioned studies and explanations lead the researchers to hypothesize that (a) the participants in high velocity condition would generate more ideas than those in control condition; (b) flexibility and persistence would be mediator variables between velocity and idea generation performance.

Along with the investigation of the effect of velocity on the idea generation performance, another important variable that needs to be investigated is the effect of comparison. There is strong evidence in the brainstorming literature indicating that providing high standard or goal enhanced the performance of group members (Larey & Paulus, 1995; Paulus & Dzindolet, 1993; Wegge & Haslam, 2005). A goal setting theory provides a theoretical basis for this outcome. According to this theory, goals may motivate individuals since they provide social compensation and related cognitive processes (Wegge & Haslam, 2005). Another related theory in this regard is the matching theory derived from social comparison theory developed by Festinger (1954). People tend to match their performance that is somewhat above their performance level but not slightly above it since it activates self-improvement motivation. Both theories give much emphasis on the

motivational aspect of providing a comparison. From this perspective, it is expected that comparison may activate persistence of idea generators. Despite the fact that motivation gains in goal setting can be due to social compensation, cognition or identification with goal, the investigation of these underlying mechanisms is beyond the scope of this research. What is valuable here is that to what extent a comparison be provided. For instance, Coskun (2000) showed that provision of an out-group standard increased performance groups. Similarly, Dugosh and Paulus (2005) also found that comparison with similar one or classmates led to the generation of higher ideas than that with a computer. Thus it was expected that that the provision of comparison with classmate would lead to the generation of higher number of ideas than that of no comparison.

One may consider the possible interaction effect between velocity and comparison. Idea generation performance in high velocity and comparison condition would be the highest in all relevant conditions. If motivational and cognitive factors are evident both in velocity and comparison condition, then an interaction effect between these variables should occur. On the other hand, if both motivational and cognitive factors are evident in velocity but not in comparison condition or only motivational factor is evident in comparison, an additive effect should occur. To test these hypotheses, the present experiment investigate the effect of provision of velocity (control vs. velocity) and the presence of comparison (control v.s. comparison) on the idea generation performance of individual brainstormers. Such investigation may shed the effects of these variables on creativity and underlying mechanisms behind these plausible effects.

METHOD

Participants

A total of 238 students between the ages of 18-23 at the Abant Izzet Baysal University (AIBU) participated in this experiment in exchange for an experimental credit. The participants were randomly assigned to either velocity (control vs. velocity) or comparison (control v.s. comparison) condition in the experiment.

Instruments

Brainstorming Rules: All participants were provided Osborn's (1957) rules: (1) 'do not criticize ideas; (2) say whatever comes to mind; (3) generate many ideas without giving much emphasis on quality; (4) develop or combine old ideas with new ones'. A short explanation was also provided for each rule.

Brainstorming Problem: All participants were brainstormed on the ways to improve student life in the university (Nijstad, De Dreu, Rietzschel & Baas, 2010).

Velocity Instruction: The participants were given a written instruction as to manipulate velocity. The participants in the velocity condition were instructed to

write down their ideas or come up with ideas as quick as possible by considering brainstorming rules. On other hand, those in the control received no such instruction but received the written instruction that re-emphasized brainstorming rules.

Comparison Instruction: The provision of comparison was manipulated by a means of a written instruction. The participants in the comparison condition were informed that their performance or ideas would be compared with someone similar to them. Those in control condition received no such written information but received the written instruction that re-emphasized brainstorming rules.

Questionnaire: After the brainstorming session, the questionnaire was used for perceptual measurement of the participants. All participants were instructed to rate the quality and quantity of their ideas generated, how interesting they found the problem, how they liked it, how fast they generated ideas, how fast the time passed, how relaxed they felt, how anxious they felt on 11 point Likert scale ranging from 0 (none) to 10 (always). There were also questions concerning the perception of comparison in the next page. They were also asked to rate to what extent their given situation motivated them, how important they thought the comparison was important, how relaxed they felt, and how anxious they felt on 11 point Likert scale ranging from 0 (not all) to 10 (very much).

Procedure

All participants were tested in a classroom setting. They were randomly scheduled one week before the experiment. The participants being randomly assigned to the relevant condition were informed about the time and place of the experiment. They were seated in the desk alone. Upon their arrival, they were given an informed consent form that provided general information about the nature of the research. After signing it, the participants were given a second page that included a paragraph as to measure the typing speed of the participants. The paragraph developed by Larsen and Ketelaar (1991), adapted by Grawitch, Munz, and Kramer (2003) was used to neutralize the mood of the participants before the manipulation. Upon the completion of this test, they were provided the detailed instructions about the brainstorming procedure and its four rules. The experimenter read a copy of these instructions aloud to the participants as they followed along. Brainstorming problem was about improving the university in many ways.

Then the participants were assigned to all the relevant experimental conditions. In the same paper sheet all manipulations were made but also read aloud by the experimenter since only participants in the relevant condition were present in the classroom at a time (The number of participants in a given situation was roughly 15 at a time). All participants were given A4 sized paper. At the end of a 12-minute brainstorming session, the participants were given a questionnaire to evaluate their own perceptions about the experiment.

RESULTS

Coding

The two independent raters, who first coded the total number of ideas, checked the repetitive ideas and then extracted from the total number of ideas. By this way the number of nonrepetitive ideas, which was the main dependent variable in this experiment, were calculated for each participant. The interrater reliability coefficients (Cronbach alfa's) for the total and nonrepetitive ideas were 0.99 (see Paulus et al., 2002). The number of category they scanned was also coded and the reliability coefficient for these measures was 0.99.

Performance Analyses

The number of unique ideas

The main effect of velocity was significant on the number of nonrepetitive or unique ideas, $F(1, 234) = 31.59, p < .0001, \eta^2 = .12$. The participants in the velocity condition ($M = 25.02$) generated more unique ideas than those did in the control one ($M = 17.70$). The main effect of comparison was also significant, $F(1, 234) = 12.45, p < .001, \eta^2 = .05$. The participants in the comparison condition ($M = 23.66$) generated more ideas than those did in the control one ($M = 19.07$). However, the interaction effect between these variables was not significant, $F(1, 108) = 1.19, p > .05$.

Table 1: The number of unique, flexible and deep ideas in term of type of velocity and comparison

Standard	Velocity		Control	
	Comp.	Control	Comp.	Control
Unique ideas	26.61 (12.90)	23.44 (9.62)	20.71 (8.44)	14.69 (6.93)
Flexible ideas	4.63 (1.09)	4.17 (1.24)	3.63 (1.28)	2.92 (1.28)
Deep ideas	35.90 (2.79)	6.03 (2.79)	6.51 (3.92)	5.74 (3.82)

Standard deviations are listed in parentheses.

The number of category usage (flexibility)

The main effect of velocity was significant on the number of flexible ideas, $F(1, 234) = 49.87, p < .0001, \eta^2 = .18$. The participants in the velocity condition ($M = 4.39$) generated more flexible ideas than those did in the control one ($M = 3.27$). The main effect of comparison was also significant, $F(1, 234) = 13.41, p < .001, \eta^2 = .05$. The participants in the comparison condition ($M = 4.12$) generated more flexible ideas than those did in the control one ($M = 3.54$). However, the

interaction effect between these variables was not significant, $F(1, 108) = 0.59, p > .05$.

The number of deep ideas (persistence)

The number of deep ideas was calculated by dividing the number of unique ideas by the number of unique categories (Nijstad, Stroebe, & Lodewijkx, 2002, 2003). The main effect of velocity, comparison and the interaction effect between these variables were not significant, $F(1, 234) = .13, p > .05$, $F(1, 234) = .559, p > .05$, and $F(1, 234) = 1.07, p > .05$, respectively.

Mediational analyses

Mediation analyses were only conducted for velocity since flexibility and persistence were correlated with this variable (see Table 2).

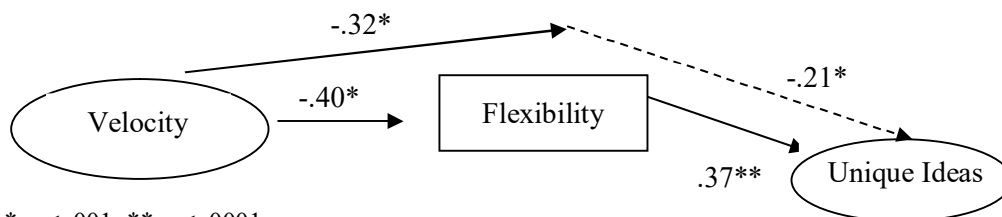
Table 2: Correlation matrix for velocity, comparison and performance data

	Velocity	Comparison
The Number of Unique Ideas	-0.32*	-0.20*
Flexibility	-0.40*	-0.20*
Persistence	0.03	-0.04

* $p < .001$

Since flexibility was correlated with both velocity and the number of unique ideas, mediation analysis was performed according to the criteria developed by Baron and Kenny (1986) by holding the effect of comparison as constant. As can be seen in Figure 1, after entering flexibility into the equation, the initial effect of velocity ($B = -.32$) on the number of unique ideas dropped to $-.21$. The sobel test showed that drop in beta weights from $-.32$ to $-.21$ were significant (sobel test $Z = 2.01, p < .001$).

Figure 1: Mediation role of flexibility and persistence on the relationship between velocity and creativity

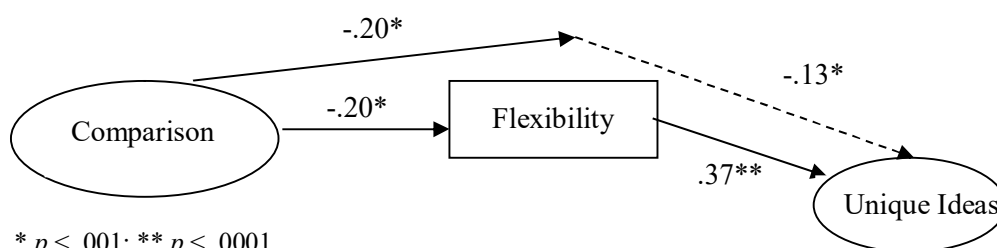

* $p < .001$; ** $p < .0001$

Since flexibility was correlated with both comparison and the number of unique ideas, mediation analysis was performed according to the criteria developed by Baron and Kenny (1986) by holding the effect of velocity as constant. As can be seen in Figure 1, after entering flexibility into the equation, the initial effect of

comparison ($B = -.20$) on the number of unique ideas dropped to $-.13$. The sobel test showed that drop in beta weights from $-.20$ to $-.13$ were significant (sobel test $Z = 2.12, p < .001$).

Figure 2: Mediation role of flexibility and persistence on the relationship between comparison and creativity

* $p < .001$; ** $p < .0001$

Perceptual Measures

The results obtained were not statistically significant and were not reported here because of limited space.

DISCUSSION

The findings of the present experiment showed that velocity increased the performance up to 40 per cent as compared to control condition. This effect was mediated by only flexibility. This suggests that velocity increased flexible ideas, which in turn lead to a high level of creativity. This result is consistent with the finding of the recent study (Coskun & Gocmen, 2015). The beneficial effect of velocity and its pathway, namely flexibility, are in line with the one major explanation. First, high velocity may facilitate the activation of related concepts in the memory. It may facilitate the retrieval of ideas from long term memory and the processing in working memory as the previous models mentioned earlier suggest. Such rapid activation may override the effects of delays between ideas, which in turn may hinder production blocking. Moreover, it may sweep away the conscious suppression of ideas, and thereby facilitate the appearance of self-censored ideas. Taken together, these suggest that high velocity may trigger flexibility or consideration of new or diverse ideas.

However, no significant effect was found for the role of persistence as a mediator. It is possible that high velocity may re-motivate the participants to generate high number of ideas. There is some evidence that pace or task decomposition leads to the generation of high number of ideas (Coskun et al., 2000). This implies that high velocity may lead persistence to come to play a pivotal role. Such no evidence may be related to the type of task. For instance, relevant task may motivate the participants to go deeper into idea generation processes more than irrelevant task. One should keep in mind that a university

problem was used in this experiment. If the problem is related to generating ideas about the ways to improve one's financial situation, a person is more likely to be more motivated than a situation requires generating ideas on the university problem that is relatively impersonal. The future studies should investigate the role of tasks on mediators.

Comparison of performance with similar ones enhanced idea generation performance thorough flexibility. This is very new evidence that should be clarified in the future. The given literature focused on the motivational aspects of comparison but ignored cognitive aspect of it. The current evidence suggest that some parts of comparison information may be related to the consideration of the brainstorming topic from different perspectives. The future research should examine the effects of various comparison information with regard to activating pathways to creativity.

In conclusion, this experimental research aimed to investigate the effect of velocity (control vs. velocity) and comparison (control vs. comparison) on the idea generation performance of individual brainstormers. Findings showed that those in the velocity condition and comparison one generated more ideas than their counterparts. These findings suggest that even though both provisions of comparison and velocity were beneficial to idea generation, underlying mechanisms for the effects of these variables on the idea generation performance were the same. The effects of both variables were mediated by only flexibility. The future studies should illuminate various types of comparison and their relationships with creativity pathways. They also should investigate such potential influences in interactive group settings.

The present findings may have important implications on educational settings. For instance, students should be compared with similar ones on the same tasks. This can be beneficial for their performance. On the other hand, they may be de-motivated when they are compared with dissimilar ones. Being compared with someone may produce devastating effects on one's motivation and future performance. The performance of students can be enhanced by providing the speed instruction. Sometimes slow activities may block cognitive processing during the learning phase. Such inhibition may also generate negative emotions such as boredom and exhaustion in classroom settings. The future studies should also investigate emotions that can be associated with the speed. The present findings may imply that therapy settings may get benefit from speed and comparison. To get uncensored ideas, a therapist may instruct the client and patients to come up with many ideas without a delay. Such activity can facilitate the emergence of negative ideas, emotions as well as positive ones that can be processed one at a time during the phases of treatment. Obviously, the future studies should illuminate the implementation of these techniques into not only education and therapy settings but also organizational and health ones.

REFERENCES

- Baas, M., De Dreu, C. K. & Nijstad, B. A. (2011). When prevention promotes creativity: the role of mood, regulatory focus, and regulatory closure. *Journal of personality and social psychology*, 100(5): 794.
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator variable distinction in social psychological research : Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6): 1173–1182.
- Brown, V., Tumeo, M., Larey, T. S. & Paulus, P. B. (1998). Modeling cognitive interactions during group brainstorming. *Small group research*, 29(4): 495-526.
- Cohn, M. & Moscovitch, M. (2007). Dissociating measures of associative memory: Evidence and theoretical implications. *Journal of Memory and Language*, 57: 437– 454. doi: 10.1016/j.jml.2007.06.006
- Collins, A. M. & Loftus, E. F. (1975). A spreading activation of semantic processing. *Psychological Review*, 82: 407–428.
- Coskun, H., (2000). The effect of out-group comparison, social context, intrinsic motivation, and collective identity in brainstorming groups. *Unpublished Doctoral Dissertation*. The University of Texas Texas at Arlington.
- Coşkun, H. (2005a). Beyin fırtınasında sosyal kimlik değişiminin üretkenlik üzerine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1): 79-94.
- Coskun, H. (2005b). Cognitive stimulation with convergent and divergent thinking exercising in brainwriting: Incubation, sequence priming, and group context. *Small Group Research*, 36: 466-498.
- Coskun, H. (2009). The effects of associative exercises on the idea generation during brainstorming. *Turkish Journal of Psychology*, 24: 34-44.
- Coskun, H. (2011). Close associations and memory in brainwriting groups. *The Journal of Creative Behavior*, 45(1): 59-75.
- Coskun, H., & Gocmen, O. (2015). Individual brainstorming performance as a function of velocity and the provision of high standard. Poster Presentation in 14th European Congress of Psychology. Milano: Italy.
- Coskun, H., Paulus, P. B., Brown, V. & Sherwood, J. J. (2000). Cognitive stimulation and problem presentation in idea-generating groups. *Group Dynamics: Theory, Research and Practice*, 4: 307–329. doi: 10.1037//1089-2699.4.4.307
- Coskun, H. & Yılmaz, O. (2009). A new dynamical model of brainstorming: Linear, nonlinear, continuous (simultaneous) and impulsive (sequential) cases. *Journal of Mathematical Psychology*, 53: 253-264.

De Dreu, C. K. W., Baas, M. & Nijstad, B. A. (2008). Hedonic tone and activation level in the mood-creativity link: toward a dual pathway to creativity model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(5): 739–756. doi: 10.1037/0022-3514.94.5.739

De Dreu, C. K. W., Nijstad, B. A., Baas, M., Wolsink, I. & Roskes, M. (2012). Working memory benefits creative insight, musical improvisation, and original ideation through maintained task-focused attention. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 38(5): 656–669. doi:10.1177/0146167211435795

Diehl, M. and Stroebe, W. (1987). Productivity loss in brainstorming groups: Toward the solution of a riddle. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53: 497–509.

Dugosh, K. L. & Paulus, P. B. (2005). Cognitive and social comparison processes in brainstorming. *Journal of experimental social psychology*, 41(3): 313–320.

Dugosh, K. L., Paulus, P. B., Roland, E. J. & Yang, H. (2000). Cognitive stimulation in brainstorming. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79: 722–735. doi:10.1037//0022-3514.79.5.722

Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human relations*, 7(2): 117-140.

Gasper, K. (2003). When necessity is the mother of invention: Mood and problem solving. *Journal of Experimental Social Psychology*, 39: 248–262. doi:10.1016/S0022-1031(03)00023-4

Grawitch, M. J., Munz, D. C., Elliott, E. K. & Mathis, A. (2003). Promoting creativity in temporary problem solving groups: The effects of positive mood and autonomy in problem definition on idea-generating performance. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 7: 200–213. doi: 10.1037/1089-2699.7.3.200.

Grawitch, M. J., Munz, D. C. & Kramer, T. J. (2003). Effects of member mood states on creative performance in temporary workgroups. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 7: 41–54. doi: 10.1037/1089-2699.7.1.41

Goldenberg, O., Larson, J. R. & Wiley, J. (2013). Goal instructions, response format, and idea generation in groups. *Small Group Research*, 44: 227-256. doi:10.1177/1046496413486701.

Guo, L. & McLeod, P. L. (2014). The impact of semantic relevance and heterogeneity of pictorial stimuli on individual brainstorming: An extension of SIAM model. *Creativity Research Journal*, 26: 361-367. doi: 0.1080/10400419.2014.929433.

Larey, T. S. & Paulus, P. B. (1995). Social Comparison and Goal Setting in Brainstorming Groups. *Journal of Applied Social Psychology, 25*(18): 1579-1596.

Larsen, R. J., & Ketelaar, T. (1991). Personality and susceptibility to positive and negative emotional states. *Journal of personality and social psychology, 61*(1), 132.

Lin, F., Heffner, K. L., Ren, P., Tivarus, M. E., Brasch, J., Chen, D. G., et al. (2016). Cognitive and Neural Effects of Vision-Based Speed-of-Processing Training in Older Adults with Amnesic Mild Cognitive Impairment: A Pilot Study. *Journal of the American Geriatrics Society, 64*(6), 1293-1298.

Marsh, R. L., Landau, J. D. & Hicks, J. L. (1996). How examples may (and may not) constrain creativity. *Memory & Cognition, 24*: 669–680.

Mednick, S. (1962). The associative basis of the creative process. *Psychological Review, 69*(3): 220.

Neely, J. H. (1991). Semantic priming effects in visual word recognition: A selective review of current findings and theories. In Besner, D. and Humphreys, G. W. (Ed.), *Basic processes in reading: Visual word recognition* (pp. 264-350). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Nijstad, B. A., De Dreu, C. K. W., Rietzschel E. F. & Baas, M. (2010). The dual pathway to creativity model: Creative ideation as a function of flexibility and persistence. *European Review of Social Psychology, 21*(1): 34–77. doi:10.1080/10463281003765323

Nijstad, B. A. & Stroebe, W. (2006). How the group affects the mind: A cognitive model of idea generation in groups. *Personality and Social Psychology Review, 10*(3): 186-213.

Nijstad, B. A., Stroebe, W. & Lodewijkx, H. F. M. (2002). Cognitive stimulation and interference in groups: Exposure effects in an idea generation task. *Journal of Experimental Social Psychology, 38*: 535–544. doi:10.1016/S0022-1031(02)00500-0.

Nijstad, B. A., Stroebe, W. & Lodewijkx, H. F. M. (2003). Production blocking and idea generation: Does blocking interfere with cognitive processes? *Journal of Experimental Social Psychology, 39*: 531-548.

Osborn, A. F. (1957). *Applied imagination*. New York: Scribner.

Paulus, P. B. & Brown, V. (2007). Toward more creative and innovative group idea generation: A cognitive-social-motivational perspective of group brainstorming. *Social and Personality Psychology Compass, 1*: 248–265. doi:10.1111/j.1751-9004.2007.00006.x

Paulus, P. B. & Dzindolet, M. T. (1993). Social influence processes in group brainstorming. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4): 575.

Paulus, P. B., Nakui, T., Putman, V. L. & Brown, V. R. (2006). Effects of task instructions and brief breaks on brainstorming. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 10(3): 206.

Paulus, P. B., Putman, V. L., Dugosh, K. L., Dzindolet, M. T. & Coskun, H. (2002). Social and cognitive influences in group brainstorming: Predicting production gains and losses. *European Review of Social Psychology*, 12(1): 299-325.

Paulus, P. B. & Yang, H. (2000). Idea generation in groups: A basis for creativity in organizations. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes*, 82: 76–87. doi: 10.1006/obhd.2000.2888

Tulving, E. (1972). Episodic and semantic memory. *Organization of memory*, 1, 381-403.

Wegge, J. & Haslam, S. A. (2005). Improving work motivation and performance in brainstorming groups: The effects of three group goal-setting strategies. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 14(4): 400-430.

Yayın Geliş Tarihi: 27.06.2018
Yayına Kabul Tarihi: 23.11.2018
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.437750

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 211-242
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BELEDİYELERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK UYGULAMALARININ TURİSTİK HİZMET KALİTESİNE ETKİSİ¹

Osman Avşar KURGUN*
Duygu TEKİN AKTAŞ**

Öz

Çalışmanın amacı; “Belediyelerin gerçekleştirdiği sürdürülebilirlik uygulamalarının destinasyon turistik hizmet kalitesinin artırılmasında, destinasyon ekosistemi paydaş rollerini de dikkate alarak, etkinliğinin araştırılması” olarak belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca, belediyelerin sürdürülebilirlik çalışmalarında destinasyon temelli bir ekosistem yaklaşımıyla paydaşları ile gerçekleştirdiği işbirliklerinin yapısı da dikkate alınmaktadır. Ek olarak, söz konusu destinasyon temelli turizm ekosistemi paydaşlarının sürdürülebilirlik çalışmalarında oynadığı roller, bu rollerin gerek sürdürülebilirliğe gerekse destinasyon hizmet kalitesine etkisine konuları da çalışmanın ilgi alanında bulunmaktadır. Çalışma kapsamında elde edilen araştırma bulguları değerlendirildiğinde belediyelerin sürdürülebilirlik çalışmalarının turistik hizmet kalitesine etkilerine yönelik üç önemli faktör; a)Destinasyon temelinde makro ve mikro boyutta iletişim kalitesi ve teknik birikim b)Nitelikli personel ihtiyacı c)Destinasyon sürdürülebilirlik faaliyetlerinin tanıtımda ortak kaynak ve eylem planı belirlenmiştir. Bu faktörlere ilişkin olarak belediyelerin gerçekleştireceği eylemler sürdürülebilirlik çalışmalarının turistik hizmet kalitesini ve turistik talebi olumlu etkilemesini sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Turistik Hizmet Kalitesi, Belediye, Sürdürülebilir Turizm.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kurgun, O. A. & Tekin Aktaş, D. (2019). Belediyelerin sürdürülebilirlik uygulamalarının turistik hizmet kalitesine etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 211-242.

¹ Bu çalışma; "Turistik Hizmet Kalitesinin Geliştirilmesinde Yerel Yönetimlerin Sürdürülebilir Turizm Uygulamalarının Rolü" isimli Tezsiz Yüksek Lisans Projesi'nden üretilmiştir.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Reha Midilli Foça Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0002-2092-5292, avsar.kurgun@deu.edu.tr

** Bilgisayar İşletmeni, Dokuz Eylül Üniversitesi Reha Midilli Foça Turizm Fakültesi, ORCID: 0000-0001-9428-2325, duygu.tekin@deu.edu.tr

EFFECTS OF MUNICIPALITY SUSTAINABILITY PRACTICES ON TOURISTIC SERVICE QUALITY²

Abstract

Purpose of this study is determined as “investigating the effectiveness of the sustainability practices executed by the municipalities to increase the quality of the destination tourist service by considering destination ecosystems stakeholder roles”. The study also takes into account the structure of the partnerships that municipalities carry out with their stakeholders through a destination-based ecosystem approach in their sustainability implementations. In addition, the role that such destination-based tourism ecosystem stakeholders play in sustainability implementations, the impact of these roles on sustainability and also on the destination service quality are of interest to study. When the research findings of this study obtained, three important factors has been determined related to the effects of municipalities’ sustainability implementations on touristic service quality. These factors are: a) Communication quality in macro and micro dimension on the basis of destination and technical knowledge b) Qualified personnel need c) Common resource and action plan for promoting destination sustainability implementations. Actions taken by the municipalities on these factors will ensure that sustainability implementations will positively affect the touristic service quality and tourist demand.

Keywords: *Touristic Service Quality, Municipality, Sustainable Tourism.*

GİRİŞ

Turizmin sektörel yapısının karmaşıklığı sürdürülebilir turizm anlayışının destinasyonlarda benimsenmesinin ve uygulanmasının farklı birçok faktöre bağlı kalmasına neden olmaktadır. Bu faktörler arasında en önemlilerinden biri belediyelerin sürdürülebilirlik algısı ve uygulamalarıdır. Belediyeler bağlı oldukları yasalar kapsamında sürdürülebilir projeler geliştirerek turizmin sürdürülebilirliğini planlı bir zemine dayandırmalıdır. Sürdürülebilirlik projelerini geliştirirken ve uygularken paydaş görüşlerini almaları ve katılımlarını sağlamaları kritik önem taşımaktadır.

Belediyelerin gerçekleştirdiği sürdürülebilirlik temelli projeler destinasyonun doğal ve kültürel kaynaklarını korumanın yanı sıra turistik işletmelere ve yerel halka ekonomik yarar da sağlamalıdır. Belediyeler sürdürülebilirlik projelerini destinasyon temelli bir turizm ekosistemi yaklaşımıyla ele almalı ve bu ekosistem paydaşları ile etkin işbirlikleri gerçekleştirmelidirler. Belediyelerin sürdürülebilirlik projeleri sözü edilen ilkelere uygun gerçekleştirildiğinde turistik destinasyonda sunulan hizmetin kalitesinin artırılmasına da katkı sağlayacaktır.

---

² This article was produced by the non-thesis master project named; "The Role of Local Governments’ Sustainable Tourism Practices in Improving the Touristic Service Quality".

KURAMSAL ÇERÇEVE**SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ve SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM KAVRAMI**

Sürdürülebilirlik kavramının gelişiminde, ekolojik yıkımın, 1980'lerin yoksulluk, insani ihtiyaçların karşılanamaması ve dünyanın birçok yerine zarar veren kentsel atılım gibi olumsuzlukların göz ardı edilmesinin onarılması çok güç olumsuzluklara yol açtığı düşüncesi önemli rol oynamıştır (Dempsey ve diğerleri, 2011: 289). Sürdürülebilirlik, yaşam kalitesini düşürmeden, düşünce stilinde değişiklik gerektiren bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Bu değişikliğin özünü, tüketim toplumu olmaktan vazgeçmek ve çevre yönetimi, toplumsal sorumluluklar ve ekonomik çözümler arasında bir denge oluşturmaktadır (Özmehmet, 2008:3).

Sürdürülebilirlik kavramı tüm sektörlerde gerçekleşmesi gereken ve insan yaşamının bir gereği olarak çok sayıda yönlendirici ilke, strateji ve hedefler bütünü ifade etmektedir. Sürdürülebilirlik kısa vadeli değil, uzun vadede düşünmeyi, dolayısıyla esas olarak korumak ve koruyarak kullanmak anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle yenilenebilir kaynakların yenilenme süreçlerine uygun kullanılması, yenilenemez kaynakların da korunarak kullanılması gerekmektedir (Sarkım, 2007: 54-55). Sürdürülebilirlik fikrinin temelinde, günümüz eylemlerinin, temel yaşam destek sistemlerini olumsuz bir şekilde etkilememesi ve gelecek nesillerin seçeneklerine yönelik onarılamaz zararların oluşturulmaması bakış açısı yer almaktadır (McCool, 2016: 6). Sürdürülebilirliğin (ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel olmak üzere) aralarında dengenin sağlanması son derece güç olan iç içe geçmiş üç boyutu bulunmaktadır. (Henriques, 2004: 27).

Doğal kaynakların plansızca tüketilmesi, her alanda olduğu gibi turizmde de sürdürülebilirlik kavramının giderek önem kazanması ile sonuçlanmıştır. Turizmde sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla, çevre sorunlarına daha duyarlı olan turizm planlarını geliştirmek önemli bir öncelik haline almıştır (Altanlar ve Kesim, 2011: 1). Sürdürülebilir turizm, yerel kaynakların korunması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi, turistik tüketicilerin ve bölge halkının ihtiyaçlarının gelecek düşünülecek karşılanması, ülkenin kültürel bütünlüğüne ve çevresine uygun turizm kapasitelerinin geliştirilmesidir (Seyhan ve Yılmaz, 2010: 51). Dünya Turizm Örgütü (WTO- World Tourism Organization) (UNWTO, 2005: 11-12) sürdürülebilir turizmi; “mevcut ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve kültürel etkilerin tamamını dikkate alarak, turistlerin, sektörün ve yerel halkın ihtiyaçlarını karşılayan turizm anlayışı” olarak tanımlamıştır. Sürdürülebilirliğin, eksiksiz bir turizm deneyimi oluşturan tüm unsurları kapsamaması gerekmektedir. Bu nedenle ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel hususlar önem kazanmaktadır. Sürdürülebilir turizm sadece ekolojik duyarlılık ve ekonomik verimlilik değil diğer taraftan toplumsal sorumluluğunda dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır (Pigram ve Wahab, 1997: 2). Aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma konusunda ortaya konan tanımlar ve ilkeler, kalkınmanın, üzerinde gerçekleşeceği ekosistemlerin taşıma kapasiteleri ve yenilenebilir kaynak kullanımına vurgu yaparak, insanın yaşam

kalitesini sosyal, ekonomik ve çevresel anlamda yükseltmeye odaklanmaktadır (Akgül, 2010: 150-151).

Sürdürülebilir turizmin ilkelerini şu şekilde ifade etmek mümkündür (Fennell, 1999: 21): kaynakların sürdürülebilir kullanımı, aşırı tüketimin ve atıkların azaltılması, çeşitliliğin korunması, turizmin planlamayla entegre edilmesi, yerel ekonomilerin desteklenmesi, yerel toplumu kapsamaması, halka ve ilgili gruplara danışılması, personelin eğitimi, sorumlu bir turizm pazarlamasının yapılması ve araştırma sorumluluğu. Cape Town'da 2002 yılında gerçekleştirilen "Sürdürülebilir Turizm Konferansı"na ait Cape Town Deklerasyonunun belirlemiş olduğu sürdürülebilir turizm çerçevesi turizmin gelişiminin çevrede yaşayan halkın yaşam kalitesini arttırması, daha iyi işletme fırsatları sunması ve turistler için daha gelişmiş deneyimler yaratması olmak üzere üç odağa sahiptir. Sözü edilen çerçeve yerel halk ile kamu ve özel sektör iş birliğini önceliklemektedir (Frey ve George, 2010: 621-622).

Sürdürülebilir turizm, her aşamasında toplumsal sorumluluk, ekonomik verimlilik ve ekolojik duyarlılığı içermekte ve bunları birbirleriyle uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır (Sarkım, 2008: 4). Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP- United Nations Environment Programme) ve Dünya Turizm Örgütü ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç temel konuyu kapsayan 12 sürdürülebilirlik hedefi belirlemiştir. Bu hedefler belediyelerin gerçekleştirecekleri sürdürülebilirlik çalışmaları için kritik bir referans oluşturmaktadır. Bu hedefler (UNWTO, 2005: 18-19): Ekonomik süreklilik, istihdam kalitesi, sosyal eşitlik, turist memnuniyeti, yerel kontrol, toplumsal refah, kültürel zenginlik, fiziki bütünlük, kaynak etkinliği ve çevre temizliğinden oluşmaktadır.

Sürdürülebilir turizme odaklanan belediyeler için en önemli sorunlardan biri sürdürülebilir turizmin göstergelerinin eksik olmasıdır. Enerji ve su tüketimine ilişkin veriler ya da yerel işgücünden yararlanma oranları hakkında yeterli göstergeler olmalıdır. Örneğin; çalışanların, yerel toplumun desteklemesi ve çalışanların günlük seyahatlerinden kaynaklanan çevre emisyonlarını azaltması için yerel istihdam pazarından seçilmesini gerektirir (Solsbasch ve Rapp, 2014: 162). Belediyelerin söz konusu istihdam politikaları ve etkilerini ifade eden göstergeleri raporlayabiliyor olmaları önem taşımaktadır.

Sürdürülebilir turizmin gelişimi için turizm bölgelerinin benimsemesi gereken ilkelerden en önemlisi; çevreye, kültürel kaynaklara ve yerel halka saygı ve koruma ilkesiyle hareket ederek turizm yatırımlarının yapılmasını sağlamaktır (Sonuç, 2014: 22-23).

BELEDİYELERDE HİZMET KALİTESİNİN TANIMI VE İYİLEŞTİRİLMESİ

Belediye hizmeti yalnızca bir sistemin ürünü değil, aynı zamanda hizmetin üretildiği ve dağıtıldığı jeopolitik birimin karakteristiğini ifade etmektedir. Bu nedenle, kamu hizmetleri bireysel düzeydeki bir olgu olmaktan ziyade toplum düzeyinde bir olgu olarak düşünülmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, belediye hizmetinin kalitesi, bir kentsel topluluğun vatandaşlarının ortak tecrübesidir (Shin, 2018: 210).

Belediyeler açısından hizmet sağladıkları çevrede yaşayan insanların ihtiyaçlarının tatmin edici düzeyde karşılanması büyük önem taşımaktadır ancak hızla artan sosyal, ekonomik ve çevreyle ilgili sorunlar ihtiyaçların tatmin edici biçimde karşılanmasını zorlaştırmaktadır. Belediyeler yasalar ve kaynaklar gibi iki önemli kısıtlayıcının baskısıyla sundukları hizmet kalitesinin iyileştirilmesi konusunda zorluklar yaşamaktadırlar (Kurgun, Özdemir, Kurgun ve Bakıcı, 2008: 33). Yerel yönetim hizmetlerinde en önemli noktalardan biri, bu hizmetlerin yerine getirilmesinde yerel halkın memnuniyetinin ne derece sağlanabildiğinin ölçülebilmesi ve düzeltici-önleyici faaliyetler geliştirilerek, yerel halk odaklı bir hizmet sunumu gerçekleştirilebilmesidir (Henden ve Henden, 2005: 49).

Kamu hizmeti kalitesinin artırılmasında liderliğin rolü, üst yönetimin kararlılığını sağlamakla birlikte, küresel ve toplumsal değişim talepleri doğrultusunda örgütün, stratejik yapılanma ihtiyaçlarını karşılama konusunda da öneme sahiptir (Şahin ve Temizel, 2007: 185). Müşteri temelli hizmet anlayışını benimsemiş olan kamu ya da özel sektör turizm işletmelerinin hedef kitlelerinin ihtiyaçlarını belirleyerek sundukları hizmetleri geliştirmeleri gerekmektedir. Belirli bir hizmetle alakalı müşteri beklentilerinin ve algılarının durumunu belirlemek işletmeye hizmet kalitesini arttıracak çok önemli bir yönetim aracı sağlayacaktır (Eraqi, 2006: 470).

Yerel halkın tam olarak ne beklediğini anlamak, kaliteli hizmetin tanımlanması ve sunulmasında en önemli adımdır. Yerel halktan elde edilecek geribildirimler, belediye makamlarının müşterilerinin ihtiyaçlarını ne kadar iyi karşıladıklarına dair değerli bilgiler sağlar. Bu bilgiler, belediyenin yerel halk arasında olumlu bir algı yaratma ve hizmet geliştirmek için fırsatları tanınmasına yardımcı olmak için kalite geliştirme programlarında kullanılabilir (Mokhlis, Alesea ve Mamat, 2011: 123). Yerel halk odaklı yönetim yaklaşımı için, ihtiyaçların belirlenmesi yeterli değildir. Bunun yanında belli aralıklarla vatandaşların, sunulan hizmetler hakkındaki algılamalarının belirlenmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle, yapılan çalışmaların nasıl bir sonuç verdiğini anlamak ve değerlendirmek için kalitenin ölçülmesi önem taşımaktadır. Hizmet kalitesinin ölçümü, hizmet kalitesi iyileştirme ve geliştirme sürecinin ilk aşamasını oluşturmaktadır (Usta ve Memiş, 2010: 334).

Belediye hizmetlerinde kaliteli sunuma ulaşmak beraberinde kaynakların etkin kullanımını getirecektir. Kaynakların etkin kullanımı ile ifade edilmek istenen, uluslararası kalite standartlarında üretim ve sunumun gerçekleştirilmesidir. Bunun sağlanması için bir taraftan belediyenin verdiği hizmetlerle halka kaliteli yaşam olanağı sunması, diğer taraftan yerel halkın ve sivil toplum kuruluşlarının belediyeyi uluslararası kalitede hizmet sunumu konusunda istek ve önerilerle yönlendirmesi gerekmektedir. Böylece kısıtlı kaynakların bir defa ve yerinde kullanılması da mümkün olabilecektir (Çetinkaya, Korlu ve Eroğlu, 2016: 1255; İlban ve Biçimveren, 2017: 77).

Belediyeler yaptıkları yatırımlarla yerel halka yeni istihdam olanakları sağlamanın yanında buldukları bölgenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel gelişimi de katkı sağlarlar (Ulusoy, Akdemir: 2010: 23). Bu sebeple turizm bölgelerinde belediyelerin her kesim ile işbirliği içinde olması gerekmektedir. Altyapı hizmetini sağlamaları, personel, ekipman, teknik ve finansal yeterliliğe sahip olmaları ve merkezi yönetim ile koordinasyon içinde hareket ederek yetkilerin tam kullanımı konusunda etkin olmaları gerekmektedir (Beyhan, 2004: 36). Belediyelerin sunduğu turizm arzının bulunduğu özellikler de turistlerin nihai kararında rol oynamaktadır. Suyun temizliği, kamu güvenliği, ulaşım olanakları ya da çevre korunması yönünde çalışmalar önem taşımaktadır (Rigall-I-Torrent ve Fluvia, 2007: 361).

Turizm gelişmesinde yerel katılım, yerel toplulukların daha fazla katkı sağlayacağı anlamına gelmektedir. Turizm gelişiminden elde edilen ekonomik faydanın bir kısmı turizm kaynaklarının bakım ve iyileştirilmesine yönelmelidir. Turizmle ilişkili ekonomik çeşitlilik ve turizm işletme sahiplerinin daha fazla katılımı, turizm gelişiminde sorunlarını hafifletmeye yardımcı olabilir (Marovatsanga, 2017: 24). Belediyeler daha katılımcı ve entegre bir yönetim doğrultusunda yerel halkın görüş ve / veya önerilerinin alındığı toplantıların organizasyonunu göz önünde bulundurmalıdır (Silva ve Cândido, 2016: 492). Ayaz (2016:55) yerel halkın karar süreçlerine katılım konusundaki ilgisizliğinin belediyelerin turizme katkı sağlaması önünde yer alan engellerden biri olduğunu bulgulamıştır.

Moletsane, Klerk ve Bevan-Dye (2014: 287) çalışmalarında, belediyelerde sunulan hizmet kalitesi ve beklentiler arasındaki algılamala farklarının giderilmesi için belediyelerin rollerini yeniden tanımlamaları, müşteri odaklılıklarını kuruluşun temel değeri olarak güçlendirmeleri ve müşteri ihtiyaçlarını daha etkili ve etkin bir şekilde karşılamak temelinde entegre hizmet modelleri kurmalarının gerekli olduğunu vurgulamaktadırlar. Çalışmada, belediye karar alma süreçleri üzerine topluluğun aktif katılımını teşvik etmeyi sağlamaları gerektiğini de ifade edilmektedir.

Demirel ve diğerleri (2013:73) yaptıkları çalışmada, hizmet kalitesi konusunda belediyelerin daha güçlü bir memnuniyet algısı yaratabilmek ve

beklenti ile algı arasındaki farkı azaltabilmek için; iletişim, nezaket, güvenilirlik, güvenlik (emniyet tedbirleri), fiziksel unsurlar, erişilebilirlik, vatandaş anlama ve yeterlilik konularında yerel halkın beklentilerine uygun yaklaşımlar geliştirmesi gerektiğini bulgulamışlardır. Dikkat edilmesi gereken, bu hizmetlerin yerine getirilmesinde yerel halkın memnuniyetinin ne derece sağlanabildiğinin ölçülebilmesi ve düzeltici-önleyici faaliyetler geliştirilerek, vatandaş odaklı bir hizmet sunumu gerçekleştirilebilmesidir (Göküş ve Alptürker, 2011: 123).

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM UYGULAMALARINDA BELEDİYELERİN ROLÜ

Sürdürülebilir turizm gelişimi, mevcut turistlerin ve ev sahibi bölgelerin ihtiyaçlarını karşılarken, geleceğe yönelik fırsatları da korur ve geliştirir. Bu gelişme kültürel bütünlüğü, temel ekolojik süreçleri, biyolojik çeşitliliği ve yaşam destek sistemlerini koruyarak ekonomik, sosyal ve estetik ihtiyaçların karşılanacağı şekilde tüm kaynakların yönetimine öncülük etmelidir (Marovatsanga, 2017: 21).

Belediyelerin, destinasyon düzeyinde turizm gelişimi ve yönetimini de etkileyen çeşitli fonksiyonları yerine getirme sorumluluğu bulunmaktadır. Bunlar; kaliteli fiziksel çevre temininde stratejik ve eylemsel rol oynamak, planlama, çevre sağlığı ve karayolları gibi çeşitli hizmetler arasındaki bağlantıları ve politikaların sürekliliğini sağlamak, yerel toplumu, işletmeleri ve çevreyi kapsayacak şekilde bölgenin bir bütün olarak turizm yönetimi çerçevesindeki gereksiniminin karşılanmasını garanti altına almaktır (Bağır, 2014: 295).

Çevre sorunlarının küresel ölçekte artan önemine koşut olarak meydana gelen gelişmeler de belediyeleri çevre alanında en önemli aktörlerden birisi durumuna getirmiştir. 1992'de Rio'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın ana çıktılarında birisi olan Gündem 21, yerel yönetimlere, sivil toplum kuruluşları ve diğer ortaklarla birlikte çevre koruma ve geliştirmede, planlama, karar alma ve uygulama alanlarında daha etkin işlevler yüklemektedir (Sümer, 2009: 59).

Turizm gelişiminin sorumluluğu, yönetim yapıları daha ademi merkezleştirildiğinden belediyelerin rolü giderek önem kazanmaktadır. Sürdürülebilir turizm gelişimini etkileyen, imar, çevre düzenlemeleri, lisanslama ve ekonomik teşvikler gibi pek çok önemli politika genellikle ulusal politikalar ve stratejiler çerçevesinde hareket eden yerel makamların elindedir. Yerel yetkililer aynı zamanda sürdürülebilir turizm geliştirme çabalarında ayrıcalıklı ortaklardır çünkü turizm bölgelerinde işletmeler, sivil toplum kuruluşları ve yerel topluluklar arasında pazarlık ve arabuluculuk yapabilirler. Yerel yetkililer, vatandaşlarının çıkarlarını meşru bir biçimde temsil ettiklerinde, sürdürülebilir turizm gelişiminde etkili liderlik sağlayabileceklerini göstermişlerdir (Vourc'h, ve Denman, 2003: 4).

Gündem 21 oluşumu içerisinde Yerel Gündem 21 kavramının geliştirildiği 28. bölümde yerel yönetimlerin, sürdürülebilir gelişme konusundaki yaşamsal

önemleri ve yerel yönetimlere yönelik hedefler ortaya konmaktadır (Emrealp, 2005: 19). Yerel Gündem 21 kapsamında yerel yönetimlere yüklenen doğrudan turizmle ilgili görevleri şu şekilde ifade etmek mümkündür (Vourc'h ve Denman, 2003: 16-25): Turizm stratejileri ve planlarını hazırlanmak, sürdürülebilir turizm planlaması ve yönetimine katılım, turizm ile ilgili tüm taraflar ile Yerel Gündem 21 çerçevesinde işbirliği yapmak, uzun dönemli, kapsamlı bir vizyon oluşturmak ve eylemleri belirlemek, ulaşılabilir hedefler belirleyerek bunları takip etmek için izlek oluşturmak, özel sektör girişimcilerini etkilemek ve onlara yardımcı olmak, turizmden sağlanan fayda ve fırsatların yerel toplum arasında eşit olarak dağıtılmasını sağlamak, turistler ve yerel toplumla iletişimi güçlendirmek.

Yerel yönetimlerle özel sektörün bir arada hareket etmediği bir bölgede turizmin gelişmesi söz konusu değildir. Bir yerel yönetim kendi halkı için ne kadar iyi bir hizmet veriyorsa, gelen turist için de aynı anlayış içinde olmalıdır. Bu anlamda merkezi yönetimlerin olduğu kadar, yerel birimlerin de turizm politikası oluşturmaları gerekmektedir. Oluşturulacak kamu politikaları turizm adına bir gereksinimdir. Ülke ekonomisi açısından önemi olan bu politikalar yerel birimler tarafından etkin denetimle değerlendirilmeli ve mevcut sapmalar ortadan kaldırılmalıdır (Üste ve Güzel, 2008: 92).

Yerel yönetimler açısından Yerel Gündem 21 yaklaşımının benimsenmesi, sürdürülebilir turizm yönetimi ve gelişiminin güçlendirilmesinde ve turizmin geniş kapsamlı sürdürülebilir gelişme ile bütünleştirilmesinde faydalı olacaktır (Vourc'h ve Denman, 2003: 12). Destinasyonların ve işletmelerin ekonomik ve sosyal sürekliliğinin sağlanması, günümüzde turizmde gelişmenin sürdürülebilir nitelik kazanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum, yerel yönetimlerin sürdürülebilir turizm gelişimindeki rolünün yeniden tanımlanmasını gerekli kılmaktadır. Turizm sektörünün hızlı gelişimi ve değerlerin korunması gerekliliği bu konuda iki önemli rol tanımının yapılmasına yol açmıştır. Birincisi; yerel düzeyde turizmin gelişimini sürdürmek için en iyi stratejilerin belirlenmesi, ikincisi ise; yerel kaynakların korunması ve değerinin artırılması doğrultusunda arz ve talep eylemlerinin yönlendirilmesidir. Yerel yönetimlerin yerel gelişme stratejileri belirleme görevleri kentin uzun dönemde sürdürülebilirliğini ve ekonomik gelişimini temin etmeyi kapsamaktadır (Bağırın, 2014: 295).

5393 sayılı Belediye Kanunu'nda belediyelerin turizm sektörü ile ilgili olarak doğrudan gerçekleştirmesi gereken sorumluluğun yer aldığı, ancak diğer yerel yönetim türlerine yönelik kanunlarda turizm konusunda açıkça ifade edilen bir görevin bulunmadığı dikkat çekmektedir (Bağırın, 2014: 296). 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14. ve 15. maddelerinde ve diğer ilgili mevzuata göre belediyelerin turizmle ilgili görevleri belirtilmiştir. Bu görevler konaklama tesisleri yapmaktan; fuar, sergi, panayır ve festivaller düzenlemeye; müze açmaya kadar oldukça geniş bir yelpazede sıralanabilir (Belediye Kanunu, 2005). Yerel yönetimlerin sürdürülebilir turizm uygulamalarının desteklenmesi açısından ortaya koydukları temel çalışmalardan bir diğeri de stratejik planlardır. Türkiye'de

stratejik planlama ile ilgili mevzuat çalışmaları 24 Aralık 2003 tarihinde çıkarılan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile başlatılmıştır (Lamba, 2014: 85).

Belediyelerin turizm konusunda yeterli bilgiye sahip bulunmadıkları ve belediye başkanlarının kısa vadeli siyasi beklentileri de, belediyelerin turizme katılımında önemli engeller kapsamında görülmektedir (Ayaz, 2016: 56). Sözü edilen bu engel belediyelerin tüm uluslararası ve ulusal resmi referanslara rağmen sürdürülebilir turizm çalışmaları konusunda sorunlar yaşayabileceğine işaret etmektedir. Belediyeler için ekolojik kapasite ve planlanan turizm gelişimi arasında hassas bir denge bulunmaktadır. Turizm gelişimi, piyasa, ekonomik ve sosyo-demografik koşullar için çevresel kısıtlamalarla sınırlıdır (Mrkš ve Gajić, 2014: 172).

Turizm gelişimi servet veya gücün dağılımını, arazi kullanımlarını ve imar kanunlarını etkileyebilir. Yeni toplumsal davranışlara veya kurumların müdahalelerine neden olabilir. Sürdürülebilir turizm uygulamaları kapsamında şu soruların da yanıtlarının aranması önem taşımaktadır: Toplumsal istikrar için bu değişiklikler ne anlam taşımaktadır? Bir topluluğun bu tür müdahaleleri ele alma kapasitesini etkileyen faktörler nelerdir? Turizmin neden olduğu rahatsızlıkların türü ve şiddeti sosyal ve ekonomik dünyayı nasıl etkilemektedir? (Neves, 2006: 14). Yerel yönetimler sürdürülebilir turizm gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Belediyeler, planlama sürecinin tümünün çevresel kaynakların ve diğer ilgili kamusal çıkarların korunması ile uyumlu olduğunu garanti etmek için gerekli önlemleri almalıdırlar (Neves, 2006: 18).

Türkiye’de yerel yönetimlerin turizm alanındaki rollerinin daha etkin olmasını sağlamak amacıyla dünyadaki örneklerden alınması gereken bazı dersler mevcuttur. Çevresel ve kültürel olumsuz etkilerin azaltılması ve sürdürülebilir turizm olgusunun sağlanmasında yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Turizmi kalkınma aracı olarak gören ve turizm konusunda potansiyel sahibi olan yerel yönetimlerin belirtilen bu görevleri başarabilmeleri için turizm ile ilgili tüm hususları kapsayan planlama çalışmaları önem arz etmektedir. Kuşkusuz bu planlama çalışmaları klasik imar planlama çalışmalarından farklı boyutta oluşacak; sosyal, ekonomik ve fiziki boyutları mevcut olacaktır (Dede ve Güremen, 2010: 59).

Sürdürülebilirlikle ilgili politika yapımcılar için daha detaylı ve somut bir cevap almak için, turizm gelişiminin ekolojik ve sosyal kabul edilebilirliği hakkında daha fazla bilgi edinmek için ek önlemler getirilmelidir. Bu turizmin, gelişimi ve yakın gelecekteki başarısı için bir ön şarttır (Laimer ve Weiß, 2016: 33).

Makro ölçekte sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi; her şeyden önce doğal kaynakların rasyonel olarak ve özgün değerlerini kaybettirmeden kullanımına bağlıdır. Çevre, ekonomi ve turizm açısından sürdürülebilirliğin sağlanması; çeşitli

önlemlerin bir arada ele alınarak organizasyonu ve bunların eksiksiz olarak uygulanması ile mümkündür (Gündüz, 2004: 64).

ARAŞTIRMA

ARAŞTIRMA SORUSU VE ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışma, turizm hizmet kalitesinin artırılmasında, turizm destinasyonları için stratejik önem arz eden sürdürülebilirlik algısı ve uygulamalarının yerel yönetimler tarafından ne ölçüde benimsendiğini araştırmaya yöneliktir. Bu doğrultuda yerel yönetimlerin ilgili mevzuat kapsamında yapmakla yükümlü oldukları sürdürülebilirlik çalışmaları yanında bu konuda sahip oldukları farkındalık ve yönelim de ele alınmaktadır. Ayrıca, yerel yönetimlerin sürdürülebilirlik çalışmalarında destinasyon temelli bir ekosistem yaklaşımıyla paydaşları ile gerçekleştirdiği işbirliklerinin yapısı da dikkate alınmaktadır. Ek olarak, söz konusu destinasyon temelli sürdürülebilirlik ekosistemi paydaşlarının oynadığı roller, bu rollerin gerek sürdürülebilirliğe gerekse destinasyon hizmet kalitesinin artışına katkı derecesi ve iyileştirilmesi konuları da araştırmanın ilgi alanında bulunmaktadır.

Sözü edilen noktalardan hareketle çalışmanın amacı; “Yerel yönetimlerin destinasyon turistik hizmet kalitesinin artırılmasında gerçekleştirdiği sürdürülebilirlik uygulamalarının, destinasyon ekosistemi paydaş rollerini de dikkate alarak, etkinliğinin araştırılması” olarak belirlenmiştir. Yapılandırılan bu araştırma amacından hareketle araştırmanın ana sorusu; “Yerel yönetimlerin ilgi mevzuatta yer alan sürdürülebilirlik uygulamaları konusundaki etkinlikleri ve sürdürülebilirlik farkındalıkları destinasyon ekosisteminde ilgili paydaşlarla güçlü işbirlikleri oluşturarak hizmet kalitesini yükseltecek nitelikte midir?” şeklinde belirlenmiştir.

Çalışmada bu yön+elimle ana araştırma sorusuna ek olarak üç alt soru yapılandırılmıştır. Alt soru 1 yerel yönetimlerin sürdürülebilirlik çalışmalarının mevzuata bağlı teknik yönü ile ilişkilendirilmiştir; “Yerel yönetimler ilgili mevzuatın gerekli kıldığı sürdürülebilirlik çalışmalarını destinasyon turistik hizmet kalitesini artıracak bir anlayışla etkin biçimde gerçekleştirmekte midirler?” Alt soru 2 ise yerel yönetimlerin sözü edilen faaliyetlerde paydaşlarla olan işbirliklerine yöneliktir; “Yerel yönetimler destinasyon turistik hizmet kalitesini artıracak sürdürülebilirlik uygulamalarını ekosistem içindeki paydaşları ile etkin işbirlikleri oluşturarak mı gerçekleştirmektedirler?” Alt soru 3 destinasyon turistik hizmet kalitesini artıracak sürdürülebilirlik çalışmalarında ekosistem paydaşlarının rollerine yöneliktir; “Destinasyon turistik hizmet kalitesini artıracak sürdürülebilirlik uygulamalarının gerçekleştirilmesinde ekosistem içindeki paydaşlar etkin rol oynamakta mıdır?”

Çalışmanın amacı kapsamında yapılandırılan ana soru ve üç alt soru yerel yönetimlerin sürdürülebilirlik uygulamalarının ve yaklaşımlarının destinasyon

turistik hizmet kalitesi üzerindeki etkileri, var olan kısıtlar, ekosistem paydaşlarının rolleri, beklentileri ve bu uygulamalar kapsamında yerel yönetimlerle etkileşimleri ile birlikte destinasyon turistik hizmet kalitesinin artırılmasına yönelik sürdürülebilirlik uygulama önerilerinin de belirlenmesi hedeflenmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma Tasarımı

Araştırmada nitel (kalitatif) araştırma yöntemi ve keşifsel araştırma tasarımından yararlanılmıştır. Veriler, İzmir ili Foça ilçesinde destinasyon turizm ekosistemi paydaşlarından yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile toplanmıştır. Nitel yöntemin tercih edilmesinin nedeni araştırmanın amacına uygun olmasıdır. Ayrıca, belediyelerin sürdürülebilirlik uygulamalarının ve destinasyon turizm ekosistemi paydaşlarının konuya ilişkin rol ve işbirliklerinin incelenmesi nitel araştırma yöntemleri ile uyumluluk göstermektedir. Bu yönelimle, destinasyonda turizm alanında uzman, karar verici ve/veya etkileyici, uygulayan ve turizm ekosisteminde paydaş olarak tanımlanan kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin yöneticileri ile temsilcilerinden elde edilecek verilerin etkin ve detaylı bir biçimde analiz edilmesi sağlanmıştır.

Araştırmanın tasarımı ise, yerel yönetimlerin sürdürülebilirlik uygulamaları ve destinasyon turizm ekosistem paydaşlarının bu konudaki rollerinin ve farkındalıklarının turizm hizmet kalitesi üzerindeki etkilerini keşfetmeye yöneliktir. Bu nedenle araştırma tasarımı olarak keşifsel araştırma tasarımı tercih edilmiştir. Keşifsel araştırma yöntemi ile durumun belirlenmesi ve paydaşların görüşlerinin alınması ile yeni fikirlerin ortaya çıkartılması hedeflenmiştir. Paydaşların birikim ve tecrübeleri ile sağlayacakları veriler ve yapacakları değerlendirmelerin de bulgulara katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Böylelikle konu hakkında derinlemesine bir anlayış ve farkındalık analizi sayesinde araştırma konusu olan destinasyona ilişkin özgün sonuçların yapılandırılabilceği varsayılmıştır. Çalışmada nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan ve keşifsel araştırmalarda yararlanılan yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile belediyelerin sürdürülebilirlik uygulamaları ve destinasyon turizm ekosistem paydaşlarının bu konudaki rollerinin ve farkındalıklarının turizm hizmet kalitesi üzerindeki etkilerini paydaşlar arasındaki etkileşimleri de dikkate alarak analiz edebilmek amaçlanmıştır. Böylelikle paydaşların görüşme sırasında ifade ettiği hususların araştırmacı tarafından alt ve yan sorularla detaylandırılmasının sağlanması hedeflenmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evreni (ana kütesi) İzmir ili Foça ilçesinde bulunan, destinasyon turizm ekosistemi paydaşları olarak tanımlanmıştır. Bu belirleme ile araştırma kapsamında yer alan tüm paydaşlara ulaşılması hedeflenmiştir.

Araştırmanın örnekleme, maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Bu örneklemin seçilmesindeki amaç görece küçük bir örneklem grubu oluşturmak ve örneklem içindeki birimlerin çeşitliliği en üst düzeyde yansıtmasını sağlamaktır. Böylece, araştırmada farklı bakış açılarının elde edilmesi, bu bakış açıları arasındaki etkileşimin değerlendirilebilmesi ve ulaşılabilecek bulguların zenginliğinin sağlanması hedeflenmiştir. Maksimum çeşitlilik örnekleme ile paydaşların kendi özgün düşüncelerine daha detaylı biçimde ulaşmak ve birikim temelli yorumları ile araştırmaya en yüksek katkıyı sağlamlarını teşvik etmek amaçlanmıştır.

Araştırma örnekleme; 2 kamu kurumu, 9 özel sektör ve 2 sivil toplum örgütünün yöneticileri ile temsilcilerinden oluşan toplam 13 paydaşı kapsamaktadır. Araştırma kapsamında görüşme gerçekleştirilen paydaşlar listesi EK 2’de sunulmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Yarı yapılandırılmış görüşme sorularının hazırlanmasında Sonuç’un, (2016) “Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Sosyal Turizm-İzmir Örneği” isimli doktora tezinden, Duman ve Yüksel (2008)’in “Belediyelerde Vatandaş Memnuniyetinin Ölçümü: Mersin Büyükşehir Belediyesi Örneği” isimli makalesinde kullanılan ve literatür taraması sonucu yapılandırılan ifadelerden oluşmuştur. Sonuç’un (2016) çalışmasından paydaşlarla ilgili sorular oluşturulurken, Duman ve Yüksel’in (2008) çalışmasından ise alt yapı hizmetleri ile ilgili sorular oluşturulurken yararlanılmıştır. Araştırmada yararlanılan sorular paydaşların derinlemesine katkısını sağlamak üzere paydaş uygulamaları, paydaş etkileşimleri ve hizmet kalitesine etki biçiminde yapılandırılmıştır. Hazırlanan açık uçlu sorular paydaşların destinasyon turizm ekosisteminde sürdürülebilirlik uygulamalarında belediyenin rolünü tanımlamaları, paydaş iletişim ağının etkinliği ve hizmet kalitesine yönelik katkının ne olduğu ve bu konudaki önerilerini alabilmeyi hedeflemektedir.

Veri Toplama

Araştırma için Foça’da bulunan, kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum örgütleri yöneticileri ile temsilcilerinden oluşan 14 kişi ile telefon ve e-posta aracılığı ile görüşme talebinde bulunulmuştur. Görüşme talebi iletilen bir özel sektör yöneticisi görüşme talebini reddetmiştir. Geri kalan 13 kişi ile uygun gördükleri zaman diliminde önceden randevu alınarak 29.11.2016 - 07.02.2017 tarihleri arasında görüşme yapılmıştır.

Görüşme soruları paydaşlara önceden e-posta ile gönderilmiştir. Görüşmeler yüz yüze yapılmış olup, ortalama 60 dakikalık sürelerde ve tek oturum şeklinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde araştırmacı önce kendini tanıtmış daha sonra araştırmanın amacı ve uygulanması ile ilgili görüşmeye katılanları bilgilendirmiştir. Soruların açık uçlu olduğu, tüm görüş ve önerilerinin önem taşıdığı, görüşme sırasında yapılandırılmış sorular dışında soru sorulabileceği ve

isterlerse sorular dışındaki görüş ve düşüncelerini iletebilecekleri söylenmiştir. Yine görüşmeye katılan paydaşlara etkileşim örnekleri, kısıtlar ve çözüm önerilerini iletebilecekleri ifade edilmiştir. Her soru araştırmacı tarafından yöneltmiş, ihtiyaç olması durumunda konuyu açmak üzere sorular detaylandırılmıştır.

Görüşmeler ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Bu kayıtlar yanında araştırmacı görüşme yapılan paydaşların ifadelerini not alarak ana temalar ve stratejik ifadeleri önceliklendirmiştir. Araştırmacı ayrıca, görüşmeye katılan paydaşların sunduğu ek dokümanları da (görsel, çizim, rapor vb.) yararlanmak üzere teslim almıştır.

VERİ ANALİZİ VE BULGULAR

Yarı yapılandırılmış görüşmelerin ardından ses kayıt cihazı yoluyla kaydedilmiş veriler her görüşme tamamlandıktan sonra incelenmiştir. Böylelikle araştırmacının görüşme bilgileri, ses kayıtları ve ek dokümanlarına ilişkin bilgi erozyonu engellenmiştir. Görüşmelerin analizinde öncelikle ses kayıtları yazılı metne dönüştürülmüştür. Bu aşamada görüşmelere katılan her paydaşa bir kod verilmiştir. Ses kayıtları metne dönüştürüldükten sonra araştırmacı notları ve varsa ek dokümanlarla birleştirilerek paydaş kodu ile bütüncül bir rapor haline getirilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşme ile toplanan verilerin analizinde nitel veri analizlerinden betimsel analiz tercih edilmiştir. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 224). Araştırmada betimsel analizin kullanılması görüşmeye katılan paydaşların ifadelerinin doğrudan alıntılarla dikkat çekici bir biçimde sunulmasına, yorumlanmasına, paydaşlar arası etkileşimin analizine ve bunlara bağlı sonuçların yapılandırılmasına olanak sağlamıştır. Böylelikle araştırmacının, yorumlarını bu ifadeler arasındaki ilişkileri dikkate alarak gerçekleştirilmesi mümkün olmuştur.

Analiz gerçekleştirilirken paydaş ifadelerinden bulgulara katkı sağlayacak, konular üzerinde vurgu yapan ve açık olanlar analize dahil edilmiş bu nitelikler dışında kalan ifadeler dikkate alınmamıştır. Daha sonra bu ifadeler soru bazında sunulmuş ve her soruda ifadelerden ortaya çıkan o soruya ait genel değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmeler literatürde yer alan ilgili referanslarla desteklenerek zenginleştirilmiştir.

Araştırmanın Geçerlik ve Güvenilirliği

Geçerlik ve güvenilirlik, türüne bakılmaksızın herhangi bir araştırmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulması, verilerinin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması ile bulguların sunulması aşamalarını ilgilendiren önemli kaygılardır (Merriam, 2013: 200). Nitel araştırmada geçerlik; araştırmacının araştırdığı konuyu

olduğu şekliyle ve olabildiğince tarafsız gözlemlemesini ifade etmektedir (Kirk ve Miller, 1986: 21). Dış geçerlik, ulaşılan sonuçların benzer gruplara ya da ortamlara aktarılabilirliğini yani genellenebilirliğini, iç geçerlik ise araştırma sürecinin çalışılan gerçekliği belirlemedeki yeterliğini göstermektedir. Nitel araştırmada güvenilirlik, araştırma sonuçlarının tekrar edilebilirliği ile ilgilidir. Dış güvenilirlik, araştırma sonuçlarının benzer ortam ve koşullarda aynı şekilde elde edilme derecesini, iç güvenilirlik ise farklı araştırmacıların aynı veriyi kullanarak aynı sonuçlara ulaşma derecesini tanımlamaktadır (LeCompte ve Goetz, 1982:32).

Araştırmada yüz yüze yapılan görüşme yöntemiyle verilerin toplanması, verilerin zenginliğini arttırmak amacıyla turizm sektörünün aktörlerinin çeşitlendirilmesi, veri analizi ve araştırma bulgularının tanımlanması aşamalarında tez danışmanı ve araştırmacı arasında uzlaşmanın sağlanması, araştırma bulgularının açıklanmasında katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılara yer verilmesi, araştırma bulgularına ilişkin olarak hazırlanan sonuç raporunun katılımcılara gönderilerek, bu bulguların doğruluğunun teyit edilmesi sağlanarak araştırmanın geçerliliğine yönelik kanıtlar oluşturulmuştur.

Bu çalışmada araştırmanın yöntemi ve temel aşamaları, araştırmacının araştırma sürecindeki konumu, görüşmeye katılan kişiler ve veri analizinde kullanılan tematik çerçevenin açık bir biçimde tanımlanmasına bağlı olarak araştırmanın dış güvenilirliği sağlanmıştır. Diğer taraftan, görüşmeler sonucunda toplanan verilerin ses kayıt cihazı yoluyla kayıt altına alınması, bu verilerin öncelikle betimsel bir yaklaşımla, yorum katmadan, birebir metin haline dönüştürülmesi, verilerin toplanması, analizlerin yapılması ve araştırma bulgularının tanımlanması aşamalarında danışman ve araştırmacı arasında uzlaşmanın sağlanması araştırmanın iç güvenilirliğin sağlandığını kanıtlamaktadır.

Araştırma Bulguları ve Değerlendirme

Paydaşlara yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yöneltilen ilk soru şöyledir; “Sürdürülebilir turizmi nasıl tanımlarsınız?”

P1 sürdürülebilir turizmi “Turizm faaliyetini doğaya yardım ederek yapmak” biçiminde tanımlarken, P2 “Uzun vadeli verim elde etmek” olarak tanımlamıştır. P3 ise P1 gibi çevre ve doğa vurgusu yaparak “Çevre çok önemlidir ve turizm için elverişli olmalıdır” olarak ifade etmiştir. P4 ise tanıma kültür kavramını dahil ederek “Bölgenin kültürel yapısını koruyarak gelecek nesillere bunları ulaştırmaktır” şeklinde tanımlamıştır.

P5 ise daha detaylı bir tanım yaparak “Kitle turizmin yarattığı tahribatlara karşı geliştirilmiş bir kavramdır ve çevreyi, kültürü, sanatı, yöre halkının geleneğini, göreneğini korumaktır” şeklinde çevre ve kültürü ele alan bir tanım yapmıştır. P6 ise “Daha önce gelen turistlerin tekrar geldiklerinde aynı şartları bulabilmeleridir” yaklaşımı ile süreç ve kıyas tabanlı bir yaklaşımda bulunmuştur. P9, P10 ve P11 “Kültürel ve doğal varlıkların bozulmadan gelecek nesillere aktarılmasıdır” yönünde benzer bir tanım sunmuşlardır. P7 ve P8 ise sadece

“devamlılık” vurgusu içeren bir bakış açısı sergilemişlerdir. P12 “Doğal, biyolojik, ekolojik, kültürel, toplumsal kaynaklara süreklilik sağlayacak, turistik ürünlerin sürekli olarak arza katkı sağlayacağı koşulları yaratacak, başta çevre olmak üzere kaynakları kullanırken korumaya yönelik bir anlayıştır. Destinasyonun geleceğini korumak amacıyla doğal çevre ve yerel kültür erozyonunu minimize eden bir bakış açısını ifade eder” biçiminde ifade ederken P13 benzer bir tanım yaparak “...aynı zamanda turistik hizmet kalitesinin ve bölgede turizmden elde edilen ekonomik faydaların da (gelir, istihdam vb.) sürekliliğinin sağlanmasına yönelik uygulamalardır” şeklinde ek bir vurgu yapmıştır.

Birinci soruya verilen yanıtlar incelendiğinde Foça destinasyonu turizm ekosisteminde yer alan paydaşların, “çevre” vurgusunun öncelendiği dar tanımlamalardan, sürdürülebilirliğin tüm boyutları ile ele alındığı tanımlara uzanan bir yelpazede tanımlar yaptığı görülmüştür. Bu durum başta yerel yönetim olmak üzere tüm paydaşların konu hakkındaki farkındalıklarının yüksek ve yaklaşımlarının uluslararası kriterlere uygun olduğuna işaret etmektedir.

Paydaşlara yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yöneltilen ikinci soru şöyledir; “Sürdürülebilirlik özelinde çalışmalarınız var mı?”

P1, P2, P3, P4, P5 ve P6 bu soruyu “Enerji ve su tasarrufu yapıyoruz, bunun için güneş enerjisi, enerji tasarruflu ve LED lambalar kullanıyoruz. İşletmemizde kullanılan malzemelerin geri dönüşümlü olmasına dikkat ediyoruz. Aynı zamanda yerel istihdama katkı sağlamak adına tüm çalışanlarımız Foça halkındandır ve işletmemizde kullanılan yiyecek-içecek malzemelerini Foça esnafından karşılıyoruz” şeklinde cevaplamışlardır. Bu ortak söylemler dışında; P1 “Foça’da bir kereliğine mahsus olmak üzere ağaçlandırma etkinliği düzenledik”, P3 “Diğer otel yöneticileri dışında Foça’yı ve kendi otelimizi tanıtan bir tanıtım filmi yaptık ve otelimizde konaklayan her müşteri için bir ağaç dikme projemiz vardır” demiştir. P7, P8 ve P9 “İşletmemizde geri dönüşüme önem veriyoruz, atık yağlarımız bir firma tarafından toplanıyor, çöplerimizi ayrıştırıyoruz” şeklinde cevaplamışlardır.

P10, “T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Anadolu Efes işbirliğiyle yürütülen Gelecek Turizmde’nin 2017’de destekleyeceği projeler arasında yer alan Dört Mevsim Foça Projesi’ni sunduk. Bunun dışında Turizm Haftası kapsamında gerçekleştirilen turizm panellerine katılım sağlıyoruz. İzmir Valiliği’ne Foça’ya bir müze yapılması konusunda başvuruda bulunduk ve bu başvurumuz kabul edildi” yanıtını vermiştir. P11 “Foça’da ağaçlandırma çalışmaları yaptık, yaşlılar haftasında Foça’ya İzmir’den 40-50 kişilik gruplar getirerek geziler düzenledik. Bunların dışında Foça’da devlet hastanesi, fakülte, huzur evi ve birçok eğitim kurumu açtık.” şeklinde ifade etmişlerdir. P11 “Sürdürülebilir turizm kapsamında birçok projemiz var. Ancak başta mali kısıtlar olmak üzere birçok faktör nedeni ile bunları hayata geçiremiyoruz” demiştir.

P12 “Foça’nın kendine özgü mimari dokusu, doğal çevresi, kültürü ve temiz denizi ile korunmuş bir bölgedir. Biz bunun devamı için hem kasabamıza gelen misafirleri hem de yerli halkı bilinçlendirmek için ilgili resmi gün ve haftalarda konuşma, toplantı ve etkinlikler düzenliyoruz.” yanıtını vermiştir.

P13 ise “Belediye olarak temel görevlerimizin önemli bir kısmı çevreyi ve denizi korumaya yönelik faaliyetlerden oluşuyor. Biz bu faaliyetleri bir üst seviyede dikkat çekici olması için Mavi Kart, Dört Mevsim Foça ve Engelsiz Foça gibi güncel projelerle sürdürüyoruz. Bunların yanında; Toprak Ana Günü, Earth Market, Slow Food, Eski Foça Tarihi Yürüyüş Yolu, Foça Özel Çevre Koruma Projesi, Kültür ve Balıkçılık Festivalleri, Temiz Kent Foça Farkındalık Projesi, Beş Kapılar Kalesi Saat Galerisi Düzenlemesi, Kıyı ve Su Altı Temizliği Projesi, Foça Araştırma ve Eğitim Mutfağı Projesi, bisiklet turları, atıkların dönüşümü, Foça Fok Koruma Programı, ağaç dikimleri, özel çevre koruma düzenlemeleri ve paydaşlarımızla ortak düzenlediğimiz seminer, panel ve toplantılarla yerel halkın da yüksek katılımının olduğu bir sürdürülebilirlik kültürü oluşturmaya çalışıyoruz” yanıtını vermiştir.

Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının bu soruya verdikleri yanıtlardan sürdürülebilirlik çalışmalarının ilgili paydaşlar arasında doğal bir dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Paydaşların rollerine göre; özel sektör temsil eden paydaşların daha yoğun olarak; enerji ve su tasarrufu, ağaç dikim çalışmaları, çevreyi korumaya yönelik bilinçlendirme faaliyetleri, kamuyu temsil eden paydaşların ise farkındalık yaratmaya yönelik olarak; konuşma, toplantı, seminer, panel ve etkinlikler düzenledikleri belirlenmiştir. Belediye daha makro bir yaklaşımla yerel halkta sürdürülebilirlik kültürü yaratmaya yönelik projeleri üstlenmektedir. Bu bulgular Foça destinasyonu turizm ekosisteminde paydaşların rollerine uygun ve etkin sürdürülebilirlik projeleri gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Belediye gerek yönetmeliklerden kaynaklanan görevleri gerekse kendi inisiyatifi ile biçimlendirdiği sürdürülebilirlik çalışmaları ile güçlü bir liderlik sergilemektedir.

Paydaşlara yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yöneltilen üçüncü soru şöyledir; “*Sürdürülebilirlik uygulamalarınızı olumlu ya da olumsuz etkileyen ulusal düzenlemeler var mı?*”

P1 ve P2 bu türden belirgin bir katkı ya da olumsuzluk yaşamadıklarını söylemişlerdir. P3, “Turizm Bakanlığı’ndan sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak çalışmalar için destek alamadık ve bu durumdan olumsuz etkilendik” şeklinde ifade etmiştir. P4 “Foça’nın sit alanı olması nedeniyle zorluklar yaşıyoruz. Tarihi ve doğal sit düzenlemesi sürdürülebilirliğe katkı sağlıyor. Ancak bu yönlü birçok faaliyete de engel oluşturuyor” demiştir. P5 de P1 ve P2 gibi bu türden belirgin bir katkı ya da olumsuzluk yaşamadıklarını söylemiştir. P6 “Foça’da düzgün bir plaj olmaması nedeniyle insanlar her yerde denize giriyor ve bu nedenle hem bizler hem de gelen konuklarımız kötü manzaralarla karşılaşılıyor” şeklinde yanıt vermiştir. P7, P8, P9 “Atık yağların kontrollü bir şekilde toplanması ve İzmir Su ve

Kanalizasyon İdari Genel Müdürlüğü (İZSU) tarafından faturalarda indirim yapılması olumlu bir düzenlemedir” demişlerdir. P10 da P1, P2 ve P5 gibi bu türden belirgin bir katkı ya da olumsuzluk yaşamadıklarını söylemiştir. P11 “İmar konusunda sıkıntı yaşıyoruz. Örneğin ağaçlandırma için yer tahsis edilmesini istedik, fakat tahsis mümkün olmadı. Doğal yapı ile bütünleşik, doğal dokuya katkı sağlayacak bir amfi tiyatro yapma talebimiz oldu. Ancak, benzer prosedür kısıtları nedeni ile gerçekleştirilemedik” demiştir.

P12 “Olumsuz etkileyen bir düzenleme olduğunu düşünmüyoruz. Foça’nın özel çevre koruma bölgesi içinde yer alması ve arkeolojik ve kentsel sitlerin sıkı bir şekilde uygulanıyor olması olumlu bir düzenlemedir” yanıtını vermiştir. P13 ise “Ulusal düzenlemelerin kimi zaman engelleyici bürokratik yanlarının bulunduğunu görüyoruz. Her şeye rağmen bu düzenlemeler önemli bir güvenlik sağlıyor. Tarih ve doğanın korunması oldukça hassas bir konudur. Belki özel durumlarda çeşitli projeler için ilgili bakanlıklar daha pozitif değerlendirmelerle konuya yaklaşabilir” demiştir.

Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının bu soruya verdiği yanıtlar incelendiğinde paydaşların rolleri gereği sahada eyleme dönük faaliyet gösterenler sürdürülebilirliğe katkı sağlayan kısıtlayıcı düzenlemelerin diğer yandan engeller yaratabildiğini düşünmektedirler. Gerçekleştirilmesi düşünülen sürdürülebilirlik temelli projelerin ulusal düzenlemeler nedeni ile güçleştiği yönünde bir görüş bulunmaktadır.

Paydaşlara yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yöneltilen dördüncü soru şöyledir; “*Sürdürülebilirlik uygulamalarınızı olumlu ya da olumsuz etkileyen uluslararası düzenlemeler var mı?*”

P2, P3, P4, P5, P6, P7, P8, P9, P10, P11 sürdürülebilirlikle ilgili çalışmalarında herhangi bir uluslararası düzenlemeden olumlu ya da olumsuz etkilenmediklerini ifade etmişlerdir. P1 ve P12 ise “Olumsuz düzenleme yoktur. Olumlu düzenleme olarak Mavi Bayrak uygulaması vardır” demiştir. P13 ise “Belediye olarak sürdürülebilirlik çalışmalarımızda uluslararası düzenlemelerin mali, tanıtım ve teknik bilgi edinme açısından yararını gördük” yanıtını vermiştir.

Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının büyük bir kısmının soruya “olumlu ya da olumsuz etkisi yoktur” yanıtını vermesini, ilgili paydaşların sürdürülebilirlik faaliyetlerinin uluslararası etkileşim gerektirir nitelikte olmadığı şeklinde değerlendirmek mümkündür. Söz konusu etkileşim içinde olan belediye ve diğer kamu paydaşları da bu düzenlemelerin gerekli ve yararlı olduğu görüşünde birleşmektedirler.

Paydaşlara yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yöneltilen beşinci soru şöyledir; “*Sürdürülebilirlik uygulamalarınızda yerel paydaşlarınız kimlerdir ve ne roller üstlenmektedirler?*”

P1 ve P6 “Belediye yerel paydaşımızdır, fakat pek ortak çalışma yapmıyoruz.”, P2 “Yerel paydaşlarımız sivil toplum kuruluşları ve Belediyedir.”, P3, P4, P5 “Belediye ve Foça’da yer alan diğer oteller, restoranlar, kafeler, balıkçılar paydaşlarımızdır.”, P7, P8, P9 “Foça’nın esnafı, balıkçısı, otelcileri”, P10 ve P11 “Paydaşlarımız Belediye, Kaymakamlık, Üniversite, sivil toplum kuruluşlarıdır. Zaman zaman ortak çalışmalarımız olmaktadır.” yanıtını vermiştir.

P12 ise “Paydaşlarımız Kaymakamlık, Belediye, Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Liman Başkanlığı, Foça Kazı Başkanlığı, Çevre Şehircilik İl Müdürlüğü ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Paydaşlarımızın üstlendikleri rolleri ise şu şekilde ifade edebiliriz; Foça Kaymakamlığı bu konudaki bütün iş ve işlemleri takip, kontrol, düzenleme merciidir. Foça Belediyesi yerel yönetim olarak çoğu iş ve işlemlerin icracı merkezidir. Tarım Müdürlüğü kırsalda ve denizden elde edilen ürünlerin kontrol ve denetimleri ile ilgilenir. Liman Başkanlığı denizde seyrüsefer yapan vasıtaları kontrol ve denetimden sorumludur. Foça Kazı Başkanlığı, Foça’nın şimdiki ve gelecek nesillere doğası, tarihi ve kültürü bozulmamış bir kent bırakmak için kanun ve düzenlemeleri yapmak ve tarihi yerlerin restorasyonlarını aslına uygun olarak yapmakla mükelleftir. Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü de Foça’nın doğal çevresini ve denizini koruyup kollamakla mükelleftir. Sivil toplum kuruluşları da bütün bu yapılan veya eksik kalan yerleri resmi kurumlara bildirerek bu işin takipçileridir.” şeklinde yanıtlamıştır.

P13 ise “İlgili Müdürlük ve Başkanlıklar ve Büyükşehir Belediyesi, kasabada faaliyet gösteren tüm kamu ve özel kuruluşlar yerel paydaşımızdır. Yerel paydaşlarımız kasabada gerçekleştirilecek sürdürülebilirlik çalışmalarına yönelik öneriler sunma, destek sağlama (mali, işgücü, bilgi-birikim vb.) ve bizzat kendi projeleri ile gerçekleştirme şeklinde rol alıyorlar.” şeklinde yanıt vermiştir.

Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının bu soruya verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde Foça destinasyonu turizm ekosisteminde yerel paydaşların uygulayıcı rollerini üstlendiği söylenebilir. Belediyenin yerel paydaş olarak sürdürülebilirlik çalışmalarında öncü rol oynadığı ve yerel planlayıcı vasfı bulunduğu da ifade edilebilir.

Paydaşlara yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yöneltilen altıncı soru şöyledir; “Sürdürülebilirlik uygulamalarınızda ulusal paydaşlarınız kimlerdir ve ne roller üstlenmektedirler?”

P1, P2, P5, P6, P7, P8, P9, P10, P11 ve P12 “İlgili bakanlıklar, müdürlükler ve konuyla ilgili çalışan sivil toplum kuruluşları ulusal paydaşımızdır. Ancak bu paydaşlarla sürdürülebilirlik konusunda herhangi bir çalışmamız olmadı.” yanıtını vermişlerdir. P3 farklı olarak “Ulusal paydaş olarak Ege Orman Vakfını söyleyebiliriz. Ege Orman Vakfı ile otelimizde kalan müşteriler adına dikilen ağaçlar için birlikte çalışıyoruz. Bunun dışında tur operatörleri de (ETS Tur, Tatil Sepeti) ulusal paydaşlarımızdır.” demiştir. P4’de P3 ile aynı görüşü paylaşarak “Tur operatörleri ulusal paydaşlarımızdır.” şeklinde yanıt vermiştir.

P13 ise “İlgili tüm kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, otel-seyahat-yeme içme-çevre birlik, dernek ve vakıfları ile turizm sektöründe faaliyet gösteren ulusal boyuttaki özel kuruluşlar paydaşımızdır. Bu paydaşlarla daha önceki yanıtlarımda ifade ettiğim birçok projeyi gerçekleştiriyoruz.” demiştir.

Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının bu soruya verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde ulusal paydaşlar konusunda paydaşların hepsinin hemfikir olduğu ancak büyük bir kısmının ulusal paydaşlarla bir etkileşiminin olmadığı görülmektedir. P3 ve Belediye dışında kalan paydaşlar ulusal paydaşlarla herhangi bir çalışma ya da proje gerçekleştirilmemiştir. Bunun temel nedeni ulusal paydaşlarla işbirliği yapılabilmesi için çeşitli prosedürlere uygun, teknik detayı olan ve bazı bürokratik aşamaları geçebilecek projelerin hazırlanması gerekliliğidir. İlgili paydaşların bu boyutta projelerin hazırlanmasına yönelik olarak bilgi, birikim ya da nitelikli işgücü bulunmamaktadır. Dolayısı ile sadece bir paydaş böyle bir projede ulusal paydaşlarla iletişim içinde olmuştur. Diğer taraftan yerel yönetim ulusal paydaşlarla daha önceki sorulara yanıt olarak ifade ettiği gibi birçok proje gerçekleştirilmektedir. Bu tespitlere bağlı olarak Foça turizm ekosisteminde bulunan sürdürülebilirlik paydaşlarının ulusal paydaşlarla işbirliğinde rol tanımlarını etkin biçimde uygulamaya geçiremedikleri bu nedenle ulusal paydaşların oynayabileceği fonlama, teknik bilgi vb. rollerin çıktılarında yararlanamadıkları ifade edilebilir.

Paydaşlara yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yöneltilen yedinci soru şöyledir; “*Sürdürülebilirlik uygulamalarınızda uluslararası paydaşlarınız kimlerdir ve ne roller üstlenmektedirler?*”

Bu soruya; P1, P2, P3, P4 ve P6 “Otel rezervasyon acentesi olan booking.com ve seyahat sitesi olan Tripadvisor uluslararası paydaşlarımızdır”, P5 “Almanya’da bir otel ile görüşüyoruz, fakat bu sadece bireysel bir çalışma.”, P7, P8, P9, P10, P11 ve P12 ise “Uluslararası turizm sektöründe faaliyet gösteren tüm kamu ve özel kuruluşlar paydaşımızdır. Ancak bu paydaşlarla etkin bir iletişimimiz yoktur.” şeklinde yanıt vermiştir.

P13 ise “UNESCO, Slowfood oluşumunun merkezi birimi, uluslararası çevre koruma kuruluşları, engelsiz kent konusundaki uluslararası dernek ve sivil toplum kuruluşları vb. çeşitli uluslararası kuruluşlar ve özellikle turizm sektörünün seyahat alanında hizmet veren tur operatörleri ile uluslararası satış yapan tatil siteleri temsilcileri uluslararası paydaşlarımızdır. Bu paydaşlar strateji, planlama, tanıtım, teknik bilgi aktarımı ve fon tahsisi konularında rol üstleniyor” demiştir.

Bu soruya Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde 6. soruda yapılan değerlendirmenin yinelenmesi mümkün görülmektedir. Uluslararası paydaşlarla gerçekleştirilecek projelerin gereklilikleri Foça destinasyonu turizm ekosisteminde yer alan paydaşların karşılaması olanaklı olmadığından işbirlikleri yok denecek kadar azdır. Sadece Belediye bu anlamda çeşitli projeleri sürdürmektedir. Dolayısı ile uluslararası

sürdürülebilirlik paydaşları için rol tanımları biliniyor olsa da yerel yönetim dışında söz konusu rollerin çıktıklarından yararlanan paydaş sayısı çok azdır.

Paydaşlara yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yöneltilen sekizinci soru şöyledir; “*Sürdürülebilirlik konusunda ulusal ya da uluslararası benzer turistik destinasyonlarla benchmarking yapıyor musunuz?*”

Paydaşlardan sadece P11 “Bu konu ile ilgili araştırmalarımız ve projelerimiz oldu, fakat hayata geçiremedik.” şeklinde yanıt vermiştir. Diğer paydaşlar ise herhangi bir benchmarking çalışmalarının bulunmadığını belirtmişlerdir. P13 ise “Belirli prosedürlere bağlı olmayan, sistematik bir karşılıklı ilişki içermeyen ancak gezi-gözlem yolu ile çeşitli turistik destinasyonları inceliyoruz. Bu incelemeler sonucu kasabamıza uygun iyi örnekleri uyarlama yolu ile geliştirmeye çalışıyoruz. Slow Food, Earth Market, UNESCO Dünya Kültür Miras Listesi ve benzeri çalışmaları bu kapsamda ele alabiliriz.” demiştir.

Bu soruya Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde; Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının Belediye dışında benchmarking çalışmaları bulunmadığı görülmüştür. Destinasyondaki özel sektör işletmelerinin küçük boyutlu oluşu, nitelikli uzman personeli olmaması ve bütçe kısıtları bu tarz çalışmaların önünde engel oluşturmaktadır. Yerel yönetim ise diğer paydaşların da yararlanabileceği benzer destinasyonlardan uyarlama yolu ile sürdürdüğü çeşitli faaliyetler gerçekleştirmektedir.

Paydaşlara yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yöneltilen 9. soru şöyledir; “*Sürdürülebilirlik özelinde sivil toplum kuruluşları ile ortak projeleriniz var mı?*”

Soruya; P1 “Foça’da yer alan sivil toplum kuruluşuna üyeyiz, fakat onların sürdürülebilirlikle ilgili çalışma yapıp yapmadıklarını bilmiyoruz. Bu konuda iletişim kopukluğu yaşıyoruz”, P2 “Sivil toplum kuruluşları ile bir proje içinde aktif olarak rol almadık sadece talep geldiğinde toplantı salonu tahsis ediyoruz” , P3 “Ege Orman Vakfı’nı ortağımız olarak ifade edebilirim. Birlikte ağaçlandırma çalışması yaptık.”, P4 ve P5 “Foça’da yer alan sivil toplum kuruluşu Foça Turizm Derneği (TUDER) ortağımızdır, fakat herhangi bir proje yapmadık. Sadece sözlü önerilerde bulunuyoruz”, P6, P7, P8 ve P9 ise “Sivil toplum kuruluşları ile ortak projemiz yoktur”, P11 “Foça’yı güzelleştirme derneği ile ağaçlandırma yaptık” şeklinde yanıt vermiştir.

P12 ise “TUDER, Kent Konseyi ve Belediye ile birlikte Eski Foça-Yeni Foça arasında yürüyüş parkurunun yapılmasıyla ilgili projemiz ve bunun dışında Kaymakamlık, Belediye ve İzmir Ticaret Odası’nın ortaklığında Deniz Altı Müzesi projemiz var. Bu projeye sivil toplum kuruluşlarının da iştirak etmesini bekliyoruz. Bu iki proje ile ilgili olarak da fizibilite çalışmaları devam ediyor” şeklinde yanıt vermiştir. Bu yanıt kasaba faaliyet gösteren özel sektör paydaşlarının yanıtlarını doğrular nitelikte görünmektedir. Kasabada sürdürülebilirlik özelinde önemli

çalışmalar sürmekte ancak sivil toplum kuruluşlarının iletişim sorunları nedeni ile bu kapsamda yer almadıkları görülmektedir.

Konuyu açıklayan benzer bir yanıt P10'dan gelmiştir; "İkinci soruda da ifade ettiğimiz gibi; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Anadolu Efes işbirliğiyle yürütülen Gelecek Turizmde'nin 2017'de destekleyeceği projeler arasında yer alan Dört Mevsim Foça Projesi'ni sunduk fakat bu projeden Foça'da yer alan diğer paydaşların bilgisi yoktur."

Farklı olarak P13 şunu ifade etmiştir "Bu sorunuza kadar çeşitli sorularda dile getirdiğim yerel, ulusal veya uluslararası tüm projelerimizde sivil toplum kuruluşları ile birlikte çalışıyoruz. Yerelde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarını her anlamda destekliyoruz. Başkan ve temsilcileri ile düzenli olarak toplanarak neler yapabileceğimizi ve süren projelerimizi ele alıyoruz. TUDER ya da Zeytin Dalı gibi doğrudan turizmle ilgili sivil toplum kuruluşları dışında ilgili diğer tüm sivil toplum kuruluşlarını bu kapsamda görüyor ve değerlendiriyoruz."

Bu soruya Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde; Foça destinasyonu turizm ekosistemi özel sektör paydaşlarının sivil toplum kuruluşları ile karşılıklı bir iletişim sorunu yaşadığını, aynı sorunun yerelde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları arasında da bulunduğunu, sivil toplum kuruluşlarının katılımı ile gerçekleştirilen projelerin hemen hemen hepsinin Belediyenin liderliğinde olduğunu ve bu projeler dışında ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları ve Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşları arasında etkin bir iş birliği olmadığı belirlenmiştir.

Paydaşlara yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yöneltilen 10. soru şöyledir; "*Yerelde yürüttüğünüz sürdürülebilirlik çalışmalarını ulusal ve uluslararası turizm pazarında nasıl tanıtıyorsunuz?*"

Soruya; P1 "Yurtdışında ve yurt içinde turizm fuarlarına katılıyoruz. Bunun dışında işletmenin web sayfasını da tanıtım amaçlı kullanıyoruz ve web sayfamız İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi farklı dillerde hizmet vermektedir.", P2 "Turizm fuarına katılım sağlıyoruz. Bunun dışında sosyal medya hesaplarımız üzerinden hem otel tanıtımını hem de Foça'nın tanıtımını yapıyoruz.", P3 "Web sayfamızda ve sosyal medyada tanıtıyoruz.", P5, P6, P7, P8 ve P9 "Tripadvisor'a üyeliğimiz var ve sosyal medya hesaplarını kullanarak tanıtım yapıyoruz.", P10 "Fuarlarda tanıtımını yapabiliyoruz. Web sayfamızdan yapıyoruz duyuruları. Sosyal medya hesaplarımızı kullanıyoruz. Foça'yı ve yaptığımız projeleri anlatıyoruz.", P12 ise "İzmir, İstanbul ve Antalya'da gerçekleşen turizm fuarlarında Foça'da yer alan otelleri tanıtıyoruz, Midilli ve Milano'da ise Belediye'nin desteğiyle tanıtımlar gerçekleştiriyoruz." şeklinde yanıt vermiştir.

P4 farklı olarak "Ulusal kanallarda yemek programları yaptık, bu sayede hem Foça hem de otelimizle ilgili tanıtım yapmış olduk, aynı zamanda basında da Foça'nın ve otelimizin tanıtımını yapıyoruz." demiştir. P11 yanıtını "Web sayfamız

var, fakat pek aktif kullanmıyoruz. Tanıtımla ilgili herhangi bir şey yapmıyoruz.” şeklinde ifade etmiştir.

P13 “Belediyemizin güçlü bir bilişim ekibi var. Web sayfası ve sosyal medya kullanımı yanında katıldığımız tüm fuar ve toplantılarda sürdürülebilirlikle ilgili etkinliklerimizi tanıtıyoruz. Yine etkin bir Basın-Halkla İlişkiler ekibimiz var yerel ve ulusal medyada sıklıkla bu haberlerin yer almasını sağlıyorlar. Ayrıca, işbirliği yaptığımız paydaşlar da benzer kanallardan bu tanıtımları yapıyor.” demiştir.

Bu soruya Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının tamamı web sayfaları ve sosyal medyadan sürdürülebilirlik konulu çalışmalarını tanıtmak amacıyla yararlandıklarını ifade etmişlerdir. Farklı olarak P4 televizyon programı çalışmaları olduğundan bahsetmiştir. Belediye ise paydaşlar arasında en etkin tanıtım yapandır. Gerek sahip olduğu konuyla ilgili uzman işgücü gerekse işbirliği yaptığı diğer paydaşların ek tanıtımları ile son derece başarılı bir tanıtım gerçekleştirdiği görülmüştür.

Paydaşlara yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yöneltilen 11. soru şöyledir; “*Sürdürülebilirlik uygulamalarımızın yerel turistik hizmet kalitesine katkıları nelerdir?*”

P1 “Mavi Bayrak sahibi olduğumuz için ve bunun devamlılığı için hizmet kalitesinin de devamlı olması gerektiğini düşünüyoruz.”, P4 “Mutlaka katkısı vardır. İnsanlar otelimizde konaklamak için buraya geliyorlar ve bu şekilde Foça’nın da kazandığını düşünüyoruz”, P12 “Bu konudaki uygulamalarımızın hizmet kalitesine mutlaka iyi yansımaları vardır”, P2, P3, P5, P6, P7, P8, P9, P10, P11 ve P12 “Olumlu olduğunu düşünüyoruz” şeklinde yanıt vermişlerdir.

P13 ise “Kesinlikle oluyor. Zaten Foçamıza olan ilgi giderek artıyor. Özellikle sürdürülebilirlik için önem taşıyan gastronomi, dalış, doğa yürüyüşü, bisiklet gezileri ve fotoğrafçılık gibi alanlara ilgi duyan turistler açısından fark edilebilir bir hizmet kalitesi artışı oluyor. Sürdürülebilirlik çalışmaları bu alanlardaki hizmetlerin uluslararası standartlara ulaşmasını sağlarken aynı zamanda yerelde bir bilinçlenme ile bu kültürü gelen konuklara yansıtmayı kolaylaştırıyor. Kasabadaki taş yollardan tarihi evlere, restoranlardaki yerel lezzetlerden mavi bayraklı kıyılara ve günlük yaşam bir bütün olarak sürdürülebilirlikle el ele yürüdüğünden hem bu hizmetlerin kalitesi artıyor hem de sürdürülebilirlik gelen turistlerin deneyimleyebileceği bir hal alıyor.” demiştir.

Bu soruya Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının tamamı sürdürülebilirlik çalışmalarının hizmet kalitesini hissedilebilir biçimde arttırdığı konusunda hemfikirdir. Belediye ise sürdürülebilirlik ve turistik hizmet kalitesinin Foça destinasyonu için karşılıklı etkileşimi son derece önemli olduğunu ve sürdürülebilirlik çalışmalarının Foça’nın turistik hizmet yapısının önemli bir

belirleyicisi olduğunu düşünmektedir. Belediye bu bakış açısıyla hizmet kalitesinin yükselmesinin sürdürülebilir deneyimlerle ilişkisine işaret etmiştir.

Paydaşlara yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yöneltilen 12. soru şöyledir; “*Sürdürülebilirlik uygulamalarınızın turistik talep üzerindeki etkisi sizce nedir?*”

Soruya; P1 “Daha önce gelen müşteriler tekrar bizi tercih ediyorlar bu da bu talep üzerinde etkimiz olduğunu gösterir”, P2 “Konuklarımız Foça’nın güzel manzarası için bile tekrar geliyorlar.”, P3 “Olumlu bir etkisi olduğunu biliyoruz. Örneğin gelen her müşteri için ağaç dikiyoruz ve bunu unutmayan konukların buraya tekrar geldiğini görüyoruz.” P4, P5, P6 ve P7 “Daha önce gelen konuklar tekrar geliyorlar.”, P8, P9, P10 ve P11 “Yüzde yüz etkisi vardır.” şeklinde yanıt vermiştir. P12 “Uygulamalarımızın yerel turistik hizmet kalitesine büyük katkısı olduğunu çünkü doğaya saygılı, doğal ürünler pazarlaması neticesinde herkesin bu yöreye yöneleceğini düşünüyoruz.” demiştir.

P13 ise; “Sürdürülebilirlik çalışmaları Foça’nın marka imajına katkıda bulunduğu gibi gelen turistlerin yaşadıkları deneyimi tekrarlamaları ve geliştirmeleri içinde bir çekicilik sunuyor. Bu konuda gerçekleştirilen yeni projeler turistlere her ziyaretlerinde yeni deneyimler de sunuyor. Ulusal ve uluslararası medyada bu projelerle anılmak, sürdürülebilirlik konusunda hassas ve ilgili turistlerin dikkatini çekiyor. Ayrıca, destinasyonda sunduğumuz hizmetlerin bu odakla tasarlanması kalite konusunda gelişmeyle sonuçlanıyor. Sadece çevre koruma olarak değil Foça Tarihi Müzesi, tesislerin her türlü faaliyetlerinde konuya özen, kullanılan malzemeler, günlük yaşamda yerli halkın farkındalığı ve Belediye olarak yaptığımız düzenlemeler kümülatifte sürdürülebilir bir turistik deneyim oluşturuyor. Bu turistlerin sokakta, otelde, sahilde, eğlence yerinde ya da kaldırımında aldığı hizmet konusundaki kalite algısını olumlu etkiliyor. Beraberinde ise yeniden ziyaretlerle birlikte yeni ziyaret sayılarında da artışlar gerçekleşiyor diye düşünüyorum.” yanıtını vermiştir.

Bu soruya Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde Foça destinasyonu turizm ekosistemi paydaşlarının tamamının sürdürülebilirlik çalışmalarının turistik talep üzerinde olumlu etkileri bulunduğunu düşündüğü belirlenmiştir. Özellikle; sürdürülebilirlik konusunda hassas turistlerin ziyaretlerini ve yeniden ziyaretleri etkilediği vurgulanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Destinasyon bazında sürdürülebilirlik çalışmaları turizm sektörü için kritik değer taşımaktadır. Turizm ekosistemi içerisinde yer alan paydaşların bu konuda taşıdığı farkındalık ve oynadığı roller turizm hizmet kalitesinin artırılmasında son derece önemlidir. Turizm ekosistemi içerisinde özellikle belediyelerin sürdürülebilirlik çalışmalarında gerçekleştirileceği liderlik, planlama, proje, koordinasyon ve uygulama öncelik taşımaktadır. Destinasyon bazında

sürdürülebilirlik çalışmalarının başarı faktörlerinden en önemlisi belediyelerin sürdürülebilirlik faaliyetlerinde oynadığı roldür.

Destinasyon hizmet kalitesinin geliştirilmesinde turizm ekosistemi paydaşlarının farkındalık yaratma çalışmaları, işbirlikleri, tanıtım ve pazarlama faaliyetleri yanında sürdürülebilirlik projelerinin yapılandırılmasındaki etkinlikleri kritik değer taşımaktadır. Sözü edilen tüm eylemlerin koordinasyonu ve tamamlayıcı niteliklerinin ortak hedef ve eylemlerle olgunlaştırılması gerekmektedir. Tüm bu çalışmalarda belediyelerin yönlendirici, rehber ve destek sağlayıcı rolü sayesinde sürdürülebilirlik faaliyetleri turistik hizmet kalitesinin hem gelişmesine hem de sürdürülebilir olmasına katkı sağlayacaktır.

Belediyeler gerek yasa ve yönetmeliklerin kendilerine verdiği sürdürülebilirlik ile ilgili çalışmaları gerekse kendi inisiyatifleri ile gerçekleştirecekleri çalışmalarla destinasyon turistik hizmet kalitesi açısından katma değer yaratabilirler. Çalışmada söz konusu katma değer yaratılmasına yönelik olarak yapılan araştırmada bu katkının sağlanmasının çeşitli faktörlere bağlı olduğu ve destinasyon bazında sürdürülebilirlik çalışmalarının turizm ekosistem paydaşları arasında oluşturulacak etkin iletişimin önemi belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen araştırmanın bulguları değerlendirildiğinde belediyelerin sürdürülebilirlik çalışmalarının turistik hizmet kalitesine etkilerine yönelik üç önemli faktör belirlenmiştir. Bu faktörlere ilişkin olarak belediyelerin oynayacağı rol ve bu faktörler kapsamında gerçekleştirecekleri sürdürülebilirlik çalışmaları turistik hizmet kalitesini ve bağlı olarak turistik talebi olumlu etkileyecektir.

Faktör 1: Destinasyon Temelinde Makro ve Mikro Boyutta İletişim Kalitesi

Çalışma kapsamında elde edilen araştırma bulguları destinasyon bazında sürdürülebilirlik faaliyetlerine ilişkin iletişim yapılanmasının uluslararası, ulusal ve yerel paydaşları kapsayan etkin bir eylemler bütünü ifade etmesi gerektiğini göstermiştir. Destinasyonda faaliyet gösteren sürdürülebilirlik paydaşlarından özel sektörün çok az ve sivil toplum kuruluşları paydaşlarının ise bu iletişimi kısmen kurabildiği belirlenmiştir. Belediye ise her üç kademe ile etkin iletişim sürdürebilmektedir. Bu durum belediyelerin sürdürülebilirlik çalışmalarında üstlenmesi gereken liderlik rolüne uygundur. Ancak, diğer paydaşların bu iletişimi kuramaması destinasyonda büyük oranda Belediyenin sürdürülebilirlik çalışmalarına katkı sağladığı, ancak diğer paydaşların bu anlamda katma değer yaratmakta güçlük çektiği anlamına gelmektedir.

Dolayısı ile sözü edilen paydaşların sürdürülebilirlik konusunda ilgili paydaşlardan elde edebileceği; alternatif fon kaynaklarının, teknik bilgi ve diğer yararların elde edilemediği söylenebilir. Böylelikle destinasyonun sürdürülebilirlik çalışmalarında tamamlayıcı ve hizmet kalitesinin farklı boyutlarına yönelik çalışmaların tatmin edici düzeyde oluşmadığı sonucuna varılabilir. Diğer taraftan

önemli bir iletişim sorunu da destinasyon sürdürülebilirlik paydaşlarından özel sektör işletmeleri ve sivil toplum kuruluşları arasında yaşanmaktadır. Bu paydaşlar iletişim sorunlarını hem kendi içlerinde hem de karşılıklı olarak yaşamaktadırlar. Bu durumda destinasyon sürdürülebilirlik faaliyetlerinde önemli zaman, maliyet ve bilgi kaybı ile sonuçlanmaktadır.

Bu duruma ilişkin bir öneri olarak; Belediye'nin gerek söz konusu kademelerle gerekse yerel sürdürülebilirlik faaliyetleri temelinde yerel paydaşlar arasında etkin iletişim kurulmasında ek bir rol daha üstlenerek destinasyon temelinde merkezi bir "Sürdürülebilirlik Merkezi İletişim Birimi" oluşturması sunulabilir. Söz konusu merkez hem Belediye'nin halihazırdaki iletişim olanaklarından yararlanabilir hem de yeni iletişim kanallarının oluşturulmasında Belediye'nin koordinasyonu ile daha hızlı, etkin ve kaliteli bir iletişim yapısı meydana getirilebilir. Böylelikle destinasyondaki özel sektör ve sivil toplum örgütleri paydaşları yerelde, ulusal ve uluslararası alandaki sürdürülebilirlik paydaşları ile iletişim olanaklarını arttırabilirler. Bu artış sözü edilen destinasyon sürdürülebilirlik faaliyetlerinin da en aza indirilmesini sağlayacaktır.

Faktör 2: Destinasyon Sürdürülebilirlik Paydaşlarının İletişim Çıktılarından Faydalanmasına Yönelik Teknik Birikim ve Nitelikli Personel İhtiyacı

Belediye'nin koordinasyonunda Sürdürülebilirlik Merkezi İletişim Birimi oluşturması önerisine tamamlayıcı bir öneri de Belediye'nin bu kapsamda diğer paydaşlara teknik bilgi ve nitelikli personel olanakları sunmasıdır. Araştırma bulguları yerel sürdürülebilirlik paydaşlarından özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının uluslararası ve ulusal paydaşlarla etkin bir iletişim çıktısı olarak proje hazırlama ya da ortak organizasyonlar gerçekleştirme konusunda sıkıntılar yaşadığını göstermektedir. En önemli sıkıntı ise söz konusu projeleri gerçekleştirecek teknik bilgi ve nitelikli personel eksikliğidir. Araştırmaya konu olan Foça destinasyonu ve benzeri destinasyonlarda sözü edilen paydaşlar görece küçük işletme ya da sınırlı büyüklükte sivil toplum kuruluşları olduğu için bu sıkıntının yaşanması olasıdır.

İfade edilen sıkıntının giderilmesine yönelik olarak Belediye'nin bu kapsamda diğer paydaşlara teknik bilgi ve nitelikli personel olanakları sunması önerisi kapsamında Belediye'nin sürdürülebilirlik projeleri hazırlanması hedefi ile bir "Sürdürülebilirlik Proje ve Organizasyon Yönetim Birimi" oluşturabilir. Bu birim hem destinasyon sürdürülebilirlik paydaşlarından özel sektör işletmeleri ve sivil toplum kuruluşlarının potansiyel projelerini halihazırda Belediye'nin yürütmekte olduğu başarılı iletişim ve proje çalışmalarına entegre edebilecek hem de söz konusu paydaşların aralarındaki iletişimden ortaya çıkacak yerel mikro projeler için teknik bilgi ve fon olanağı yaratabilecektir. Ayrıca, söz konusu paydaşların mikro sürdürülebilirlik projelerinden teknik olarak uygun olanların bu birimce makro projelere dönüştürülmesi yoluyla yerel sürdürülebilirlik faaliyetleri için önemli fırsatlar yaratılabilecektir.

Faktör 3: Destinasyon Sürdürülebilirlik Faaliyetlerinin Tanıtımda Ortak Kaynak ve Eylem Planı

Destinasyonda gerçekleştirilen sürdürülebilirlik çalışmalarının turistik hizmet kalitesi üzerinde olumlu etkide bulunabilmesinin önemli faktörlerinden biri de destinasyon turistik tanıtımında bu faaliyetlerin özellikle vurgulanması ve etkin biçimde anlatılabilmesidir. Araştırma bulguları daha önce Faktör 1’de açıklandığı üzere, destinasyon sürdürülebilirlik paydaşlarından özel sektör işletmeleri ve sivil toplum kuruluşları arasında ciddi bir iletişim sorunu olduğunu göstermiştir. Bu iletişim sorunun yansımalarından biri destinasyon turistik tanıtımında sürdürülebilirlik faaliyetlerin özellikle vurgulanabileceği ve etkin tanıtımının yapılabileceği bir oluşumun bulunmamasıdır.

Söz konusu alanda koordinasyonun olmaması destinasyon turistik sürdürülebilirlik faaliyetlerin tanıtımında ilgili paydaşların bireysel çalışmaları ile sonuçlanmaktadır. Bu bireysel çalışmalar ise sosyal medya olanaklarının kullanımı ve web siteleri ile sınırlı kalmaktadır. İfade edilen kısıtlar nedeni ile destinasyon turistik tanıtımında sürdürülebilirlik faaliyetleri içeren profesyonel filmler, içerik hazırlama ya da sponsorluk faaliyetleri ile eylem gerçekleştirilmesi mümkün olmaktadır. Bu konularda Belediye’nin çalışmaları dışında diğer paydaşların katma değer yaratacak çalışmaları bulunmamaktadır. Görece küçük olan işletme ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan paydaşların sınırlı bütçelerini dağıtık olarak kullanmaları bu konudaki en önemli sorundur.

Bu konuya ilişkin bir öneri olarak ilgili paydaşların Foça TUDER (Foça Turizm Derneği) tarafından yapılandırılacak bir “Tanıtım ve Pazarlama Birimi” kapsamında ortak eylemler yürütmeleri önerilmektedir. Bu birim aracılığı ile sürdürülebilirlik faaliyetlerinin destinasyon turistik hizmet kalitesine yönelik etkilerinin de vurgulanacağı eylem planları hazırlanabilir. Ayrıca, bu eylem planları Belediye’nin sürdürmekte olduğu tanıtım ve pazarlama faaliyetleri ile entegre edilerek tamamlayıcı bir nitelik kazandırılabilir.

Bu hususlardan hareketle; belediyelerin destinasyon hizmet kalitesine sürdürülebilirlik faaliyetleri ile önemli bir katkı yaptığı, bu katkının artırılmasına yönelik olarak sözü edilen üç başarı faktörünün destinasyon turizm ekosistem paydaşları ve yerel halkın katılımı ile önceliklenmesinin önem taşıdığı, sivil toplum kuruluşlarından nitelik ve rol olarak en uygununun önderliğinde oluşturulacak bir çatı yapı kapsamında turizm ekosistemi özel sektör paydaşları ile sivil toplum kuruluşlarının bir araya gelerek ortak hedef ve eylem planları doğrultusunda sürdürülebilirlik çalışmalarını yürütmesinin ve bu çalışmaları belediyelerin sürdürülebilirlik çalışmalarına entegre ederek turistik hizmet kalitesinin artırılmasına katkı sağlamasının mümkün olduğu söylenebilir.

ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI VE YAPILACAK ÇALIŞMALAR İÇİN ÖNERİLER

Bu çalışma Foça destinasyonu turizm ekosistem paydaşlarının ve Belediyesinin görüş ve değerlendirmeleriyle sınırlıdır. Araştırmanın maliyet, zaman ve ulaşım nedenleriyle Foça'da gerçekleştirilmiş olması, çalışmanın öncelikli kısıtını oluşturmaktadır. Çalışmada ulaşılan sonuçlar Foça destinasyonu için geçerli olmasının yanında benzer nitelikteki destinasyonlarda gerçekleştirilecek çalışmalar açısından rehber niteliği taşımaktadır.

Gelecekte yapılacak çalışmalar için; araştırma evreni ve örnekleminin yerel halkı ve turistik tüketicileri kapsayacak biçimde genişletilmesi ve Foça benzeri birkaç destinasyonun karşılaştırılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir kalkınma: Uygulamalı antropolojinin eylem alanı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, (24), 133-164.

Altanlar, A. ve Kesim, A. G. (2011). Sürdürülebilir turizm planlaması için yöre halkı ve yerli turistlerin davranış ve beklentilerini anlamaya yönelik bir araştırma; Akçakoca örneği. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 1-20.

Ayaz, N. (2016). Turizmde yerellik ve yerel yönetimlerin turizme katılım engelleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 25(1), 47-60.

Bağırın, D. (2014). Sürdürülebilir turizm ve yerel yönetimler. *Sürdürülebilir Turizm Kavramları- Uygulamalar* (ss. 293-309). Editör Metin Kozak. Ankara: Detay Yayıncılık.

Belediye Kanunu (13.07.2005). <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>. (Erişim Tarihi: 16.02.2016).

Beyhan, Ş.G. (2004). *Kültürel süreklilik ve çağdaş gereksinimler bağlamında sürdürülebilir turizm ve kimlik kavramsal modeli: Pamukkale örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Çetinkaya, Ö., Korlu, R. K. ve Eroğlu, E. (2016). Belediye hizmetlerinin kalitesi ve vatandaşların algı düzeyi: Bursa Büyükşehir Belediyesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1251-1273.

Dede, O. M. ve Güremen, L. (2010). Yerel yönetimlerin turizm sektörü içindeki önemi, rolleri ve görevleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 19 (4), 47-61.

Demirel, E. T., Yatkın, A., Düşükcan, M., Derin, N., Çakınberk, A. ve Güven, M.(2013). Vatandaşların belediye hizmet kalitesi algılamaları üzerinde belediye başkanlarının liderlik (hükümdar/hizmetkâr) özelliklerinin belirleyiciliği: TRB - I Bölgesi örneği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 22(2), 45-81.

Dempsey, N., Bramley, G., Power, S. ve Brown, C. (2011). The social dimension of sustainable development: Defining urban social sustainability. *Sustainable Development*, 19, 289-300.

Duman, T. ve Yüksel, F. (2008). Belediyelerde vatandaş memnuniyetinin ölçümü: Mersin Büyükşehir Belediyesi örneği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 17 (1), 43-57.

Emrealp, S. (2005). *Türkiye Yerel Gündem 21 Programı*. İstanbul: Birmat Matbaası.

Eraqi, M.I. (2006). Tourism services quality (TourServQual) in Egypt. *Benchmarking: An International Journal*, 13 (4), 469-492.

Fennell, D. (1999): *Ecotourism an introduction*. London: Routledge.

Frey, N. ve George, R. (2010). Responsible tourism management: The missing link between business owners' attitudes and behaviour in the Cape Town tourism industry. *Tourism Management*, 31, 621-628.

Göküş, M. ve Alptürker, H. (2011). Belediyelerin sunduğu hizmetlerde vatandaş memnuniyeti: Silifke Belediyesi örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 121-133.

Gündüz, F. (2004). Çevre ve turizmin sürdürülebilirliği. *Planlama Dergisi*, 1, 58-67.

Henden, H.B. ve Henden, R. (2005). Yerel yönetimlerin hizmet sunumlarındaki değişim ve e-belediyecilik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (4), 48-66.

Henriques, A. (2004). CSR, sustainability and the triple bottom line. *The Triple Bottom Line: Does it All Add Up? Assessing the Sustainability of Business and CSR* (ss. 26-33). Editörler A. Henriques ve J. Richardson. Londra: Earthscan.

İlban, M. O. ve Biçimveren, L. (2017). Belediyelerde hizmet kalitesinin değerlendirilmesi: Burhaniye Belediyesi örneği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 26 (2), 75-104.

Kirk, J. ve Miller, M.L. (1986). Reliability and validity in qualitative research, Beverly Hills: Sage Publications.

Kurgun, A., Özdemir, A., Kurgun H. ve Bakıcı Z. (2008). Belediyelerde hizmet yeterliliğinin ve hizmet kalitesinin artırılmasını etkileyen faktörlerin analizi:

İzmir Karşıyaka Belediyesinde uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 29-54.

Laimer, P. ve Weiß, J. (2016). *Measuring sustainable tourism*. Viyana: Statistics Austria.

Lamba, M. (2014). Büyükşehir belediyelerinde geleceğe bakış: stratejik planlar üzerinden bir inceleme. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 83-96.

LeCompte, M.D. ve Goetz, J.P. (1982). Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of Educational Research*, 52 (1), 31-60.

Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları. *Journal of Yasar University*, 3 (12), 1-23.

Marovatsanga, B. (2017). *Tourism business owners understanding of sustainable tourism development in Umhlathuze Municipality*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kwadlangezwa: Zululand Üniversitesi Rekreasyon ve Turizm Fakültesi.

McCool, S.F. (2016). Sustainable tourism in an emerging world of complexity and turbulence. *Reframing Sustainable Tourism* (ss. 3-12). Editörler S.F. McCool ve K. Bosak. New York: Springer Science+Business Media.

Merriam, S. B. (2013). Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber. Çev. Prof. Dr. Selahattin Turan. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Mokhlis, S., Aleesa, Y. ve Mamat, İ. (2011). Municipal service quality and citizen satisfaction in Southern Thailand. *Journal of Public Administration and Governance*, 1 (1), 122-137.

Mrkša, M. ve Gajić, T. (2014). Opportunities for sustainable development of rural tourism in the municipality of vrba. *Economics of Agriculture*, 61 (1), 163-175.

Moletsane, A.M., Klerk, N. ve Bevan-Dye, A.L. (2014). Community expectations and perceptions of municipal service delivery: A case study in a South African Municipality. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5 (21), 281-290.

Neves, P. (2006). *Tourism towards sustainable regional development*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Stokholm: Kungliga Tekniska Högskolan Royal Institute of Technology.

Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları. *Journal of Yasar University*, 3 (12), 1-23.

Pigram, J.J. ve Wahab, S. (1997). The challenge of sustainable tourism growth. *Tourism, Development and Growth: The Challenge of Sustainability* (ss. 1-10). Editörler S. Wahab ve J.J.Pigram. Londra: Routledge.

Sarkım, M. (2007). *Sürdürülebilir turizm kapsamında turistik ürün çeşitlendirme politikaları ve Antalya örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sarkım, M. (2008). Değişen seyahat eğilimleri kapsamında sürdürülebilir turizm anlayışının turizm politikaları üzerine etkileri. 2. *Ulusal İktisat Kongresi*. 20-22 Şubat, DEÜ, İİBF, İzmir.

Seyhan, G. ve Yılmaz B.S. (2010). Sürdürülebilir turizm kapsamında konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama: Calista Luxury Resort Hotel. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 51-74.

Shin, D.C. (2018). The quality of municipal service: concept, measure and results. *Social Indicators Research*, 4 (2), 207-229.

Silva, N.C. ve Cândido, G.A. (2016). System of sustainability indicators for tourism development: A case study of the Municipality of Areia-PB. *Revista Brasileira de Pesquisa em Turismo*, 10 (3), 475-496.

Solsbach, A. Ve Rapp, B. (2014). Municipalities and Sustainable Tourism: Challenges, Requirements and Added Value. *Information Technology in Environmental Engineering: Selected Contributions to the Sixth International Conference on Information Technologies in Environmental Engineering* (ss. 155-165). Editörler B. Funk, P. Niemeyer ve J.M. Gómez. Berlin: Springer International Publishing

Sonuç, N. (2014). Sürdürülebilir turizm: Tanımı ve içeriği. *Sürdürülebilir Turizm Kavramlar- Uygulamalar*. (ss. 14-28). Editör Metin Kozak. Ankara: Detay Yayıncılık.

Sonuç, N. (2016). *Sürdürülebilir turizm kapsamında sosyal turizm: İzmir örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sümer, G. Ç. (2009). Türkiye’de yerel yönetimler yazınında çevre: lisansüstü tezler üzerinden bibliyografik bir inceleme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10 (2), 57-72.

Şahin, A. ve Temizel, H. (2007). Bilgi toplumunun örgütsel ve yönetsel yapılar üzerine etkileri bağlamında Türk kamu yönetiminde liderlik anlayışı: Bir anket çalışması. *Maliye Dergisi*, (153), 179-194.

Torrent, R. R. ve Fluvia, M. (2007). Public goods in tourism municipalities: formal analysis, empirical evidence and implications for sustainable development. *Tourism Economics*, 13 (3), 361-378.

Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2010): *Mahalli idareler, teori-uygulama-maliye*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

UNEP ve UNWTO (2005). *Making tourism more sustainable: a guide for policy makers*. WTO, Madrid.

Usta, R. ve Memiş, L. (2010). Belediye hizmetlerinde kalite: Giresun Belediyesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 333-355.

Üste, B. ve Güzel, B. (2008). Yerel yönetimlerin turizm sektörüne katkıları ve İzmir Büyükşehir Belediyesi örneği. *III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı* (ss. 92-96). Düzenleyen Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu. Balıkesir. 17-19 Nisan 2008.

Vourc'h, A. ve Denman, R. (2003). *Tourism and Local Agenda 21: The role of local authorities in sustainable tourism*. 1. Baskı. Paris: United Nations Environment Programme (UNEP) ve Almanya: International Council for Local Environmental Initiatives (ICLEI).

EK 1: Görüşme Soruları

1. Sürdürülebilir turizmi nasıl tanımlarsınız?
2. Sürdürülebilirlik özelinde çalışmalarınız var mı?
3. Sürdürülebilirlik uygulamalarınızı olumlu ya da olumsuz etkileyen ulusal düzenlemeler nelerdir?
4. Sürdürülebilirlik uygulamalarınızı olumlu ya da olumsuz etkileyen uluslararası düzenlemeler nelerdir?
5. Sürdürülebilirlik uygulamalarınızda yerel paydaşlarınız kimlerdir ve ne roller üstlenmektedirler?
6. Sürdürülebilirlik uygulamalarınızda ulusal paydaşlarınız kimlerdir ve ne roller üstlenmektedirler?
7. Sürdürülebilirlik uygulamalarınızda uluslararası paydaşlarınız kimlerdir ve ne roller üstlenmektedirler?
8. Sürdürülebilirlik konusunda ulusal ya da uluslararası benzer turistik destinasyonlarla benchmarking yapıyor musunuz?
9. Sürdürülebilirlik özelinde sivil toplum kuruluşları ile ortak projeleriniz var mı?
10. Yerelde yürüttüğünüz sürdürülebilirlik çalışmalarını ulusal ve uluslararası turizm pazarında nasıl tanıtıyorsunuz?
11. Sürdürülebilirlik uygulamalarınızın yerel turistik hizmet kalitesine katkıları nelerdir?
12. Sürdürülebilirlik uygulamalarınızın turistik talep üzerindeki etkisi sizce nedir?

EK 2: Paydaş Listesi

Paydaşlar	Hanedan Otel	Sinan GÜLER
	Deniz Kent Otel	Mustafa Levent MISIR
	Menendi Oteli	Taner KAYA
	Bülbül Yuvası Boutique Hotel	Bahtiyar DİLSİZ
	Hotel Karacam	Sebahattin KARACA
	Lola 38 Hotel	Bircan Hanım
	Foça Restoran	Tahir Bey
	Celep Restoran	Bahtiyar CELEP
	Deniz Restoran	Süleyman GÜLER
	Foça Turizmciler, Yatırımcılar ve Esnaf Derneği -TUDER	Umut TUTAR
	Reha-Necla Midilli Eğitim ve Yaşhevi Vakfı	Haydar ÇELEBİ
	Turizm İlçe Danışma Müdürlüğü	Samir KAYA
	Foça Belediyesi	Gökhan DEMİRAĞ

Yayın Geliş Tarihi: 25.01.2019
Yayına Kabul Tarihi: 13.02.2019
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.518015>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 243-267
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KIRGIZ ŞAİRİ TÖLÖGÖN MAMEYEV'İN ŞİİRLERİNDE AT

Oğuzhan AYDIN*

Öz

İnsanlık tarihi boyunca çok önemli roller üstlenmiş olan at, henüz o eski önemini ve değerini yitirmemiş kutsal ve asil bir hayvan olarak kabul edilmektedir. Asya bozkırlarında Türkler tarafından evcilleştirildiği bilinen at, tarihten bu yana yaylak-kışlak hayat yaşayan topluluklarda sadece basit bir binit olarak kullanılmamıştır. Atın, gerektiği zaman etinden, sütünden faydalanılan bir besin kaynağı, ister günlük hayatta, ister savaş durumlarında derisinden, kuyruk ve yelelerinden çeşitli araç gereçlerin yapıldığı önemli bir kaynak, yine yaylak-kışlak hayatı sürdüren topluluklarda yük hayvanı, toprakların işletilmesinde öküzün yanı sıra kullanılan çift hayvanı, ayrıca zenginlik göstergesi ve ekonomik bir güç olduğu bilinir. Atın, sadece bu şekilde kullanılan basit bir hayvan olmadığı, "At insanın kanadı" atasözünde olduğu gibi, bir dost, sırdaş, tehlikeli anlarda sahibini koruyup kollayan varlık olduğuna da inanılmıştır. Bundan dolayıdır ki at konusunda rivayetler, söylentiler dile getirilmiş, mitlerde, masallarda, efsanelerde, menkıbelerde ve destanlarda insanları kurtaran önemli birer kahraman hayvanları olarak anlatılmış, çeşitli halk şairlerinin şiirlerine de konu olmuştur. Peki, yaylak-kışlak hayatının neredeyse görülmediği günümüz dünyasında atın insan hayatındaki önemi nedir? Hipodromlarda koşturularak kazanma uğrunda bahislerin oynandığı bir obje midir? Ya da spor yarışlarında temsil ettiği ülkelerin veya grupların onurunu koruyan birer gurur kaynağı mıdır? Hâlâ insanlar tarafından ilk dönemlerdeki gibi önem veriliyor mu? Yoksa sadece masallarda, efsanelerde anlatılan kahramanlığıyla ön plana çıkmış bir hayvan mıdır? Bu sorulara cevap aramak üzere bu çalışmada bir örneklem olarak 20. yüzyılın başlarında kadar yaylak-kışlak hayatlarına devam eden en eski Türk boylarından Kırgızların tanınmış şairi Tölögön Mameyev'in başta atı konu alan şiirleri incenecek; daha sonra da diğer şiirlerinin arasından at kelimesinin geçtiği mısralar ele alınarak atın hangi anlamlarda kullandığı ve ata olan yaklaşımı tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Kırgız Şiiri, Tölögön Mameyev, At, Cılkı.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Aydın, O. (2019). Kırgız şairi Tölögön Mameyev'in şiirlerinde at. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 243-267.

*Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-0034-1396, oaydin@ybu.edu.tr

“HORSE” IN THE POEMS OF KYRGYZ POET TOLOGON MAMEYEV**Abstract**

Horse which played important roles in history did not lose its old importance and value and is regarded as a sacred and noble animal. It was tamed in the steppe of Central Asia by Turks and was not used only for riding purposes by the migrant settlers in the region. Horse is known as a nutrition source (meat and milk) when necessary, a vital resource in the war time to make equipment from its skin, tail and mane hair, as a draught animal to carry the household from highland to lowland and vice versa by the migrant settlers, as a span-mate to the ox to tame the soil, and as an indicator of richness and economic power. Horse is also seen as a good friend protecting its owner in dangerous situations as seen in the proverb: “Horse is the wing of the humankind”. Therefore, horse as a theme and character saving humans, is employed as a savior in many poems, stories, narratives, myths, fairy tales, legends, sagas and religious stories. It was also mentioned in many folk poetries. So, what is the importance of horse in contemporary life which has nearly no place for the migrant settlers’ life? Is it an object to race in hippodromes to earn money or an object to carry the flag of a nation in the sports events? Does the horse receive the same attention as it was in the past or is it just an animal savior narrated in the fairy tales? The life of Kyrgyz people, one of the oldest Turkic clan, who have lived as migrant settlers till the beginning of the 20th century and Kyrgyz poet Tölögön Mameyev’s poems will be analyzed as a sample to understand the value and place of the horse to answer these questions, then the verses which include “horse” will be investigated to see which meaning it carried and Mamayev’s approach to it.

Keywords: Contemporary Kyrgyz Poetry, Tölögön Mameyev, Horse, Cılkı.

GİRİŞ

Masallarda, mitolojilerde küheylanlarının sudan çıktığına ya da gökten indiğine (bk. Keleş, 2016: 269, 271) inanılan atın ilk olarak Asya’da evcilleştirildiği, evcilleştiren kavmin Türkler olduğu konusunda birçok yabancı ve Türk bilim adamları mutabıktırlar (bk. Aksoy, 1998: 41; Keleş, 2016: 257; Belek, 2015: 118).

Asya bozkırlarında Türkler tarafından evcilleştirildiği bilinen at, tarihten bu yana yaylak-kışlak hayat yaşayan topluluklarda sadece binit olarak kullanılmamıştır. Ulaşım aracı olmanın yanında adeta kültürler arası bir iletişim aracı olan at, gerek dünyadaki gelişmelerin bir yerden başka bir yere taşınmasında gerek üretilen bir *bilginin*, *becerinin* ve çeşitli yeni ürünlerin bir coğrafyadan farklı bir coğrafyaya daha hızlı ulaştırılmasında çok önemli rol üstlenmiştir (Ögel, 1979: 495’ten Belek, 2015: 113).

Besin kaynağı olarak gerektiği zaman etinden, sütünden faydalanan, günlük hayatta olsun, savaş durumlarında olsun insanlara kolaylıklar ve üstünlükler sağlayan atın, -derisinden, kuyruk ve yelelerinden çeşitli araç gereçler yapan yaylak ve kışlak hayatı sürdüren topluluklarda- bir yük hayvanı olmanın yanı sıra toprakların işletilmesinde kullanılan çift hayvanı olarak da kullanıldığı, ayrıca zenginlik göstergesi ve ekonomik bir güç olduğu bilinir (*konuyla ilgili bk.*

Cumakunova, 2009: 41; ayrıca Belek, 2015: 113-114). Atın, sadece bu şekilde kullanılan basit bir hayvan olmadığı, “*At adamın kanatı,.. / At insanın kanadadır,..*¹ veya *At yiğidin yoldaşdır*” (Şavk, 2002: XVII, 29) atasözlerinde olduğu gibi, bir dost, sırdaş, tehlikeli anlarda sahibini koruyup kollayan varlık olduğuna da inanılmıştır. Atın genel olarak Türk topluluklarında kutsal bir hayvan olduğu, yolda kalanlara yardım ettiği vb. atla ilgili çok önemli bilgiler veren Keleş, Türklerin *erken tarih dönemlerden beri atı “kardeşi” ve arkadaşı olarak gördüğünü* dile getirmektedir (257-260). Kaynaklardan, Türk kültür tarihi boyunca -gerek İslâmiyetten önce gerek İslâmiyetten sonra- hep kutsal bir varlık olduğunu ve bu kutsallığından ötürü de ancak kutsal bir dava veya dualarda bulunulduğu durumlarda kurban edildiğini (Keleş, 2016: 264-269²) öğrendiğimiz at, çeşitli rivayetlerde, söylentilerde, mitlerde, masallarda, efsanelerde, menkıbelerde ve destanlarda konuşma, uçma vb. üstün yetenekleriyle insanları kurtaran önemli birer hayvan kahramanları olarak anlatılmış, çeşitli halk şiirlerine, ayrıca birçok şairin şiirine konu olmuştur. “Manas” başta olmak üzere “Dede Korkut”, “Kurmanbek”, “Er Töştük”³, “Ural Batır”, “Köroğlu” gibi birçok destanlarımızda çok önemli yere sahip olan, ayrıca ilk ansiklopedik kaynağımız Dîvan-ü Lugatî’t Türk’te de araştırma konusu olarak da işlenen atın günümüze kadar halk anonim eserlerinde de pek önemli yere sahip olduğu, son dönem Türk edebiyatında da önemini koruduğu görülmektedir.

Mesela, Yahya Kemal, Arif Nihat, Fazıl Hüsnü, Faruk Nafiz, Enis Behiç, Orhan Veli gibi birçok şairin atı konu alan şiirleri vardır. Atın gücü, kutsallığı, asaleti, insana dost olması vb. konular şiirlerde ya gerçek anlamlarıyla ya da teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Konuyla ilgili olarak Bekir Oğuzbaşaran “Necip Fazılın Şiirlerinde At” adlı makalesinde genel olarak Türkiye’deki şairlerin şiirlerindeki at konusuna da değinmiştir. Daha sonra Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın “At” şiirinde Millî Mücadele’de şahlanan Türk milletini ata benzettiğini dile getiren Oğuzbaşaran⁴, atın Türk kültüründeki önemine vurgu yaparak Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinin büyük şairlerinden Necip Fazıl’ın “At’a Senfoni” adlı eserinden bahsetmektedir.

Şiirlerde işlenen at konusu üzerine yapılan bir başka önemli çalışma da Mahir Abıdeş’in “Türk Edebiyatında at” başlıklı makalesidir. Bu makalesinde

¹ Bu Kırgız atasözü, Kâşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lugatî’t-Türk adlı eserinde “At Türkün kanadadır” şeklinde geçmektedir.

² Bu durum Yüce Allah’ın, atından dolayı iyi insanları rızıklandığı düşüncesinin İslamıktan önce de Türklerde mevcut olduğunu gösterir. Dolayısıyla atlar Türk kültüründe her zaman kutsal kabul edilir, “Yer, su, gök, ağaç ve dağlara sunulan kurbanlar genellikle atlardan seçilirdi” (Çınar 1993: 21).

³ Yrd. Doç. Dr. Ünsal Yılmaz Yeşildal’ın “Er Töştük Anlatısının Kırgız Sahasına Ait Nesir Varyantları” adlı makalesinde *çok geniş bir coğrafyada yaşayan farklı Türk boyları arasında bilinen Er Töştük anlatısının genel özellikleri ve Kırgız sahasına ait nesir varyantları hakkında bilgi verilmektedir* (Yeşildal, 2015b: 81). Ayrıca Yeşildal’ın “Er Töştük Destanı (İnceleme-Metin)” adlı doktora tezi dikkate değer bir çalışmadır. Bu çalışmada, *Er Töştük Destanı’nın en hacimli metni olan 16445 mısralık Sayakbay Karalayev anlatması esas alınmış olup bu anlatma, Er Töştük’ün Kırgız, Kazak, Tatar, Altay Tuva ve Uygur sahalarına ait toplam on beş varyant ve versiyonu ile mukayeseli olarak değerlendirilmiştir* (Yeşildal, 2015a: iv).

⁴ <http://ayvakti.net/?p=3355>, (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

sadece Kırgızların değil, tüm Türk dünyasının en büyük ve dünyanın en uzun destanı olan “Manas”ta geçen Ak Kula’dan da bahsederek tarih boyunca at konusu işlenen destanlara değinen, son olarak da dünyaca ünlü yazar Aytmatov’un “Elveda Gülsarı” adlı eserindeki çobanın atı ile ilgili kısa bilgi veren Abıdeş, tarihin ilk sayfalarından beri atın Türk’lerin hayatının her alanında çok önemli yere sahip olduğunu, bundan dolayı gerek destanlarda, gerek şiirlerde, gerekse edebî eserlerde bu önemin yansıtıldığına işaret etmiştir (76-86). Genel anlamda at, kutsallığı, asaleti, gücü, insana yakınlığı gibi birçok üstün yönleriyle başlangıçta çeşitli rivayetlerin, masalların, destanların, sözlü geleneğin, halk şairlerinin konusu olmuştur; yine bu yönleriyle çeşitli araştırmacıların, bilim adamlarının ve akademisyenlerin ilgi odağı olarak akademik çalışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuş, edebiyatın her sahasında da değerini, önemini hissettirmiştir.

Biz de bu makalemizde 20. yüzyılın başlarına kadar yaylak-kışlak hayatlarına devam eden en eski Türk boylarından Kırgızların tanınmış şairi Tölögön Mameyev’in at konulu şiirleri incelenecek, daha sonra diğer şiirlerinde geçen *at*, *yılka*, *argımak* “dayanıklı at cinsi”, *buudan* “dayanıklı ve hızlı at”, *corgo* “yorga”, *tulpar* “küheylan”⁵, *külük* “yürük”, *çobur* “safkan olmayan, sıradan”⁶, *melez*” gibi at türlerinin, *kula*, *sur* “kır”, *kök kaşka* “gök akıtmalı”, *toru* “doru”, *karager* “koyu doru” gibi at don renklerinin, *kulun*, *kunan* “iki yaşına giren erkek at”, *asıy* “beş yaşını dolduran at” gibi atın yaşla ilgili isimlendirmelerinin ne anlamda kullanıldıkları değerlendirilecek⁷, son olarak da Mameyev’in şiirleri örneğinde genel olarak Kırgızların özellikle son zamanlardaki ata olan ilgisi, günümüzdeki önemi tespit edilecektir.

KIRGIZ ŞAİRİ TÖLÖGÖN MAMEYEV

Geçtiğimiz yıl doğumunun 80. yıl dönümü kutlanan Tölögön Mameyev 12.05.1938 tarihinde Kırgızistan’ın Kara-Kulca İlçesi’ndeki Şarkıratma köyünde dünyaya gelmiştir. Kırgız Devlet Halk Şairi ünvanının sahibi 1955 yılında Oş şehrindeki Pedagoji Okulunu, 1963 yılında Kırgız Devlet Üniversitesi’nin Filoloji Fakültesi’nin Gazetecilik Bölümü’nü bitirmiştir. Daha sonra devlet çapında yayın faaliyeti olan “*Leninçil caş/ Leninci Genç*” (1970-1971), “*Kırgızstan madaniyatı/ Kırgızistan Kültürü*” (1971-1993) gibi gazetelerde, “*Muras/ Miras*” (1994-1996) ve “*Meenet/Zahmet*” (1996-1998) dergilerinde editörlük görevlerinde bulunan⁸ Mameyev’in “*Acayıp düynö/ Acayıp Dünya*” (1975), “*Menin cazım/ Benim Yazım*”

⁵ Tulpar: efsanelerde geçen bu atın kanatlı olduğuna inanılır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Keleş, (2016: 271-305).

⁶ Çobur: safkan olmayan, sıradan *kay.*: <http://sozduk.manas.edu.kg/index.php>, (Erişim Tarihi: 07.01.2019).

⁷ Kırgızlarda at, Belek K. (2008: 40-42)’de ifade edildiği gibi yaş, renk ve çeşitli özelliklerine göre adlandırılmaktadır.

⁸ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13677,tologonmameyevpdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 07.01.2019).

(1981), "*Kızıl tañ/ Kızıl Tan*" (1983), "*Cüröktün ırı/ Yürek Şiiri*" (1989), "*Atacurt acarı/ Ata Yurt Güzelliği*" (2000), "*Toolor menen süylöşüü/ Dağlar ile Konuşmak*" (2005), "*Mamutbek*" (2010), "*Iymandı tazalay kör kılım/ İmanları Bir Tazele Hey Yeni Asır*" (2011) gibi şiir kitapları bulunmaktadır. "Baydılda Sarnogoyev" edebiyat ödülünün ve Uluslararası Fikri Mülkiyetler Teşkilatı'nın altın madalyasının sahibi, Kırgız Cumhuriyeti'nin Kültürüne Emegi Geçmiş Faaliyet Adamı, SSCB Yazarlar Birliği ile Kırgız Yazarlar Birliği üyesi ve Kırgız Devlet Halk Şairi (<http://kmborboru.su>, 2012) ünvanını alan şairin doğumunun 80. yıl dönümü armağan olarak hazırlanan "*Ben Dünyayı Temizlerim Şiirimle*" adlı Türkçe şiir kitabı 2018 yılında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSOY yayınları arasından çıkmıştır.

Mameyev'in şiirlerinde aşk, tabiat, dağ, orman, doğa olayları, hayatın zorlukları, savaş, barış, eko sistem, ekoloji vb. birçok konu işlenmiştir: (Cusuyev, 2012; Samudinov, 2018).

Örneğin,

...

*Özledik biz, Hayvan, nehir, ormanı
Kayaları, ayakta dik durmanı
Özledik hem çiçekleri rengârek
Duru suyu doğadaki her anı.*

... ("Akıllan" şiirinden, Mameyev. T., 2018: 25)

dörtlüğünde ekosistemin bozulduğu anlatılmaktadır.

...

*Gün nuruna öylesine âşıklar,
Okyanusta yüzen bütün balıklar.
"Gün yüzünü görmek için?" ağlayan,
İftirayla hüküm giymiş garip var!*

... ("Güneş" şiirinden, a.g.k., s. 51)

dörtlüğünde şair, iftirafya uğrayan kişilerin imdadına tercüman olmaktadır.

...

*Doğa aslında hazine
Durur batıp gözüne.
Bahar, güz ve yazına
Razı olmadım istedim,
Doymayarak azına.*

.... ("Mezardaki Adamın Türküsü" şiirinden, a.g.k., s. 57)

mısralarında ise bu dünyada iken doğru işler yapmayan kimsenin kabirdeki itirafına ve pişmanlıklarına şahit oluyoruz.

Aşağıdaki şiir örneklerinde ise, milleti duyarlı olmaya çağırılmaktadır:

...

*Bir dilenci baş giysisiz oturur,
Eli ovalar donmuş olan kulağı.
Acıyarak, geçtim ona giydirip,
Başımdaki giydiğim şu külahu.*

... ("Soğuk, Ben ve Dilenci" şiirinden, a.g.k., s. 43).

Mameyev'in, her konuya derinden baktığını, her konuda şiirler yazdığını dile getiren büyük Kırgız şairi ve araştırmacı yazarı Cusuyev'den, adeta günümüzün Asan Kaygı'sı⁹ olduğunu öğreniyoruz (2012).

“Bulut ile Bir Yaşlı” şiirinin şu dördlüğünde bir taraftan doğa olayının tasviri yapılırken, diğer taraftan da Kırgız yaşlısının ne kadar usta binici olduğu vurgulanmakta ve atın da sahibine ne kadar sahip çıktığına işaret edilmekle birlikte bu yaşlının o andaki düşüncesi çok usta bir anlatım tarzıyla dile getirilmektedir:

...
Yağmur yağar sanki bilmez dur durak
Yaşlı kaçar bindiği atla et tırnak.
Ak sakallı yaşlı sonra düşündü:
“Aman Allah! Gökte var mı bir ırmak?”
 ... (a.g.k., s. 48)

Ancak bu şekilde kısaca bilgi verdiğimiz Kırgız şairi Mameyev'in şiirleri üzerine yapılan çalışmalarda nedense at konusu gözden kaçmıştır. Bu da Mameyev'in şiirlerindeki at konusunun araştırılması ihtiyacına yol açmıştır.

KIRGIZ ŞAİRİ TÖLÖGÖN MAMEYEV'İN ŞİİRLERİNDE AT

Araştırma konusu olan at, Mameyev'in Türkiye Türkçesine çevirilen şiir kitabı başta olmak üzere, süreli yayınların internet sayfalarında yer alan şiirleri ile 2016 yılında yayımlanan ve 1980'li yıllardan bu yana yazılan şiirlerinin yer aldığı “*Can Dünyö Cañırığı/ İç Dünyanın Yankısı*” adlı büyük şiir kitabından derlenmiştir.

Tölögön Mameyev'in At Konulu Şiirleri

“Yılkı”¹⁰ Şiiri

9 dördlükten oluşan bu şiirinin ilk üç dördlüğünde at güzellemesi yapılmaktadır. İlk dördlükte at ile hiçbir engel tanımaksızın her yere ulaşabileceği anlatılmaktadır. İkinci dördlüğün aşağıdaki son iki mısramda atın, -hızı arabayla mukayese edilerek- üstünlüğünden söz edilirken tecahülûarif yapılmaktadır:

...
Kırgız ile dost olmuştur at mahlûk
Ne devirde, ne mahalde, ne vakit?
 ...

Üçüncü dördlükte atın, biniciyi sarsmayan yorga yürüyüşünün arabalardan daha üstün olduğu, kaza yaptırmadığı dile getirilmekle birlikte safkan olmayan kırmalarının bile insanın yardımcısı olduğu vurgulanıyor.

⁹ Asan Kaygı: bk.. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13475,asankaygi-sancisincipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 21.01.2019).

¹⁰ Tölögön Mameyev. *Ben Dünyayı Temizlerim Şiirimle*. (çeviren: Kalmamat Kulamshaevev). 2018. Ankara: TÜRKSOY Yayınları. ss. 28-29.

Dördüncü dörtlükte ise atın eski tarihlerde Kırgızların düşmanlara karşı üstünlük sağlamasında çok önemli rolü üstlendiği dile getirilmektedir:

...
*Kırgızlar hep at üstünde savaştı,
Kılıç yaydan, korkup düşman sıvıştı.
Kıymak için yurda gelen hainler,
Kırılarak meydanlardan savuştu.*

“Öyle ki devletin at üzerinde kurulduğu ve at üzerinden yönetildiği atlı göçebe kültüründen günümüze at, Türk’ün günlük hayatında vazgeçemediği önemli bir ulaşım ve savaş aracı olmuştur.” (Koca 2002:21’den Küçük, 2009: 1832) Dolayısıyla Mameyev’in bu şiirinin ilk üç dörtlüğünde atın günlük hayattaki vazgeçilmezliğine ve ulaşım aracı olduğuna değinilmekte, dördüncü dörtlüğünde de savaş durumlarında düşmanlara karşı üstünlük kazandıran bir araç olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Beşinci, altıncı ve yedinci dörtlüklerde ise insanın kadim dostu olan atın, insan için yaptıklarının yine insan tarafından unutulması, düğün, dernek, şölen, törenlerde¹¹ kurban hayvanı olarak kesildiği ve bu durumunun karşısındaki şairin rahatsızlığı dile getirilmektedir:

...
*Her şeyi artık bugün Kırgız unutmuş,
At soyunu iyice artık kurutmuş.
Evlendirse evladı için kesilen
Eğlenceye kurban giden at olmuş!*

*Vefat etse bir insan bu hayatta,
Yılkı kesmek töre oldu mematta.
Yorga mıdır, cins at, safsan bakmadan,
Yürüğü de kesmekteyiz biz hatta.*

*Keserken de keser bazen üç tane,
Bakmaksızın yoksul da olsa bu hane.
Kazı¹², çucuk¹³, uça¹⁴ gibi takıntı¹⁵
Kazınmıştır Kırgızların zihnine!*

....

¹¹ Tarih boyunca “At dini törenlerde hep tanrılara sunulan ön önemli kurban hayvanı olarak görülmüştür. At eti dini törenlerde tercih edilen et olmuştur” (Doğan, 2006: 136; bk. ayrıca a.g.k., 25, 29; 43; 52-56; 67-68; 74-75; 87-90; 98; 110-112; 128; 134; Keleş, 2016: 268; Aksoy M., 1998: 41; Belek, K, 2009: 20; 26). Herodotos’un ifadesiyle “ Tanrıların en hızlısına, ölümlülerin en hızlısı olan atı” kurban ediyorlardı.(215,216)’dan Doğan, 2006: 52-53).

¹² Kazı: Sucuk yapımında kullanılan atların karın yağı. (At etinden yapılmış olan sucuk)

¹³ Çucuk: Atın terbiye edilmiş yağlı göğüs etiyle doldurularak yapılan çiğ veya pişmiş bir tür sucuk.

¹⁴ Uça: Sadece yılkıda bulunan, kuyruk sokumu ile omurgayı birleştiren kemik.

¹⁵ Cumakunova (2009: 54)’te, *atla ilgili terminolojinin önemli kısmını Kırgızcada at etinden yapılmış yemeklerin oluşturduğu* belirtilmektedir.

Şiirin yedinci dördlüğünde (yukarıdaki örnekte ikinci dördlük) atın -ölen kimsenin ruhunun bağışlanması adına- cinsine, durumuna bakılmaksızın rastgele kurban olarak sunulup ve etinin pişirilip yoğ törenine gelenlere ikram ediliyor olduğu anlatılarak, bu durum karşısındaki şairin şikâyeti de dile getirilmektedir. Aslında atın yoğ töreninde kesilmesi bir töredir. Kaynaklarda konuyla ilgili şu bilgilere rastlanmaktadır “...Göçebeliğin sosyo-kültürel hayatında yer alan atın, kutsal bir hayvan olarak dinî törenlerde kurban olarak kullanılması veya ölen kişinin atının kuyruğunun kesilmesi (dullama) ya da beraber gömme geleneği ortaya çıkmıştır” (Belek, K., 2009: 20)¹⁶. Yine bu bağlamda aşağıdaki bilgiler çok önemlidir:

Eski Türkler, Gök Tanrı'ya kurbanı Budun İlli Dağı kenarında nehir kıyısında verirlerdi. Tobalar yılda iki, Göktürk ve Kaçınlar her yıl, Beltirler üç ayda bir kurban keserdi. Gök Tanrı dininde beyaz, mavi ve kırmızı renk önemliydi. Eski çağlarda Tanrı'ya sadece beyaz renkli, siyah beneksiz ve lekesiz at kurban edilirdi. Beyaz renk temizlik, yücelik, ilklığe işaret eder. Sonradan Sagay ve Kaçınlerde ebediliği simgeleyen mavi koç, atın yerini almıştır, geneldeyse başı siyah, bedeni ak koçlar kesilirdi. Göktürklerde at yanında boğa ve koç da kurban edilirdi. Merasimlere kadınlar katılmazdı (Bayat 2007, c. I: 237). Atı kurban ettikten sonra eyer takımlarıyla beraber gömerlerdi. (Keleş, 2016: 268).

Herodotos'a göre de, İskitler "kurban olarak bütün hayvanları ve özellikle at keserler... Şunu da belirtelim ki, domuz kurban etmezler, hatta topraklarında üretmezler bile"²³. (243-248'den Aksoy M., 1998: 41).

Bu şiirin sekizinci dördlüğünde yıldı sütünden elde edilen *kımızım*¹⁷ binbir derde deva olduğu ancak bu özelliğinin tam olarak incelenmediği, dolayısıyla da *kımızdan* gereğince ve yeterince faydalanılmadığından şikâyet edilmektedir.

Böylece kaynaklardan edindiğimiz bilgilerin ışığında şairin, “Yıldı” şiirinde atın töreye uygun olarak kurban edilmesi gerektiğine vurgu yaptığını, ancak günümüzde artık töreye uygun olmayarak da -sanki melekeye dönüşerek- çeşitli eğlencelere bile kurban edildiğine işaret ederek üzüntülerinin dile getirildiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda “Yıldı” şiirinin şu son dördlüğü dikkate değerdir:

*Yıldı kesmek, meleke mi, töre mi?
Anlamsızlık, bu da bana göre mi?
At soyunu yok edip de Kırgızlar,
Eşek binse kime yarar, köre mi?*

¹⁶ bk. ayrıca Doğan, 2006: 136; bk. yine a.g.k., 25, 29; 43; 52-56; 67-68; 74-75; 87-90; 98; 110-112; 128; 134; Aksoy M., 1998: 41.

¹⁷ Bu bağlamda Aksoy M. (1998)'de çok önemli bilgilere yer verilmiştir.

“Turalçı Ayarlap/ Biraz Daha Sabırla Bekleyelim”¹⁸ Şiiri

Beş dörtlükten oluşan bu şiirde ilk başta yürük atın ayağının kırıldığına olan üzüntüyü görüyoruz. Daha sonra bu üzüntü yürük atın soyunun devam ettirilip ettirilmemesi endişesine yol açmaktadır:

*Külüktün butu sındı caldıragan,
Da bir at anın colun barbi ulagan.* Kırıldı yürük atın ayağı
Başka bir at var mı onun yolunu devam
ettirecek

*Da bir at çıgaar beken dal özündöy
Cayılğan cayloodoğu san kuladan.* Başka bir at çıkar mı acaba onun gibi
Yaylada yayılan sayısız kula renkli atların
arasından

*Çarçabay kargıp ötkön kündü neçen,
Çaahlıkpay attap ötkön aydı neçen.
Kula attın ordun basar caldıragan
Kulunu cılkı içinde kaldı beken?* Yorulmadan koşturduğu günler geçti epey
Yorulmadan kaç ayları geride bıraktı
Zavallı bu kula renkli atın yerini dolduracak
Kulunu kısrak içinde kalmış mı acaba?

Görüldüğü gibi yürük at, kendi görevini, üstüne düşeni yapmıştır; ama soyunu devam ettirebilecek bir nesil bırakmış mı acaba? Yine kendisi gibi bir yürük, üstün özelliklere sahip at kalabalık yıldı içinden çıkacak mıdır?

Kısaca özetleyecek olursak, *hayırda yarış vardır* sözünde olduğu gibi, bir bayrak yarışı olarak değerlendirilebileceğimiz bu hayatta, bir önceki kuşağın teslim ettiği bayrağı taşıyarak yarışa devam ettirilebilmesi gerekiyor. Bu açıdan bayrağı alıp taşıyabilecek birinin sonraki nesiller arasından çıkması ya da doğması çok önemlidir.

*Bar beken artık kulun atasınan,
Carışta köp külüktön aşa turğan.
Kökülün kökkö serpip ay talaada,
Köykaşka anın ordun basa turgan.* Var mıymış ayağı kırılan atın ardında
kalan kulun,
Yarıшта çok yürük atı geçebilecek olan.
Kâkülünü oynatarak arazide,
Köykaşka¹⁹ onun yerini dolduracak.

*Sur attay cer tandabay cügürö alçu,
Al turmak baş baygeni künnö alçu.
Bir kunan boldu beken cılkı içinde,
Ce çirkin büttübü emi külük artı?* Kır at gibi yer seçmeksizin koşabilecek,
Hatta baş ödülü her gün alabilecek.
İki üç yaşına giren at var mı at sürüsü
içinde,
Ya da artık kesilmiş mi soyu yürük atın?

Dolayısıyla şair, şiirin “...umudu kesmeden,.../ sabırla, özenle bekleyeduralım” ibarelerinin geçtiği son mısralarında, herkese umutsuz olmamaları, sabırla beklemek gerektiğini telkin etmektedir:

*Cırgalı, sayapkerdin kubanıçı,
A mümkün kündör keleer ulanuuçu.* Seyisin mutluluğu, refahı da
Belki de gelir bir gün devam eder.

¹⁸ Mameyev T., *Can düynö çağırığı*, (ırlar), 2016, Bişkek. 82. s.

¹⁹ Köy kaşka: En iyi niteliklere sahip, en üstün olan *kay*: <http://sozduk.manas.edu.kg/index.php>, (Erişim Tarihi: 15.01.2019). Bu sıfat at donu için kullanılmamıştır. Seçkin anlamında insanlar için de kullanılabilir.

Kula attın urugunan ümüt üzböy,

Azıraak ayar kılıp turalıçı.

Kula renkli atın soyundan umudu kesmeden,

Biraz daha sabırla, özenle bekleyeduralım.

“Ak Boz Atın Döbösü/ Ak Boz Atın Kabri”²⁰ Şiiri

Beş dörtlükten oluşan bu şiirde Kırgızların milli oyunu olan “*Ulak/Kökbörü*” oyununun oynandığı sırada, bir ak boz atın tökezleyerek yüzükoyun yuvarlanması ve ardından gelen atların altında ezilerek can vermesinin hemen ardından yaşananlar anlatılmaktadır:

Ulakta²¹ bir ak boz at kömölönüp,

Ketti da, kaldı attarga tebelenip.

*Armanduucanıbardın kareginde,
Bulutuu asman turdu tegerenip.*

*Tepselgen ak boz attı ayağanday,
Buluttar caşın tögüp cay barattı.
Solkuldap büt denesi çabendestin,
Kuçaktap turdu köpkö kayran attı.*

Gökbörü oyununda ak boz at yüzükoyun yuvarlandı,

Ardından gelen atların toynakları altında kaldı.

Zavallı bu atın ukdeli bakışlarında,
Bulutlu gökyüzü duruyordu.

Çiğnenmiş ak boz ata acımışçasına,
Bulutlar boğulmaya başladı gözyaşına
Tüm bedeni titreyip binicisi
Kucaklayıp uzun vakit durdu zavallı atı.

Atın ukdeli ve acıklı bakışlarının karşısında sahibi çok üzülmemektedir. Ancak orada bulunanlar atın murdar olacağına üzülmüncesine sahibine boğazlanarak kesilmesi gerektiğini söylüyorlar:

*Atıñdı aram kılbaş muuzda degen,
Öküm ün kürkürödü ar cağınan.
Oozuña taş tıgılsın dep çabendes,
Bir saamda baş kötörüp at canınan.*

Atını murdar etme boğazla diye,
Emrivaki bir ses gürlendi arka taraftan.
Ağzına taş diye, binici sesini yükseltip
Bir anda başkaldırdı atın yanından.

Bu durum karşısında atın sahibi, gerçek bir dost olarak gördüğü atını, kesmeyerek (kesilmesi gerektiğini söyleyenlere “canınız et yemek isterse kendi atlarımızı kesip yiysin” diyerek) şanına yakışır bir şekilde defnetmektedir:

*- Tañdantkan külük ele baarıñardı,
Bul cerge kömöm dedi canıbardı.
Aylanıp karışkırga baratsañar,
Ayabay cey bergile malıñardı...*

- Hepinizin sevdiğiniz yürük at idi,
Buraya gömeceğim zavallı atı dedi.
Kurda mı dönüştünüz artık sizler
Öyleyse yiysin gayrı öz malınızı...

Dedi da kaytış bolgon adamday,

Dedi ve vefat eden insan gibi,

²⁰ Mameyev T., *Can diynö cañırığı*, (ırlar), 2016, Bişkek. 252. s. Bu şiirin Kırgızca adının kelime kelime tercümesi “Ak Boz Atın (Gömüldüğü) Tümsek Yer”dir. Ancak atın gömüldüğü kabirden bahsedilmektedir.

²¹ Ulak: 1. oğlak, keçi yavrusu. 2. Gökbörü oyunu. *Kay.*: <http://sozduk.manas.edu.kg/index.php>, (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

Kömdü anı, eer, kamçısın koşo kömdü. Gömdü onu, eyerini, kamçısıyla birlikte.
Azır da ak boz attın mürzösü dep, Aytuşat ötkön-ketken oşo döndü. Hâlâ da ak boz atın kabri derler, Oradan geçenler işte orada duran tümsek yere.

“Kökkaşka At/ Gök Akıtmalı At” Şiiri²²

Yine beş dörtlükten oluşan bu şiirde sıradan atların arasında seyis tarafından keşfedilmeyi umutla bekleyen gök renkli alnı akıtmalı bir safkan at anlatılmaktadır:

Közünön cangan ümüt bir, Kökkaşka at mümkün külüktür. Çok bolup içi catpasın, Çoburlar menen cürüp bir. Gözlerinde yanan ümit bir, Gök akıtmalı at belki yürüktür. İçi yanıyordur belki de Safkan atların arasına terk edildiği için.

Sayapker mümkün caraşsa, Kaşkaga bütüp kanat da. Akşumkar dağı cetalbas, Aydında çapsa al atka. Seyis belki bunu değerlendirse, Akıtmalı ata kanat bitse. Aksungur bile ona ulaşamaz, Açık alanda koşunca bu ata.

Ancak kendisinin farkedilmediğini hisseden bu at, düştüğü bu halin kaderin bir cilvesi olduğuna, belki kader gülerse bahtının açılacağına inanmaktadır:

Turganın sezip kor bolup, Turgansıyt al at oylonup. Taap alaar mümkün baktısın, Tagdırı ketse oñ bolup. Kendisinin değerlendirilmediğini hisseditip, Duruyor gibi at kara kara düşünüp. Belki o bulur bahtını, Kaderi belki düzelirse.

Şiirin son iki dörtlüğünde, seyis edilirse en iyi yarış atı olacak olan safkan ata değil de, eşeklere, safkan olmayan sıradan atlara gereğinden fazla önem verildiği dile getirilmektedir:

Eşegin dağı maktagan, Essiz bar elge cakpagan. Küñçülük cerge cügürgön, Külük çok ötkön kaşkadan. Eşegini bile öven, Akılsız vardır halk içinde sevilmeyen. Günlük mesafeye koşabilen, Yürük at yoktur daha iyi akıtmalıdan.

Çokudan bul at biyik dep, Çoburdu catsak külük dep. Kökkaşka mayıp bolbosun, Köygöylüü cerde cürüp köp. Zirveden bu at daha yüksektir diye, Safkan olmayan melez ata yürüktür diyorsak, Gök akıtmalı ata yazık olmayasın, Sorunlu yerde çok kalarak.

Son iki mısırda görüldüğü gibi bu şiirde, iyi olanların fark edilerek değerlendirilmesi gerektiği, aksi takdirde (her iki tarafa da) yazık olacağı vurgulanmaktadır.

²² Mameyev T., *Can düynö cañırığı*, (ırlar), 2016, Bişkek. 252. s.

“Arıbas Toonun Külüğü/ Yorulmaz, Dağın Yürük Atı”²³ şiiri

Bu şiirin ilk üç dördlüğünde zamanında *tulpar* adıyla anılan alını akıtmalı bir kır atın, yetiştirdiği yaşlı *ulakçı*²⁴ olan sahibinin vefat etmesiyle hem sahibinin, hem kaderinin değiştiğine işaret edilmektedir:

*Kezinde tulpar atalıp,
Kezinde talbay cügürgön.
Kişeneyt kez-kez armanduu,
Ayrılğan külük üyürdön.*

Zamanında asil at adını alıp
Zamanında yorulmadan koşan.
Kişner zaman zaman ukdeli,
Ayrılmış yürük sürüsünden.

*Baa berbey külük kaşka atka,
Bir colu körböy taptap da.
Kiyinki eesi ötkörgön,
Üyrün anın başka atka.*

Değer verilmeksizin yürük akıtmalı ata,
Bir kere görmeksizin geri bırakıp da.
Sonraki sahibi onu geçirmiş,
Sürüsünü onun başka ata.

*Mañdayı kaşka sur attı,
Sayapker, çıkkan ulakçı.
Çoñoytkon ele bir kezde,
Ulgaygan biröö bul attı.*

Alını akıtmalı kır atı,
Ulakçı olan biri seyis etmişti.
Yetiştirmişti bir zamanlar,
Yaşlı tecrübeli bir kişi bu atı.

Sonraki iki dördlükte ise bu atın, yaşlı *ulakçı* tarafından bir evladı kadar sevildiği, hiçbir şeyden eksik edilmediği ve buna karşılık olarak da katıldığı her yarışta gerçekten *tulpar* gibi uçarak sahibinin onurunu koruduğu anlatılmaktadır:

*Körböstön kadim kulunday,
Körüüçü anı uulunday.
Cem berip, taza çöp berip,
Baktı ele aldın suu kulbay.*

Görmeden basit kulun²⁵ gibi
Görürdü onu oğlu gibi
Yem verip, iyi ot verip,
Bakmıştı onun altını kuru tutarak.

*Al kulun asıy bolğondo,
Cügürböy uçup çoñ coldo.
Eesine namıs alperçü,
Çabilıp dalay toylordo.*

O kulun beş yaşını geçince,
Koşmuyor uçar büyük yolda.
Sahibini hep kazandırırdı,
Düğünlerde düzenlenen koşularda.

Toplamda yedi dördlükten oluşan bu şiirin son iki dördlüğünde de herkesin sayıp sevdiği yorulmaz bir dağ atı olan bu yürük atın, sahibi vefat edince insanlarla birlikte ağladığı, yas tuttuğu, ukde içinde eski günlerini yâd ederek yalnız kaldığı dile getirilmektedir:

*Ayrılğan küünü eesinen,
Adamday attı sıylagan.*

Ayrıldığı gün sahibinden,
Adam gibi atı sayıp seven.

²³ Mameyev T., *Can düynö cañırığı*, (ırlar), 2016, Bişkek. 128.-129. ss.

²⁴ Ulakçı: Gökbörü oyununu bilen, oynayan kişi. Kay.: <http://sozduk.manas.edu.kg/index.php> , erişim tarihi: 20.01.2019.

²⁵ Kulun sözünün eski Kırgızca döneminde “erkek çocuk” anlamına gelen oğul kelimesine +un ekinin birleşmesi ve ilk sesin düşerek, gulun şeklinde dönüşmesinin sonucunda ortaya çıktığı ve “at yavrusu” anlamında kullanılmaya başladığı söylenir (oğul+un>oğulun>>gulun>kulun) (Seydakmatov, 1988: 160’tan Belek K., 2015: 40-41).

*Kişiler catsa öktürüp,
Al dağı koşo ıylagan.*

Kimseler bağırıp ağıyorlarsa,
O da birlikte ağlamıştı.

*Cok adam anı taptagan,
Cok emi anın üyürü.
Aydiñda turat armanduu,
Arıbas toonun külügü.*

Yoktur artık ona iyi bakan adam
Yoktur artık onun sürüsü.
Açık alanda duruyor ukdeli.
Yorulmaz, dağın yürük atı.

“Mürzödö/ Kabir Başında” Şiiri²⁶

Bu şiir, eski bir mezarlık ve bu mezarlıktaki dikkat çeken bir kabrin tasviri ile başlamaktadır. İlk dördlükte, bahsi geçen kabrin başında her gün boz bir atın görüldüğü, ikinci dördlükte ise atın bu kabir başından -sanki görülmez bir bağ ile bağlanmışçasına- hiç ayrılmadan durduğu ve bu durumun da görenleri -akıllarına bir düğüm atarak- çeşitli düşüncelere sevk ettiği anlatılmaktadır:

*Caynagan eski mürzödö,
Oylontot meni bir döbö.
Bilbeymin anın canınan,
Bir boz at ketpeyt kündö ele.*

Birçok eski kabrin bulunduğu yerde,
Düşündürür beni bir tümsek yer.
Nedeni bilinmez o tümsek yanından,
Bir boz at hiç ayrılmaz.

*Oy kelet maga ar kaday,
Ottoboy başka maldarday.
Ürgülöp tura beret al,
Mürzögö baylap salganday.*

Çok çeşit düşünceler gelir
Otlamaz o başka hayvanlar gibi,
Pinekler gibi durur hep,
Mezara bağlanmış gibi sanki.

*Bir nerse aytıp kabarlap,
Catkansıp başı salañdap.
Kandaydır ıylap turgansıyt,
Közünön çaşı salaalap.*

Bir şeylerin haberini verir gibi,
Başı eğik, duruyor.
Sanki ağlıyor gibidir,
Gözlerinden yaşları akararak.

Üçüncü dördlükte ise aslında görülmez bir bağın ne olduğuna dair belirtilere yer verilmektedir. Dörtüncü dördlükte ise bir önceki dördlüklerdeki anlatılanlara artık açıklık kazandırıldığını görüyoruz:

*Kuyruğu, calı cayılğan,
Carişka dalay çabılğan.
Külüktür mümkün ayrılğan,
Adamın estep sagingan.*

Kuyruğu, yelesi açılmış,
Yarıştı epey koşturtulmuş,
Yürük attır belki ayrılan,
Sahibine özlem duyan her zaman.

Bu dördlüğün ilk mısraında görüldüğü üzere kuyruklarının, yelelerinin dağınık olması bu atın -sahibi bu dünyadan göçtüğünden dolayı bakımsız kalarak- yas tuttuğuna işaret etmektedir. En son dördlükte ise atların hepsinde olmasa da arasından bazılarının insan gibi hislerinin oldukları dile getirilerek, şiirin ilk dördlüğünde atılan düğüm -şiirin son iki mısraında- çözülmektedir:

*Attın da bar go sezimi,
Adamdar sımal keesinin.*

Atın da vardır hisleri,
İnsanlar gibi bazılarının.

²⁶ Mameyev T., *Can düynö cañırığı*, (ırlar), 2016, Bişkek. s. 228.

Mürzösü çıgaar al döbö, Mezarı olabilir o tümsek,
A balkim anın eesinin. Belki de onun sahibinin.
 Bu şiirde atın sahibine gösterdiği vefakârlığı dile getirilmiştir.

“İyığısıñ Cılkının/ Kutsalısın Yılkının”²⁷ Şiiri

Cürsön dağı kaday gana col menen, Yürüsen de her türlü yolların üzerinde,
Cürüşüñön cañılbağan corgo eleñ. Yürüşüyünden hiç yanılmamış yorga idin.
Sıpatıñda kulun sını bar ele, Senin yapında kulunun özellikleri vardı,
Çeber usta casaganday kol menen. Mahir bir usta eliyle yapılarak konulmuş.

Şiirin bu ilk dördlüğünde yol seçmeksizin ve yürüyüşünden hiç yanılmayan yorga atına güzelleme söylenmektedir; Şiirin aşağıdaki ikinci dördlüğünde ise zamanın geçmesiyle onun takattan düştüğü, artık yaşlandığı dile getirilmektedir:

Mezgil keldi aldan-küçtön tayıdñ, Zaman geldi düştün güç ve takattan,
Artındasıñ azır corgo baarınñ. Herkesin gerisinde kalan bir yorgasın.
Kıyın emi baştağıday col ulaş, Gayrı zordur eskisi gibi yol katetmek,
Kıskardı emi baştağıdan arımuñ. Kısaldı artık eskisinden adımın.

Bu şiirin üçüncü dördlüğünde yorga atın her zaman ardına bakmaksızın ileriye atıldığı ancak onun bu asaletinin artık unuttulduğu dile getirilerek, atın da insanlar gibi bir kadere sahip olduğu vurgulanıyor. Güçlü olduğu zamanlarda herkesin dilinde olan bu at, güçten takattan düşünce unutulmaktadır. Son dördlüğünde ise yine onun eski günleri yâd edilmekte, her ne olursa olsun onun yorga adıyla anılan yıldı atının arasında asil ve kutsal olduğu vurgulanmaktadır:

Arttı unutup karaçu eleñ aldıñı, Geri tarafı unutup, hep bakardın önüne,
Al keziñdin bir belgisi kaldıdı? O zamanlardan kaldı mı ki bir belirti?
Asıldığın esten köbü çıgarğan, Asilliğini çoğu aklından çıkarmıştır,
Atın dağı adamğa okşoş tağdırı. Atın dahi insaninkine benzer kaderi.

Mingen adam can cırgatkan coldo köp, Epey kimse binerek rahat etmişlerdi yollarda,
Baktan tayğan arıgan da corgo köp. Şansı elinden kayıp yolda kalan yorgalar çoktur.
Ne bolso da iyığısıñ cılkının, Ne de olsa kutsalısın yılkının,
Atağamuñ çobur emes corgo dep. Melez değil, yorga adıyla anılan.

Görüldüğü gibi Mameyev’in at konulu şiirlerinde, atların hızına, kıımızın faydalı olduğuna, yaşlarına, don renklerine, davranış ve cinslerine göre isimlendirmelerine değinilmektedir. En önemlisi atların da insan gibi hislerinin olduğuna işaret edilerek, çok eski tarihten beri insanların can dostu oldukları, safkan olsun olmasın, her zaman insanlara fayda sağladıkları dile getirilmektedir. Ancak son zamanlarda atların insan dostları tarafından gereğince ilgi görmedikleri hususu da vurgulanmaktadır.

²⁷ Mameyev T., *Can düynö cañırığı*, (ırlar), 2016, Bişkek. 253.s.

Mameyev'in şiirlerinde teşbih unsuru olarak at ve atla ilgili isimlendirmeler

“Kırgızların, hayatlarının her safhasında beraber oldukları ata oldukça saygı duydukları için, onları doğduğu andan itibaren yaşlarına göre isimlendirdiğini” belirten Belek (2008: 40), atların renklerine²⁸, cins ve karakter özelliklerine göre de isimlendirildiklerine işaret ederek konuyla ilgili ayrıntılı ve açıklayıcı bilgiler vermektedir (a.g.k., s. 41-44). Dolayısıyla bu bölümde Mameyev'in şiirlerindeki at ve at yerine kullanılan isimlendirmelerin gerçek anlamıyla mı yoksa bir teşbih unsuru olarak mı kullanıldıkları tespit edilecektir:

- “*Oygon Tooluk/ Uyan dağlı*”²⁹ başlıklı şiirinden alınan bu dörtlükte tam benzetme görüyoruz: Soyut bir kavram olan zamanın akışı somut olan atın hızına benzetilmektedir:

....

*Turmuşstun mezgil irmep ar bir çağın,
Külügü kayıpka okşoyt saldırsa amñ.
Cıldardın siñip ketken kuçagina.
Kapkaçan çiyneñ menen cargılçağıñ.
(Mameyev T., 2016: 208)*

Hayatın her anını açar kapar,
Yürük at gibi koşar apar topar.
Kağnılar, el değirmen her bir şeyi,
-Yılların kucağıyla- zaman kapar.
(Mameyev T., 2018: 11)

....

- “*Kıyalımdağı Kıyroolor/Hayal Kırıklıklarım*” adlı şiirinden alınan aşağıdaki örneğin birinci mısramda, zaman hız yönünden yürük ata benzetilmektedir:

...

*Arkıradı30 mezgil külük toktoboy,
Akırında ayban çalış çak büttü.*

Çok hızlı geçti zaman yürük at durmadan,
Sonunda hayvan misali çağ geçti.
(Mameyev T., 2016: 172)

....

- “*Ekinçi ır/ İkinci Şiir*” adlı şiirinden alınan aşağıdaki şiir parçasının birinci mısramda, ikinci mısramdaki çokluk birinci şahıs biz'in karşılaştırıldığı üçüncü şahıslar, yürük ata, hızını alamayıp kişnemesi yönünden benzetilmektedir:

²⁸ Salim Küçük'ün “Türk Kültüründe Donlarına Göre Atlara Verilen Adlar ve Nişanları” adlı makalesi bu bağlamda dikkate değer önemli bir çalışmadır.

²⁹ Çeviri metni, TÜRKSOY tarafından şairin 80. yıl dönümü armağanı olarak hazırlanan “*Ben Dünyayı Temizlerim Şiirimle*” adlı şiir kitabından alınmıştır.

³⁰ Burada arkıra- “kükremek; uğuldamak, gürllemek, çağlamak; *mec.* Zaman hızlı geçmek” fiilinin mecaz anlamı kullanılmıştır (<http://sozduk.manas.edu.kg/index.php>, Erişim Tarihi: 19.01.2019).

....

*A alar küllükkö okşoyt azınagan,
Azır biz atka okşoybuz okurangan.*

Onlarsa yürük at gibiler hızını alamayıp çok
kişneyen,
Şimdi biz ata gibiyiz püşküren.
(Mameyev T., 2016: 103)

....

Yukarıdaki örneğin ikinci mısramda biz çoğul birinci şahıs zamiri ata, öylesine durup püşkürmesi yönünden benzetilmektedir.

•“*Coldogu ölüm/ Yoldaki Ölüm*” adlı şiirindeki “*İnsan bazen üzülmez atlar gibi,..*” (Mameyev, T., 2018: 67) mısramda ise atların bazı insanlara göre daha üstün olduğu dile getirilmektedir. At kişileştirilerek insana benzetilmektedir.

•“*Karbalas akınga/ Şair Karbalas’a*” adlı şiirinin şu örneğin ikinci mısramda suçsuz yere Sibirya’nın kalın ormanlarına sürgün edilen ve orada yıllarını geçiren Karbalas adlı şair, iple bağlanmış yürük ata masumiyet yönünden benzetilmektedir:

...

*Bir top cılın anda ötkördüñ ömürdün,
Küllükkö okşop küñöösü cok baylaluu.*

Birçok yılını orada geçirdin ömrünün,
Yürük at gibi masum ama bağlanmış.
(Mameyev T., 2016: 45)

....

•Yine “*Karbalas akınga/Şair Karbalas’a*” adlı şiirinin son satırlarında şair Karbalas *buudana* dayanıklılığı ve hızı yönünden benzetilmektedir:

...

*Bara-bara tögülüp da, çaçılıp,
Buudan bolup, calın cerge sapırıp.*

Git gide dökülüp de saçılıp,
Buudan/dayanıklı ve hızlı koşan at olup, yeleleri
yerlere döşenir.
(Mameyev T., 2016: 46)

...

•“*Kündörüm bolot ergigen/ Günlerim Olur Coştuğum*” adlı şiirinin şu mısralarında günler, yürük atın kâkülünü serpererek, yelelerini salarak güzel yürüşüne benzetilmektedir:

...

*Külüktöy serpen kökülün,
Kündörüm bolot ergigen.*

Yürük at gibi serpen kâkülünü,
Günlerim olur coştuğum.
(Mameyev T., 2016: 3)

....

•“*Turalıçı Ayarlap/ Biraz Daha Sabırla Bekleyelim*” adlı at konulu şiirinin aşağıdaki dördlüğünde çevikliği, dayanıklılığı yönünden benzetilen

sur ata benzeyen bir başka atın olup olmadığı sorgulanarak bu atın neslinin devam ettirilip ettirilmemesi endişesi güdülmektedir:

...
*Sur attay cer tandabay cügürö alçu,
Al turmak baş baygeni kününö alçu.
Bir kunan boldu beken cılkı içinde,
Ce çirkin büttübü emi külük artı?*

Kır at gibi yer seçmeksizin koşabilecek,
Hatta baş ödülü her gün alabilecek.
İki üç yaşına giren at var mı at sürüsü içinde,
Ya da artık kesilmiş mi soyu yürük atın?
(Mameyev T., 2016: 82)

...
•“*Añız bolup ayılçı/ Destan Ol Sen Dillere*” adlı şiirin iki mısraında insan *argımaka* atlaması yönünden benzetilmektedir:

...
*Ay, cıldı argımkatay attoo kerek,
İlküünü, magdıroonu taştoo kerek.*

Ay, yılı argımak gibi atlayıp geçmek gerek,
Tembelliği, uyuşukluğu bırakmak gerek.
(Mameyev T., 2016: 230)

...
•“*Aylasızlık/Çaresizlik*” adlı şiirinde geçen şu örneğin ikinci mısraında çağ *argımaka* güzelliği, gücü, şöhreti -göklere kâkülünü savurduğu- yönünden benzetilmektedir:

...
*Kökülün serpken asmanga,
Argımak sımal çak kayda?*

Kâkülünü savurup göklere,
Argımak gibi çağ nerede?
(Mameyev T., 2016: 16)

...
•“*Akın tolup taşkanda/ Akın Dolup Taşınca*” adlı şiirinin iki satırında şair kendisini, şiirlerini yazarken coştüğünü ve bu durumu da hızını alamayışı yönünden aygıra benzetilmektedir:

...
*Aygır bolup ketem keede azınap,
Ana oşondo kumar, çerim cazılat.*

Aygır oluveririm bazen hızımı alamayıp çok
kişneyip,
İşte o zaman sıkıntılarım gider, moralim düzelir
(Mameyev T., 2016: 257)

...
•Kırgızların büyük mizah şairi, Baydılda Sarnogoyev’e atfen yazılan “*Başkaça bolçu/ Farklıydı*” adlı şiirindeki şu mısralarda ise, edebiyat bozkıra, onun şiirleri ise boz yorgaya benzetilmektedir:

...
*Boz talaa köşüp turuuçu,
Boz corgo bolup saldırsa.*

Bozkırlar rahat ederdi,
Boz yorga olarak koşursa.
(Mameyev T., 2016: 104)

•“*Seksen birdegi kariyanın ırı/ Seksen Bir Yaşındaki İhtiyarın Türküsü*”nde ise ihtiyar, gençliğini *tulpara* hızı ve asaleti bakımından benzetmektedir:

...
Tulpar elem cer tandabay cügürgön, Tulpar idim, yer seçmeden koşturan,
Mezgil meni atka aylanıtı tuşalğan. Zaman beni ata dönüştürdü köstekli.
(Mameyev T. , 2016: 181)

•Bu örneğin ikinci mısramda ise, durgunluğu serbestçe hareket edememesi durumu, atın kösteğe vurulmasına benzetilmektedir:

...
Tulpar elem cer tandabay cügürgön, Tulpar idim, yer seçmeden koşturan,
Mezgil meni atka aylanıtı tuşalğan. Zaman beni ata dönüştürdü kösteğe vurulan.
(Mameyev T., 2016: 181)

•Yine aynı şiirin son mısralarında ihtiyar, 81 yıllık hayatını *tulpara* hızı ve asaleti bakımından benzeterek gurur duymaktadır:

...
Sıymıktanam seksen bir cıl içinde, Gurur duyarım seksen bir yıl içinde,
Kaçır emes tulpar bolup çaşadım. Katır değil tulpar gibi yaşadım.
(Mameyev T., 2016: 181)

•Tıp ilimlerinin doktoru akademisyen ve hekim Marat Sagınbekov’a atfen yazılan -bir nevi eski toprak- ibaresini çağrıştıran “*Bayırkınu tukumu/ Eski Zamanların Nesli*” başlıklı şiirinde, Marat Sagınbekov *tulpara*, gücü, sağlamlığı ve asaleti yönünden, benzetilmektedir:

...
Talıbagan tulpar bolgon ekensiñ, Yorulmayan tulparmışsın zamanında,
Cetinçi atañ Beş-Terektin kulunu. Yedinci baban Beş-Terek’ten çıkan sevilen biri olan.
(Mameyev T., 2016: 272)

•Yine bu örneğin ikinci mısramda geçen *kulun* isimlendirmesi, bir meskene ait ve o meskenin şahısları tarafından sevilen kişi anlamında kullanılmakla birlikte Marat Sagınbekov’un yedinci babası, kulunun güzelliğine, saflığına benzetilmektedir:

•At konulu “*Arıbas Toonun Külügü/ Yorulmaz, Dağın Yürük Atı*” başlıklı şiirinde, bir atın eski hâli *tulpara* yorulmazlığı yani dayanıklılığı yönünden benzetildiğini görüyoruz:

...
Kezinde tulpar atalıp,
Kezinde talbay cügürgön.

Zamanında tulpar adıyla anılıp,
Zamanında yorulmadan koşturan.
(Mameyev T., 2016: 128)

...

• Aynı şiirin bir başka mısraında da yürük atın, sahibi tarafından çok sevildiği vurgulanarak oğlu gibi görüldüğü dile getirilmektedir. Burada yürük at -kulun oğul karşılaştırması yapılarak- sevilirliği, yakınlığı yönlerinden oğula benzetilmektedir:

...
Körböstön kadim kulunday,
Körüüçü am uulunday.

Görmeden sıradan kulun gibi,
Görürdü onu oğlu gibi.
(Mameyev T. , 2016: 128)

...

Burada, Belek (2008: 40-41)'deki "oğul+un>>oğlun>>kulun (erkek çocuk)" ilişkisinin günümüzdeki bir örneğinin bu şiir mısralarında geçtiğini görüyoruz.

• "Sabagım kelet/ Dövesim Gelir" adlı şiirinde ise bazı olumsuz örnek teşkil eden kimseler, işe yaramaz atın olumsuz yönüne benzetilmektedir:

...
Uysuñbu baksa süt berbes,
Atsıñbı takır küç berbes?

İnek misin beslese bile süt vermeyen,
At mısın hiç gücünü vermeyen/ boyun eğmeyen?
(Mameyev T., 2016: 78)

...

• "Elüü cıldan kiyinki ır/Elli Yıl Sonraki Türkü"sünde eski günlerini yâd eden kahramanın geri dönmek isteyişi, yürük ata, usanmışlığının yanı sıra hızını alamayıp koşması yönünden benzetilmektedir; zira hızını alamayan bir kimsenin geriye ani bir dönüş yapması zordur:

...
Bulardın baarın estep cürök menen,
Buulukkan külökkö okşop kün ötköröm.

Bunların hepsini hatırlayıp yürek ile,
Usanmış ama hızını da alamayan yürük ata
benzer günler geçiririm.

(Mameyev T., 2016: 102)

...

Aslında yürük atlar atların, yorulmak bilmedikleri, *çatlayana kadar* koşmaya devam ettikleri bilinir. Burada atların bu yönü de hatırlatılmaktadır.

• "Cayloodogu calgız tün/ Yayladaki Bir Gece" adlı şiirinde yıllar sonra tekrar yaylaya giden şahsın yaylada geçirdiği bir gecenin içinden sıyrılıp gençlik yıllarına -eski günlerini yâd ederek- gitmek isteyişi, bağlanmış ve bağını koparmak isteyen yürük atın çırpınışı ve hüzünlenişine benzetilmektedir:

...

*Bayloodogu külökkö okşop buuluğup,
Eske salam erkin uçkan çagımdı.*

Bağlanmış yürük at gibi sıkılıp,
Hatırlarım özgürce koşturduğum çağımı.

(Mameyev T., 2016: 185)

...

•“*Inaktar/ Yakınlar*” adlı şiirinde de, yakın gördüğü kimse tarafından çeşitli entrikalara maruz kalan bir kimse, kendinin çaresizliğini, adımından yanılan yürük atın yuvarlanışına benzetmektedir.

...

*Canım keyip tabalbay amalımdı,
Caza baskan külüktöy kömölöndüm.*

Canım sıkılır bulamadan çaremi,
Adımından yanılan yürük at gibi yuvarlandım.

(Mameyev T., 2016: 275)

...

•“*Kütüüdön tacoo/ Beklemekten Sabrı Tükenmek*” adlı şiirinde, sevdiği birini bekleyen kimsenin özlemlilikli bekleyişi ve sonu gelmeyen bu bekleyişin ıstırabı gerilmiş urgana bağlanmış yorganın usanmasına benzetilmektedir:

...

*Keyiştı tartıp kermede turğan corgodoy,
Sağınıp seni kütüüdön caman cadadım.*

Üzüntü çeker gerilmiş ipte bağlı olan yorga gibi,
Özlemlilikle seni beklemekten bıktım usandım.

(Mameyev T., 2016: 189)

...

•Türkçeye “Artık Yoksun” adıyla çevrilen şiirinde geçen “zaman atı” ibaresi, ömrün hızlı geçişine benzetilmektedir:

...

*Yer yerlerde hamsi oynar sekerek,
Şelale akar yüksekten su çekerek.
O zamanki saf düşünce, toy çocuk,
Ak saç oldu zaman atı geçerek.*

(Mameyev, T., 2018: 42)

...

•“*Eskertken Beym/ Hatırlatmış Mıdır?*” adlı şiirinde hayalin hızı ata benzetilmektedir:

...

*Al kezdi azır oylonom,
Atına minip kıyaldın.*

O zamanı şimdi düşünürüm,
Atına binip hayalin.

(Mameyev T., 2016: 143)

...

•“*Sagınuunun köz caşı/ Özlemden Akan Gözyaşları*” adlı şiirde at yavrusunun ismi olan kulun, oğlum, yavrum anlamında kullanılmış; başka bir ifadeyle söyleyecek olursak, oğlu sevilirliği, güzelliği yönünden kuluna benzetilmektedir:

...
Çal aytat: - *Oo kulunum anday bolso,* İhtiyar söyler: -Hey yavrum/ Sevgili oğlum
Al caktan ata-ene da satıp alğın... öyleyse,
O taraftan anne ve babanı da satın alasin.
(Mameyev T., 2016: 141)

...
• “*Iyığıstıñ cılkının/ Kutsalsın Yılkının*” adlı at konulu şiirinde ise, atın güzelliği, kulunun güzel görünümüne benzetilmiştir:

...
Sıpatıñda kulun sımı bar ele, Görünümünde kulunun görünümü vardı,
Çeber usta casaganday kol menen. Maharetli bir usta özenle yapmış gibi eliyle.
(Mameyev T., 2016: 253)

SONUÇ

At, bir dost, sırdaş, tehlikeli anlarda sahibini koruyup kollayan varlıktır. Bu yönleriyle at konusu gerek sözlü edebiyata, gerekse yazılı edebiyata konu olmuş, hakkında rivayetler, masallar, destanlar anlatılmıştır. Yazar ve şairlerin eserlerinde yer almış, hatta at için özel eserler de yazılmıştır. Türklerin ve en eski Türk boylarından olan Kırgızların tarihinde at çok önemli bir yere sahip olduğundan, “Manas” başta olmak üzere “Kurmanbek”, “Er Töştük” gibi destanlarında da at konusu işlenmiş, atasözleri ve deyimlerinde de yer almıştır. Sonuç olarak, çeşitli şair ve yazarların da eserlerine konu olan atın, Tölögön Mameyev’in şiirlerinde de çok büyük öneme sahip olduğu görülmüştür. Onun şiirlerinde at ya *at* ve *cılkı* “yılkı” gibi genel isimlendirmelerle, ya da *ak boz at*, *sur at* “kır at” gibi don renklerine göre isimlendirmelerle yahut da *kulun*, *kunan* “iki yaşını dolduran erkek at” yaşlarına göre veya da *argımak*, *tulpar* vb. cins ve yapılarına göre isimlendirmelerle geçmektedir.

Dolayısıyla bu tür at ve atla ilgili isimlendirmelerin geçtiği mısralar da dikkate alınarak yapılan incelemenin sonunda aşağıdaki görüldüğü gibi dikkate değer sonuçlara ulaşılmıştır.

Tölögön Mameyev’in incelediğimiz tüm şiirlerinde genel olarak atların ismi olan *at* 25 kez ve *cılkı* 13 kez; yaşlarına göre at isimlerinden *kulun* 10 kez, *kunan* ve *asıy* 1-er kez, don renklerine göre at isimlerinden, *boz at* 1 kez, *ak boz at* 3 kez,

karager 2 kez, *kaşka* 2 kez³¹, *kaşka at*, *kökkaşka*, *kökkaşka at* ve *kök corgo* 1-er kez, *kula at* 2 kez, *kula*, *kaşka sur at*, *sur at* ve *toru* 1-er kez; cins, yapı ve davranışlarına göre at isimlerinden *argımak* ve *aygır* 2-şer kez, *buudan* 3 kez, *corgo* 12 kez, *çobur* 7 kez, *külük* 25 kez, *tulpar* 7 kez geçmektedir.

Toplamda 126 kere at ve atla ilgili isimlendirmelerden at konulu şiirlerinde,

- 1) Atın genel adı olan,
  - at isminin 12'si;
  - yıllık isminin 8'i;
- 2) yaşlarına göre at isimlerinden;
  - kulun isimlendirmesinin 6'sı;
  - tüm şiirlerinde 1-er kez geçen kulan ve asıy isimlendirmelerinin her ikisi de;
- 3) At don renklerinden,
  - *boz at* ile *ak boz at*, *kök kaşka at*, *kökkaşka*, *kaşka*, *kaşka sur at*, *kula*, *kula at*, *sur at*, *kök corgo* isimlendirmelerinin tamamı;
- 4) cins, yapı ve davranışlarına göre at isimlerinden,
  - *corgo* isimlendirmesinin 6'sı;
  - *çobur* isimlendirmesinin 4'ü;
  - *külük* isimlendirmesinin 9'u;
  - *tulpar* isimlendirmesinin 2'si;

at konulu şiirlerinde geçmektedir. *Karager*, *toru*, *argımak*, *aygır*, *buudan*, *kök corgo* isimlendirmeleri ise at konulu şiirlerinde hiç geçmemektedir. Özet olarak, at ve atla ilgili isimlendirmelerin 66 tanesi at ile ilgili yazılan şiirlerinde, 60 tanesi ise diğer şiirlerinde geçmektedir.

At konulu şiirlerinde geçen bu isimlendirmelerin büyük çoğunluğu gerçek anlamlarında kullanılmıştır. Dolayısıyla at konusunun işlenmediği şairin diğer şiirlerine baktığımızda,

- at isminin 6 kez teşbih unsuru olarak;
- yıllık isminin tamamının sözcük anlamıyla;
- kulun isminin 4 kez teşbih unsuru olarak (bunlardan biri at konulu şiirinde);
- Kulan ve asıy isimlendirmelerinin sözcük anlamlarıyla;
- Ak boz at, boz at, karager, kula, toru, kökkaşka, kaşka isimlendirmelerinin de tamamının sözcük anlamlarıyla;

³¹ Üç kez geçen kaşka isimlendirmesinin ikisi akıtmalı at anlamında, birisi sur at'ın tamlayanı olarak geçmektedir.

- Sur at isimlendirmesinin 1'i teşbih unsuru olarak (at konulu şiirinde);
- Argımak isimlendirmesinin her ikisi de teşbih unsuru olarak;
- Aygır ve buudan isimlendirmelerinin 1'er tanesi teşbih unsuru olarak;
- Corgo isimlendirmesinin 2 tanesinin teşbih unsuru olarak;
- Çobur, kırçangı ve kök corgo isimlendirmelerinin tamamı sözlük anlamlarıyla;
- Külük isimlendirmesinin 8'inin teşbih unsuru olarak;
- tulpar isimlendirmesinin de 4'ünün teşbih unsuru olarak;

kullanıldığına şahit olunmuştur.

Dolayısıyla at ve atla ilgili isimlendirmelerin atla konulu şiirlerinde 66 kez geçtiği bunun 1 tanesinin teşbih unsuru olarak kullanıldığı, diğer şiirlerinde 60 kez geçen at ve atla ilgili isimlendirmelerden de 28'inin (toplamda 29 tanesinin) teşbih unsuru olarak kullanıldığı saptanmıştır. Bu verilerden hareketle, at konulu şiirleriyle diğer şiirlerinde at ve atla ilgili isimlendirmelerin eşit derecede olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık at ve atla ilgili isimlendirmelerin neredeyse tamamının, at konulu şiirlerinde değil, diğer şiirlerinde teşbih unsuru olarak kullanıldığını görüyoruz.

Mameyev'in şiirlerinde teşbih unsuru olarak kullanılan at ve atla ilgili isimlendirmeler, olumlu ya da olumsuz olarak hızı, masumiyeti, güzelliği, gücü, çevikliği, dayanıklılığı, asaleti, rahatlatıcı özelliği vb. yönlerinden benzetilen olarak kullanılmıştır.

Mameyev'in at konulu şiirlerinde ise, atların hızından, kırmızın faydasından, don renklerinden, insan gibi hislerinin olduğundan vb. bahsedilmektedir. Ayrıca çok eski tarihten beri insanların can dostu oldukları, safkan olsun olmasın her zaman insanlara fayda sağladıklarından da söz edilmektedir. Fakat son zamanlarda atların insan dostları tarafından gereğince ilgi görmedikleri, sadece töreye uygun olarak kurban edilmesi gereken atların artık çeşitli eğlencelerde bile et niyetinde kesildiği hususları da vurgulanmaktadır.

Bu verilerden hareketle, yaylak-kışlak hayatının neredeyse görülmediği günümüz dünyasında atın Kırgızların hayatında hâlâ çok önemli olduğu, sadece hipodromlarda koşturularak kazanma uğrunda bahislerin oynandığı bir obje değil, millî bir at sporu olan *Ulak/Kökbörü/Gökbörü* gibi oyunlarda temsil ettiği şahsın veya grubun onurunu koruyan birer gurur kaynağı olduğu görülmüştür. Ayrıca, Kırgızların atı gerçek bir dost olarak gördükleri, ölünce şanına yakışır şekilde defnediği örneklerine de rastlanmıştır. Burada Kırgızlar tarafından ata hâlâ ilk dönemlerdeki gibi önem verildiğini görüyoruz. Günümüz dünyasında Kırgızlar tarafından çok sevilen atın sadece masallarda, efsanelerde anlatılan birer hayvan kahramanları olmadığı, üzerine insanlar tarafından yeni yeni rivayetlerin üretildiği, Tölögön Mameyev'in şiirleri örneğinde saptanmıştır.

Sonuç olarak, Mameyev'in şiirleri örneğinde insanlık tarihi boyunca çok önemli roller üstlenmiş olan atın Kırgızlar arasında hâlâ kutsal ve asil bir hayvan olarak kabul edildiğini, henüz o eski önemini ve değerini yitirmemiş olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca şiirlerinde Mameyev'in, atı insanın sadık dostu olarak gördüğü, ata duygulu, hissiyatı olan asil bir birey olarak yaklaşım sergilediği gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

Abıdeş, M. (2016). Türk edebiyatında at. *Bizim Külliye*, 76-86. <http://bizimkulliye.com/?p=465>, (Erişim Tarihi: 01.11.2019)

Aksoy, M. (1998). Türklerde at kültürü ve kırmızı. *Tarih Dergisi*(142), 38-44. <https://uqusturk.files.wordpress.com/2011/05/trklerde-at-kltr-ve-kmz.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

Aksoy, M. (2013). İskitlerden Türklere at kültürü ve kırmızı. *Yeni Ufuklar*(18), 26-31. https://www.academia.edu/30738222/Mustafa_Aksoy_%C4%B0skitlerden_T%C3%BCrklere_At_K%C3%BClt%C3%BCr%C3%BC_ve_K%C4%B1m%C4%B1z, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

Belek, K. (2008). Kırgızlarda at ve at kültürü. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bişkek. <https://docplayer.biz.tr/6228562-Kirgizlarda-at-ve-at-kulturu.html>, (Erişim Tarihi: 01.15.2019).

Belek, K. (2015). Eski Türklerde at kültürü (Dünden bugüne Kırgız kültürel hayatı örneği). *Gazi Türkiyat*(16), 111-128.

Cumakunova, G. (2009). Kırgız ve Türkmen Türkçelerinde atçılık terminolojisi. *Ankara Üniv. Dil Tarih Coğrafya Fak., Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 40-55. <http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/makale.php?id=350>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

Cusuyev, S. (2012, 01 13). *Kayrattuu akındın kanattuu ırları*. <http://kmborboru.su/2012/01/13/kajrattuu-aky-ndy-n-kanattuu-y-rlary/>, (Erişim Tarihi: 01.07.2019).

Doğan, O. (2006). Bozkır kavimlerinin kültür ve mitolojilerinde at. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

Herodotos (1973). Herodotos tarihi. (Çev. Müntekim Ökmen). İstanbul: Remzi Kitabevi.

<http://kmborboru.su>. (2012, 01 13). *Tölögön Mameyev*. <http://kmborboru.su>: <http://kmborboru.su/2012/01/13/t-l-g-n-mameev>, (Erişim Tarihi: 01.07.2019).

Keleş, N. (2016). İndo-Germen/Alman ve Turan/Türk kavimleri halk kültüründe atla ilgili inançlar. E. B. Sarıca, & S. Bedri (Dü.) *Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat* içinde (ss. 251-299). Denizli: Padam. https://www.academia.edu/https://www.academia.edu/34370699/AT_Dunyada_Turan_Turk_ve_Indogermen_Alman_Kavimlerinde_At_Atin_Evcillestirilmesi_Yeri_ve_Onemi, (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

Kıran, Z. ve Eziler Kıran, A. (2006). *Dilbilime giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Küçük, S. (2009). Türk kültüründe donlarına göre atlara verilen adlar ve nişanları. *Turkish Studies International*(4/8), 1830-1855.

Mameyev, T. (2016). *Can düynö cañırığı, (ırlar)*. Bişkek: Poligrafbumresursı.

Mameyev, T. (2018). *Ben dünyayı temizlerim şiirimle*. (Çev. K. Kulamshaevev) Ankara: TÜRKSOY.

Mameyev, T. (tarih yok). *kultur.gov.tr*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13677,tologonmameyevpdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 01.07.2019).

Ögel, B. (1979). *Türk kültür tarihine giriş* (Cilt I-VII). Ankara.

Oğuzbaşaran, B. (2016, 05 11). *Necip Fazıl'ın şiirlerinde at*. tarihinde <http://ayvakti.net>: <http://ayvakti.net/?p=3355>, (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

Samudinov, T. (2018, 5 11). Akındık coldo adaşuu köp, El akını Tölögön Mameyevge. *Erkin Too*, s. 12. http://erkintoo.kg/uploads/default/newspapers/ET_11_05_1.pdf, (Erişim Tarihi: 01.09.2019).

Seydakmatov, K. (1988). *Kırgız tilinin Kısaça etimologiyalık sözdüğü*. Frunze: İlim Basması.

Şavk, Ü. Ç. (2002). *Kırgız Atasözleri*. Ankara: TDK.

Yeşildal, Ü. Y. (2015a). *Er Töştük destanı (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara.

Yeşildal, Ü. Y. (2015b). Er Töştük anlatısının Kırgız sahasına ait nesir varyantları. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(11), 81-113. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/59676>, (Erişim Tarihi: 12.02.2019).

Yayın Geliş Tarihi: 24.09.2018
Yayına Kabul Tarihi: 24.01.2019
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.463414

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 269-276
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

AZERBAJCAN – SOVYET YAZARLARININ YARATICILIĞINDA TÜRKİYE: 1960-1980 DÖNEMİ KAYNAKLARINA BİR BAKIŞ

Namiq AHMADOV*

Öz

Sovyet lideri Stalin'in ölümünden sonra demir perdelerin kaldırılması Türkiye ile ilişkilerin yeniden oluşturulmasında yeni bir dönem başlattı. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında yapılan bilimsel ve kültürel anlaşmalardan, yani 1964 senesinden sonra Azerbaycan'dan birçok yazar, sanat ve bilim insanının Türkiye'ye seyahati için olanaklar sağlandı.

Azerbaycan Sovyet basınında, Türkiye ile ilgili konularda yazılarıyla toplumun merakını gidermeye çalışan ilk isimler arasında, Mehdi Hüseyin, Gasım Gasımzadə, Elçin ve Memmed Aslan'ın adlarını anmamız gerekir. Azerbaycan'ın ünlü yazarı, dramaturg, eleştirmen, aydın Mehdi Hüseyin'in Türkiye'ye ilk kez gidişi ve 1964 senesinde "Bir Ay ve Bir Gün" adlı kitabının okurlara sunulması dönemin en önemli olaylarından birisiydi. Daha sonraki dönemlerde Gasım Gasımzade, Elçin ve Memmed Aslan'ın Türkiye ile ilgili kitapları da yayınlar arasında yerini almıştı.

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri bakımından değerlendirildiğinde, eleştirmenler tarafından bugün bile edebiyatın iyi örnekleri olarak kabul edilen bu değerli sanat eserleri bu konuda yazılmış ilk örnekler olarak kabul edilmektedir.

İzvestiya gazetesinin Türkiye'deki muhabirleri olarak çalışan Azad Şerifov ve Zaur Gadimbeyov'un kardeş Türkiye'de yaşadıklarıyla ilgili izlenimlerinin yer aldığı eserleri de Sovyet döneminde ses getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sovyetler Birliği, Türkiye, Mehdi Hüseyin, Gasım Gasımzadə, Elçin, Memmed Aslan, İzvestiya Gazetesi.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ahmadov, N. (2019). Azerbaycan – Sovyet yazarlarının yaratıcılığında Türkiye: 1960-1980 dönemi kaynaklarına bir bakış. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 269-276.

*Dr, Bakü Devlet Üniversitesi, Gazetecilik Fakültesi, Uluslararası Gazetecilik Bölümü, ORCID: 0000-0003-1970-182X, tuqay59@mail.ru

TURKEY IN THE CREATIVITY OF THE SOVIET AZERBAIJANI WRITERS: AN OVERVIEW OF THE SOURCES BETWEEN 1960-1980

Abstract

Removal of the iron curtain after the death of the Soviet leader Joseph Stalin brought about a new stage in the restoration of relations with Turkey. After the agreements between the Soviet Union and Turkey in the field of science and culture in 1964, many Azerbaijani writers, artists and scientists were enabled to visit Turkey.

When we mention Turkish theme in the Azerbaijani soviet press, the first names come to mind such authors who try to satisfy public interest as Mehdi Huseyn, Kasum Kasumzade, Elchin and finally Mammad Aslan who have created the very first journalistic works in the Soviet era-Azerbaijan. The folk writer of Azerbaijan, dramaturge, critic and public figure Mehdi Huseyn's first visit to Turkey and presentation of his book titled "A Month and One Day" to his audience in 1964 were significant events of that time. Then books of Kasum Kasumzade, Elchin and Mammad Aslan about Turkey were presented.

These valuable works of art, which even today are represented as good literary examples by critics, are considered in terms of Azerbaijani-Turkish relations the first examples written during the new era. The article also contains information about two prominent Azerbaijani journalists, who created interesting literary examples of the Soviet journalism about brotherly Turkey – Azad Sharifov and Zaur Kadymbekov, who worked in Turkey during Soviet times as the correspondents of popular "Izvestiya" newspaper, as well as their books about their lives in Turkey.

Keywords: Soviet Union, Turkey, Mehdi Huseyn, Kasum Kasumzade, Elchin, Memmed Aslan, "Izvestiya" Newspaper.

GİRİŞ

Stalin'in İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye karşı yürüttüğü sert siyaset ve temelsiz toprak iddaları yanında özgür ülkeleri de tehdit etmesi bütün dünyaya yeni bir korku yaymıştı. "1953 senesinde Stalin'in ölümünden sonra iki ülke arasında ilişkilerde bir yumuşama görüldü. Türk-Sovyet ilişkilerini yeniden yapılandırma isteği ilk olarak SSCB'nden geldi. 30 Mayıs'ta SSCB Bakanlar Kurulu'nun başkanı G.M.Malenkov Türkiye'ye karşı taleplerden vazgeçtiğini, iki ülke arasında ilişkilerin kötü hale gelmesinde Stalin ve Beriya'nın sorumlu olduğunu açıkladı." (Gasımlı, 2007: 60)

G.M.Malenkov'un açıklamaları samimiyezsiz ve arka planında Türkiye'nin Atatürk döneminde kabul etmediği komünist ideolojiyi yayma siyaseti bulunsa da, Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi için yeni bir adım atılmış oldu. Hatta 1960 senesinde başbakan Adnan Menderes'in Moskova'ya ve Sovyet lideri Nikita Kruşçev'in de Türkiye'ye seyahati planlanmış, programlar açıklanmıştı. Türkiye'de cereyan eden 27 Mayıs 1960 darbesi bu programların iptal edilmesine sebep olmuş ve uygulanmasını bir hayli geciktirmişti. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında yapılan bilimsel ve kültürel anlaşmalardan, yani 1964 senesinden sonra Azerbaycan'dan bir çok yazarın, sanat ve bilim insanının Türkiye'ye seyahat etmesi

için olanak sağlandı. Azerbaycan yazarlarının Türkiye'ye, Türkiyeli yazarların Azerbaycan'a ziyaretleri gerçekleşti. 1967 senesinin Haziran ayında Aziz Nesin, Yaşar Kemal ve Melih Cevdet Anday Azerbaycan'ı ziyaret ettiler. Bu gruba eşlik eden Gılman İlkin daha sonraları "Türk Yazarlar Bakü'de" isimli bir kitapçık bastırmıştı. Onların Azerbaycan hakkındaki düşünceleri bu kitapçıkta anlatılmıştı (Gılman, 2007: 39).

AZERBAYCAN OKURUNUN TÜRKİYE İLE TANIŞMASI: 1960'LAR

Azerbaycan halk yazarı Mehdi Hüseyin'in Türkiye'ye gelmesi ve 1964 yılında "Bir Ay ve Bir Gün" adlı kitabını (Hüseyin, 1964: 119) kaleme alması, dönemin önemli olaylarından. Samedova, Mehdi Hüseyin'in kitabıyla ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "Yazarın 1963 senesinin Nisan ve Mayıs aylarında Türkiye'ye gerçekleştirdiği seyahatleri sonrasında kaleme aldığı izlenimler, Azerbaycan okurunun Türkiye'yi tanınmasını sağlamıştır. Yazar, Türkiye'deki seyahati sırasında anlamaya çalıştığı herkese sempati duymuş; Türk gençliğinin bilime, eğitime olan hevesini, fedakâr aydınları ve genel olarak Türk halkını çok sevmiştir. Onun bu seyahati, Türkiye'deki köy ve köylülere ilişkin düşüncelerinin belirmesine de yardımcı olmuştur. Köyler, kasabalar, şehirler bu metinlerde öyle bir anlatılmıştır ki, okur metni okurken bu yerleri adeta kendisi gezer; gezginin görüştüğü insanlarla kendisi görüşür" (Samedova, 2011: 262) Yazar seyahati esnasında yaptığı görüşmeleri, edindiği izlenimleri, Türkiye hakkında hemen hemen her bilgiyi, Türkiye hakkında birşeyler duymak için sabırsızlıkla bekleyen okurlarına büyük bir ustalıklarla detaylı olarak aktarmıştır. Günlük tarzında yazılmış bu notları araştırmacılar edebiyat eseri olarak sunsalar da; esasında bu gazeteciliktir. "Mehdi Hüseyin'in bu kitabı bir Sovyet temsilcisinin Türkiye'ye olan yaklaşımını ve bakışını, dönemin sert ideolojisinin izlerini gösterse de; burada bizim için önemli izlenimler de vardır. Yazar orada bulunduğu sürede "Yeni İstanbul" gazetesinin, 43 sene geçmesine rağmen, Azerbaycan'da Müsavat Partisinin, ilk bağımsız Azerbaycan devletinin dağılmasından hâlâ yürek acısıyla bahsettiğini bildirmiştir" (Samedova, 2011: 281).

Bu arada Türkiye seyahati Mehdi Hüseyin gibi bir şahsiyetin hayatını da etkilemiştir. Röportajlarından birinde bununla ilgili konuşan, Ayna ve Zerkalo gazetelerinin baş editörü Elçin Şıhlı bu etkiyi şöyle anlatmıştır: "Çok sevdiğim bir yazar var: Mehdi Hüseyin. Babamın anlattığına göre, 1960'ların başlarında Mehdi Hüseyin Türkiye'ye seyahat ediyor, seyahatten döndükten sonra 'Bir ay ve Bir Gün' adlı eserini yazıyor. O, babama General Aliğa Şıhlinski'nin hatrına "Paşam" diyordu. Mehdi Amca sigarayı müştükle içerdi. Seyahatten hemen sonra buluştuğlarında babam onun baya dalgın ve heyecanlı olduğunu görünce "Mehdi hocam, neler oluyor?" diye sormuş; o da sigarasını tütürerek, "Paşam ben galiba bu hayatı yanlış yaşamışım." demiş." (Şıhlı, <http://kulis.lent.az/news/9953>).

Türkiye'ye bir sonraki seyahat Resul Rıza, Nigar Refibeyli, İsmayil Şıhlı, Süleyman Rüstem, Mesut Veliyev, Halil Rıza, G. Gasımsade ve Gürcü yazarlardan

oluşan bir grup ile birlikte 1968 senesinin Nisan-Mayıs aylarında gerçekleşti. Seyahatten sonra Türkiye izlenimlerini yazan Gasım GasıMZade “On Günün İzlenimi” (GasıMZade, 1971: 44-83) ismini verdiği notlarını yayımlamıştır. İstanbul, Bursa, İzmir, Ankara’ya gerçekleştirdiği seyahatleriyle ilgili kaleme aldığı bu “yol” notları 1960’ların Türkiye’si ile tanışmanın bir çeşit sunumuydu. “Yazar, İstanbul’un muhteşem sanat ve mimarlık eserleri, Kabe’den sonra Müslümanların ikinci ziyaret yeri sayılan Eyüp Camii (1458), zamanında Doğu kültürünün merkezlerinden biri olarak değerlendirilen Süleymaniye (1557), Mavi Camii diye de anılan Sultan Ahmet (1616) Camii, III. ve IV. yüzyıllarda Bizans kültür ve tarihinin belli özelliklerini bugüne kadar yaşatan muhteşem Ayasofya Müzesi, XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet tarafından temeli atılan, Sultan Süleyman’ın genişlettiği, XIX. yüzyılın ortalarına kadar 25 sultanın ikametgahı olmuş Topkapı Sarayı hakkında detaylı bilgi vermiş, İstiklal Caddesi, Kapalı Çarşı, Dolmabahçe Sarayı’nı anlatmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün 1938 senesinde Dolmabahçe’de vefat ettiğini yazmıştır.” (GasıMZade, 1971: 44, 45, 52, 54).

Gasım GasıMZade ülkenin toplumsal-siyasî ve ekonomik durumu, gündelik yaşam tarzı ve kültürel hayatı hakkında daha net bilgilere sahip olmaları için okura dönemin basın kuruluşlarını da yakından tanıtmıştır. Hatta Türkiye, Hürriyet, Yeni Asır gibi gazetelerden alıntılacağı örneklerle düşüncelerini kanıtlamaya çalışmıştır (GasıMZade, 1971: 80-82). Çünkü, her zaman olduğu gibi, gazeteler sadece haber vermek, yenilikleri sunmak için değil; Türkiye’nin iç ve dış siyasetine yaklaşımı ile toplumun ekonomik ve kültürel hayatını ortaya koymak için de eşsiz bir araç olmuştur.

“YAKIN, UZAK TÜRKİYE” 80’LER

1980’lerin sonlarında Türkiye’deki hayat, modern Azerbaycan edebiyatının büyük temsilcilerinden biri olan Elçin’in “Yakın, Uzak Türkiye” isimli seyahat hatıralarında genişçe yer bulmuştur. (Elçin, 1983: 360). İlk kez 1980 senesinde Azerbaycan dergisinde basılan bu eser kısa bir zaman içinde okurların büyük sevgisini kazanmış, yazara yeni bir şöhret getirmiştir: “...Bu, Türkçülüğe ve Türkiye’ye düşman olan Sovyet sistemi döneminde, son derece cesur ve vatandaşın bakış açısından yazılmış bir eserdir. Bu eserin o dönemde okurların büyük sevgisini kazanması, Azerbaycan SSCB toplumunda milli-manevi bir olaya dönüşmesi tesadüf değildir. (Askerova, 12 Nisan 2003: 525-ci qəzet.) Edebiyat araştırmacısı Kamil Nerimanoglu da Elçin’in “Mahmut ve Meryem” kitabına yazdığı önsözde “Yakın, Uzak Türkiye”den bahseder: “Daha Azerbaycan dergisinde basılırken büyük ilgi görmüş, bilimsel-teorik seviyesinin yüksekliği ve yazarın gözlemlerinin keskinliği bakımından edebiyat camiasının sevgisini kazanmıştı.” (Elçin, 1983: 4)

Türkiye Yazarlar Sendikası’nın daveti üzerine burada bulunan yazar, kendisinden önce yazılmış seyahat izlenimlerinden farklı olarak, daha çok Atatürk’ün kurduğu modern Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihi hakkında detaylı bilgi

vermiştir, devletçilik fikrinin ortaya çıkışında Atatürk reformlarının dünyevi ve siyasî öneminden bahsetmiştir. Atatürk'ten de sevgiyle bahseden yazar, Sovyetler Birliği'nin genç Türkiye Cumhuriyeti'nde elçiliğini yapmış olan S. İ. Aralov'un her sayfasında Atatürk'ten büyük saygıyla bahsettiği "Sovyet Diplomatının Hatıraları" adlı kitabına Atatürk'ün hayatı ile ilgili, topluma örnek olabilecek olayları da dahil etmiştir.

Burada Elçin Efendiyev ve Türkiye ile ilişkili bir olaya da değinmek yerinde olacaktır. O dönemde tüm Birlik'te merak uyandıran ve bugün de edebi toplumun unutmadığı bu olay, dönemin ünlü basın kuruluşlarından birisi olan Edebiyat Gazetesi'nde (Literaturnaya Gazeta) basılan "Türkiye'den Nergiz Çiçekleri" ("Narsissı iz Tursii") başlıklı yazıyla ilgiliydi. (Elçin, 15 Nisan 1981: Literaturnaya Gazeta). Bu arada hatırlatmalıyım ki, bu yazı Elçin'in "Yakın, Uzak Türkiye" isimli seyahat hatıralarının çok kısa bir versiyonudur ve orijinalinde karanfillerden bahsedildiği halde, Rusça'da nergiz çiçekleriymiş gibi gösterilmiştir. Tabii ki, İstanbul-Moskova uçağının karanfil değil, nergiz kokusuyla dolması daha inandırıcı gözüküyor. Prensip olarak çok da önemli olmayan bu detayın doğrusunu Elçin'in kendisi daha doğru bilir. Ana konuya gelirsek, Literaturnaya Gazeta'da basılan bu yazı, Ermenistan'da ciddi rahatsızlık yaratmıştı. Hatta Sero Hanzadyan, Silva Kaputikyan, Raçiya Ovanesyan gibi milliyetçi yazarların teşebbüsüyle Ermeni yazarlar kurultayında konu gündeme getirilerek tartışıldı ve kurultay adına "Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Konseyi"ne rahatsızlıklarını bildiren mektup gönderildi. Aslında bu mektupta tam olarak ne söylendiği araştırılıp bulunabilirdi; fakat konunun dağılmaması açısından, önemsiz olarak değerlendirdiğimiz bu konuya zaman ayırmanın doğru olmadığı kanısındayız.

1980'lerin başlarındaki Türkiye konusunda Azerbaycan okurunun izlenimleri iki kitapla daha da zenginleşmişti: Zaur Gadimbeyov'un "Asiya ile Avrupa Burada Buluşuyor" ve Memmed Aslan'ın "Erzurum'un Gediğine Vardığında" adlı kitapları. "Asiya ile Avrupa Burada Buluşuyor" adlı kitap İzvestiya gazetesinin muhabiri Zaur Gadimbeyov'un Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki yazıları, siyasî röportajları ve anlatımlarını topladığı kitabıdır. Üç bölümden oluşan kitapta, yazarın şahit olduğu olaylar sevgi dolu cümlelerle duygusal bir üslupla ustalıkla sunulmuştur. Yazarın kardeş Türkiye'nin siyasî-sosyal ve ekonomik durumunu oldukça detaylı bir biçimde tasvir etmesi, ülkenin o günlerdeki durumu yanında gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olayları dahi okuyucuların hayallerinde canlandırmasına imkan sağlamıştır. Kitabın girişinde gazeteci Ehsan Mustafayev çok sade ve samimi bir üslupla şunları ifade etmektedir "Okuyacağınız bu kitabın son sayfasını çevirdiğimde; gerçekten çok üzuldüm, çünkü seneler boyu çalıştığım ve aslında çok iyi tanıdığım ülkeye seyahatim sonlanıyordu. İzvestiya gazetesinin muhabiri Zaur Gadimbeyov'un Türkiye Cumhuriyeti hakkında yazdıklarının hepsi bana tanıdık. Fakat görünen o ki, aslında çok iyi bildiğin bir konu bile gazetecinin yeteneği ve parlak tahkiyesiyle sizi büyüleyebilmekte." (Gadimbeyov, 1982: 3)

Aslında bu kısa girişin ilk cümlelerinden de belli oluyor ki, çok iyi tanıdığı bir ülkeyi seven bir insanın bu sevinci, kitabın belki de en değerli tarafıdır.

Öte yandan, bu kitapta yer alan yazılar Türkiye hakkında yazılan diğer yazılar arasında belki de, bedii değeri açısından en farklısıdır. Sosyal ve siyasi olayların tahlili ve ülke ekonomisinin geleceği hakkında söylenenler ciddi bir araştırma sonucu olarak düşündürücüdür. Yazar eserde, o dönemde Türkiye’de çalışan ve yalnız Sovyet-Türkiye değil; Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin pekişmesinde de eşsiz hizmetleri olan Azerbaycanlı aydınları okura tanıtmıştır. Kitapta, çevirmen ve gazeteci olarak farklı pozisyonlarda çalışmış olan Ehsan Mustafayev hakkındaki izlenimler hayli geniş olup, Asker Resulov ve Arif Yunusov hakkında epizodik bilgiler de verilmiştir. Aslında zamanında Sovyet rejiminin değer verip yurt dışına gönderdiği bu aydınların kimliği ve çalışma alanları kendi başına birer araştırma konusu olsa da; Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin o zor dönemiyle ilgili en değerli belgeler olarak kalmıştır.

Yazarın sunduğu materyalde, tarihî belgelere ayrılan yer, okuyucuda ülkenin sosyal ve medeni hayatına, devletin içinde bulunduğu siyasî gerginliklere dair merak uyandırır. Kitabın temel amacı ise SSCB ve Türkiye arasında karşılıklı ilişkilere katkı sağlamak, geniş okur kitlesini Türkiye ile tanıştırmaktır. Aslında yazar bu isteğine ulaşmıştır. Ama Zaur Gadimbeyov’un “Asiya ile Avrupa Burada Buluşuyor” adlı kitabı ne o dönemde; ne de sonrasında edebiyat ortamının neredeyse hiç ilgi göstermediği kıymetli örnekler arasında yerini almıştı.

İzvestiya gazetesiyle ilgili olarak, daha 1960’larda Zaur Gadimbayov’dan bir hayli zaman önce, bu gazetenin ilk Azerbaycanlı muhabiri olan Azad Şarifov’un “Bosfor Üzerinde Martılar” (“Çayki nad Bosforom”) kitabını da unutmamak gerekir. (Şarifov, 1991: 224.) Bu kitabın basılma tarihi 1991 senesi gösterilse de; kitabın “Bosfor Üzerinde Martılar” isimli, dört bölümden oluşan kısmı 1965-1969 yılları arasında Cumhuriyetler Birliği basınında yayımlanmış, sonradan toplu halde basılmıştır. Bu dört bölüm esasen Türkiye’nin Atatürk zamanından sonraki “darbeler tarihini” kapsamaktadır. Edebiyat eleştirmenlerinin yeteri kadar dikkate almadığı bu yazılar da Türkiye tarihinin Sovyet okurlarına sunulmuş en değerli örneklerindedir. (Şarifov, 1991: 36-69)

TÜRKİYE KADAR SEVİLEN ESER

Azerbaycan Yazarlar Birliği’nin üyesi, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin entellektüel emektarı, şair ve yazar Memmed Aslan’ın okurlara sunduğu “Erzurum’un Gediğine Vardığında” isimli seyahat hatıraları Sovyet dönemi Azerbaycan basınında yayımlanmış, kısa zamanda herkesin severek okuduğu bir eser haline gelmişti. Azerbaycan’ın ünlü yazarı Sabir Rüstemhanlı kitap hakkında şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Onun hem Türk edebiyatının Azerbaycan’da, hem de Azerbaycan edebiyatının Türk dünyasına tanıtılmasında önemli hizmetleri olmuştur. Türk halk edebiyatı örneklerinden Azerbaycan Türkçesine çeviriler

yapmış, Mevlana'nın eserlerinden seçilmiş örnek metinleri Azerbaycan okuruyla buluşturmuştur. Genel bir ifadeyle, seçkin metinleri Azerbaycan okuruna ulaştırmakta hiç bıkmadan çalışan Memmed Aslan'ın 'Erzurum'un Gediğine Vardığında' adlı kitabı o zamanlar herkesin başucu kitabı haline gelmişti." (Memmed, 1985: 252)

Şair 19 Ağustos -30 Eylül 1983 tarihleri arasında yapmış olduğu seyahatinde Türkiye'nin, bu dost ülkenin misafiri olduğu her evdeki izlenimlerini büyük ustalık ve sanatkarlıkla anlatmıştır. Benzersiz maddi-manevi anıtları, Türk dünyasının tarihini nefis bir şekilde geleceğe taşıyan Türk sanatçıları, belki de her yerde karşılaştığımız sıradan insanlar da bu seyahat defterinin bu kadar canlı olmasında yazarın destekçisi olmuşlardır. İstanbul'un tarihinden, onun mimarlık örneklerinden -Topkapı Sarayı, Gülhane Parkı'ndan- sevgiyle bahsediyor, Sultan Ahmet Cami'sini "yerinde donmuş güzel" diye tanımlıyor. (Mammad, 1985: 46).

Yazar, Erzurum Atatürk Üniversitesi hakkında da özel olarak coşkuyla bahsetmiştir. Memmed Aslan Ankara'dayken önce Mustafa Kemal Atatürk'ün mezarını ziyaret etmiş, buradaki müzelerle ilgili bilgiler vermiştir: "Buradaki iki müze Atatürk anılarını korumaktadır. 'Atatürk Müzesi'nde Türk'ün atasının esas eşyaları, 'İnkılap Müzesi'nde onun kitapları, hayatına ait farklı fotoğraflar sunuluyor. Türkler buraya her seferinde büyük şükranla gelirler. Ülkeyi 16 işgalci ülkeden kurtaran tedbirli bir Ata'ya bu büyük minnettarlık onun zahmetinin helal hakkı kadar layıktır." (Memmed, 1985: 18).

Memmed Aslan'ın Türkiye hatıraları Türkiye'yi tanıtmak açısından da mükemmel bir rehber benzetilmektedir. Bu rehber Türkiye'yi ve Türk dünyasının çeşitli şahsiyetlerinden ve tarihi mekanlarından bahsederken onları öyle bir duygusallık ve sevgiyle anlatmıştır ki; bu anlatılar okuru bugün bile içine çekebilmektedir. Yazar zengin bir edebiyat örneği sayılan bu hatıralarında Türkiye tarihindeki bazı olayları da okurların dikkatine sunmuştur.

SONUÇ

"Azərbaycan edebiyatının seçkin temsilcileri Mehdi Hüseyin ve Gasım Gasımzade'nin seyahat hatıraları 1960'larda; Elçin'in ve Memmed Aslan'ın hatıraları ise 1970 ve 80'lerde olmak üzere Türkiye'nin edebî, medenî, kültürel, bilimsel ve siyasî durumunu canlandırarak okuru bu ülkeyle ilgili bilgilendirmiştir. Türkiye'yi, onun maddi ve manevi servetlerini tasvir eden seyyahlar, bunları kendi genel kültürleri ile harmanlayıp kendi penceresinden aktarmışlardır. Hangi yönden olursa olsun, bu anlatılarda Türkiye'ye ve halkına, bu ülke ile ilgili her şeye büyük bir sevgi ve saygı görülmektedir." (Samedova, 2011: 157). Naile Samedova'nın bu sözlerini bahsi geçen tüm yazarlara ilişkin genel ve geçerli bir değerlendirme olarak kabul etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Memmed, A. (1985). *Erzurum'un gediğine vardığında...* Bakü: Işık Yayınları.

Askerova, S. (12 Nisan 2003). *Elçin'in eserleri Türkiye'de*. 525-ci qəzet.

Elçin. (1983). *Yakın, uzak Türkiye*. Gençlik Dergisi.

Elçin. (15 Nisan 1981). *Narsissiz iz Tursii (Türkiye'den nergiz çiçekleri)*. Literaturnaya gazeta.

Gasımlı, G. (1971). *Getdim, gördüm, düşündüm*. Gençlik Dergisi.

Gılman, İ. (2007). *Türk yazarları Bakü'de*. AzATA M, 39.

Gadimbeyov, Z. (1982). *Asya ile Avrupa burada buluşuyor*. Gençlik.

Gasımlı, M. (2007). *SSCB-Türkiye ilişkileri (Türkiye 1960 darbesinden SSCB'nin dağılmasına kadar. I cilt. 1960-1979)*. Bakü: Adiloğlu.

Hüseyn, M. (1964). *Bir ay ve bir gün*. Bakü: Azərneşr Yayınları.

Samedova Naile. (2011). *İnsan, zaman ve hayat gerçeği*. Bakü: Nurlan, 2011.

Şerifov Azad (1991). *Bosfor üzerinde martılar(Çayki nad Bosforom)*. Bakü, Gençlik.

Şıhlı, E. *Mehti Hüseyn dedi ki, yanlış yaşamışım*.
<http://kulis.lent.az/news/9953>

Yayın Geliş Tarihi: 20.12.2018
Yayına Kabul Tarihi: 02.01.2019
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.500108>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 277-301
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ESMÉ SCOTT- STEVENSON VE KIBRIS¹

Fusun ÇOBAN DÖŞKAYA*

Öz

Tüm tarihi boyunca stratejik önemi yüzünden sürekli olarak yabancı devletlerin ilgisini çeken Kıbrıs, Osmanlı'nın 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında yenilmesinin ardından İngiltere'nin girişim ve politikaları sonucunda İngilizlere kiralanmış ancak Osmanlı mülkiyeti olmaya devam etmiştir. Bu çalışma, Osmanlı'nın Kıbrıs'ın yönetimini İngiltere'ye bıraktığı dönemin hemen ilk yıllarını konu alan ve İngiliz Esmé Scott-Stevenson tarafından yazılmış olan Kıbrıs'taki Yuvamız (Our Home in Cyprus) (1879) isimli eser hakkındadır. Kitap, İngiltere kraliçesi tarafından atanan Sir Garnet Wolseley yönetiminde 1878'de İngilizler adaya Larnaka'dan çıktıklarında, Kraliyet ordusunda görev yapan kocası Andrew Scott-Stevenson'un yanında Kıbrıs'a gelen Esmé Scott-Stevenson'un anlatılarını içermektedir. Esmé Scott-Stevenson'un Kıbrıs'taki Yuvamız adlı eseri kadın bakış açısı ile yazılmış kolonyal seyahat yazısı örneğidir ve bir İngiliz kadının kocasının görevi nedeniyle geldiği yeri ve insanlarını, siyasete karışmadan anlattığı bir eser olarak algılanmamalıdır. Bu çalışmada, tarihsel arka planın verilmesinin ardından, eserin yazarından bağımsız olmadığı görüşü ile metin içerisindeki tutarlılık ve tutarsızlıklar irdelenmektedir. Eserde, oryantalist imgelerin yanı sıra metin aralarında kurgulanan en önemli konu Türk ve Rum karşıtlığıdır. Bu karşıtlık, en genel haliyle iki toplumun birbiri ile kıyaslanması şeklinde sunulurken özelde Türk ve Rum kadın tasvirleri aracılığı ile güçlendirilmekte metin içerisinde sürekli yeniden üretilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Seyyahlar, Oryantalizm, Seyahatname, Kıbrıs, Esmé Scott-Stevenson, İngiliz İdaresi Altında Kıbrıs.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çoban Döşkaya, F. (2019). Esmé Scott- Stevenson ve Kıbrıs. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 277-301.

¹ Bu çalışma 21-23 Ekim 2010 yılında Seferihisar/İzmir'de düzenlenen II. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu'nda sunulan "Esmé Scott-Stevenson: Kıbrıs'taki Yuvamız" başlıklı bildiri ve 11-13 Nisan 2016 tarihleri arasında Lefkoşa/KKTC'de düzenlenen "Tarihte Kıbrıs" konulu Uluslararası Akdeniz Karpaz Sempozyumu'nda Prof. Dr. Ahmet Aksın ile birlikte sunulan "Bir İngiliz Kadın Seyyahın Anlatılarında Kıbrıslı Kadınlar" isimli bildirilerin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-8121-4139, fedoskaya@hotmail.com

ESMÉ SCOTT- STEVENSON AND CYPRUS²**Abstract**

Cyprus, which has attracted the continuous attention of foreign countries throughout its history due to its strategic value, after the defeat of Ottoman Empire in 1877-1878 Ottoman-Russian War, was handed over the British administration but remained part of the Ottoman Empire formally. This study is about Esmé Scott-Stevenson's work entitled Our Home in Cyprus (1879). The book deals with the early years of British rule in Cyprus and covers the narratives of Scott-Stevenson when she came to Cyprus with her husband, Andrew Scott-Stevenson. Andrew Scott-Stevenson was the assistant commissioner of Sir Garnet Wolseley, the first High Commissioner of Cyprus who was charged by the British Queen to establish British presence on the island. Esmé Scott-Stevenson's Our Home in Cyprus is an example of colonial travel writing from the perspective of a woman, and cannot be regarded as a piece of work written by an English woman accompanying her husband and describing only the people and characteristics of the place with no political intentions in mind. In this study, after giving the historical background of Esmé Scott-Stevenson's work, consistencies, and inconsistencies within the text are analyzed. Apart from Orientalist images within the text, the most crucial subject is the opposition of Turkish and Cypriot. This opposition is continuously reproduced and intensified within the text by comparing the two societies in general and description of Turkish and Greek women in particular.

Keywords: Women Travel-Writer, Orientalism, Travel Book, Cyprus, Esmé Scott-Stevenson, Cyprus under British Rule.

GİRİŞ

Bu çalışma İngiliz kadın seyyah Esmé Scott-Stevenson ve onun 1879 yılında Londra'da basılan *Our Home in Cyprus: With Illustrations and a Map 'Cyprus, the Blest, the Happy, and the Beautiful'* (Kıbrıs'taki Yuvamız: Harita ve Resimlerle Kutsal, Mesut ve Güzel Kıbrıs) isimli kitabı hakkındadır. Kitap, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ın yönetimini İngiltere'ye bıraktığı dönemin hemen ilk yıllarında³ yazılmıştır. Kitapta Kıbrıs hakkında kültürel, siyasi ve toplumsal bilgiler yer almakta, Scott-Stevenson'un burada kaldığı süre boyunca edindiği deneyimler aktarılmaktadır.

² This article is a revised and expanded version of the papers proposed for the II. International Cyprus Symposium held in Seferihisar/Izmir on October 21-23, 2010 (Esmé Scott-Stevenson: *Our Home in Cyprus*) and International Mediterranean Karpasia Symposium held in Cyprus on April 11-13, 2016 (Cypriot Women in the Narratives of an English Woman Travel-Writer) (presented with Prof. Dr. Akmet Aksın).

³ Esmé Scott-Stevenson eserinde adaya çıktığı tarih olarak 30 Eylül 1878 tarihini verir. Kitabın giriş bölümünde 25 Eylül 1879 tarihinde Girne'den annesine yazdığı yazısı dikkate alındığında kitabın, yazarın Kıbrıs'ta geçirdiği yaklaşık bir yıllık süreyi kapsadığı görülmektedir. 1881 tarihinde yayınladığı *Our Ride Through Asia Minor* isimli ikinci kitabına yazar "2 Nisan 1880'de Karaman'a gitmek için Kıbrıs'taki Yuvamızdan ayrıldık" diye başlar.

Kitabın türü Gail R. Hook tarafından yazılan *Britons in Cyprus: 1878-1914* (Kıbrıs'taki Britanyalılar: 1878-1914) başlıklı doktora tezinde "anı" olarak geçmekte olsa da (2009: 316), kitapta yazar gezip gördüğü yerler hakkındaki gözlem ve tecrübelerini yazıya döktüğünden eser seyahatname (gezi yazısı) olarak da kabul edilmektedir. "Uzun bir süre ikinci sınıf yazarların türü olarak görülen kadın seyahat yazıları, dünya tarihini öğretmek için zengin bir kaynaktır. Son zamanlarda bu türün farklı yönleri üzerinde oluşan ikincil kaynaklar⁴ eski önyarguları ortadan kaldırmıştır ve türün artan öneminin dikkate değer bir göstergesidir" (Lorcin, 2005: 1). Kadın seyahat yazılarını, dünya tarihinin öğretilmesinde bir kaynak olarak kullanmanın avantajlarını tarihçi Lorcin şöyle özetler:

İlk olarak tüm milletlerden yüzlerce kadın, dünyanın her köşesine yaptıkları seyahatlerini 15. yüzyılın başlarından beri tarif etmekte olduklarından türün kapsamı geniş olup zaman ve mekâna yayılmış durumdadır. İkincisi, bu yazarların arka planı çok çeşitlidir. Ev hanımları, misyonerler, profesyoneller ve sansasyon arayıcıları, var olan seyahat yazılarına katkıda bulunmuşlardır. Üçüncüsü, seyahat literatürü, bir kültürün diğer bir kültür hakkındaki izlenimlerinden oluşmaktadır ve kadın seyahat edebiyatı da bir cinsiyetin diğerlerine bakışıdır. Bu nedenle, kültürel farklılık kavramlarını tanıtmının ve cinsiyetin algıyı şekillendirmesinin ya da şekillendirmedeki şeklini tartışmanın mükemmel bir yoludur. Son olarak, seyahat yazıları bize konusunun yanı sıra yazarın kültürü hakkında da birçok şey söyler ve böylece kaynak olarak iki kat daha değerlidirler...Seyahat yazılarında "öne çıkan iki önemli konu 'öteki' (other) ve 'bakış'tır (gaze). Her ikisi de farklılığın nasıl inşa edildiğini anlamak için gereklidir... 'Öteki', benliğin antitezidir ve bu nedenle benliğin kavramsallaştırılmasında vurgulayıcı bir amaca hizmet eder. Öte yandan bakış ise belirli bir grubun, toplumsal cinsiyet, ulusal sadakat, sosyal statü veya profesyonel sınıfı tarafından belirlenen, dünyayı görüş şeklidir...Emperyalizm, seyahat ve keşif ile ilgili en önemli konulardan biridir. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa emperyalizminin yayılması, dünyanın birçok alanını kadın gezginler için "güvenli" hale getirmiştir. Sonuç olarak, kadınların yazıları önemli ölçüde artmıştır...Seyahat yazımının erkeksi geleneği kamusal ve profesyonel kayguları yansıttığı düşünülürken, kadınsı geleneğin özel ve kişisel alana denk geldiği düşünülmüştür (Lorcin, 2005: 1).

Yukarıda belirtilen tüm özellikler ile kadın bakış açısı ile yazılmış kolonyal seyahat yazısı örneği olan *Kıbrıs'taki Yuvamız* adlı eser, bir İngiliz kadının kocasının görevi nedeniyle geldiği yeri ve insanlarını, siyasete karışmadan anlattığı bir eser

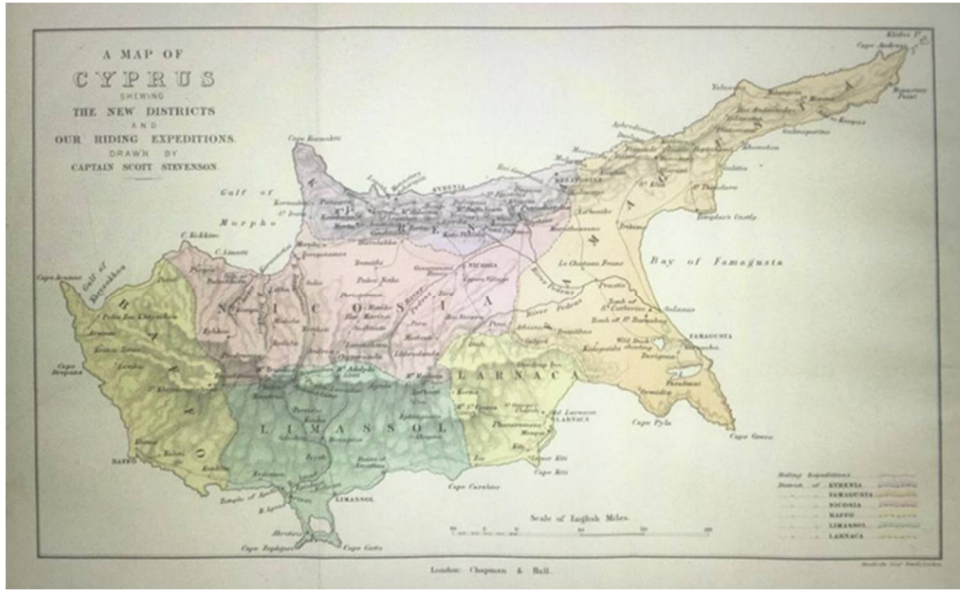
⁴ Kadın seyahat yazını hakkında ikincil kaynaklardan bazıları için bkz: Sara Mills. (1991). *Discourses of Difference: An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism*. London: Routledge; Dea Birkett & Sara Wheeler. (Eds.). (1998). *Amazonian: The Penguin Book of Women's New Travel Writing*. London: Penguin; Jane Robinson. (1990). *Wayward Women. A Guide to Women Travellers*. Oxford: Oxford University Press.

olarak algılanmamalıdır. Yazar her ne kadar yazdıklarını, hayatını, çoğunlukla da kendini ve eşini anlatma yolu olarak düşünse de eserde kadın bakışı, kolonyal bakış ve dolayısıyla Batılı bakış mevcuttur.

Kıbrıs'taki Yuvamız tür olarak ister anı ister seyahatname diye gruplandırılın, eser içerisinde bulunan 1878 tarihli Kıbrıs haritası ve dokuz adet illüstrasyon ile tarihi değeri olan bir edebi eserdir. Esmé Scott-Stevenson'un kocası Kaptan Andrew Scott-Stevenson tarafından yapılmış döneminin Kıbrıs'taki yeni bölgeleri ve at sırtındaki keşiflerini gösteren detaylı Kıbrıs haritası önemli bir tarihi belgedir. Kitapta yer alan illüstrasyonlar ise sırasıyla şöyle adlandırılmıştır: "Beşparmak Dağı ile Değirmenlik", "Girne, Kıbrıs", "Magosa Limanı, Kıbrıs", "Magosa Güney-Batı Girişi, Eski Venedik Limanı", "Kıbrıs, Antik Paphos Bölgesi", "Lefkoşa veya Nicosia, Kıbrıs'ın Başkenti", "Aziz Lazarus Kilisesi avlusundaki İngiliz mezarları, Larnaka", "Larnaka yakınlarında kazıyla çıkarılmış eski mezar, Kıbrıs" ve "Larnaka'da Pazar yeri".

Resim 1: Yeni Bölgeleri Gösteren Kıbrıs Haritası, 1878 (Scott-Stevenson, 1880: i).

Seyahatnamelerin, tarihi belgeler olduğunu savunan görüşlerin yanında, uydurma ve abartılı bilgiler verdikleri ve detaylı bir analiz yapıp ciddi tarihi kaynaklarla karşılaştırılmadan güvenilmemeleri yolunda görüşler de vardır.⁵

⁵ Seyahatnamelerin tarihi belgeler olarak kabul edilmesine yönelik görüşler için bkz: G. Şahin. (2007). *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*. İstanbul:

Seyahat yazarlarının kendileri de zaman zaman eserlerinde diğer seyyahları, yalan ve taraflı görüşler bildirdikleri için eleştirmişlerdir. Ancak “en yanlı, en önyargılı diye algılayabileceğimiz gözlemciden bile dolaylı, dolaysız öğrenebileceğimiz bir şeyler vardır” (Yerasimos, 2004: 7) görüşü de önemlidir.

Bu türden eserlerin tarihi metinler olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı tartışmasının yanında üzerinde durulması gereken bir diğer konu da bu metinlerin incelenmesi ve başka dillere çevrilmesi sırasında gösterilmesi gerekli olan hassasiyettir. Esmé Scott-Stevenson’un kitabı, *Kıbrıs’taki Yuvamız: Harita ve Resimlerle ‘Kutsal, Mesut ve Güzel Kıbrıs’* adıyla ilk baskısından 130 yıl sonra, kitabın 1880 yılına ait ikinci basımından Türkçeye çevrilmiştir.⁶ Çeviri içerisinde başlıkta yer almasına rağmen kitabın orijinalinde bulunan illüstrasyonlar ve 1878 tarihli Andrew Scott-Stevenson’un Kıbrıs haritası mevcut değildir. Bunlar yerine kitabın Türkçe çevirisinde Cafer Ertuğrul Arşivi’nden alınan 2 adet illüstrasyon ve 3 adet resme yer verilmiştir⁷. Ayrıca kitabın sonuç olarak adlandırılan XXVI. bölümünün son beş paragrafının çevirisi ile kitabın orijinalinde bulunan ‘Ek’ (Appendix) bölümü Türkçe çeviride bulunmamaktadır.

Türkçe çeviride yer almayan son beş paragraf içerisinde Esmé Scott-Stevenson önceki sayfalarda anlatmaya başladığı ‘Girit’in vahşi adamı’ diye adlandırdığı Touli’nin hikâyesinden bahsetmeye devam eder ve onun tutsaklıktan özgürlüğe kaçışını anlatır. Bu konuyu anlatmayı bitirdikten sonra kitabın son paragrafında şunları söyler:

Sonuç olarak sadece şunu söyleyebilirim Kıbrıs’ta yaşamaya başlayalı neredeyse bir yıl oldu; daha önce sağlığım hiç bu kadar iyi olmadı veya bu kadar mutlu olmadım. İnsanların arasında yaşadım ve onları sevmeyi öğrendim; güzel olduğumu düşündüğüm ovalarda, dağlarda seyahat ettim. Paylaşmaya istekli olduğum sağlık, mutluluk ve bilgi biriktirdim; ve tüm bu aylar boyunca, yine “kutsal, mesut ve güzel Kıbrıs” olarak adlandırılacağımı umduğum adaya hakkını verme konusunda eğer bir noktada hata yaptıysam veya herhangi bir şekilde gerçekten saptıysam, bir gün bu kitabın tetkik edilmesiyle, başkalarını kendi çalışmalarını yapmaları için teşvik edebileceğimi düşündüm (1880: 316-317).

Gökkubbe Yayınları; G. Üçel-Aybet. (2003). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları: 1530-1699*. İstanbul: İletişim.

⁶ Cafer Ertuğrul ile Şeref Turan’ın Türkçeleştirdiği kitap, Ulvi Keser tarafından yayına hazırlanmış ve 2009 yılında Kıbrıs Türk Kültür Derneği yayını olarak basılmıştır. Çalışma içerisinde kitaptan yapılan alıntılar için Türkçe çevirinin sayfa numaraları kullanılacaktır. Bunun dışında çalışma içerisinde yer alan tüm çeviriler yazara aittir.

⁷ Cafer Ertuğrul tarafından Balalan ile Mehmetçik yolu üzerinde çekilmiş iki adet volkanik kayalar resmi ile “New Foundland köpeği” resmi; “Kıbrıs’ta 1885 yılında Osmanlı üniformalı zaptiye” ve “General Louis Palma di Cesnola” başlıklı illüstrasyonlar.

Esmé Scott- Stevenson kitabının ‘Ek’ bölümüne “Kıbrıs’ın Flora ve Faunası” (bitki örtüsü ve hayvanları) ismini verir ve “benim kişisel gözlemlerimle sınırlı olanlar” dipnotunu verir (1880: 319). Kitabın ekler bölümü özellikle dönem araştırmacıları için çok önemli bilgiler içermekte Kıbrıs’ın hakkında belirli konularda detaylı bilgiler vermektedir. Ek bölümünün içindekiler kısmında yer alan başlıklar sırasıyla şöyledir: Çiçekler, Otlar, Ağaçlar, Fundalıklar, Şifalı Bitkiler, Tıbbi bitkiler, Bitkiler, Sebzeler, Meyveler, Av Hayvanları, Kuşlar, Balıklar, Temel İmalatlar ve Sanayi, Süs Taşları, İthalat İhracat ve Gelir Getiren Kaynaklar, İncil’de Kıbrıs’a Yapılan Atıflar, Sanat ve Edebiyatta Tanınmış Kıbrıslılar, Kıbrıs’ta Kullanılan Paraların Tablosu, Kıbrıs tarihinde önemli olayları gösteren kronoloji.

Kıbrıs’taki Yuvamız’ın Türkçe baskısının “Sunuş” bölümünde o dönemki Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Başkanı Ahmet Göksan, Bayan Scott-Stevenson’un kitabı hakkında şunları söyler:

Anadolu’nun uzantısı olan adanın üç yüz yılı aşkın sürede Türklerin yönetiminde kalması, günümüzde bile yok sayılmak istenmektedir. Jeolojik yapıyı yukarı doğru çekmek olanağı olsa idi, Anadolu’nun güney sahillerine arada hiç boşluk kalmadan birleşeceği görülecektir. Buna karşın Kıbrıs’ı bir Yunan adası olarak görmek isteğinde olan Ortodoks Rumların, son elli yıldır yaptıkları kıyımlar belleklerdeki yerini ve tazeliğini korumaktadır. Bu gerçek, kitabın yazarı tarafından 1879 tarihinde bile görülmüştür. Bu kitabı, Rumların Türkleri yok sayan savlarına verilen yanıt olarak kabul ediyoruz (ix).

Kıbrıs’taki sosyal yapı ve Türklerle Rumlar arasındaki ilişkileri açıktan taraf olmayan birilerinin kaleminden okumak doğru yargıya varabilmek açısından son derece önemlidir (x).

Ahmet Göksan, Bayan Scott-Stevenson’u açıktan taraf olmayan biri olarak görürken kitabın Türkçe çevirisinin editörü Ulvi Keser ise eseri “Kıbrıs tarihine ışık tutacak” ve “adaya dışarıdan gelen bir ‘yabancı’ tarafından kaleme alınan...objektif olduğu su götürmez” bir çalışma olarak görmüştür (vii). Ama gerçekte Esmé Scott-Stevenson kimdir? Eseri gerçekten de tarafsız ve objektif midir? Amacı nedir? Nelerden bahsetmekte, okurlarına Kıbrıs ve halkıyla ilgili hangi bilinmezlikleri anlatmayı vadetmektedir? Tercümanları kimlerdir ve edindiği bilgileri ona kim aktarmaktadır?

Bayan Scott-Stevenson’un Kıbrıs’a geldiği 1878 tarihi adada İngiliz yönetiminin başladığı yıldır. Bunun öncesinde adada 1570 yılından beri süren 308 yıllık bir Türk egemenliği vardır. Kıbrıs, tarihi boyunca stratejik önemi yüzünden sürekli yabancı devletlerin ilgisini çekse de İngiltere’nin Kıbrıs’a olan ilgisi Süveyş Kanalı’nın açıldığı 1869 yılından sonra artmıştır. Bundan sonra İngiltere “çıkarlarını ve sömürge imparatorluğunun yollarını güven altına almak için, Akdeniz’de ‘geçici üsler’ formülüne ağırlık vermeye başlamıştır” (Uçarol, 2001: 128). Osmanlı Devleti’nin 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) sonrasında yenilmesiyle 3

Mart 1878 tarihinde imzalamak zorunda kaldığı Ayastefanos Antlaşması ve içine düştüğü kötü şartlar, İngiltere'nin Kıbrıs planını yürürlüğe koymasını sağlamıştır. Kıbrıs “birdenbire uluslararası ilişkilerde çok yönlü olay ve gelişmelerin merkez noktası olmuş, bu durumuyla da Osmanlı dış siyasetinin önemli sorunları arasına katılmıştır” (Uçarol, 2001: 121).

1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonucu dünya güçler dengesinde büyük değişim ve gelişmeler olmuş, Kıbrıs da bunlardan etkilenmiştir. Savaşın sonunda Osmanlı Devleti yenilmiş ve Rusya, Balkan devletlerini de yanına alarak İstanbul'u tehdit etmeye başlamıştır. Başta bu duruma ilgisiz kalan İngiltere, Boğazların tehdit edilmesiyle konuya dâhil olmuştur (Uçarol, 2001: 123-124). Rusya'nın antlaşma sonucunda bölgede tamamen hâkim bir konuma gelmesi ile Batılı devletler telaşlanmışlardır. Rusların, Bulgaristan yolu ile sıcak denizlere incek olması, İngiltere'nin ve Avusturya-Macaristan'ın işine gelmemiştir.

93 Harbi sonrasında Rusya, Balkan devletlerini de yanına alarak İstanbul'u ve Boğazları tehdit etmeye başladığında, İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury, 1856 Paris Antlaşması'nda kararlaştırılan ortak hareket taahhüdünün bozulduğunu ve Ayastefanos Antlaşması'nın tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini söyler. Çünkü 1856 Paris Antlaşması'na göre Osmanlı'nın toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin garantisi altına verilmiştir ve şimdi Rusya Devleti Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ni büyük bir tehlike altında bırakmıştır.

Bu durumdan rahatsız olan İngiltere'nin tepkisini yanlış değerlendiren Osmanlı Devleti, mülkiyeti kendisinde kalması koşuluyla Kıbrıs'ın idaresini geçici olarak İngiltere'ye bırakarak Ayastefanos'un ağır şartlarını hafifletmek için Berlin'de yeni bir antlaşma zemini elde etme yoluna gitmiştir. Bu sayede Berlin'de İngiltere'nin Osmanlı'nın yanında yer alması amaçlanmıştır. Aslında Ayastefanos Antlaşmasının değiştirilmesi ve konunun devletlerarası bir sorun olarak Berlin'de tartışılmasını en çok isteyen ve bunun için çalışan İngiltere'dir (Uçarol, 2001: 133).

Sonuçta Berlin Antlaşması öncesinde, *Kıbrıs Sözleşmesi* olarak bilinen Antlaşma ile Osmanlı Devleti 4 Haziran 1878'de Kıbrıs adasının fiili yönetimini İngiltere'ye devretmiş ve bunu 1 Temmuz 1878'deki *Ek Antlaşma* takip etmiştir. Bu antlaşmalar sayesinde İngiltere'nin istediği şartlar oluşmuş ve Kıbrıs yönetimi eline geçmiştir. Yani İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak görüntüsü ile ondan toprak koparmaya çalışmış ve diğer devletlere yol göstericilik yapmıştır. “Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı İngiltere'ye Devri” başlıklı makalesinde Rıfat Uçarol bu durumu şöyle özetler:

Şimdi garantör devletlerden birinin, yani İngiltere'nin, Rusya'nın savaş yolu ile açtığı kapıdan diplomasiyle girerek Osmanlı Devleti'nden toprak koparmaya çalışması, diğerlerinin de aynı yolu izleyerek pay elde etmelerine neden olacaktı. Görülüyor ki, İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı korumak için ona yardım etmeyi önerirken ileri sürdüğü koşullarla, adeta

Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak için bütün Avrupa Devletlerini harekete davet ediyordu (133).

Ancak burada bilinmesi gereken bir başka konu İngiltere'nin Osmanlı'yı Rusya korkusu ile etkisi altına alırken “diğer taraftan Rusya ile de çıkar bölüşmesi yapmak üzere gizli görüşmelerde bulunması” ve “Doğu Sorunu ile ilgili olarak gizli bir anlaşma” yapmasıdır (Uçarol, 2001: 137). Zaten bu tarihten sonra daha önceleri Osmanlı Devleti'ni parçalamak istemeyen İngiltere politika değişikliğine gidecektir.

İngiltere'nin bu şekilde Kıbrıs'ın yönetimini devralmasıyla İngiltere kraliçesi tarafından adaya atanan yüksek komiser Sir Garnet Wolseley 22 Temmuz 1878'de adaya çıkmıştır. Wolseley, yönetimi Türklerden devraldıktan sonra Türk valinin görevlerini yüklenmiş ve “ilk iş olarak 6 kazaya birer İngiliz komiseri (kaymakam)” atamıştır (Gazioğlu, 1996: 35). Tayin edilen bu kaza komiserlerinden birisi de Esmé Scott-Stevenson'un eşi Andrew Scott-Stevenson'dur ve adada 42. Kraliyet İskoç Alayı (The Balck Watch) Girne Sivil Komiseri olarak görev yapacaktır.⁸

İngiliz yönetimi kurulduktan sonra adada Rumlar sorun yaratacak, İngilizler onları kontrol etmekte sıkıntı yaşayacak ve bu durumdan da en çok Türkler etkilenecektir. İngiltere'nin Osmanlı'ya ödemesi gereken Kıbrıs vergisinin ada halkından toplanması ve başka amaçlarla kullanılması üzerine adada huzursuzluk çıkacak ve İngiliz yönetimi bunun üzerine baskılarını arttıracaktır. İlerleyen yıllarda Osmanlı Devleti'nin daha da zayıflaması sonucunda İngiltere sömürgelerinde uyguladığı “böl ve yönet” politikasını burada da yürürlüğe koyacak, Rumlarla yalnız başına uğraşmak yerine Kıbrıs halkını Türk ve Rum olarak ayırıp karşı karşıya getirecektir. Böylelikle Türkler ve Rumlar arasındaki ilişkiler onarılamaz bir hâle gelecek ve iki grup arasındaki güvensizlik ve düşmanlık ortamı artacaktır (Gazioğlu, 1997:1-30).

ESMÉ SCOTT-STEVENSON

Böyle bir ortamda İngiltere'den Kıbrıs'a giden Esmé Scott-Stevenson'un tam adı Mary Esmé Gwendoline Grogan Stevenson'dur. İngiliz kadın seyyahlardan biridir ve *Kıbrıs'taki Yuvamız* adlı eseri basıldıktan sonra tanınmıştır. Bu eserinden sonra yine 'Bayan Scott-Stevenson' adıyla *Our Ride Through Asia Minor* (1881) ve *On Summer Seas* (1883) isimli kitaplarını yayımlayacak ve tüm kitaplarını büyük bir sevgiyle bağlı olduğu eşine ithaf edecektir.

Esmé Scott-Stevenson'un *Kıbrıs'taki Yuvamız* adlı eserinden kırk iki sene önce, 1837'de, yine bir İngiliz kadın seyyah olan Julia Pardoe (1806-1862) Osmanlı hakkındaki görüşlerini *Şehirlerin Ecesi İstanbul*⁹ ismi ile Türkçeye çevrilen üç ciltlik

⁸ Esmé Scott-Stevenson kocasından iki ay sonra onun izniyle Eylül ayının sonunda adaya gelecektir.

⁹ Eserin orijinal adı *The City of Sultan and Domestic Manners of Turks*.

eserinde toplamıştır. Bayan Pardoe, İngiliz Kraliyet ordusunda binbaşı olarak görev yapan babası ile geldiği İstanbul ve Bursa hakkında yazmıştır. Bu kitap da aynı şekilde Avrupa’da çok ilgi çekmiştir.

Julia Pardoe’nun Osmanlı’ya geldiği dönemde Bayan Scott-Stevenson’un döneminin aksine İngilizler ile Osmanlı’nın arası kötü, Osmanlılar ile Rusların ilişkileri ise iyidir: “Osmanlı idaresi 1833’te imzalanmış olan Hünkâr İskelesi Antlaşması’ndan dolayı Rusya’nın etkisindedir”. Bu antlaşma ile Boğazlar Rus savaş gemilerine açılmış, Ruslar sıcak denizlere inebilmişlerdir. Bu durumdan son derece rahatsız olan İngilizler, Türkleri İngiltere’ye bağlamanın yollarını aramaya başlamışlar, Türkleri Rusların etkisinden kurtarmayı amaçlamışlardır. Julia Pardoe tam böyle bir dönemde İstanbul’a gelmiş ve endişelerini kitabına yansıtmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda İngiltere, isteklerine yavaş yavaş sahip olmaya başlamıştır. 1838’de Osmanlı toprakları İngiliz mallarına açılmış, 1841’de ise Londra Antlaşması ile boğazlardan savaş gemilerinin geçişi yasaklanmış, tüm ticaret gemilerine geçiş özgürlüğü sağlanmıştır. (Yerasimos, 2004: 8).

Esmé Scott-Stevenson’un yazdığı dönemde Osmanlı, Ruslardan korunmak için İngiltere ile işbirliği yapmaktadır. Julia Pardoe, İngilizler ile Osmanlı’nın ilişkilerini düzeltme kaygısı yaşarken ve bunun için elinden geleni yaparken, ondan 40 küsur yıl sonra İngiliz yazarlar Rus tehlikesinden bahsedecek ve Osmanlı’ya karşı yakınlığın artırılması gerektiğini vurgulayacaktır.

Ada’nın idaresini ellerine aldıktan sonra İngilizler, "yabancı yatırımları cezbetmek" için "yeni kolonilerinin tüm kaynak ve özelliklerini" vurgulayacak, bu amaçla, "posterler basıp, [Ada’daki] kaynakların, anıtların ve tabiatın reklamını yaparak...seyahatnamelerin yazılmasını” cesaretlendireceklerdir (Benson ve Connelly, 2005: 1580-1581). Esmé Scott-Stevenson’un *Kıbrıs’taki Yuvamız* kitabı da bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Bayan Scott-Stevenson kitabı yazma amacını “tarif ettiği yer ve manzaraların gelecek gezicilerin ilgisini çekmesi” olarak açıklar (5). Adeta bütün İngilizlere bu sevimli ve iklimi mükemmel olan adaya gelip yerleşmelerini sağlamak için çağrıda bulunur ve bunun için çabalar:

Elimden geldiği kadar, Kıbrıs hakkında yazdığım bu kitabın, dostlarımıza değerli bilgi vereceğini umarım ve bolluk içinde, dünyanın her türlü meyveleriyle donanmış bu adayı benimsemelerini rica etmenizi dilerim. Kırsı İngiltere’de geçirmeye tahammül edemeyen...güneşli memleketleri aramaya çıkanlara Girne hakkında bilgi vermenizi arzu ederim...[Kıbrıs] Avrupa’nın en sıhhatli memleketidir. Halen doğal güzelliklerinin bozulmamış haliyle, Akdeniz’in en sevilen tatil adası olmayı bekliyor (5-6).

Esmé Scott-Stevenson 28 Eylül 1878 akşamı Kıbrıs’a ulaşmak isteğiyle Anadolu vapurlarının biriyle İskenderiye’den ayrılmış ve 30 Eylül 1878 sabahı Kıbrıs’ın Larnaka limanına varmıştır. O dönemde bu gezisi bir kadın için çilginca bir teşebbüs olarak adlandırılmış, Kıbrıs doğru dürüst idare şekline girinceye kadar

ailesi ve arkadaşları bu seyahati yapmasını istememişlerdir. Ancak o yine de küçük kızını İngiltere’de bırakıp yanında hiçbir hizmetçisi olmadan köpeği ile beraber Kıbrıs’a yola çıkmıştır. Kıbrıs’a gelmeden üç yıl önce 1875 yılında karı kocanın altı haftalık oğullarının vefat ettiği bilgisi mevcuttur.

Resim 2: Bay ve Bayan Scott-Stevenson’un altı haftalık iken 15 Ağustos 1875 tarihinde vefat eden oğulları Andrew George Hamilton’un mezar taşı.¹⁰

Esmé Scott-Stevenson Kıbrıs’a gitmek üzere İngiltere’den ayrıldığında yanında yalnız General Louis Palma Di Cesnola’nın Kıbrıs kitabı¹¹ vardır. Bir Kıbrıs haritasına dahi sahip değildir. “Latrie tarafından düzenlenen ve İngiliz memurlarına verilen harita” da onun için “tamamıyla yetersiz” dir (4). Ada ile ilgili görüşlerinin, sorup edindiği bilgiler ve tecrübelerinden kaynaklandığını bildirir. Eşinin resmi vazifede olması sebebiyle politik mevzulara değinmekten kaçınsa da belirli konularda şahsi düşüncelerini açıklamaktan çekinmez. Aynı şekilde bilgisi olmadığı konular hakkında görüş bildirmek istemediğini ifade etse de adanın İngiliz yönetimine geçtiği dönemde neredeyse en baştan beri Kıbrıs’ta bulunduğu ve kocasından hiç ayrılmadığından, kocasının görev yaptığı İngiliz askeri birliklerine ve askerlerin sorunlarına ilişkin bilgilere eserde rastlanılmaktadır. Andrew’in “açık sözlü” eşi Esmé “askerlere sunulan kötü koşulları” (Morgan, 2010: 4) kitabında şöyle eleştirir:

Kırk İkinci Alay’ın hiçbir subayı bu hastalığa [sıtma] yakalanmadı. Buna rağmen askerlerin hastalığı hakikaten olağanüstü bir durumdu... Bu askerler mevsimin en sıcak olduğu haziranın sonunda Kıbrıs’a varmışlardı. Adaya vardıkları gün Komiserlik hiçbir hazırlık yapmadı ve askerlere yemek ancak saatler sonra verildi. Subaylar gidip kendi yemeklerini satın alıp karınlarını doyurdular. Gece yemeğinde askere yalnız yumurta ve şampanya verildi. Su bile verilmedi. Kırk İkinci Alay adanın en sıcak bölgesi olan Paşa Çiftliği’nde kamp kurmuştu. Etrafında millerce, ayak büyüklüğünde

¹⁰ <http://maltaramc.com/imggraves/1875hamiltonag.jpg>

¹¹ General Louis Palma Di Cesnola. (1877). *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs and Temples*. London: John Murray.

ne tek bir ağaç ve ne de bir çalı vardı. Yanan güneşin sıcaklığı ince Bell markası çadırlardan geçip, kendilerini sıcaktan korumağa uğraşan askerlerle adeta alay ediyordu. Askerlerin çadırı olmasaydı çok daha iyi olacaktı. Bu berbat çadırlar İngiltere’de ancak tiyatrolarda yalancı kavgalar veya Wimbledon’da gönüllüler için uygundu. Çadırlar güneşin ışıklarını durduramadığı gibi havanın içeri girmesini de engelliyordu. Böylece içindeki adamlar bütün gün güçlkle nefes alabiliyordu. Gündüzler çok sıcak olmasına rağmen geceler gayet soğuk ve titretici idi. Buna rağmen üç aydan beri askerler geceleri yer üstünde yatmağa mecbur edilmiş ve üstlerini örtmek için de yalnız bir battaniye verilmişti. Adaya vardıkları ilk saatlerde bünyeleri şok geçirdi ve sıtmaya karşı dayanıksız oldular. Benim fikrime göre sonuç güneş çarpması idi (36-37).

Yönetimi yeni devralınan Kıbrıs adasının durumu İngilizler için önemliydi. Başlangıçta adadaki yönetimi ele aldıklarında İngilizler, adayı “egzotik ve doğu medeniyetine ait olan” bir yer olarak sunmuşlardı. 20. yüzyılın başında ise bu durum değişti ve İngilizler adayı “Avrupalı imajına sahip” turistik bir yer olarak takdim etmeye başladılar (Severis, 2000: 194). Ancak adanın İngiliz yönetimine geçtiği ilk yılda İngilizler için Kıbrıs beklediklerinin dışında bir görüntü çizmişti. Adada görevlendirilen yüksek komiser Sir Garnet Wolseley günlüğünde “Kıbrıs’ın kaplı olduğunu düşündüğümüz ormanlar nerede?” diye yazmış ve “Bu ülkeyi eski zamanlarda mükemmel yapan her şey gibi ormanlar da Türklerin kötü etkisi ile yok oldu” demiştir (Cavendish, 1991: 22’den aktaran Morgan, 2010: 4-5). Esmé Scott-Stevenson da kitabında Sir Garnet Wolseley’in bile en başta Kıbrıs hakkında söyleyecek iyi ve güzel sözler bulamadığını aktarır. Onun etrafında bulunan tüm seçkin ve meşhur şahısların da Kıbrıs’ta olmaktan üzgün olduklarını ve ümitlerinin kırılmış olduğunu söyler (26) ancak hemen sonra “buna rağmen Sir Garnet ümitlerini kesmiş değildi ve sanki Londra’da yaz mevsiminin ortasındaymış gibi neşeli ve mütebbessim bir tavır takınmıştı” diye ekler (26).

Aslında Esmé Scott-Stevenson, Sir Garnet Wolseley’in “en hoşlanmadığı” insandır (Morgan, 2010: 16). Wolseley, günlüğünde Esmé Scott-Stevenson için “kulak tırmalayıcı ve hoş olmayan bir sese sahip çok aptal bir yaratık” ifadesini kullanmıştır. Onun bir yıl önce Malta’da gerçekleşen bir skandala karışmasını ima ederek, şimdi “Kıbrıs’ta bütün Alay ile flört edebileceğini ve ona hayranlık duyacaklarını dolayısıyla Kıbrıs’ta karşılaşacağı zorlukların bununla telafi edilebileceğini sandığını” söyler (Cavendish, 1992: 95’den aktaran Morgan, 2010: 15).

Tabitha Morgan, *Sweet and Bitter Cyprus* isimli kitabında bu durumu “Malta’daki gizemli skandal Esmé Scott-Stevenson’un o dönemde ki ününe o kadar çok zarar vermiştir ki Kıbrıs’a vardığında toplumdan dışlanmış ve Alaydaki bazı subaylar onunla görüşmeyi reddetmiştir” diye açıklar. Wolseley’in onun dışlanışını “haince bir zevkle” kayıt altına aldığını ve onun hakkında günlüğüne şunları yazdığını belirtir:

Albay, kocaya eğer karısı gelirse diye onun çağrılmadığını söyledi... Alayın içerisinde hepsi onu bir yüz karası olarak gördüklerinden ona söyleyecekleri bir şey yoktu (Cavendish, 1992: 116'dan aktaran Morgan, 2010: 15).

Morgan, adaya sonradan gelen alayların Esmé hakkında 42. Alayla aynı endişeleri yaşamadıklarını ve “Scott-Stevensonlar ile öğle yemeği yiyip çay içtiklerini” (2010: 15) belirtir.

Esmé Scott-Stevenson eserinde kocasının görevli olduğu 42. Alay ile olan ilişkisini Alayın adadan ayrılışı konusu üzerinden anlatır. Bayan Scott-Stevenson'un adaya gelmesinden iki ay sonra, 42. Alay Kıbrıs'tan ayrılmadan birkaç gün önce, kocasına karargâhtan bir mesaj gönderilmiş ve Sir Garnet Wolseley, eğer Kıbrıs'tan ayrılmak istemiyorsa eşine iş vereceğini söylemiştir. Karı koca her ikisinin de isteği adada kalmak yönünde olduğundan teklifi kabul edip adada kalmışlardır. Alayın Kıbrıs'tan ayrılmasıyla adada kalan tek İngilizler Bayan Scott-Stevenson, kocası ve Girne Komiseri Holbeck'tir. 42. Alay adadan ayrılırken Esmé, üzüldüklerini ancak ertesi gün uyandığında kendisini adanın tek hâkimi gibi hissettiğini aktarır. Bu ifadesi de onun yaşamış olduğu rahatlamayı göstermektedir.

Kıbrıs'ta kaldığım için çok mesuttum. Fakat kocam arkadaşlarından ayrıldığı için etkilenmişti. Kardeşimi ve kocamın kardeş subaylarını taşıyan son geminin ayrılışını seyrederken gözleri yaşlarla dolmuştu ve ben de birkaç saniye Girne'de yalnız kalmaktan kalbimde ani bir acı duymuştum. Fakat ertesi sabah uyandığım zaman kendimi acayip bir şekilde serbest hissettim. Hayatımda ilk defa...bütün gördüklerimin kraliçesi idim. Hiçbirinin emrine uymaksızın kendi kendimizin ustası idik. Bu his yalnız acayip değil, aynı zamanda neşelendirici idi. Hayatımda hiçbir zaman daha iyi bir an hissetmemiştim...İstediğimiz her şeyi yapabileceğimizi, söyleyebileceğimizi, her yere gidebileceğimizi hissettim. Elde ettiğim yeni özgürlüğümün yararlanıp köpeklerim ve hizmetçim Don Pasquelle eşliğinde boş kampa gezdim. Daha evvel her şey gibi bu kampa girmek bana yasaktı (62-63).

Esmé Scott-Stevenson eserinde “Burada da itiraf etmek istiyorum ki askeri kasabalarda yaşam her ikimiz için de büyüleyici değildi. Böyle ufak bir sosyeteye gölge düşüren birçok dedikodu ve kötü konuşmalardan kaçınmak mümkün değildi. Burada çok kıskançlık, kin ve kötülük vardır” (51) dediğinde belki de yaşadığı sıkıntıları ima etmektedir.

Esmé Scott-Stevenson, Sir Garnet Wolseley'den sonra onun yerine atanan General Biddulph'un idaresi altında Kıbrıs'ın “tatminkâr bir şekilde daha sıhhatli, mesut” olduğunu ve “zenginliğe” kavuştuğunu vurgular ve şunları söyler:

Herkes hoşnut ve memnun görünmektedir. Türk, Rum ve İngiliz memurları hakkında haksızlık ve zorunluluk gibi hiçbir şikâyet işitilmemiştir. General Biddulph şahsen temasta bulunduğu şahsiyetlerin sevgi ve hürmetini

kazanmış ve bunlarla beraber arif, nazik ve düşünceli hükümeti herkesin takdirini kazanmıştır (6).

Esmé Scott-Stevenson'un Wolseley'den sonra her şeyin daha iyi olduğunu söylemesi de bu sebepten ötürü anlamlıdır. Ancak durum aslında tam da böyle değildir. Bayan Scott-Stevenson'un anlattığı gibi İngiliz yönetimi herkesin takdirini kazanmamış, Kıbrıs halkı çeşitli sebeplerle bu yönetime tepkilerini göstermiştir. "İngilizlerin adayı kiralamaları karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'na ödemesi gereken vergiyi ada halkından tahsil etmesi ve Kıbrıs vergisi diye kullanılan paranın başka amaçlarla kullanılması" ve Osmanlı'ya ödenmeyerek büyük bir bölümünün İngiltere bankalarında tutulması adadaki huzursuzlukları tetiklemiştir (Solsten, 1993: 20). Bayan Scott-Stevenson'un kocası da onun anlattığı gibi kusursuz biri olarak başka kaynaklarda anlatılmamıştır. Örneğin, Haşmet Muzaffer Gürkan *Bir Zamanlar Kıbrıs'ta* isimli kitabının "Mrs Scott-Stevenson'un Kaleminden Girne" bölümünün dipnotunda Esmé Scott-Stevenson'un kocası Andrew hakkında şu bilgileri verir:

Girne'nin ikinci Kaza Komiseri olan Yüzbaşı Andrew Scott-Stevenson (1880-1883) yetenekli ve çalışkan bir idareci olmasına rağmen çok sert ve en küçük hatayı bağışlamaz bir kişiymiş. Diğer Kaza Komiserleri gibi o da, eski kaymakamlar öyle yaparmış diye, elinden kırbacını hiç düşürmez ve bazen de onu kullanırmış. Nitekim bir defasında, Belediye Meclisi'nin geçirdiği bir kanun hemen uygulanmadığı gerekçesiyle Belediye Başkanı Hacı Hasan Faki Efendi'nin arkasına düşüp onu kırbaçladığı gibi, Mirtu panayırında rahatsızlık çıkararak bir Rum'u da herkesin içinde kırbacıyla dövmüştü. Asabi komiser kırbacını en son, verdiği bir emri dinlemedi diye Gireneli Hacı Konstanti Hacı Andrea adlı bir Rum'u dövmede kullanınca, dövülen Rum ondan davacı olmuş ve olay mahkemeye yansımıştı. Mahkemenin onu suçlu bularak para cezasına çarptırması üzerine Yüzbaşı Scott-Stevenson görevinden alınmıştı (1883). Böylece Scott-Stevenson[lar] çok sevdikleri Girne'den tatsız bir olay nedeniyle ayrılmak zorunda kalmışlardı (25).

Esmé Scott-Stevenson ada halkı hakkında bilgileri çevresindeki insanlardan ve tercümanlardan edinir. Ressam Tristram Ellis¹² onun bilgi edindiği kişilerden biridir. Kıbrıs Rumlarının İngilizlere karşı düşmanlıkları hakkında bilgi verirken Bayan Scott-Stevenson Ellis'in tanık olduğu bir olay üzerinden şunları anlatır:

Ressam Sayın Ellis'in bana anlattıklarını çok iyi hatırlıyorum. Şöyle ki Kıbrıs'ın uzakça bir köşesinde resim yapmaya gitmişti ve bu arada bir akşam, tercümanı ile bir Rum öğretmenin tartışmasını işitmişti. Tartışmanın nedenini sorduğumda tercüman, öğretmenin neler söylediklerini aynen şu şekilde ilettiler: 'İngiliz'ler köpektir ve Rusların

¹² Tristram Ellis. (1879). *Twelve Etchings of the Principal Views & Places of Interest in Cyprus*. London: Gammon & Vaughan.

kölesidir ve pek yakında Kıbrıs'ı ve kiliseyi özgürlüğe kavuşturacaklardır.' Bunun üzerine Sayın Ellis, öğretmenin söylediklerinin utanç-verici olduğunu işaret ederek, öğretmenlik görevinde olan bir kimsenin bu şekilde konuşmasının yerinde olmadığını ve görüşlerinin ne kadar aksi olduğunu en sarıh bir şekilde ifade etmişti. Ertesi gün öğretmen, mütevazı bir tavırla, söylediklerinin fena bir netice verebileceği korkusuyla Sayın Ellis'ten özür dilemişti. Fakat her ne kadar söylediklerini geri almaya teşebbüs ettiyse de, ağzından çıkan sözler, muhakkak ki, derin his ve düşüncelerinin ifadesiydi (251).

Kıbrıs Rumlarının İngilizlere karşı takındıkları düşmanca tavırlar hakkında Bayan Scott-Stevenson Rus ajanlarının rolünden kitabında şöyle bahseder:

Yazılarıma son vermeden önce Kıbrıs Rumlarının İngilizlere karşı düşmanlıkları hakkında biraz söz etmek isteğindeyim. Bu hislerimin, bir dereceye kadar, papaz ve keşişlerden kaynaklandığı izlenebilir. Bu kilise mensupları, Rusya'nın kesinlikle kilisenin başında olduğu düşüncesiyle eğitilmişlerdir. Rus ajanları ve casusları bunların arasına mütemediyen gelip gidiyorlardı. Bazılarını korkutuyorlar ve bazılarını da iltifat ediyor, yağ çekiyorlardı. Çift başlı Kartal, Çar tarafından her kilise ve manastıra hediye edilmiş ve ön kapılarına yerleştirilmişti. Daimi surette her iki tarafın din adamları birbirleriyle muhaberede bulunuyorlardı. Aramızda geçen kızgın bir münakaşa esnasında papazlar, birkaç defa hakiki hislerini aşikâre vurmuşlardı ve akılsızca, İngiliz ve Rus hükümetleri arasındaki tartışmalarda, hangi tarafa karşı sempaticileri olduğunu göstermişlerdi. Görülüyor ki, bu gizli Rus ajanları yavaşça ve kesinlikle Kıbrıs'a temel atıyor ve ahaliye büyük etkide bulunuyorlar. Ruh ve düşüncelerini kiskançlık ve hoşnutsuzluk zehrine bulaştırıyorlar. Bunlardan gayri Rumları hayali şikâyetlere teşvik ediyorlar ve bizlerin, Osmanlıları Hıristiyanlardan daha fazla tercih ettiğimize dair telkinlerde bulunuyorlar (250-251).

KIBRIS'TAKİ YUVAMIZ

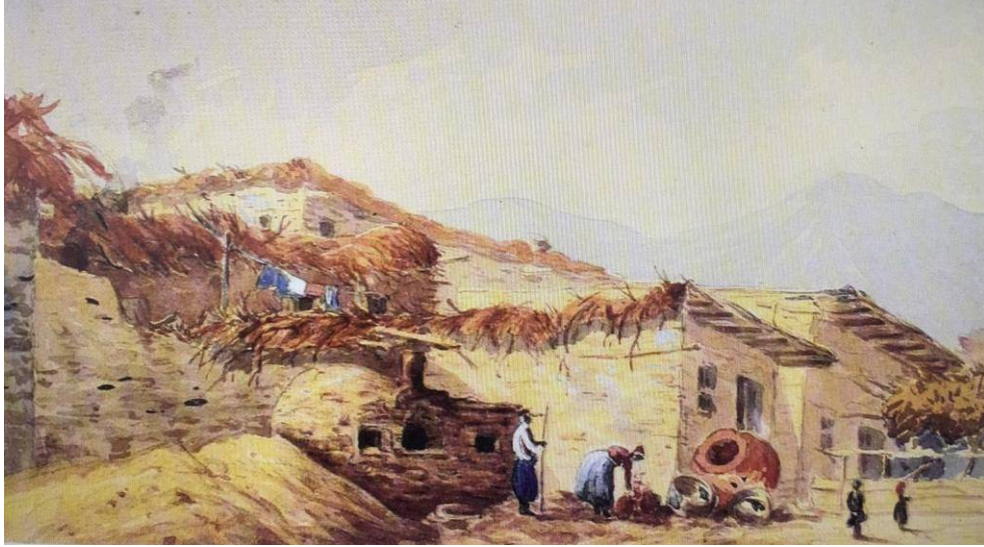
Esmé Scott-Stevenson içten gelen samimi hisleriyle yazdığını söylediği *Kıbrıs'taki Yuvamız* adlı eserinin boşuna yazılmamış olmasını ümit eder. Kitabını okuyacak olanlara Kıbrıs'ta yaptıklarını ve gördüklerini “bütün doğruluklarıyla açık ve sarıh bir şekilde” anlatmaya çalıştığını, bu yüzden ilmi ve akademik bir yazı yazmaya teşebbüs etmediğini söyler. Yazdıklarının doğruluğunu “ayak izlerini takip edecek olanların” teyit edeceğinden emindir (4). Cesaret kırıcı şartlara göz yummamaya niyetli, kararlı bir kadın olan Bayan Scott-Stevenson'u ada ile ilgili olarak heyecanlandıran en önemli unsur Kıbrıs'ın daha önce “tam olarak keşfedilmemesi” ve kendisinin bu keşfi yapacak ve adada görülecek olan “ilk İngiliz hanımı” (17) olmasıdır. Kendisinden önce gelen hiçbir İngiliz'in Kıbrıs'ın nahiyelerini o zamana kadar ziyaret etmemesi, gezginlerin kendisi gibi detaylı seyahatler yapmamaları, onun için bir “Peri Dünyası'nı anımsatan” (1) bu adayı daha

anlamalı hale getirmektedir. Yirmi altı bölümünden oluşan esrede Kıbrıs'ı ve Kıbrıslıları detaylı olarak anlatır. Adayı merak edenlere Kıbrıs'ın evlerini şöyle tanımlar:

Evler birbirlerine o kadar yakın inşa edilmişti ki katırlarımızın yoldan geçebileceğine inanmıyordum. Atlarımızın bile geçebileceği şüpheliydi. Dam kenarları duvarlardan o kadar alçaktı ki atımdan düşmemek için semerimin üzerine yatmak mecburiyetinde kalmıştım. Duvarlar çalılarla kaplanmış ve çamurla sıvanarak su geçirmez bir hale getirilmişti. Dam saçakları karşılıklı duvarlardan iki ayak kadar dışarı uzanıyor ve bazı hallerde birbirlerine değerek, güneşten sakınacak şemsiye vazifesini görüyorlardı (149).

Travelling Artists in Cyprus, 1700-1960 (Kıbrıs'ta Seyahat Eden Sanatçılar: 1700-1960) isimli kitabında Severis, Bayan Scott-Stevenson'un Kıbrıs evleri hakkındaki bu sözlerinin resme dökülmüş halini Reginald Barrows Rudyerd'in 1888 tarihli "Platris" isimli suluboya resminde bulur (2000: 165).

Resim 3: Reginald Barrows Rudyerd: *Platres*, [Kıbrıs'ta Limasol bölgesinde bir dağ köyünün adı] 1888. Suluboya. Özel Koleksiyon. (Severis, 2000: 165).

Bayan Esmé Scott-Stevenson okurlarına her seyahat yazarı gibi kendi ülkesinde gerçekleşmeyen ilginç olayları anlatmayı yeğler. Görüp duyduklarını, önyargılarını, korku ve heyecanlarını aktarırken onları şaşırtmayı ve ikna etmeyi planlamaktadır:

[Kıbrıs'ta] atmosferde bir şeyler var ki insanı ilaç almış gibi güçlendiriyor... Eğer kendi ülkemde akrabalarımın birisi sağlık sebeplerinden ötürü dış bir ülkeye gitmek mecburiyetinde kalırsa hiç

çekinmeden buraya gelmesini tavsiye edeceğim. Sağlıklı bir hava, iyi bir ev, lüks hayattan daha iyidir (34).

Ancak tüm bunları anlatırken Bayan Scott- Stevenson önce kadın olduğunu unutmaz ve okuyucusunun da unutmamasına izin vermez. N. Murray, *A Corkscrew is Most Useful: The Travellers of Empire* isimli kitabında onun “doğal ve kadınsı yazma tarzı” ile övündüğünü ve hiçbir edebi iddiasının olmadığını aktarır ve açık sözlü ifadelerini değiştirir korkusu ile yazmış olduğu kitabının taslağını kocası Andrew Scott-Stevenson’a göstermeden yayıncıya gönderdiğini belirtir (2009: 109). Bu durumla ilgili olarak eseri içerisinde Bayan Scott-Stevenson şunları söyler:

Bu hatıralarım hakkında Andrew’e o kadar az sorular sordum ki, kitap halinde gördüğünde sizin kadar sürprizlerle karşılaşacaktır. Kitabı ilk defa eline aldığı an yüzündeki şaşkınlık ve tebessümü görmeye edineceğim sevinçli memnuniyeti sabırsızlıkla bekliyorum (5).

Bayan Scott-Stevenson’un kitabında yaptığı karşılaştırmalardan Kıbrıs seyahatinin onun ilk ve son gezisi olmadığı, daha önce birçok yeri ziyaret ettiği ve daha da etmeyi planladığı anlaşılmaktadır. Örneğin, tüm kitap boyunca Kıbrıs ve Malta karşılaştırması her düzeyde yapılmaktadır:

Burada uzun zaman yaşadım ama burasını gördüğüm başka Akdeniz ülkelerinden çok daha fazla beğeniyorum. Yalnız iklimi için değil, ayırım yapmaksızın, burasının insanları, İngiliz Tacı’nın sahip olduğu en minnettar ve uslu tebaadır. Açgözlü ve her şeyi alıp bizden nefret eden ve her fırsatta bizlere zehir kusan Maltalılar ile mukayese edilemezler (61).

Esmé için Kıbrıs, Richmond Park gibi her yeri yemyeşil (2) Avrupa’nın en sıhhatli memleketidir. Burada yetişen zeytinlerin dünyada bir eşi yoktur ve kışı tek kelime ile mükemmeldir. İnsanları ise yukarıdaki alıntıda belirttiği üzere İngilizlerin yönettiği en minnettar ve uslu tebaadır ve konukseverdir.

Kıbrıs’taki Yuvamız adlı eser abartmalarla doludur. Bir yerde “Kıbrıs’ta kaldığım müddetçe, bir saat bile kendimi mutsuz hissetmemiştim” (9-10) derken birkaç sayfa sonra gittiği bir otelden “Ah! Ah, vah! Nasıl bir otel ve ne ümit kırıcı bir yer! Bir an kalbimin duracağını hissetmişim” diyerek bahseder (21). Bu abartmalar yeni karşılaşılan kültürün aktarımında duyulan heyecanın yanı sıra daha fazla ilgi çekmek maksadı ile kasıtlı olarak da yapılabilmektedir. Kitap içerisinde abartma ve duygusallığa yanlış aktarımlar da eşlik etmektedir. Bu tür yanlış bilgilere kitabın Türkçe çevirisinde çevirmenler italik yazılarla müdahale etmekte, okuyucuyu bilgilendirmektedirler.

Eserde Kıbrıs’ın ikliminin ve doğal güzelliğinin kışkırtıcılığı üzerinde durulur, Kıbrıs’ın köyleri, şehirleri, çiçekleri, doğal bitki örtüsü anlatılırken Batı’dan Doğu’ya bakan bir gözün varlığı hep mevcuttur. Her seyahatnamede olduğu gibi burada da oryantalist bakış açısını şekillendiren ve yönlendiren, dolayısıyla okurları cezbedecek oryantalist imgelere sıklıkla başvurulmuştur:

...göze çarpacak kadar farklı, beyaz türbanlı ve güzel görünümlü, 'genellikle tilki derisinden yapılmış' yeşil, sarı ve kahverengi kürkleri ve pantolonlarıyla bir ressama cazip gelecek kadar vakur ve gururlu Türkler vardı. Bence çok cazip ve alaka-çekici görünüm, çocukken zevkle okuduğum 'Arapların Bin Bir Gece Masalları ve Alâeddin'in Sihirli Lambası' nı hatırlatıyorlardı (23).

Bayan Scott-Stevenson kitabında hamamlardan, çanlardan, develerden, macunlardan, hurma ağaçlarından, minarelerden, nargilelerden, zillerden, ipeklerden, denize uzanan balkonlu kahvehanelerden bahsederek okuyucusunun kafasında var olan Doğu imgesini güçlendirmeye devam eder ve Doğu'nun Batılı zihinlerde kurgulanmasına katkıda bulunur. Tam da bu sebeple, İngiltere'de bıraktığı kızından nadiren bahsederken¹³ son sekiz yıldan beri ona arkadaşlık ve yoldaşlık eden, köpeği 'Souris' hakkında daha fazla bilgi verir ve adadaki develeri detaylı olarak anlatır:

...develerin sıra halinde geçişleri ve müzikal çanları ve bunlara tezat olarak yüklenme esnasında kükreme ve inlemeleri ilginç görünümlemlerdi. Şimdiye kadar, hayvanat bahçelerinde...gördüklerimden gayri, develere rastlamamıştım. Bu asil canavarların yüceliklerini ve yerde uzun uzun yatışlarını hayranlıkla seyretmekten kendimi alamıyordum. Kıbrıs'taki develer dikkate değer derecede sıhhatli ve uysaldırlar. Birini ısırması veya tekmelemeleri duyulmamıştır. O kadar mülayim karaktere sahiptirler ki, etrafında dolaşanlara ve yanlarından geçenlere bile aldırıyorlar. Büyük miktarda yük taşıyorlar ve iki yüz üç yüz kiloya yakın ağırlık normal yükleri olmasına rağmen, taşlık yollardaki yürüyüşleri düz yollarda olduğu gibi salim ve dirençlidir. Çakıllı dağ yollarında yassı tabanlarıyla hiç rahatsızlık hissetmeden yürüyebilmelerini bir türlü anlayamıyorum. Bildiğime göre, develer kum ve sahra yaşamına uygun hayvanlardır ve emin olmanızı istiyorum ki, keskin ve çakıllı yollardan rahatça ilerlerken, biz de korkuyla onların ayak izlerini takip ederek atlarımızı sürebiliyorduk. Kıbrıs'ta bu hayvanlar, katırlara ağır gelen yükleri taşımak için kullanılıyor... Develer her nevi ot yiyebilirler: Yabani ot, deve diken, çalı, yaprak ve 'Az kaldı taş da diyecektim.'; bazen de çok ağır iş gördükleri günlerde taze çayır, saman ve arpa hak ediyorlardı. Kanaatime göre yemleri hemen-hemen hiçe mal oluyordu. Bazı develerin arkalarındaki yaralardan acınacak halleri vardı; fakat bunlara rağmen, umumiyetle usul olarak, bakımları insanca ve merhametlidir (13-14).

Oryantalist imgelerin ötesinde Bayan Scott-Stevenson'un İngiliz politikasıyla da uyumlu olarak metin içerisinde kurguladığı bir başka ve belki de en

¹³ Eser içerisinde yazarın kızı hakkında paylaştığı bilgiler onun beş yaşında olduğu, İngiltere'de kaldığı, boyunun kendi beline geldiği, ona bir elbise aldığı ve tuvalet masasının üzerine kızının resminin koyulması ile sınırlıdır.

önemli konu Türk ve Rum karşıtlığıdır. Bu karşıtlık en genel haliyle iki toplumdan birinin Müslüman birinin Hıristiyan olarak adlandırılması şeklinde sunulur:

Kocama verilen tercümanların Müslüman olması ise onların ölüme karşı korkusuz olmalarındandır. Birçok defalar kocam bana bütün adamlarının hiç göz kırpmadan kendisini savaşta takip edeceklerini ve en büyük zevklerinin de onları Moskova sürülerinin içinde serbest bırakmak olacağını söylüyor. Ruslara karşı kinleri harikuladedir. Onları başlıca düşmanları olarak görürler. Herkes onlara karşı kinini kusar. Uyuyan uslu Türk, Rusya'dan bahsedince derhal uyanır, gözleri parlar, elleri ise nefret ve hiddetten titrer. Her şeyleri ile onlara karşıdır. Doğuda yaşamak ve onların hislerine karşı anlayış göstermemek zordur. Rusya'ya ne kadar yakın yaşanırsa, hükümetlerinin ihanetlerinden ve zalimliklerinden kaçamazsınız (71).

Bu alıntıda Türklerin Rusya nefretinden İngiliz Bayan Scott-Stevenson'un ne kadar hoşlandığı açıkça görülmektedir. Yazar kitabında "İngiliz yetkililerin Ada'daki Türklere karşı kesin iltimas hisleri" (245) olduğunu anlatmaktadır. Ancak bu durum çeşitli Türk kaynaklarında reddedilmiş ve İngilizlerin daha ilk günlerden itibaren adada Rumlara öncelik vermeye başladığı belirtilmiştir (Uçarol, 2001: 153). İngilizlerin adadaki "Rumları hoşnut etmek için yeniden düzenleme adı altında kamu kuruluşlarında görev yapan Türkleri emekliye sevk edip onların yerine Rumları yerleştir[dikleri]" ve İngilizlerin her alanda Türkleri geri plana alarak "ekonomik sıkıntı çeken Türklerin adadan ayrılmasına sebep oldu[kları]" bilinmektedir (Çelik, 2).

Bayan Scott-Stevenson "hiçbir zaman kişisel davranmayan veya taraf tutmayan" olarak adlandırdığı kocasının da Türklere kendisini daha yakın hissettiğini söyler. Kitap içerisinde kocasının Türklere olan yakınlığı hakkındaki görüşlerini ve okumuş Rumlara karşı olan güvensizliğini onun ağzından, kendisi de bu görüşlere içtenlikle katılarak, şöyle aktarır:

Hiçbir zaman Rumlara güvenmemeliyiz...Bizden ve Türklerden hoşlanmıyorlar. Memnun edemezsiniz ve onlara güvenemezsiniz. Gizli örnekleri ve gayeleri vardır ve istediklerini elde etmek için her türlü entrika ve kurnazlığı yapmaktan çekinmezler (78).

Bayan Scott-Stevenson Türk mal sahiplerini dükkânları önünde halı üzerinde çömelmiş nargilelerini içerken, Rumları ise sandalyelerinde oturup dedikodu yaparken (22) aktarmaktadır. Kıbrıs'taki bir kısım öğrenim görmüş, zengin ve itibarlı Rumlar hakkında da hiç iyi duygular beslememektedir:

...yalnız kendi çevrelerinde başarılı olmuş ve bunun haricinde muvaffakiyetsizlik kaydetmiş bir Rum topluluğu, adanın Yunanistan'a ilhak edilmesi düşüncesini aşılama istiyordu. Bu, sersemce tahrik edici 'İstekler', bazı Rum öğretmenlerle, ahaliyi galeyana getirici, Yunanlıların Kıbrıs Rumlularıyla kardeş oldukları iddiasında bulduklarından dolayı ileri

gelmişti. Türk idaresi altında olduğu gibi, İngiliz zulmü altında olduklarını söylüyorlar ve Kıbrıs Rumlarının bu idareden hoşnut olmamaları ve sadakatsiz davranmaları için gayret ediyorlardı. Bu görüşte bulunanların merkezi ve ana kaynağı 'Kıbrıs Kardeşliği' adı altındaki cemiyetti ve Kıbrıs'taki merkezleri ise Larnaka, Leymosun ve Lefkoşa'da bulunuyordu (108).

Bayan Scott-Stevenson kitabında bir başka yerde Türkler ve Rumların birbirinden farklarını ve onlara karşı olan bakışlarını şöyle özetler:

Türkler bizden hoşlanıyor; bizlere güveniyor ve inanıyor. Mahkemelerimizin dengeli, dürüst ve bitaraf oluşu ve kendilerine olan yakınlık hislerimiz nedeniyle bize karşı sevgileri vardı. Rumların ise bizlere içgüdüsel ve gizli nefret hisleri olduğu görünüyor ve hiç değişmeyen muhalefet duyguları vardır. Bizlere korku ile karışık kıskançlıkla bakıyorlar ve Ruslarla mukayese edildiğimizde kendimizi daima ikinci planda buluyorduk. Bunları söylerken Kıbrıs Rumlarıyla Yunanlıları karıştırmamak gerekiyor. Esasen bu iki kitlenin birçok karakteristikleri tamamıyla farklıdır. O kadar farklı ki, ayrı ırk olarak addedilebilirler; Kıbrıs Rumları donuk ve tembeldirler; hiçbir hırs ve istekleri ve aynı zamanda milliyetçilik duyguları yoktur. Tutumlu ve dikkatli olma huyları vardır (246-47).

Kıbrıslı Rumlara milliyetçilik duyguları yoktur diyen Bayan Scott-Stevenson elbette bu konuda yanılmakta ve Ruslara tercih edilmiş olmalarının verdiği hassasiyet ile konuyu yanlış değerlendirmektedir.

Kıbrıs'taki Yuvamız isimli eserde bir başka öne çıkan konu adada yaşayan erkekler ve kadınlar arasındaki farktır. Bu durumu yazar en genel haliyle "tatil olmasına rağmen erkekler tembelce etrafta durup dolaşır veya kendi kendilerini eğlendirirken, çalışkan kadınlar evlerinde yün bükmeyle ve sazlarla sepet ve sini yapmakla meşgul oluyorlardı" (141) diye anlatır. Reginald Barrows Rudyerd'in "Yün eğiren kadın" adlı çalışması (Resim: 4) Severis'in kitabı içerisinde yer almakta ve o dönem Kıbrıs kadını hakkında bilgi vermektedir.

Bayan Scott-Stevenson'un anlatımında Kıbrıslı kadınlar "kuvvetli ve dayanıklıdır". Tarlaları sürmekte, bağları budamakta, davarlarına çobanlık yapmakta ve diğer bütün işlerin de üstesinden gelmektedirler (149). Yazar bu güçlü kadınlardan biri hakkında eser içerisinde şu olayı aktarır:

Kadınlardan birini hayran olunacak bir misal olarak göstermişlerdi: Bu kadın odun toplamak maksadıyla dağa çıkmış ve anne olarak dağdan dönmüştü. Bebeğini odunların üzerine rahatça bağlayarak arkasına atmış ve hiçbir şey olmamış ve umurunda değilmiş gibi üç mil yürüyerek köye kadar gelmişti. Bu vakayı, köylülerin ne kadar dayanıklı olduğunu göstermek için aktarıyorum (149-150).

Resim 4: Reginald Barrows Rudyerd: Yün eğiren kadın, Kakopetriya [Kıbrıs'ın Lefkoşa bölgesinde bir köy], 1888, suluboya. Özel koleksiyon. (Severis, 2000: 166).

Kitabında Bayan Scott-Stevenson kadınları Müslüman ve Hıristiyan kadınlar olarak ikiye ayırmıştır. Hıristiyan kadınlar, metnin içerisinde sıklıkla Rum kadınlar; Müslüman kadınlar ise Türk kadınlar olarak adlandırılmaktadır. “Müslüman ve Hıristiyan kadınları arasındaki fark gayet dikkat çekicidir. Rumların çirkin, aşırı süslü, bayağı giyinişleri, Türk kız kardeşleri ile mukayese edilemezdi” (86) der. Hıristiyan kadınlar kategorisi içerisinde ayrı bir statüde, erişilmez ve üstün birisi olarak kendisi vardır. Kendini adadaki tüm kadınlardan farklı olarak anlatır. O kimselere benzememektedir. Hep güzel ve bakımlı görünmeye çalışır. Aynasını seyahatlerinde elinden hiç düşürmez. Bakımsız ve pis olan kadınları sonuna kadar eleştirir. Eşi, onu kendisini takip eden erkek ve kadın kalabalıklardan korumak için gereken tedbirleri almakta, gittikleri her yerde insanlar ona dokunmak istemekte, geçtiği her evden insanlar koşarak ona çiçek ikram etmektedirler (54).

Aynam için birkaç kelime söylemek istiyorum. Kullanılışı hakkında özel bir teorim vardır. Gezilerimde aynamın küçük olmamasına dikkat eder ve arkadaşlarımla şakalarına rağmen onu daima beraberimde götürürdüm. Teorim budur. Birisi ne kadar güzel görünürse, iyi giyinirse, gittiği yerde çok daha ilgi ile karşılaşır (214).

Esmé Scott-Stevenson, Hıristiyan kadınlar içerisinde kendisi dışındaki İngiliz kadınları da ayrı bir yere koyar ancak onlardan hoşlanmaz. Bakımsız olduklarını ve çirkin giyindiklerini düşünür:

Kıbrıs'ta at üzerindeki ve Avrupa'daki tren gezilerimde gördüğüm çirkin giyimli İngiliz kadınlarına hiçbir zaman sempati olmadı. Delik eldivenler, pis çizmeler ve seyahat için en fena elbiseler giyme lüzumunu hisseden birçok İngiliz kadını gördüm. Bu ülkedeki kadınları benimle ve güzel giyimli Fransız kadınları ile karşılaştırdığım zaman hakikaten onlar adına utanç duydum. Yalnız kocama güzel görünmekle değil, itiraf etmek istiyorum ki bu gezintilerimizde durduğumuz yerde yerlilerin takdirini ve hürmetini kazanmak için de elimden geleni yaptım. Hatta tuvalete gittiğim zaman dahi yerini temiz bırakmak için özen gösterdim (214).

...

Bu askeri kasabalarda yaşayan İngiliz kadınların hayatı kendi aralarındaki sosyal dayanışmaya dayanır; [İngiliz kadınları] kendini beğenmiş, hantal, beceriksiz ve akılsızdırlar. Çoğu çok seyahat etmeyen cahil kadınlardır. Fikirleri çok dar olduğu için bu durumun dışına çıkmaları mümkün değildir (62).

Metin içerisinde var olan tutarsızlıklar kadın tasvirleri söz konusu olduğunda da gözlemlenmektedir. En büyük neşesinin mahallesindeki Türk ve Rum kadınları ile tanışmak (72) olduğunu söyleyen yazar, kitabında Kıbrıslı kadınlar hakkında genellemelerde bulunur. Kıbrıs'ta yaşayan kadınların nezaket ve misafirperverlik duygusuyla dolu olduklarını, leziz macun, reçel ve konserveleriyle çok meşhur olduklarını (10) belirtir. Kendisine hayranlık duydukları için onun yanaklarına dokunmaktan yorulmadıklarını ve Avrupalıca giyinmiş bir İngiliz bayanını hayatları boyunca hatırlayacak olan zavallılar (50) olarak aktarır. Hiçbir zaman köylerinin dışına çıkmayan bu kadınlar onun için Galler Prensi'nin fotoğraflarını bir azizin resmini öper gibi öpen kadınlardır (51).

Türk kadınları ve Rum kadınları ayırımına girdiğinde ise Esmé Scott-Stevenson şunları söyler:

...Türk kadınlarına ise hayretle bakmaktan kendimi alamıyordum; tuhaf Fransız çizmeleriyle baştan aşağı beyaz çarşafı örtünen, yalnız gözleri görünen ve gezerken beni garipçe inceleyen hanımlardırlar. Beyaz bir bohçayı andırmalarına rağmen Rum kadınlarından daha az cazip görünmüyorlardı. Rum kadınlarının ise yirmi sene evvelki moda etekleriyle geniş kalçalarını doldurmuş bir halleri vardı. Rum kadınlarının biçimsiz vücutları ve saçları çirkince bürümcük tülbentle tertipleme teşebbüsleri, Rum erkeklerinin güzel ve endamlı görünüşleriyle tezat teşkil etmekteydi. Umumiyetle uzun boylu ve kelle kulak yerinde Rumların eşkıya giyimleriyle cazipliklerini çok daha fazla artıran bir görünüşleri vardı. Vahşi

görünüşlerine rağmen rastladığım diğer milletlerden çok daha üstün reverans ve tavrı hareketleri vardı (23-24).

Kıbrıslı Türk kadınlarına bakmaktan kendini alamadığını söyleyen yazar kitap içerisinde bir başka yerde onları “Türk kadınlarına karşı fazla sempati yoktur. Tamamıyla zekâdan mahrum ve tahsilsizdirler. Ayrıca, tercümanların muaşerete aykırı olmasından, konuşup sohbet etmek bile imkânsız oluyordu” (145) diyerek yerer.

Esmé Scott-Stevenson kitabında Kıbrıslı Rum kadınlar için de şu detayları vermektedir:

Bu köylerdeki Rum kadınları hakikaten çok çirkin. Ağır iş, güneş yanması ve yedikleri fena yemeklerden yirmi yaşına gelmeden ihtiyarlıyorlar. Giydikleri elbiseler hemen hemen erkeklerin giydiği elbiselerin aynısıdır. Erkeklerin bünyeleri ise kuvvetli değildir. Erkek ve kadınlar yüksek çizme ve pantolon giyerler. Kadınların üste giydikleri manto, cimrice en kötü bezden yapılmıştır. Tarak kullanmazlar ve hiç yıkanmazlar. Tarlalarda işlemenin dışında köylerinden çıkmazlar. Ve eğer kocaları panayıra giderse hiçbir zaman eşlerine bir ayna getirmeyi akıllarından geçirmezler. Bu kadınların berbat hayatlarında böyle bir eşyaya hiç rastlamadım. Bu zavallı kadınlar, bu berbat hayatta, kendilerine nasıl bakacaklarını hiç öğrenmemişler. Bir tanesini benim aynama bakmaya ve yüzünü boydan boya görmeğe ikna ettim. İkimizin arasındaki farkı görünce hayretler içinde kaldı ve evvela benim, sonra da kendinin yanaklarını okşadıktan sonra başını şaşkıncu bir şekilde salladı (204).

Kitap içerisinde Rum kadınları hakkındaki anlatımlar şöyle devam eder:

Yirmi yaşını geçtikten sonra çok şişmanlar ve biçimsiz olurlar (74). Annelerin bir kısmı çocuk doğuramayacak kadar genç ve bazıları da nene olacak gibi görünüyorlar. Çocuklarını, İngiltere’de olduğundan çok daha uzun bir zaman emziriyorlar, utançlık denilen kültür bu kadınlar arasında görülemiyor (110).

Adadaki İngiliz yönetiminin ilk yıllarının izini sürebilmemize kaynaklık eden eser, 19. yüzyılın sonlarında İngiliz bakış açısını ve doğu algısını göstermesi bakımından önemli bir belge niteliğindedir ve bize Kıbrıs adasını İngiliz gözüyle sunmaktadır. Yönetilenin değil sömürgecinin bakış açısına sahip olduğundan eserde tarafsızlık diye bir durum söz konusu değildir. Tarihi doğru değerlendirebilmek için bu çalışmada da yapıldığı gibi aynı dönem içerisinde yazılmış farklı kaynakların taranması ve karşılaştırılması konusu önemlidir.

SONUÇ

Kıbrıs'taki Yuvamız isimli eser 19. yüzyılın sonunda Kraliyet ordusunda görev yapan kocası Andrew Scott-Stevenson'un yanına giden Batılı Bayan Scott-Stevenson'un Doğu algısını sunmaktadır. Eser, Bayan Scott-Stevenson'un Kıbrıs gezintilerini içermekte ve bir kadının gözünden Kıbrıs'ı ve Kıbrıs'ta yaşamı anlatmaktadır. Kıbrıs'ın önemli şehirleri, kültürü, toplum yapısı, orada yaşayan insanların günlük hayatı ve dini inanışlarını hikâye yolu ile anlatma şeklinde konu edinir. Eserinde kullandığı dil akıcıdır ve adada gördüklerini tasvirler yoluyla aktarır.

Bu çalışma içerisinde İngiliz bakış açısını ve Doğu algısını göstermesi bakımından tarihi belge niteliğinde olan Esmé Scott-Stevenson'un bu ayrıntılı eserinde kadın imajı genel başlığı altında Türk ve Rum kadın tanımlamaları incelenmiştir. Kitabın yazıldığı dönem üzerinde durulduktan sonra eserin yazarından bağımsız olmadığı görüşü ile metin içerisindeki tutarlılık ve tutarsızlıklar irdelenmiştir. İngiliz ırkının üstünlüğüne ve adayı yönetme hakkına inanan Bayan Scott-Stevenson'un Kıbrıs, Türkler, Rumlar ve Ruslar hakkındaki anlatıları, izlenimleri oldukça taraflıdır ve tutarsızlıklar içermektedir. Genelde daha çok Türklerden taraf olsa da ve Rumlarla ilgili önyargıları varmış gibi gözükse de metin boyunca iddia ettiği şeylerin tam aksi durumlara yazısı içerisinde yer verebilmektedir.

Kıbrıs'taki Yuvamız isimli kitabında yazar en baştan beri ayrıştırıcı bir dil kullanmış ve genel İngiliz politikasına bu tavrıyla hizmet etmiştir. Esmé Scott-Stevenson'un anlatımında adada yaşayanlar İngilizler, İngiliz olmayan Hıristiyanlar ve Hıristiyan olmayanlardan oluşmaktadır. Yani bütün İngiliz olmayan Hıristiyanlar, Rumlar; Hıristiyan olmayanlar ise Türkler olarak kitapta yer almıştır. O aslında bunu yaparken adadaki İngiliz yönetiminin adlandırmasını kullanmıştır. Onların bu adlandırması Müslüman olup Türk olmayanların hepsini Türkler başlığı altında, Hıristiyan olup İngiliz olmayanların hepsinin ise Rumlar adı altında toplama stratejinden başka bir şey değildir.

KAYNAKÇA

Benson, E. & Conolly L.W. (Ed.) (2005). *Encyclopedia of post-colonial literature in English*. New York: Routledge.

Birkett, D. & Wheeler S. (Eds.) (1998). *Amazonian: The Penguin book of women's new travel writing*. London: Penguin.

Cavendish, A. (Ed.). (1992). *Cyprus 1878: The journal of Sir Garnet Wolseley*. Nicosia: Cyprus Popular Bank Cultural Centre.

Cesnola, L. P. di. (1877). *Cyprus: Its ancient cities, tombs and temples*. London: John Murray.

Çelik, B. "Kıbrıs'ta İngiliz dönemi", ODTU KKTC Tanıtım Web sitesi. <http://users.metu.edu.tr/birten/ingiliz.html>, (Erişim Tarihi: 08.09.2010).

Ellis, T. (1879). *Twelve etchings of the principal views & places of interest in Cyprus*. London: Gammon & Vaughan.

Gazioğlu, A. C. (1996). *İngiliz yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis çemberinde Türkler*. İstanbul: Cyrep.

Gazioğlu, A. C. (1997). *Kıbrıs tarihi İngiliz dönemi 1878–1960*. Lefkoşa: Cyrep.

Gürkan, H. M. (1996). *Bir Zamanlar Kıbrıs'ta: Tarih Yazıları 1860-1945*. 2. Baskı. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.

Hook, G. R. (2009). Britons in Cyprus, 1878-1914. (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*). The University of Texas at Austin. <https://docplayer.net/46868098-Copyright-by-gail-ruth-hook-2009.html>

Lorcin, P. M. E. (2005). "Women's travel writing", *World History Sources Webpage*, Teaching Sources, George Mason University. <http://chnm.gmu.edu/worldhistorysources/searchwhm.php?function=print&whmid=146/whm/whm.html/146&wwhrecord>, (Erişim Tarihi: 31.10.2015).

Mills, S. (1991). *Discourses of difference: An analysis of women's travel writing and colonialism*. London: Routledge.

Morgan, T. (2010). *Sweet and bitter island: A History of the British in Cyprus*. London: I. B. Tauris.

Murray, N. (2009). *A corkscrew is most useful: The travellers of empire*. London: Hachette Digital.

Pardoe, J. (2004). *Şehirlerin ecesi İstanbul: Bir leydinin gözüyle 19. yüzyılda Osmanlı yaşamı*. Çev. Banu Büyükkal. İstanbul: Kitap yayınevi.

Robinson, J. (1990). *Wayward women. A Guide to Women Travellers*. Oxford: Oxford University Press.

Scott-Stevenson, E. (2009). *Kıbrıs'taki yuvamız*. (Çev. Cafer Ertuğrul & Şeref Turan. Ed. Ulvi Keser). Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını.

Scott-Stevenson, E. (1880). *Our home in Cyprus: With Illustrations and a Map*. 2nd ed. London: Chapman and Hall.

Scott-Stevenson, E. (1881). *Our ride through Asia Minor*. London: Chapman and Hall.

Scott-Stevenson, E. (1883). *On summer seas: Including the Mediterranean, the Aegean, the Ionian, the Adriatic, and the Euxine, and a Voyage down the Danube*. London: Chapman and Hall.

Severis, R. C. (2000). *Travelling artists in Cyprus, 1700-1960*. London: Philip Wilson Publishers.

Solsten, E. (Ed.). (1993). *Cyprus: A country study*. Washington, D.C.; GPO for the Library of Congress.

Şahin, G. (2007). *İngiliz seyahatnamelerinde Osmanlı toplumu ve Türk imajı*. İstanbul: Gökkuşbu.

Uçarol, R. (2001). "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı İngiltere'ye devri (1878)". A. Ahmetbeyođlu ve E. Afyoncu (Ed.), *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi* içinde (ss. 121-158). İstanbul: Tatav.

Üçel- Aybet, G. (2003). *Avrupalı seyyahların gözünden Osmanlı Dünyası ve insanları: 1530-1699*. İstanbul: İletişim.

Yerasimos, S. (2004). "Uyarı tarzında bir sunuş: Türkiye 'romantizmin hayata geçirildiği bir diyar' mı?". *Şehirlerin Ecesi İstanbul* içinde (ss. 7-9). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yayın Geliş Tarihi: 15.02.2019
Yayına Kabul Tarihi: 22.02.2019
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.527854>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 303-322
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

OSMANLI KARA TAŞIMACILIĞINDA DEVE VE TÜRKMEN DEVECİLER

Arif SARI*

Öz

Osmanlı göçerleri, yerleşikliğe bütünüyle uzak veya buna muhalif guruplar olarak tarif edilemezler. Aksine onlar, başta ticaret olmak üzere pek çok alanda şehir ve kasaba ahalisiyle karşılıklı ve daimî bir münasebet içerisindeydiler. Tacirlerin, ülke sahında veya uluslararası ölçekte işleyen kervanlar için gerekli yük hayvanlarını göçerlerden temin etmeleri, yerleşikler ile göçerler arasındaki ticarî ilişkinin profesyonel kurallara göre işleyen safhasını oluşturuyordu. Türkmen ve Yörük obaları sahip oldukları çok sayıda deve ve ihdas ettikleri nakliye kurallarıyla Osmanlı ticarî transit taşımacılığında o derece hâkim durumdaydılar ki; nakliye sektörü neredeyse onların tekellerinde bulunuyordu.

Osmanlı hükûmeti açısından da göçebeler yalnızca zengin bir vergi kaynağı değildi. Onlar, sair reaya gibi buldukları bölgelere ve ihtisaslarına göre merkezî hükûmet tarafından talep edilen mal ve hizmetleri üretiyorlardı. Bilhassa hükûmet adına yapılan taşımacılık işlerinde ilk olarak konargöçerlere müracaat edilirdi. Orman, maden ve tuzla hasılatı, büyük şehirlerin iaşesi için gerekli olan zahire ile özellikle sefere çıkan ordunun ağırlıklarının onlardan temin edilen develer olmaksızın taşınması neredeyse imkânsızdı. Bu itibarla Osmanlı ordusu, lojistik ve taşıma hizmetleri bakımından göçer devecilerle bağlıydı. Resmi nakliye işlerinin büyük oranda aşiretler vasıtasıyla yürütülmesi, Osmanlı merkezî hükûmeti ile aşiretler arasındaki münasebetin önemli bir boyutunu oluşturuyordu.

Bu makalenin ana konusunu konargöçerlerin taşımacılık sahasındaki faaliyetleri oluşturmaktadır. Göçebelerin, Osmanlı ticarî ve resmi taşımacılığında yerlerini tayin etmeyi amaçlayan bu çalışmada aynı zamanda yerleşikler ve Osmanlı hükûmetiyle aşiretler arasındaki ilişkinin şekillenmesinde kara taşımacılığının etkisi değerlendirilmeye gayret edilmektedir. Bu karşılıklı münasebet, Türkmen devecilerin tüccar sınıfı ve devlet namına yaptıkları kira karşılığı nakliye hizmetlerindeki benzerlik ve farklılıklar üzerinden izah edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Taşımacılık, Kervan, Göçebeler, Deveciler, Osmanlı Nakliye Sistemi.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sarı, A. (2019). Osmanlı kara taşımacılığında deve ve Türkmen deveciler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 303-322.

* Dr. Öğr. Gör., Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ORCID: 0000-0002-5820-7296, arifsari.gazi@gmail.com

CAMEL AND TURKMAN CAMEL DRIVERS IN OTTOMAN LAND TRANSPORTATION

Abstract

Ottoman nomads cannot be described as group of people who were totally stranger to sedentary life style or those against it. On the contrary, they were in mutual and constant relationship with the residents of towns and cities, particularly in trading activities. Tradesmen used to obtain pack animals from the nomads for the caravans operating both within the empire and in international trade and this formed the professionally operating part of the relationship between the settled people and nomads. As Turkman and Yoruk groups had a great number of camels and they created some transport rules, they dominated the trading transmit transport to such a level that transportation sector was almost totally in their control.

For the Ottoman government, these nomads were not only a rich source of tax. Like other subjects of the empire, they also produced the goods and services demanded by the central government depending on their location and expertise. Especially in the transportation operations carried out by the demand of the state, these nomads were the first to be appealed by the rulers. Without these Turkman camel drivers, it was almost impossible to carry forest, mineral and salt products, the cereals necessary for the consumption of city residents, and particularly the military cargo of the army on expedition. In this respect, Ottoman Army was dependent on the nomadic cameleers in terms of logistics and transportation services. A great part of the state transport was conducted by these tribes and this formed the important part of the relationship between Ottoman Government and tribes.

The main subject of this article is the activities of the nomads in the field of transportation. In this study, which aims to determine the role of Turkman nomads in Ottoman trading and formal transport, the effects of land transport on the shaping of the relationship between settled people, nomads and Ottoman government were tried to be evaluated. This mutual relationship was tried to be explained on the basis of similarities and differences in transport services conducted by the nomads for tradesmen and the government in return for money.

Keywords: *Transport, Caravan, Nomads, Camel Drivers, Ottoman Transportation System.*

GİRİŞ

Sanayileşmenin nakliye alanında olumlu etkilerinin görülmeye başlandığı XIX. yüzyıl ortalarına kadar kara taşımacılığı bütünüyle hayvan gücüne dayanmıştır. Bu döneme kadar taşımacılıkta at arabaları ve kağnılar da kullanılmakla birlikte yolların tekerlekli vasıtaların işlemesine uygun olmadığı bölgelerde bu iş büyük ölçüde hayvan sırtında yapılabilmektedir (Bulliet, 1975). Osmanlı kara taşımacılığına da hâkim olan bu nakliye usûlü demiryollarının yaygınlaşmasına kadar neredeyse değişmeksizin varlığını korumuştur.

Osmanlı Devleti'nde ulaştırma işlerini düzenleyerek yol yapım ve tamiriyle ilgilenen özel bir kurum bulunmadığı gibi Tanzimat dönemine kadar bu alanda belli

başlı kanunî bir düzenleme de görülmez. Yol inşa ve tamiri, kısa mesafeler arasında veya meskûn mahaller dâhilinde yürüyen sınırlı bir hizmet olarak kalmıştır. Taş döşeli yollar, yüksek inşa bedeli nedeniyle şehirlerin yalnızca bazı mahallerinde yapılabilmektedir. Şehirlerarası yollar ise düzeltilmiş veya inşa edilmiş olmaktan çok yolcu, hayvan ve araçların sık kullandığı güzergâhlarda toprağın ezilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bunlar özellikle çalılık, ormanlık, bataklık veya sarp arazilerde bir izden ibaretti (Ekin, 2017:393; Ertaş, 2011:626). Her ne kadar padişahın ve ordunun geçiş güzergâhında yol bakımı yapılıyorsa da sonrasında kendi haline terk edilen bu yollar hızla eski vaziyetini alıyordu (Ekin, 2017:390). Bununla birlikte, İstanbul'dan Belgrat'a giden Batı yönündeki ile payitahtı Suriye, Bağdad ve Basra'ya bağlayan doğu yönündeki ana yollar, hem askerî hem de ticarî olduklarından kısmen düzgündü. İstanbul ile Mekke arasındaki hac yoluyla başkentin iâşesi için Anadolu'dan nakliye yapılan yollar ise işlekliliği sayesinde daha iyi durumdaydı (Ertaş, 2007a:1-24; Miroğlu, 1995-1997:251). Ancak bunlar bile tekerlekli vasıta kullanımına tam olarak uygun sayılmazdı. XVI. yüzyıl ortasında Budin üzerinden İstanbul'a ulaşan anayolu kullanan Avusturya elçilik heyeti, bu bozuk yollar nedeniyle sık sık arabalarının devrilmesi veya tekerleklerin parçalanması yüzünden meşakkatli bir yolculuğa katlanmak zorunda kalmışlardı (Tebly, 1988:94-95). Kara yollarının bu durumu, Osmanlı Devleti'nde nakliyenin araba yerine hayvan sırtında yapılmasını zorunlu kılan esas sebepti.

Osmanlı kara taşımacılığında yük hayvanı olarak at, katır ve öküzlerden de yararlanılır ancak bu sahada en fazla deveden istifade edilirdi. Türklerin yük taşımaya mahsus at cinslerinin bulunmaması, at ve katırın beslenme ve donanım masraflarının deveye nazaran yüksek olması ve devenin taşıma kapasitesinin fazlalığı nakliyede bu hayvanın tercih edilme sebepleriydi (İşbilir, 2013:47; Güçer, 1964:29). At veya katırla yapılan taşımacılığın deveye nazaran avantajlı olan tarafı ise daha hızlı olmasıydı. Örneğin, Halep ile Lazkiye arasındaki mesafeyi develer 5-9 günde, katırlar ve atlar 4-5 günde alıyordu. Deve kervanları, Halep'ten Bağdat'a 25-28, Selanik'ten Viyana'ya 50, İskenderiye'den Diyarbakır'a 16 ve Diyarbakır'dan Erzurum'a 9 günde ulaşırken at ve katır kervanlarında bu süre yarıya inmekteydi (Quartern, 2004:937).

Türkler, tarihlerinin en eski dönemlerinden itibaren devecilikle meşgul olmuşlar, Oğuzlara gelindiğinde artık yeni bir deve türü yetiştirecek derece bu alanda ihtisaslaşmışlardı (Ögel, 2003:17,20; Ögel, 1971:538-540). Oğuzların yetiştirdiği ve Türkmen devesi olarak adlandırılan bu yeni deve türü, çift hörgüçlü Orta Asya develerinin buhur denilen erkeği ile tek hörgüçlü Arap develerinin dişisinin mahsulüydü. Türkmen develeri Türkiye, Türkistan ve İran gibi değişken iklim koşullarının ve sert kış şartlarının hâkim olduğu bölgelere son derece iyi uyum sağlamaktaydı. Gelişmiş gövde, kemik, kas yapısı sayesinde dayanıklılık ve iş verimi bakımından iki ata türe üstünlük gösteren bu melez develerin en önemli özelliği daha fazla yük taşıyabilmeleriydi (Cahen, 2012:106; Eröz, 1991:145-147). Anadolu'daki konargöçerlerin sahip olduğu develerin ekseri de bu güçlü Türkmen develerinden idi.

Türkmen ve Yörük obalarının deve yetiştirmeleri onların göçerlikleriyle yakından ilgilidir. Sürülerini beslemek gayesiyle yaylak ve kışlaklar arasında göçer hayat süren Türk obalarının yükünü develer çekerdi. Konargöçerler, çadırdan dokuma tezgâhına kadar ihtiyaç duydukları tüm malzemeyi yaylaya götürürlerdi. Dönüş yolunda bu yük, yaz boyunca üretilen süt ürünleri, yün, yapağı ve dokumalar nedeniyle daha da artmış olurdu. Yaylaya veya kışlağa ulaşılmasıyla yük hayvanlarına ihtiyaçları azalan aşiret mensupları, bu kez develerini taşımacılık için kiraya vererek ayrıca bir kazanç elde edebiliyorlardı (Sarı, 2018:65-69; Şahin, 2006:203-205).

Osmanlı göçerleri arasında Devecili, Deveyanlı, Deveciyân, Buhrucuyân, Lök, Beserek gibi adlarla anılan çok sayıda aşiret görülmektedir. Aşiretlerin isim almalarında işgal alanlarının belirleyici olduğu dikkate alınırca bu isimler onların devecilikle tanındıklarına delâlettir. İsimleri doğrudan deveciliklerini yansıtmayan ancak Osmanlı mâli kayıtlarından çok sayıda deveye sahip oldukları tespit edilen aşiretler de hayli fazladır (Gülten, 2016:117). Nitekim Maraş, Kadirli ve Bozok havalisini yurt tutmuş olan Kürt Mihmadlı aşireti, XVII. asırda Mamalı Türkmenlerine bağlı Kâfir Kıran, Yahyalı, Kılı, Arefe Gazili, Karaca, Ali Beyli, Hacı Mihmadlı, Yakuplu, Süleyman Gazili aşiretleri ve Yeni İl Türkmenlerinden Tatar İlyaslı, Keçili Elci, Koyunlu Elci, Musa Hacı, Çimeli Afşar ve bilhassa Ağcakoyunlu oymakları bunlardan bazılarıydı (BOA.MAD/679:24-26; BOA.MAD/6022:22). Danişmendli Türkmenlerinin 1658-1659 yıllarında 1246, Halep Türkmenlerinin 1642 yılında 6322, Bozulus aşiretlerinin 1653 yılında 4273 ve XVIII. asrın hemen başında Bozdoğan Yörüklerinin toplam 7865 adet devesi vardı (Gündüz, 2005:68; Gündüz, 2007:59; Demir, 2012:101; Çakar, 2006:175). Göçebe teşekküllerin sahip oldukları deve sayılarına dair burada verilen örnek mahiyetindeki rakamlar hem ticarî taşımacılık hem de devlet adına yapılan nakliyyatta öncelikle konargöçerlere müracaat edilmesinin nedenini de bir bakıma izah etmektedir.

OSMANLI TİCARÎ TAŞIMACILIĞI VE TÜRKMEN DEVECİLER

Ticaretin yerleşikler arasında süregelen bir faaliyet olarak kabul edilmesi göçebelerin bu alandaki etkinliğinin fark edilmesini bir miktar zorlaştırmaktadır. Oysaki Osmanlı göçebeleri ticarete aracılık ederek veya bizzat tacir olarak bu işin merkezinde yer almışlardır. Kira ile yük taşımak, tüccara yük hayvanı satmak, mal pazarlamak veya kervanları bedeli mukabili eşkıyadan korumak göçebelerin ticarî hayatta yer edindikleri alanlardı (Khazanov, 2015:328). Hatta onlar arasında ticareti temel iktisadî faaliyet olarak sürdürenler bulunuyordu. Bu aşiretler çok sayıda deve beslerler, ana sermaye olarak kabul ettikleri develerini asla eti için kesmezlerdi (Güngör, 1941:75). Bunlar koyunculuktan da tamamen vazgeçmezler, parayla tuttıkları çobanlarla sürü beslemeye devam ederlerdi (Orhonlu, 1987:21; İnalçık, 2000:77).

Ticarî hayata katılmak yalnızca Osmanlı göçerlerine mahsus değildi. Antik

çağın önemli ticaret yollarının göçebeler tarafından yahut onların yardımıyla oluşturulduğuna bakılırsa göçebeler ticarete daima söz sahibi olmuşlardır (Khazanov, 2015:328). Osmanlı Devleti'nde de ticarî yolların geçiş güzergâhına yakın yerleri yurt tutan göçebeler arasında çok sayıda deveci aşiret bulunması bu anlamda dikkate değerdir.

Osmanlı Devleti'nde, Bursa veya İzmir'den başlayarak İran'a ulaşan doğu güzergâhı ile İstanbul-Belgrad arasında işleyen Batı güzergâhındaki uluslararası yollar yüksek ticari hacme sahipti (Bozkurt & Yüksel, 2002:299). Osmanlı-İran ticaretinde temel emtia ipekti. 1570 yılında İran'da üretilen yıllık 22.000 yük ipeğin üç bin yükü, her biri üç yüz ila dört yüz hayvandan meydana gelen çok sayıda kervan ile Osmanlı topraklarına ulaştırılıyordu (İnalçık, 1986:212). Her iki ayda bir mutlaka Bursa'dan İran'a bir kervan yola çıkar; İstanbul, İzmir veya Halep'ten de Tebriz ve İsfahan'a kervanlar kalkardı (Tavernier, 2006:43,47; Moltke, 1969:176). Halep ile İsfahan arasındaki bir diğer ticarî yol, yine kalabalık kervanların yürütüldüğü işlek güzergâhlardan idi (Tavernier, 2006:179; Sahillioğlu, 1968:64). Tacirler mallarını, Halep'ten Birecik'e kervanlarla gönderir, oradan gemilerle Bağdat'a sevk ederdi. Hindistan üzerinden gelen mallar ise Basra'ya ulaşır buradan ya Kahire ve İskenderiye limanlarına nakledilerek Akdeniz'e çıkarılır yahut Basra'dan nehir yolu veya kervan vasıtasıyla Halep'e götürülerek imparatorluğun diğer kısımlarına dağıtılırdı (Orhonlu, 1984 :127). Ticarî emtianın hem limanlara ulaştırılarak uluslararası ticarete katılması hem de iç piyasaya dağıtımını kısa veya uzun mesafeli taşımacılık yapan kervanlarla sağlanıyordu. XVII. yüzyılda Bursa'dan İzmir'e her hafta Perşembe günleri kalkan ticarî kervan kısa mesafeli ancak daimi olanlardan yalnızca biriydi (Thevenot, 2014:115).

Kervanlar, ticaret yollarının güzergâhındaki şehir merkezlerinde kurulurdu. Örneğin Tokat, İran kervanlarıyla gelen malların Diyarbakır, Bağdat, İstanbul, İzmir, Sinop ve diğer Osmanlı şehirlerine ulaştırılması için çok sayıda yeni kervanın kurulduğu merkezlerden biriydi (Tavernier, 2006:53). Deveciler, çoğunlukla deveci hanı olarak anılan hanlarda toplandıklarından, tacirler kiralık yük hayvanını nereden temin edeceklerini bilirlerdi. Kervanlar, tüccarların kendi aralarından seçtikleri kervanbaşılar tarafından bu hanlarda kurulurdu (Faroqi, 1982:526; Faroqi, 2000:59; Orhanlu, 1984:114).

Develerini kiraya vermek isteyen aşiret mensuplarının hepsi bu hanlara gelmez, kervanlara katılmazlardı. Develeri hanlara getirip kervana katılanlar, aşiret içerisinden seçilen bir vekil ile altı deveden oluşan her bir katarın başında bir kişi olacak sayıdaki deve sürücüleriydi. Kervanbaşıyla pazarlık ederek kira konusunda anlaşan aşiret vekili, taşımacılık ücretinin toplamı üzerinden kendi payını ayırır, kalan parayı deve sahiplerine hisseleri nispetinde bölüştürdü. Sarbanbaşı da denilen bu kimse, develere yük bulan, konak ve yaylım yerlerini iyi bilen, diğer devecilerin kendisine tam bağlı oldukları, meslekte saç ağartmış biri olurdu (Eröz, 1991:158).

Sarbanbaşı, tacirle nakliye konusunda anlaşma yapar ve deveciler namına

tüm sorumluluğu üzerine alırdı. Yapılan anlaşma kadı siciline kaydedilerek resmiyet kazanırdı. Böylece sarbanbaşı, nakliye esnasında devecilerin hatasıyla mala herhangi bir zarar gelmesi durumunda bunun tazmin ve telafisini mahkeme önünde taahhüt etmiş olurdu (Faroqhi, 1982:526). Ancak ticarî kervanlarda taşımacılık yalnızca tacirin belirlediği şartlar üzerinden yürümezdi. Esasen bu iş, devecilerin ihdas ettikleri profesyonel nakliye kurallarına uygun olarak gerçekleşirdi. Bu kurallara göre, kervanda develer yedişerli guruplar halinde hareket eder, ilk altı deve ticarî malları, yedinci deve erzakı taşırdı. Deveciler, altı develik yükü olan tüccara özel eşya ve erzaklarını taşımak üzere yedinci deveyi ücretsiz verirlerdi. Eğer tüccarın üç develik ticarî yükü varsa kendisine şahsî eşyaları için yarım develik taşıma hakkı bedelsiz tanınır, bu hak yüke oranla genişletilirdi. Tavernier'in aktardığına göre, devecilerin uyguladıkları ve asla taviz vermedikleri bir diğer nakliye kuralı onların peygambere adanmış kabul ettikleri develerine şarap yükletmemeleri idi (Tavernier, 2006:146).

Türkmen devecilerin, taşımacılığı daha kârlı hale getirebilecek başka yöntemleri de vardı. Develerin uzun mesafeli bir güzergâhın tamamı üzerinden değil, yolun belli bölümleri için kiraya verilmesi bunlardan biriydi. Belirlenen menzile ulaşılmasıyla taşıdıkları yükü indiren deveciler buradan tekrar yük alarak yurtlarına dönerlerdi. Böylece develerini kısa mesafede ikinci kez kiraya verebiliyorlardı. Deveciler, özellikle ilkbaharda başlayan kervan yolcuğuna katılmayı tercih ederdi. Bahar mevsimi, boy atmış otlar ve bollaşan su kaynakları sayesinde hayvanların besleme maliyetini azaltıp kazancı artırma imkânı sunuyordu (Tavernier, 2006:56). Göçebe devecilerin katıldıkları kervanlar sayesinde halı ve kilimler başta olmak üzere imal ettikleri ürünleri pazarlayabilmeleri ve dışardan mal alıp satma imkânına kavuşmaları ise onlar açısından taşımacılığın bir diğer kazançlı tarafıydı.

Kervanlara deve veren Türkmenler, kira bedeli için mesafe, malın miktarı ve niteliği ile taşımının yapılacağı mevsime göre değişen farklı tarifeler uygulardı (Broquiére, 2000:145-148,187; İnalçık, 1986:212). Devecilerin taşımacılık bedelini nakdi almaları gerekmiyordu. Onlar, bedele karşılık tacirden aşiretlerinin ihtiyaç duyduğu maddeleri alabildikleri gibi taşıdıkları maldan verilen payı da kiraya sayabiliyorlardı. Örneğin şap taşıyan bir kervana deve veren Türkmenler, kira bedeli olarak şap alıp bunu kendi bölgelerinde yoğunlaşan tabakhanelere yüksek fiyatlara satabiliyorlardı (Faroqhi, 1982:527). Bu yöntem kimi zaman kiranın nakit alınmasından daha kârlıydı.

Öte yandan bir ticari yolculukta birkaç kez kervan düzülmesi tüccarın zararına gibi görünse de esasen tacir için kârlılığı artıran bir uygulamaydı. Çünkü ürünün yol boyunca hiçbir takas yahut satış olmaksızın nihai pazara ulaştırılması son derece yüksek olan nakliye masrafının ürünün satış fiyatına eklenmesine, neticede malı pazarlamada zorluğa neden oluyordu. Malın ilk alındığı yerden nihai pazara doğrudan ulaştırılması yükün ipek, baharat, değerli taşlar gibi kıymetli emtia olması veya hazır alıcısının bulunması durumunda tercih edilirdi. Hububat, işlenmemiş maden ürünleri, temel tüketim maddesi benzeri yükte ağır pahada hafif emtianın son

satış fiyatı, taşıma maliyeti nedeniyle rayiç değerinin kat kat üzerine çıkıyordu. Bu nedenle tüccarlar, kervanları yalnızca uluslararası transit taşımacılık için kullanmazlar, kervan nihai menzile varıncaya kadar uğranılan merkezlerde alışverişe devam ederlerdi. Tüccar, bazı konaklarda elindeki malları satıp yerine uygun fiyatla yeni mallar alarak bir sonraki menzile taşır, burada malını paraya çevirerek yeniden ürün tedarik edip yoluna devam ederdi (Ortaylı, 1973:181-190). Böylece yol boyunca yaptığı ticaretle bir taraftan kazancını artırma imkânı bulurken bu süreçte kiraladığı deve için ayrıca bedel ödemekten kurtulurdu. Bu kazanç, tüccarın yeni yük oluştuğunda tekrar kervan kurulmasını tercih etme nedeniydi (Polonyalı Simeon, 2007:109).

Devecilerin taşımacılık hizmetinden kazanç elde ettikleri bir diğer ticari faaliyet hac kervanlarına deve kiralamaktı. I.Selim döneminden itibaren Osmanlılar tarafından organize edilen hac yolculuğu, Osmanlı kara taşımacılığında deveye fazlaca ihtiyaç duyulan işlerden biriydi. Hayvan sırtında geçen uzun ve meşakkatli bu yolculuk, kafilenin oluşturulması, yol güvenliğinin sağlanması ve kervana nezaret edecek vazifelilerin görevlendirilmesinden başka hacılar için hayvan tedarikini içeren büyük bir nakliye faaliyeti idi.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Kahire, Şam, Mağribi, İran ve Hint yahut Moğol kervanı olmak üzere beş farklı kabile Haremeyn'e doğru hac yolculuğuna çıkmaktaydı (Thevenot, 2014:197). Bunlardan Kahire ve Şam kervanları, Osmanlı hükümeti tarafından tesis edilen iki resmi hac kervanıydı. İstanbul ve Rumeli'den yola çıkan hacı adayları, deniz yoluyla Kahire'ye gelip buradaki kabileye dâhil olabildikleri gibi Anadolu'daki diğer hacı adaylarıyla birleşerek Şam kervanına da katılabiliyorlardı (Faroqhi, 1995:35; Thevenot, 2014:197). Yıllık kırk ila altmış bin kişinin yolculuk yaptığı hac kervanlarında ihtiyaç duyulan deve sayısı da yaklaşık aynı miktardaydı (Özcan, 1996:402; Schweigger, 2014:215).

Hacı adayları binek hayvanlarının bedellerini kendileri öder, fakir hacı adaylarından bir kısmının masraflarını ise vakıflar karşılardı (Akyıldız, 2001:96). Osmanlı hükümetinin buradaki rolü, hacı adaylarının hayvan teminini kolaylaştıracak tedbirler almaktı. Hac kabileleri için kiralık veya satılık deve tedarikinde sıkıntı yaşanan yıllarda merkezî hükümet duruma müdahale ederdi. Halep başta olmak üzere Türkmen aşiretlerinin ve Arap kabilelerinin yoğun olduğu bölgelerin yerel idarecilerinden, pazara getirilen ne kadar deve varsa hac kervanına tahsis edilmesi istenirdi. Bulunan develerin Şam'a gönderilmesine ve öncelikle hacı adaylarına satılmasına nezaret etmek yine bu idarecilerin vazifesiydi (BOA.MD/9:35). Şam'dan hareket eden kervanlar için deve daha çok Türkmenler ve Bedevilerden sağlanırdı (Özcan, 1996:403). Deve ihtiyacı büyük miktarlara ulaştığında hükümet, tedbiren taşıma hizmetini tüccar sınıfına havale edebiliyordu (Faroqhi, 2004:670).

Hac kervanlarına deve kiralyanlar bu iş sayesinde büyük bir servet sahibi olmalıydılar. Zira deveciler, hac mevsiminde sair zamanlara göre daha kârlı bir anlaşma yapabiliyorlar, taşımacılık ücretini peşinen tahsil edebiliyorlardı (Faroqhi,

1995:52). Hacı adaylarının yolcuğun başında yüksek bedellere aldıkları develeri dönüşte yine devecilere, bu kez çok düşük fiyatlarla satabilmeleri ise bu işteki kazancı daha da artırıyordu (BOA.MD/66:68).

Hac kervanlarında çeşitli görevler üstlenen resmi vazifeliler bulunur, bunlar için kiralanan yük hayvanlarının bedelleri hazineden ödenirdi. Ancak deveciler resmi görevlilere deve kiralamayı istemezlerdi. Osmanlı yönetimi, 1578–1579 yılında Şam ile Mekke arasında kiralanan bir deve için 28 altın öderken bir hacı adayını aynı hizmete karşılık 50–55 altın veriyordu (Faroqhi, 1995:52). Aradaki bu fiyat farkı devecilerin müşterisi olarak hacı adaylarını tercih etme nedenini açıklamaktadır. Deveciler yalnızca hükümet tarafından teklif edilen kira bedelinin düşüklüğünden değil aynı zamanda resmi kiralamalarda develere istiap haddinden fazla yük vurulmasından da şikâyetçiydi. Aşırı yük altındaki devenin ölmesi veya artık yük taşıyamaz hale gelmesinde bile vazifeliler sorumluluk almazlar, aksine ölen devenin ikamesini isterlerdi (Özcan, 1996:403). Görevlilerin kendilerine binit olarak tahsis edilen kiralık develere, Mekke’de satmak üzere haddinden fazla ticarî mal yüklemelerinden kaynaklanan deve zayıyatı, anlaşıldığı kadarıyla tedbir alınması yönünde sürekli emirler verilen fakat önüne geçilemeyen bir suiistimaldi (BOA.MD/29:6).

OSMANLI RESMÎ TAŞIMACILIĞINDA DEVE TEDARİKİ

Osmanlı Devleti’nde maden, tuzla ve orman istihsalinin, büyük şehirlerin iaşesi için gereken malların, padişahların sayfiye olarak Edirne’ye gidiş dönüşlerinde harem, hazine, mutfak ve bunların hizmetlilerinin nakliyesi ile sefer halindeki ordunun ağırlıklarının taşınması hükümet nezaretinde yürütülen resmi taşımacılık işlerindendi. Bu nevi taşımacılık, genel olarak üç farklı yöntemle yapılıyordu. Bunlar; devlete ait yük hayvanlarıyla yine devlet görevlileri tarafından yapılan nakliye, taşımacılığın mükellefiyet olarak reayaya bilhassa Yörük ve Türkmen obalarına havale edilmesi ve taşımacılık için yük hayvanı veya araba kiralınması usûlleriydi (Önkol & Bozkurt, 1994:225; Emecen, 2013:139; Barkan, 1943:12).

Osmanlı Devleti’nde ordunun sefere çıkması, ordu ağırlığının naklinde ihtiyaç duyulan yük hayvanı sayısının fazlalığı ve bunların temininin zorluğu bakımından kara taşımacılığının en büyük organizasyonuydu (İnalçık, 1998:407; Busbecq, 2011:120; Emecen, 2013:609). Osmanlı hükümeti bu durumda bahsi geçen üç taşımacılık yönteminden aynı anda istifade edebiliyordu. Ancak sefer durumunda, devlete ait yük hayvanı sayısını artırmak için mîrîleştirme ve kiralama yöntemlerine daha çok müracaat edilirdi.

Hükümetin, mîrîleştirme ve kiralama yöntemleriyle yük hayvanı, bilhassa deve tedarikinde izlediği yol benzerdi. Tedarik işi için öncelikle ihtiyaç duyulan deve sayısı ve bunların hangi sancak, kazâ ya da göçer teşekkülden temin edileceği belirlenirdi. Belirlenen yerlerde deve alım veya kiralama işlerini yürütmek üzere merkezden bir kişi vazifelendirilir, kendisine deve mübaşiri veya deve ağası denirdi.

Bu görevli, eğer yalnızca satın alma yoluyla deve temin edecekse mubayaa devesi ağası, kiralama yapacaksa mekkâri deve ağası olarak da anılırdı. Mübaşire, yola çıkmadan deve tedarikinin yapılacağı bölge veya göçer teşekküllere taksim edilen deve sayılarını bildiren padişah emri verilirdi. Deve emri denilen bu belge aynı zamanda mübaşirin gideceği bölgelere de ulaklar vasıtasıyla gönderilirdi. Bu emirde yük hayvanı temininde beylerbeyleri, sancakbeyleri, subaşılar, kadılar, nâibler, Türkmen voyvodaları ve aşiret beylerinin mübaşire yardımcı olmaları istenirdi. Ordunun sefere başlayabilmesi yük hayvanlarının zamanında toplanmasına bağlı olduğundan deve temininin bahardan önce tamamlanması, develerin ilkbahar başında ordu hizmetine verilmesi gerekirdi (Adana ŞS/129:12). Bu nedenle hem mübaşire hem de yerel idareciler ve aşiret ileri gelenlerine hitaben gönderilen emirlerde, bu işin belirtilen zaman içerisinde eksiksiz yapılması sıkı sıkıya tembih edilirdi (Adana ŞS/6:16). Deve mübaşirinin temin bölgesine ulaşmasından önce ve mübaşirle birlikte gönderilen emirlerle yetinilmeyerek, deve tedarikinde yaşanabilecek ihmaller ve eksikliklere karşı hükûmet tarafından aralıklarla deve fermanı, deve emri, mekkâri devesi isti'cal fermanı veya mubayaa devesi isti'cal fermanı başlıklarında tekiden birkaç emir daha gönderilirdi (Adana ŞS/6:16).

Deve mübaşiri, kendisine bildirilen sancak ve kazâ merkezlerine giderek o bölgeye taksim edilen deveyi alır, bir sonraki kazâyâ geçerdi. Mübaşirin her kadılık dairesinde kalış süresi mubayaa yahut kiralamaya bahis deve sayısına ve deve tedarikinde yerel idarecilerin kendisine gösterdiği yardımın derecesine göre birkaç gün ile birkaç hafta arasında değişirdi. Bir kadılıkta deve tedarikini tamamlayan mübaşir bir başka kazâyâ geçmeden önce topladığı deve sayısını, bunlara ödenecek bedeli hem satın alma hem de şahsi ihtiyaçları için yapılan harcamaları mahkemede detaylı olarak sicil ettirir, aynı işlemi sırasıyla tüm kadılıklarda yapardı (Adana ŞS/6:68,104; Adana ŞS/17:37).

Mîrî deve alımlarında mübaşir tellal çıkararak ordunun deve, at, katır gibi hayvanlara ihtiyacı olduğunu, bölgedeki rayiç pazar fiyatları üzerinden hayvanlarını satmak isteyenlerin bunları belirtilen mahallere getirmelerini duyururdu. Mîrî alımlarda öncelikli şart, develerin 5-6 yaşlarında, yük taşımaya elverişli, sağlıklı, donanımlarının tam ve yeni olmasıydı (Adana ŞS/30:170; Adana ŞS/6:16). Resmi mubayaa fiyatları yıla ve bölgeye göre farklılık göstermekle beraber hükûmetin uyguladığı alış fiyatları serbest piyasa fiyatından her zaman bir miktar düşüktü. XVI. ve XVII yüzyılda Anadolu vilayetlerinde mîrî deve alımlarında ödenen bedel ortalama 60-70 kuruştur (Faroqhi, 1982:528). Ancak savaş dönemlerinde yük hayvanı fiyatlarında belirgin artışlar yaşanır. 1730-1731 senesinde Adana'da bir deve, hükûmet tarafından 60 kuruşa alınırken (Adana ŞS/129:3) bu bedel 1788 yılında 150 kuruşa yükselmişti. Aynı yıl öküz 150, beygir 25, kırat 75, merkep 10 kuruştan satılmıştı (Adana ŞS/65:1,55). Arap coğrafyasında ise deve, daima daha ucuzdu. Nitekim 1613-1614 yılında Halep ve Şam'da 30 kuruş olan bir deve Mısır'da 10 kuruşa alınabiliyordu (Polonyalı Simeon, 2007:134).

Resmi nakliyatla gerekli develer için kendilerine müracaat edilen ahali, deve

satışı ve kiralamasında gönüllülükten ziyade zorunluluk esasına tabiydi (Şahin, 1982:227-236). Devlet adına taşımacılık yapmaları istenenler buna yanaşmadıklarında develerine el konulur, sakalları kesilir veya başka ağır cezalara çarptırılırlardı (Gülten, 2016:117-118). Konargöçerler de bu yükümlülüğten hâli değillerdi. Ordunun hareketi ilkbahar başlarında olduğundan Türkmenlerden deve alımı onlar kışlakta bulunduğu sırada gerçekleşirdi. Ancak seferin uzun sürmesi veya sefer esnasında yeniden deveye ihtiyaç duyulması halinde deve mübaşirleri aşiretlerin yaylaklarında da alım yapılabiliyorlardı (Adana ŞS/30:155). Bu işte Türkmen voyvodaları, mübaşir kadar sorumlu tutulur, onlardan bağlı aşiretlerinden develeri alıp mübaşire teslim etmeleri beklenirdi. Toplanan deve sayısı fazla olduğunda Türkmen voyvodalarıyla boybeyleri bunları mübaşirle birlikte ordugâha kadar iletmekle de görevlendirilebilirlerdi (Adana ŞS/30:60).

XVI. yüzyılın sonundan itibaren fasılalarla sürüp giden İran ve Avusturya muharebelerinde olduğu gibi, uzun savaş dönemlerinde Osmanlı ordusunun yük hayvanı ihtiyacı daimî bir hal alıyordu. Bu durumda yılda birkaç kez deve tedariki yapılması gerekiyor, kimi zaman istenen deve sayısı çok yüksek olabiliyordu. Böyle zamanlarda develerin eksiksiz toplanması deve mübaşirleri açısından hayli zor bir iş halini alıyordu (Adana ŞS/17:89). Deve teminiyle ilgili yolsuzluklar da bu dönemde artış gösteriyor, hükûmet buna karşı sert tedbirler alıyordu. Deve temininde ihmali görülen ve yolsuzluğa bulaşan deve mübaşiri ve diğer görevliler; kapı halkından iseler dirliklerini kaybederler, kadı veya nâib olanlar azil ve tenkil edilirler, halkın ileri gelenleri ise sürgün, müsadere veya kalebentliğe müstahak olurlardı. Suçun büyüklüğüne göre idam, vazifelileri bekleyen en ağır cezaydı (Adana ŞS/6:16). Ordunun sefere çıkmasına imkân sağlayacak miktarda deveyi temin ederek vazifesini hakkıyla yapanlar ise taltif edilirdi. Deve mübaşiri Zağarcıbaşı Ali Ağa, IV. Murad'ın İran seferi için Halep ve Yeni İl Türkmenlerinden 4200 baş deveyi toplamayı başarinca böyle bir taltife mazhar olmuş, Kapıcıbaşılığa yükseltildiği (Topçular Kâtibi, 2003:716).

Resmi Nakliyat Mîrî veya Kiralık Deve Tercih

Osmanlı resmi taşımacılık işlerinde mîrî deve sayısı daima mahdut tutulmuş, taşımacılıkta daha çok kiralama yöntemine başvurulmuştur. Mîrî deve sayısının sınırlı tutulmasının nedeni devenin satın alma bedelinin yüksekliğinden ziyade bunların bakım masraflarının büyük külfet oluşturmasıydı. Zira mîrî develerin yem, saman, barınma ve hizmetlilerine yapılan harcamalar önemli meblağlara ulaşabiliyordu. Esasen Osmanlı hükûmeti, XVI. yüzyıl sonuna kadar mîrî develerden kaynaklanan masrafı azaltmaya yönelik bazı tedbirler uygulamıştır. Mîrî develer için ahır yapmak yerine kış aylarında boş hanların bu develere tahsisi yahut develerin, bahara kadar Türkmen aşiretlerine ve yerleşiklere birer ikişer dağıtılması bu tedbirlerdendi (Ankara ŞS/13:79). Böylece hükûmet, mîrî develerin en azından barınma harcamalarını en alt seviyede tutmayı amaçlamıştır. Ancak ahali, kendilerine bakabileceklerinden fazla deve verildiği ya da bunların yem ve saman giderlerinin karşılanmadığı gerekçesiyle yerel idarecilerden hayli şikâyetçiydi

(BOA.MD/66:154). Tüccarlar ise kervansaraylarda kışlatılan develer nedeniyle hanlara giremediklerinden yakınmaktaydı. Kervansaray ahırları mîrî develere, odalar deve bakıcılarına ayrıldığında tüccarlar, açık arazide can ve mal güvenliğinden emin olmadan geceleme zorunda kalıyordu (Miroğlu, 1995-1997:245).

XVII. yüzyılda, uzun süren savaşlar nedeniyle ordu taşımacılığında kullanılan mîrî deve sayısı hızla artınca bunların kışlatılmasında hanlar ve ahali ahırları yetersiz kaldı. Bu durumda hükûmet, bedeli hazineden yahut tespit edilen bölgelerin mukataa gelirlerinden karşılanmak üzere mîrî deve ahır inşasına girişti. Ahırlar; Sivas, Kayseri, Malatya, Bozok, Ankara, Musul, Aydın, Saruhan, Amasya, Tokat, Edirne gibi birçok vilayetin çeşitli kazâ ve nahiyelerinde yapıldı (BOA.MD/86:9,41; Topçular Kâtibi, 2003:1038; Ekin, 2004:327-328). Bu develikler, hayvanların yem masrafını azaltmak maksadıyla otlu ve sulu bölgelerde inşa edilen, ahır üzerinde sarban odaları, kapı yanlarında arpa ve saman ambarları bulunan binalardı (BOA.MD/86:9). Ancak bu devirde de mîrî develerin kışlatılmak üzere ahaliye dağıtılmaya devam edildiğine bakılırsa ahır ihtiyacı bütünüyle ortadan kalkmamıştır. Muhtemelen ahır sayısı bunların inşa, onarım ve istihdam giderlerine ayrılacak bütçenin makul seviyede kalması için sınırlı tutulmuştur.

Mîrî develerle ilgili en büyük harcama kalemini develik inşasından çok yem ve saman masrafı oluşturmaktaydı. Altı deveden müteşekkil her bir deve katarına günde bir kile arpa ve bir kantar saman verilirdi. Bu durumda bir deve günlük 4,6 kilogram arpa ve 9,4 kilogram saman tüketmekteydi. Arpanın kilesinin 8 akçe, samanın kantarının 6 akçe olduğu pazar fiyatları üzerinden yapılan hesaba göre, bir devenin yem masrafı günlük 2,4 akçeyi bulmaktaydı (BOA.MD/86:9,41; Ankara ŞS/13:79; Ekin, 2004:330; Faroqhi, 1982:529). Bu hesap üzerinden bir devenin yalnızca yıllık yem ve saman masrafı 875 akçeye baliğ oluyordu. Bu bedel, devenin XVII. yüzyıl başındaki pazar satış fiyatının yaklaşık 1/5'ine tekabül etmekteydi. Her deve katarına verilen yaklaşık 25 kilogram tuz ise besleme masrafını bir miktar daha artırmaktaydı (Ekin, 2004:331-332).

Devenin raht denilen havut, koşum takımı, çuval, çul, kilim, keçe, urgan ile deve çanlarından ağızlığına değin çok sayıda elemandan oluşan donanımı bir başka gider kalemiydi. 1620 yılına ait bir satış mukavelesine göre, bir devenin 7900 akçe olan fiyatının 1400 akçelik kısmını raht bedeli oluşturuyordu. Bu miktar deveye ödenen paranın %17'si gibi yüksek bir orana denkti (Ekin, 2004:333). Devenin bakım masraflarına, bilhassa havut kolanlarının sürmesiyle ortaya çıkan yaraların iyileştirilmesi ve hayvanı rahatsız edici sineklere karşı koruması için kullanılan merhemi eklemek gerekir. Bu merhem, bir katar deve için 18 vukıyye (23 kg) zeytinyağıyla aynı miktarda katran karışımına bir miktar kükürt ilavesinden mürekkepti (Faroqhi, 1982:530).

Mîrî develer için yapılan bir diğer harcama, her deve katarının başında bulunan bir sarban ile bunların idarecisi durumundaki sarbanbaşına yapılan ödemelerdi. Tokat'taki ahırlarda görevli sarbanların masraflarına dair bir belgeye

göre, her sarbana bir İstanbul kilesi un, bir buçuk kile buğday, bir vukiyye yağ aylık olarak; yüz dirhem et ve mum akçesi adıyla otuz akçe, günlük olarak veriliyordu. Tokat'taki ahırda görevli yüz sarban için tayin edilen bu gidere, sarbanlara vazife karşılığı ödenen ücret dâhil değildir (BOA.MD/86:35).

Mîrî develerin bakımıyla ilgili giderlere gebe develere on üç ay yük vurulamadığından yaşanan hizmet kaybı (Ankara ŞS/13:85), yavru develerin işe yarar kabul edilmesi için geçen 5-6 yaşına kadarki bakım masrafları ile yük altında ölen ve sefer haricinde çoğu zaman âtil kalan develerden doğan mâli kayıplar da eklenmelidir. Tüm bu harcama kalemleri Osmanlı Devleti'nde mîrî deve sayısının sınırlı tutularak gerekli hallerde kiralama ile taşımacılık hizmeti alınmasının gerekçelerini oluşturmaktadır.

Resmî Taşımacılıkta Kira Devesi Usûlü

Resmî taşımacılık hizmetleri için yapılan kiralamalar, ticarî kervanlar için yapılan kiralama usûlleriyle büyük benzerlik taşımaktaydı. Sarbanbaşı, devlet adına taşınan mallar üzerinden hükûmete karşı sorumlu iken ticarî kervanlarda olduğu gibi kiralanan develerin taşıma sonrasında kira bedelleriyle iadesinde deve sahiplerine karşı sorumluydu. Sarbanbaşının görevi kabul ettiği, kefilleri ve şahitleriyle birlikte mahkemece kayıt altına alınarak görev ve yükümlülükleri resmileşmiş olurdu (Adana ŞS/30:232).

Sarbanbaşına, develerine yükü aldığı anda yükün cinsi, miktarı, yola çıkış vakti ve kira bedelinin yazılı olduğu mühürlü bir hüccet verilirdi. İki kıtadan oluşan bu evrakın ilk nüshası yükün verildiği yerde kalır, daha sonra kaydedilmek üzere merkeze gönderilirdi. Diğer nüsha ise ordu defterdârına ulaştırılmak üzere sarbanbaşına verilirdi. Sarbanbaşının ordugâha götürdüğü yük ilk menzilden aldığı evraktaki kayıtlara göre kontrol edilerek teslim alınır, taşımacılık bedeli burada ordu defterdârı eliyle yapılırdı. Ordu defterdârı tarafından taşımacılığın tamamlandığı ve kira bedellerinin ödendiğine dair kaydın düşüldüğü bu evrak, deve mübaşiri marifetiyle İstanbul'a ulaştırılırdı. Böylece iki koldan merkeze gelen belgelerin mukayesesiyle mâli kontrol sağlanırdı (Adana ŞS/129:173).

Resmî taşımacılık hizmetlerinde kiralama yevmiye usûlü veya taşınacak yükün miktarı üzerinden yapılabilirdi. Kira bedeli taşınan metanın cinsi, yol güzergâhı, mevsim ve deveçilerle hükûmet arasında yapılan pazarlığa göre değişirdi. Mesafeye göre yük üzerinden yapılan kiralamada 1610 yılında Trabzon'dan Bayburt'a nakliye ücreti kile başına 40-55 akçe, Bayburt ile Erzurum arası 55-70 akçeydi (İşbilir, 2003:554; İşbilir, 2007:28). 1733 yılında Payas iskelesinden yüklenen mühimmatın Kerkük'e nakledilmesi karşılığında deve başına 55 kuruş (Adana ŞS/129:161), aynı yıl yine Payas iskelesinden Diyarbakır'a yapılan nakliye için 40 kuruş ödenmişti (Adana ŞS/129:173). 1744 yılı baharında İran seferi için Adana'dan 200 deve, her biri 76 kuruş bedelle kiralananmıştı (Adana ŞS/17:37). 1715 yılındaki Mora seferinde develerin günlük kiralama bedeli 24 akçeydi (Ertaş, 2007b:103). 1743 yılında İran seferi hazırlığı için Sivas ve Zara'dan yükledikleri

zahire ve peksimetin Erzurum'a nakledilmesinde kiralanan develerin yevmiyesi de aynıydı (Adana ŞS/17:89).

Taşımacılıkta kiralama yöntemi hububat, tuz, kereste gibi yükte ağır pahada hafif ürünlerin özellikle uzun mesafeli naklinde son derece masraflıydı. 1577 yılında 1.200.000 akçe bedelle Diyarbakır'dan satın alınan 100.000 İstanbul kilesi buğdayın Van'a nakledilmesi için ödenmesi öngörülen ücret 1.500.000 akçeydi. Hububat, Kâtip Çelebi'nin iki şehir arasında tarif ettiği on üç günlük Bitlis-Tatvan-Adilcevaz-Erciş yolu kat edilerek Van'a ulaştırıldığında, yollarda vereceği fire ve uğrayacağı zararlar hariç 2.700.000 akçeye mal olacaktı. Böylece buğdayın sırf nakil ücretinden dolayı fiyatı %125 nispetinde artmış oluyordu (Güçer, 1964:29-30). 1570-1571 yıllarında Payas'tan Erzurum'a bir deve yükü buğdayın taşınması için Osmanlı mâliyesinin ödediği bedel 432 akçeydi. Kilogram başına yaklaşık 2 akçe olan bu taşıma bedeli, 1585-1586 yılında bir kilogram buğdayın pazar fiyatının 1 akçenin çok az altında olduğu düşünüldüğünde buğdayın nihai fiyatını iki-üç katına çıkarmıştı (Faroqhi, 1982:531). Benzer şekilde, 1621 yılında Manisa'dan Diyarbakır'a nakledilen 574 kile zahireye kile başına 800 akçe gibi yüksek bir taşıma kirası ödenmişti (İşbilir, 2007:22).

Resmi taşımacılıkta kiralanan develer için bedelin deve sahibine yahut temsilcisine yüke girildiği an itibariyle peşinen verilmesi genel kural olarak uygulanırdı (Topçular Kâtibi, 2003:901). Ancak ödemelerin zamanında yapılmaması, kiranın eksik ödenmesi ya da ödenmemesi devlet görevlilerinin suiistimalleri arasındaydı. Bu durumda deveciler, ordu defterdârına başvurabildikleri gibi şikâyetlerini doğrudan divana iletme hakkına da sahiplerdi. IV. Murad'ın İran seferinde taşımacılık yapan Yeni İl ve Halep Türkmenleri, anlaşmaya göre Halep defterdârı eliyle ödenmesi gereken kira bedellerinin verilmediğini ordu defterdârına şikâyet ettiklerinde kira ordu hazinesinden ödenmişti. Akabinde Halep defterdârına, kiranın ödenmeme gerekçesi sorulmuş, bedellerin daha evvel verildiği yönündeki yalan cevabı onun katline sebep olmuştur (Topçular Kâtibi, 2003:902).

Devlet adına yapılacak taşımacılıkta hükûmet ile deveciler bedel konusunda bir pazarlık yapsalar da çoğunlukla bu pazarlık daha önce hükûmetin önerdiği bedelde karar kılınarak neticelenirdi. Devecilerin kiralama ücretinin artırılması yolunda hükûmete müracaat etmeleri de sonucu değiştirmezdi. Nitekim 1579 senesinde Ramle'den Kudüs'e hububat taşıyan deveciler, eskiden beri kendilerine ödenen 10 para ücreti az bularak yük taşımak istememişler, hükûmetten ücretin artırılmayacağı yönünde cevap alınca nakliyata mecbur kalmışlardı (BOA.MD/36:135; BOA.MD/21:121-122). 1748 senesinde Zağra'dan Burgaz iskelesine kile başına 10 para kira üzerinden hububat nakleden devecilerin 20 ila 30'ar para ücret talepleri de kabul görmemişti (Güçer, 1964:32).

Düşük kiralama bedelleri nedeniyle kazanç kaybına uğradıklarını düşünen deveciler, resmi taşımacılık için deve vermemeye gayret ederlerdi. Resmi taşımacılığa deve kiralama işi bir zorunluluk biçiminde uygulandığından, Türkmenler bundan kurtulmak için ellerindeki develeri gizlemek, develerin

hastalıktan kırıldıklarını ileri sürmek, güçlü develer yerine yaşlı olanları vermeye çalışmak gibi çeşitli hilelere başvuruyorlardı. Bazı aşiretler, has veya vakıf reayası olarak deve vermeye yükümlü olmadıklarını iddia ediyorlardı (Adana ŞS/129:71). Bilhassa deve toplamaya memur kadı, nâib, subaşılara rüşvet vererek deve emrinden kurtulmaya uğraşmak çok yaygındı (Adana ŞS/129:71-72; Ertaş, 2007b:104). Bu vazifeliler, rüşvet karşılığında deve mübaşirini Türkmenlerin, develerinin alınması halinde perişan olacaklarına ikna etmeye uğraşırdı. Böylece mübaşirin merkeze deve sayısının azaltılması yolunda arzuhâl yollamasını sağlamaya çalışırlardı. Deve mübaşirleri arasında da rüşvet ağına dâhil olanlar vardı. Bunlar, deve sahiplerine kendisine verilecek bir bedel mukabilinde talep edilen deve sayısını azaltabileceğini vaat ederlerdi. Halktan, deve affı bedeli adıyla alınan bu rüşvet veya kira bedeli adıyla alınan haraç, görevliler aralarında pay edilmekteydi (Adana ŞS/6:64). Rüşveti alan mübaşirler, Türkmenlerin develerinin çok az olduğu, hastalıktan kırıldığı veya eşkıyanın gaspına uğradığı gibi türlü bahaneler ileri sürerek merkezden deve sayısının azaltılması yahut bütünüyle affını talep ederdi (Adana ŞS/30:219; Adana ŞS/6:64). Deve mübaşirlerinin istenen sayıda deveyi bulabilecekken rüşvet karşılığında yaşlı, iş göremez, bakımsız, donanımları eski ve eksik develeri devşirmeleri de usulsüzlüklerdendi. Hayvan sahipleri arasından mübaşire rüşvet verenler ile nüfuzlu olanlar sahte kefiller göstererek önce hayvanları teslim edip sonra bir şekilde geri alabiliyorlardı. Görevlilerin hem satın alma hem de kiralama da ehl-i hibre tarafından belirlenen parayı deve sahiplerine tam olarak vermeyip bundan kendilerine pay ayırmaları, devenin çalıştırıldıktan sonra sahibine iade edilirken sakat veya yüke yarar olmadığı için kullanılmadığını söyleyip kira bedelini ödememeleri de yaşanan yolsuzluklardandı (BOA.MD/21:121). Yerel idareciler arasında, ordu taşımacılığı için ahaliden yük hayvanı kiralamak yerine deve akçesi adıyla bir bedel alan ve kendi yük hayvanlarını kiralanmış gibi göstererek haksız kazanç elde etmeye çalışanlar da vardı (BOA.MD/59:34). Bu durumda hükûmet, kendi hayvanlarını kira hayvanı gibi gösteren sipahi ve zâimlerin bu işe dahilini önlemek için anlaşmaların bizzat kadılar tarafından yapılmasını tedbir olarak uyguluyordu (BOA.MD/59:40).

Deve mübaşirlerinin deve affı konusundaki arzuhallerine merkezden verilen cevaplardan hükûmetin, türlü bahanelerle deve emrinden kurtulmaya çalışan hem ahalinin hem de görevlilerin asıl maksatları konusunda tecrübeli olduğu anlaşılmaktadır. Cevabi emirlerin hemen hepsinde, deve tedarikine zarar verecek ve görevlilerin çıkar sağlayabilecekleri yolların hükûmet tarafından bilindiği ifade edilmektedir. Deve emirlerinde mutata olan bir diğer husus ise deve teminiyle görevlilerin hükûmet tarafından çeşitli biçimlerde denetlendiklerinin hatırlatılması ve işlerini layıkıyla yapmayanların başlarına gelebilecekler konusunda ihtar edilmesidir. Bu cevabî hükümler, hayvanların ne suretle olursa olsun alınması emredilerek tamamlanmaktadır (Adana ŞS/6:4,16).

Türkmen deveciler arasında orduya deve kiralamaya ve hükûmetin belirlediği kira bedelini kabule istekli olanlara dair nadir örnekler de vardır. Mesela Yeni İl Türkmenlerinin Bozok sancağındaki Karacalar ve Harbendeli aşiretlerinden

on kadar deveci, pamuk tüccarına deve kiralamak için Adana'ya gelip müşteri bulamayınca ordu taşımacılığına talip olmuşlardı. Adana kadısına müracaat eden deveciler, Sivas tarafına yük almak için 15-20 gündür şehirde beklediklerini ancak iş alamayınca memleketlerine eli boş dönmek yerine Payas İskelesi'nden ordu mühimmatı taşımak üzere kendilerine iş verilmesini istemişlerdi. Böylece hükûmet tarafından belirlenen taşıma tarifesi olan deve başına 25 kuruş kirayı peşinen kabul etmişlerdi (Adana ŞS/129:55).

Öte yandan deve mübaşirlerinin sefer için ahalinin elindeki tüm develeri almaları sair taşımacılık işleri sekteye uğrayabiliyordu. Nitekim 1595 yılına ait bir kayda göre, saray için Bursa'dan İstanbul'a un taşımakla görevli develerin sefere memur edilmesi sarayda un sıkıntısına neden olmuştu. Bunun üzerine Bursa kadısına un taşıyan develerin sefere memur edilmemesi emredilmiştir (Güçer, 1964:31). Bazen mübaşirlerin talep ettikleri deve sayıları konargöçerlerin yaylak kışlak göçlerini kesintiye uğratabilecek derecede büyük yekûnlara ulaşabiliyordu. Deve mübaşirlerine göçerlik için develerinin bir kısmına dokunulmamasını rica eden aşiretler olumlu karşılık almadıklarında sert şekilde mukabele edebiliyorlardı. 1577 yılında İstanbul'a zahire nakli için çok sayıda deve talep edilen Hamid İli'nin Karagöz Yörükleri kışlağa inmek için develerin elzem olduğundan deve veremeyeceklerini bildirmişlerdi. Ancak deve talebi devam edince kadının bu iş için gönderdiği vekilini ve Anadolu çavuşlarından birini darp etmişler, istenen develeri de vermemişlerdi (Altınay, 1989:24). Neticesinde hububatın İstanbul'a nakli ancak Hamit sancağındaki yerleşiklerin araç ve hayvanlarıyla yapılabiliyordu (Eröz, 1991:226; Güçer, 1964:30). Mayıs 1715'te Balıkesir'den satın alınan ve Çandarlı iskelesine nakledilmesi istenen on beş bin kile buğday ve arpanın kaza merkezinde depolanması ve ardından Gündeşli Türkmenleri tarafından iskeleye nakli istenmişti. Gündeşlilerin bu sırada yaylada olması sebebiyle taşıma Balıkesir'deki deveci esnafıyla ahalinin elindeki deve ve arabalarla yapılabiliyordu (Su, 1938:63-65).

OSMANLI KARA TAŞIMACILIĞINDA DÖNÜŞÜM

Osmanlı kara taşımacılığında bilhassa ticarî nakliyatta deveden istifade edilme zorunluluğu XIX. asra kadar devam etmiş ancak bu süreç içerisinde taşımacılığı etkileyen bazı değişimler de yaşanmıştır. Bu değişimlerden ilki, XVII. yüzyılın ortalarında başta İngiliz ve Hollandalı şirketlerinin ticarî faaliyetlerini deniz yoluna kaydırmalarından İran, Hindistan ve Osmanlı Devleti arasındaki uluslararası kervan ticaretinin olumsuz etkilenmesiydi. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalıların Akdeniz üzerinden Hindistan'a ulaşmalarına imkân tanıyan Süveyş Kanalı'nın açılması, akabinde buharlı gemilerin faaliyete geçmesi uluslararası ticarî kervanlara darbe vuran ikinci gelişme oldu. Ancak bu gelişmelerin Osmanlı Devleti dâhilinde işleyen ticarî kervanlara etkisi daha sınırlıydı. Osmanlı kara taşımacılığında deveye olan ihtiyacı büyük oranda ortadan kaldıran gelişme XIX. asrın ortalarından itibaren Anadolu'da demiryollarının hayata geçmesiydi (As, 2013:52-53). Demiryolu, taşıma kapasitesinin yüksekliği, nakliye süresinin kısalığı

ve özellikle maliyetin kara taşımacılığına göre son derece düşük olmasıyla kervan taşımacılığı hacmini büyük ölçüde azalttı. Bir örnek vermek gerekirse, Eskişehir'den Haydarpaşa'ya nakledilen 1 ton hububatın demiryolunun faaliyete başlamasından hemen önceki taşıma maliyeti 300 kuruş iken aynı miktar hububatın demiryoluyla 70 kuruşa nakledilebilmesiyle taşıma masrafları %80 oranında düşmüştü (Efe, 2002:168).

Demiryolu şebekesinin gelişmesine bağlı olarak taşımacılıkta deveye olan ihtiyacının giderek son bulması Anadolu'daki deve nüfusunun da yirminci yüzyılda hızlı bir seyirle azalmasına neden oldu (İnalçık, 2000:77-78). Bu süreçte, büyük oranda yerleşikliğe geçen aşiretlerin deveye ihtiyaçlarının kalmaması da etkilidir. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın Anadolu'nun hayvan varlığına olumsuz etkileri Anadolu'daki deve varlığının hızla kaybedilmesinin bir diğer sebebidir. 1937'de 120 bine yaklaşan deve sayısı 1980'de 12 bine 1984'te 3 bine kadar düşmüştür.

SONUÇ

Yol organizasyonun gelişmediği ve yolların atlı arabalar için uygun olmadığı sanayileşme öncesi toplumlarda hem dayanıklılığı hem de yüksek yük taşıma kapasitesi sayesinde taşımacılık sahasının en önemli vasıtası deveydi. Osmanlı ticari nakliyatında, kervanların taşımacılık hizmeti çok sayıda deveye sahip olan Türkmen aşiretlerince sağlanırdı. Türkmenler ticarî kervanlara deve kiralarken mesafe, yükün niteliği, hizmetin verileceği mevsim, bedelin aynı veya nakdî olması gibi birçok unsura göre değişen tarifeler uyguluyorlardı. Deve sürücüsü olarak kendileri de kervanlara katılan Türkmenler doğrudan ticarete dâhil oluyorlar, bu yolla ikinci bir kazanç elde edebiliyorlardı. Konargöçerler, taşımacılık sahasında o derece uzmanlaşmışlardı ki; XIII. asırdan itibaren Anadolu'da transit ticarî taşımacılık neredeyse onların tekelinde bulunuyordu. Türkmenlerin kervanlara deve kiralarken ihdas ettikleri kurallar ve kendilerinin de ticaretin bir parçası olmaları onların iktisadî hayata ellerindeki imkânlarıyla etkin şekilde dâhil olduklarının göstergesidir. Bu husus konargöçerlerin pek çok sahada olduğu gibi yerleşikliğin tamamlayıcısı olduklarına dair örnek teşkil eder.

Kerestenin tersanelere, madenlerin dökümhanelere, zahirenin şehirlere ve limanlara, resmî kurumlar ya da vakıflar için bina yapımında gerekli inşaat malzemelerinin icap eden mahallere götürülmesi gibi devlet işleri de Osmanlı hükümetinin Türkmenlerden kiraladığı develerle yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ordunun ikmal ve lojistik taşımacılığı büyük oranda göçebelerden temin edilen yük hayvanlarıyla gerçekleşmiştir. Bu anlamda konargöçerler, Osmanlı askeri faaliyetlerinin önemli unsurlarından biri olmuşlardır. Bu yönüyle resmi taşımacılıkta konargöçerlerden taşımacılık hizmeti alınması, Osmanlı merkezi hükümeti ile aşiretler arasındaki ilişkinin yalnızca onların zengin bir vergi kaynağı olarak görülmediğinin delilleri arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Yayınlanmamış Arşiv Vesikaları

Adana ŞS., (Şer'iyye Sicilleri), nr. 6, 17, 30, 65, 129.

Ankara ŞS., (Şer'iyye Sicilleri), nr. 13.

BOA, MD., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri), nr. 9, 21, 29, 36, 59, 66, 86.

BOA, MAD., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler), nr. 679, 6022.

Yayınlanmış Eserler

Altınay, A. (1989). *Anadolu'da Türk aşiretleri (966-1200)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Akyıldız, A. (2001). Kadınefendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt XXIV, ss. 94-96). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

As, E. (2013). *Cumhuriyet dönemi ulaşım politikaları (1923-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1943). *XV ve XVI'nci asırlarda Osmanlı imparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları, I, kanunlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Bozkurt, N., & Yüksel, A. (2002). Kervan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 25, ss. 298-299). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Broquiére, B. d. (2000). *Bertrandon de la Broquiére'nin denizaşırı seyahati*. C. Schefer (Haz.). İ. Arda, (Çev.) İstanbul: Eren Yayıncılık.

Bulliet, R. W. (1975). *The camel and the wheel*. New York: Columbia University Press.

Busbecq, O. G. (2011). *Türk mektupları, Kanuni döneminde Avrupalı bir elçinin gözlemleri (1555-1560)*. D. Türkömer, (Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Cahen, C. (2012). *Osmanlılardan önce Anadolu*. E. Üyepazarcı, (Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çakar, E. (2006). *17. Yüzyılda Haleb eyaleti ve Türkmenleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Demir, A. (2012). *XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da Bozdoğan Yörükleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü*. Y. Önen, (Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Efe, A. (2002). XIX. yüzyılda Eskişehir'e demiryolunun gelişi. *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri (21 Mayıs 2001) Bildiriler*. İstanbul: Globus Dünya Basımevi.

Ekin, Ü. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nda nakliye hayvanlarının bakımı ve masrafları. *Kebikeç*, (17), 327-340.

Ekin, Ü. (2017). Klasik dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda karayolu ulaşımı ve nakliyatı etkileyen faktörler (1500–1800). *Belleten*, LXXXI (291), 387-418.

Emecen, F. (2013). *XVI. yüzyılda Manisa kazâsı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Eröz, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Ertaş, M. (2007a). İstanbul-Şam hac güzergâhındaki menzil külliyelerinin bakım ve onarımı (1729-1732). *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. (S.15), 1-24.

Ertaş, M. (2007b). *Sultanın ordusu (Mora fethi örneği 1714-1716)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Ertaş, M. (2011). Savaşlarda şekillenen yollar; Osmanlı Devleti'nde yol sistemi. *CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyumu*, 1, s. 625-652. İzmir.

Faroqhi, S. (1982, November). Camels, wagons, and the Ottoman state in the sixteenth and seventeenth centuries. *International Journal of Middle East Studies*, 14(4), 523-539.

Faroqhi, S. (1995). *Hacılar ve sultanlar (1517-1638)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da kentler ve kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Faroqhi, S. (2004). Krizler ve değişim 1590-1699. *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi*. (Cilt II). H. İnalcık, & D. Quartert (Haz) içinde, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Güçer, L. (1964). *XVI.-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda hububat meselesi ve hububattan Alınan Vergiler*. İstanbul.

Gülten, S. (2016). *Atayurttan anayurda Yörükler*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Gündüz, T. (2005). *XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Gündüz, T. (2007). *Anadolu'da Türkmen aşiretleri Bozulus Türkmenleri 1540-1640*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Güngör, K. (1941). *Cenubi Anadolu Yörüklerinin etno-Antropolojik tedkiki*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

İnalcık, H. (1986). Harir (The Ottoman Empire). *The Encyclopedia of Islam*. içinde (Cilt III, ss. 211-218). London: Brill.

İnalcık, H. (1998). *Essays in Ottoman history*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1300-1600* (Cilt 1). H. Berktaş, (Çev.) İstanbul: Eren Yayıncılık.

İşbilir, Ö. (2003). Mekkâre. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. içinde (Cilt 28, ss. 554-555). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

İşbilir, Ö. (2007). Savaş ve bölgesel ekonomi: İran savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu. *OTAM Dergisi* (21), 19-40.

İşbilir, Ö. (2013). Yük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. içinde (Cilt 44, ss. 46-48). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve dış dünya*. Ö. Suveren, (Çev.) İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Miroğlu, İ. (1995-1997). Osmanlı yol sistemine dâir. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof.Dr. Münir Aktepe'ye Armağan* (15), 241-252.

Moltke, H. V. (1969). *Moltke'nin Türkiye mektupları*. H. Örs, (Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.

Orhanlı, C. (1984). Kervan ve Kervan Yolları. *Osmanlı'da şehircilik ve ulaşım üzerine araştırmalar*. içinde (ss. 140-147). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Orhonlu, C. (1984). Dicle ve Fırat nehirlerinde nakliyat. *Osmanlı imparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*. içinde (ss. 116-139). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Ortaylı, İ. (1973). Devenin taşıma maliyeti eğrisi üzerine bir deneme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 28(1), 181-190.

Ögel, B. (1971). *Türk mitolojisi (kaynakları ve açıklamaları ile destanlar* (Cilt II). Ankara: Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları.

Ögel, B. (2003). *İslamiyetten önce Türk kültür tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Önkol, A., & Bozkurt, N. (1994). Deve. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 9, ss. 222-223). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Özcan, A. (1996). Hac (Osmanlı Döneminde). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. içinde (Cilt 14, s. 400-408.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Polonyalı Simeon. (2007). *Polonyalı bir seyyahın gözünden 16. asır Türkiyesi*. (H. D. Andreasyan, Çev.) İstanbul: Kesit Yayınları.

Quartert, D. (2004). 19. yüzyıla genel bakış: ıslahatlar devri 1812-1914. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Cilt II) içinde. H. İnalcık, & D. Quartert (Haz.) İstanbul: Eren Yayıncılık.

Sahillioğlu, H. (1968). Bir tüccar kervanı. *Belgelerle Türk Tarihi*, 63-69.

Sarı, A. (2018). *XVI. yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Schweigger, S. (2014). *Sultanlar kentine yolculuk (1578-1581)*. T. Noyan, (Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

Su, K. (1938). *Balıkesir ve civarında Yürük ve Türkmenler*. İstanbul: Balıkesir Halkevi Yayınları.

Şahin, İ. (1982). 1638 Bağdat seferinde zahire nakline memur edilen Yeni-il ve Halep Türkmenleri. *Tarih Dergisi* (33), 227-236.

Şahin, İ. (2006). *Osmanlı döneminde konar-göçerler*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Tavernier, J.-B. (2006). *Tavernier seyahatnamesi*. S. Yerasimos (Haz.). T. Tunçdoğan (Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

Tebly, K. (1988). *Dersaadet'te Avusturya sefirleri*. S. Ünlü, (Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Thevenot, J. (2014). *Thevenot seyahatnamesi*. A. Berktay, (Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

Topçular Kâtibi. (2003). *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*. Z. Yılmaz, (Haz.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
MAKALE YAYIM İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

1. Genel İlkeler

DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce makaleler de yayımlanabilir. Dergi, sosyal bilimler alanına özgün katkılar yapan teorik ve/veya uygulamalı makaleleri yayımlamayı amaçlar. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması ve herhangi bir yerde yayımlanması için değerlendirme sürecine girmemiş olması gerekir. Başka bir yerde yayımlanması amacıyla başvuru yapıldığının, aynıısının ya da benzerinin başka bir dergide yayımlanmış olduğunun tespiti halinde makale değerlendirme sürecinden çıkarılır.

Dergiye gönderilen makaleler, Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olmalıdır. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartlar'ını dikkate almaktadır.

Dergiye başvuru, değerlendirme, yayın süreci ve bilgilendirmeler TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemindeki <http://dergipark.gov.tr/deuosbil> adresi üzerinden yapılır. Başvuruda sisteme yüklenecek makale derginin Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları'nda (Yazar Rehberi) belirtilen ilkelere, şekil şartlarına, atıf usullerine ve yazıldığı dilin yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş olmalıdır. Sisteme makale ile birlikte taahhütname ve intihal raporu da eklenmelidir.

Yazarlar birden fazla makale için başvuru yapabilirler. Yazarın birden fazla makalesinin kabul alması durumunda, bir ciltte yazara ait yalnızca bir makale yayımlanabilir. Yazarın kabul almış diğer makalesinin basımı ancak bir sonraki ciltte yapılabilir.

Dergi editörleri ve yayın komisyonu üyeleri görev süresince dergide değerlendirilmek üzere makale başvurusu yapamaz ve makale yayımlayamaz.

Yazar ve hakemlerle iletişim DergiPark sistemi üzerinden ve dergiye ait sbedergi@deu.edu.tr adresi üzerinden gerçekleştirilir. Yazarlar ve hakemler iletişim adresi olarak belirttikleri e-posta adresini kontrol etmelidirler.

Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirme aşamasında, editörler ve yayın kurulu tarafından kapsamı, dergi politikası, yazım kuralları, alana özgün katkısı, bilimsel anlatımı, yönünden incelenir. Çalışmalar, ön değerlendirme ölçütlerini karşılamaları halinde iki hakeme gönderilir. İki hakemin birbirine zıt görüş bildirmesi halinde üçüncü bir hakeme başvurulabilir. Hakemlerin ve yazarın kimlikleri bu süreçte çift taraflı kör hakemlik politikası gereği gizli tutulur. Hakemler için verilen değerlendirme süresi, hakemin değerlendirmeyi kabul ettiği

tarihten itibaren 15 gündür. Hakem değerlendirmesi tamamlanan makalelerin yazarlarına hakem raporları sistem üzerinden e-posta ile gönderilir. Düzeltme istenmesi halinde hakem raporlarının yazara gönderildiği tarihten itibaren 7 gün içinde düzeltilmiş makale ve düzeltme raporunun sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Hakem raporları doğrultusunda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına, editörler ve yayın kurulu karar verir. Basımı uygun görülen makaleler dizgi aşamasına alınır, basımı uygun görülmeyen makaleler ise reddedilir. Yayımlanmayan makaleler, yazara geri verilmez. Dergideki makalelerin bilimsel sorumluluğu yazara aittir. Yayımlanmış eserlerden kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir. Dergide yayımlanmasından sonra makalenin tüm telif hakları DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne aittir. Yayımlanmış çalışmaların yazarlarına telif ücreti ödenmez. Dergide yayımlanmış makaleler DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi onayı olmadan başka bir yerde yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

Dergiye değerlendirilmek üzere makale gönderen yazarlar derginin "Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları"nı ve belirtilen telif koşullarını kabul etmiş sayılırlar. Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir. Dergi Yayın Komisyonu'nun ilgili kural ve ilkelere uymayan makaleleri "değerlendirme sürecinde veya sonrasında" "reddetme" hakkı bulunmaktadır.

2. Makalelerin Gönderilmesi

Makaleler, "MS Word" formatında kayıtlı olmalı ve TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemindeki DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi sayfasına <http://dergipark.gov.tr/deusosbil> adresinden üye girişi yapılarak yüklenmelidir.

Sisteme makale ile birlikte taahhütname ("Makale gönder" sayfasından indirilebilir) ve intihal raporu da eklenmelidir. Dergimiz için editör kurulunca belirlenen benzerlik oranı üst sınırı yüzde 10'dur. İntihal tespit programındaki filtreleme seçenekleri şu şekilde ayarlanır: -Kaynakça hariç (Bibliography excluded) -Alıntılar hariç (Quotes excluded) -5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) -Program menüsünde bulunan diğer filtreleme seçenekleri raporlamaya dâhil edilmez. -Raporlar ".pdf" sürümü olarak İthenticate programı çıkışlı olmalıdır.

Yazar bilgileri sisteme eksiksiz olarak girilmeli, birden fazla yazar olması durumunda "yazar ekle" seçeneğinden yazar sıralamasına dikkat edilerek tüm yazarlar eklenmeli ve iletişim yazarı belirtilmelidir. Yazar bilgilerine uluslararası geçerliliği bulunan <https://orcid.org/> adresinden alınacak ORCID (Open Researcher and Contributor ID) numarasının da girilmesi önerilmektedir.

Makale DergiPark sistemine yüklenirken "Editöre Not" kısmına aşağıdaki bilgiler yazılmalıdır (varsa yazarların editöre iletmek istedikleri notlar da bu alana

yazılabilir): Makalenin yazar sıralamasına dikkat ederek, yazar adı ve soyadı (soyadı büyük harflerle), unvanı, adresi (üniversite, fakülte, bölüm adı bulunmalıdır), email adresi; varsa teşekkür notu; makale daha önce bildiri, tez vb. olarak herhangi bir yerde sunulmuşsa ya da proje/araştırma desteğinden yararlanılarak hazırlanmışsa bu durumu açıklayan Türkçe ve İngilizce not; makalenin türü (araştırma makalesi, derleme, olgu sunumu vb.); “UAK Doçentlik Sınavına Başvuru Şartları” “temel alan” tablolarından makalenin konu alanına uygun “bilim alanı” ve “kodu”.

DergiPark’a değerlendirilmek üzere yüklenen makale dosyası hakemlerle paylaşılan değerlendirme sürümü olduğundan kör hakemlik politikası gereğince bu dosyada yazar isimlerine yer verilmemeli, ayrıca dosya özelliklerine girilerek yazar bilgileri silinmelidir.

Makalelerin ayrıca posta ile gönderilmesine gerek yoktur.

3. Yazım Kuralları ve Biçimsel Özellikler

Makaleler, MS Word programında “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto”, tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış olarak yazılır. Sayfa yapısı A4 olmalı; sağ “4 cm”, sol “4 cm”, üst “5,25 cm” ve alt kenarlardan “4,75 cm” boşluk bırakılmalıdır. (Bu ayarlar “sayfa düzeni” - “kenar boşlukları” bölümünden yapılmaktadır). Paragraf başlarındaki girinti “1,25 cm” ve paragraf aralarındaki boşluk önce “0 nk” sonra “6 nk” olmalıdır. (Bu ayarlar MS Word programında “paragraf ayarları” - “girintiler ve aralıklar” bölümünden yapılmaktadır).

Makalenin genel kurgusu sırasıyla şöyledir: Makalenin yazıldığı dildeki başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, ikinci dildeki (makale Türkçe ise İngilizce, makale İngilizce ise Türkçe) başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, tam metin, dipnotlar, kaynakça (references) ve -varsa- ekler.

Makalenin Türkçe ve İngilizce başlıkları “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto” ve “kalın” yazılmalıdır. “Öz” (Abstract), “Anahtar Kelimeler” (Keywords) başlıkları kalın olmak üzere bu başlıklar ve öz metni “Times New Roman” karakteriyle “10 Punto” ve italik yazılmalıdır. Özler 150-250 kelimedenden oluşmalıdır. Özde, çalışmanın amacı ve kapsamı, özgün yönü ve incelediği alana getirdiği katkı, yöntemi ve başlıca vurguları, değerlendirmeler ve öneriler kısaca belirtilmelidir. Anahtar kelimeler en az dört, en çok altı tane olmalıdır. Anahtar kelimelerin arasında virgül kullanılmalı, her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı, anahtar kelimelere numara verilmemelidir.

DergiPark sistemine yüklenecek ve değerlendirilmek üzere hakemlere sunulacak makale dosyasında kör hakemlik politikası gereğince yazar kimliğine ilişkin ifadelerin bulunmaması gerekmektedir. Dolayısıyla sisteme yüklenen makale dosyasının ilk sayfasında yalnızca, makalenin yazıldığı dildeki başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, ikinci dildeki (makale Türkçe ise İngilizce, makale İngilizce ise Türkçe) başlığı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

Makalenin ana metni anahtar kelimelerden sonra “GİRİŞ”(INTRODUCTION) başlığı ile başlamalıdır. Metindeki ana başlıklar, sola dayalı, büyük harfle ve koyu olarak yazılmalıdır. İkinci düzey başlıklar sola dayalı, koyu ve kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır. Üçüncü düzey başlıkları da sola dayalı ve koyu ancak sadece ilk kelimelerinin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Başlıklarda harflendirme ve numaralandırma yapılmamalıdır.

Tablo ve şekil başlıkları numaralandırılarak paragraf girintisiyle tablo ve şekillerin üzerinde “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto” yazılmalıdır. Tablo, Şekil, Grafik kelimeleri ve numaraları koyu yazılmalıdır. Tablo ve şekil adlarında her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı, koyu yazılmamalıdır. Örneğin; **Tablo 1:** Tablo Başlığı. Tablo içi yazım karakteri “Times New Roman ve 8 Punto” olmalıdır. Kaynak, şekil ve tablonun altında paragraf girintisiyle başlanarak “Times New Roman 10 Punto” ile kaynakçada olduğu gibi yazılmalı ve sayfa numarası belirtilmelidir.

Dergide metin içinde kaynak gösterme, APA (6. sürüm) atıf yöntemine uygun olarak parantez içinde yazar soy ismi ve yayın yılı şeklinde yapılır. Örneğin; (Saaty, 1999: 90). Kaynak gösterilen çalışma iki yazarlıysa iki yazarın soy isimleri gösterilir. Örneğin; (Arslan & Yener, 2016: 22). Kaynak gösterilen çalışma üç ve daha fazla yazarlıysa ilk yazarın “soy ismi vd.” ifadesi kullanılmalıdır. Örneğin; (Tekinalp vd., 2000: 98-99). Metin içinde aynı konuya birden fazla kaynak gösterilmişse ya da yer verilmişse, yazarların soy isimleri alfabetik sıralamayla aralarına noktalı virgöl işareti konularak gösterilmelidir. Örneğin; (Ahmet, 2009; Can, 2001; Uysal, 2006). Aynı yazarın aynı yıla ait farklı çalışmaları, yayın yılı sonuna konulacak “a, b, c, ...” harfleriyle gösterilmelidir. Örneğin; (Yılmaz, 2008a; 2008b).

Metinde dipnot uygulaması ilgili sayfanın altında, metnin bütünlüğünü bozmayacak şekilde yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır ve “Times New Roman 10 Punto” karakteriyle verilmelidir.

Metin içi atıflarda ve kaynakçada kullanılan kısaltmalar, referans verilen kaynağın dili gözetilmeksizin, makalenin yazım diline uygun yazılmalıdır. Örneğin; Türkçe makalede “ve”, “vd.”, “Der./Ed.”, İngilizce makalede “and”, “et al.”, “Ed./Eds.” gibi.

Makalede ek verilmesi halinde her bir ek ayrı sayfada olacak şekilde kaynakçadan sonra verilmeli, “EK” başlığı büyük harflerle, koyu ve sola dayalı olarak yazılmalı, ayrıca numaralandırılmalıdır. Ek başlığındaki her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Örneğin; **EK 1:** Ek Başlığı.

Yararlanılan kaynaklar, makalenin sonunda ayrı bir sayfada “Kaynakça” (References) başlığı altında alfabetik olarak soy isim sırasıyla gösterilmelidir. Her kaynak paragraf girintisiyle başlanarak yazılmalıdır. Kaynakçada aynı yazarın aynı yıla ait çalışmaları varsa, çalışmanın yapıldığı yılın sonuna “a, b, c, ...” harfleri koyularak sıralanmalıdır.

Kaynakça kısmında da APA stilinde (6. sürüm) kaynak gösterimi yapılmalıdır. Uyulması gereken genel kurallara ilişkin örnekler aşağıda verilmiş olup örneği bulunmayan kaynak gösterimleri için <http://www.apastyle.org/> adresine ya da ilgili kaynaklara başvurulmalıdır.

Kitap:

Rosenau, P. M. (2004). *Post-modernizm ve toplum bilimleri*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Kitap bölümü:

Muecke, M. A. (1994). On the evaluation of ethnographies. J. M. Morse (Der.), *Critical issues in qualitative research* içinde (ss. 187-209). London: Sage.

Dergi:

Kılıç, G. & Öztürk, Y. (2009). Kariyer yönetimi: Beş yıldızlı otellerde bir uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20 (1), 45-60.

E-dergi:

Drichoutis, A. C., Lazaridis, P. & Nayga, R. M. Jr. (2006). Consumers' use of nutritional labels: A review of research studies and issues. *Academy of Marketing Science Review*, 2006 (9). <http://www.amsreview.org/articles/drichoutis09-2006.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.09.2011).

Tez:

Çolakoğlu, Ü. (1997). *Konaklama işletmelerinde yönetici-yönetilen ilişkilerinde iletişim stratejileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sempozyum ve kongre bildirileri:

Huber, E. & Uzun, L. (2000). Dilbilim alanında Türkçe yazılan bilimsel metinler üzerine gözlemler. A. S. Özsoy ve E. E. Taylan (Ed.), *XIII. Dilbilim Kurultayı (13-15 Mayıs 1999) Bildirileri* içinde (ss. 201-215). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

İnternet adresi:

University of Georgia (varsa yayın yılı). Points of pride.
<http://www.uga.edu/profile/pride.html>, (Erişim Tarihi: 08.09.2011).

Raporlar:

TCMB (1995). *Yıllık Rapor*. www.tcmb.gov.tr, (01.05.2011).

Bikmen, F. & Meydanoğlu, Z. (Ed.) (2006). *Türkiye’de sivil toplum: bir değişim süreci*. Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu. İstanbul: TÜSEV Yayınları No:39.

İnternet makale:

Suronovic, M. S. (2005). *International finance theory and policy*.
<http://internationalecon.com/Finance/Fch70/Fch70.php> (Erişim Tarihi: 11.09.2011).

İnternet bildiri:

Temiz, D. & Gökmen, A. (2009). Foreign direct investment and export in Turkey: The period of 1991-2008. *EconAnadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir, Türkiye.
http://econ.anadolu.edu.tr/fullpapers/Temiz_Gokmen_econanadolu2009.pdf, (Erişim Tarihi: 30.10.2011).

Makalenin yazımıyla ve atıflarla ilgili belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kuralları esas alınmalıdır. Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir.

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Ambrose Bierce'nin Şeytanın Sözlüğü Yapıtının Türkçe Çevirilerinde Mizah Ögelerinin Aktarımı Şule DEMİRKOL ERTÜRK	11
Türk Sinemasında Aile ve Kadın Temsilini Evlat Edinme Bağlamında Yeniden Okumak: Can ve Albüm Filmleri Ali Emre BİLİS	35
The Process of 'Them'isation: A Marxist Reading of Barry Hines's A Kestrel for A Knave Sercan Hamza BAĞLAMA	57
Has-bağçede 'Ays u Tarab'da Klasik Türk Edebiyatının İranî Menşei Tezi Bünyamin TAŞ	67
Genç İşsizliğini Belirleyen Unsurlar: BRICS Ülkeleri ile Türkiye Panel ARDL Uygulaması Berna BALCI İZGİ, Aylın KONU	95
Kalkınmada Eğitim Sürecinin İktisadi Analizi Mehtap TUNÇ, Öznur TAŞDÖKEN	113
Kamu Zararı Uygulamalarının Kamu Görevlileri Üzerine Yansımaları Mustafa TAYTAK, Murat AYDIN	127
Bireysel Sosyal Sorumluluğun Bilinçli Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisini İncelemeye Yönelik Bir Çalışma Şükran KARACA	147
Evden Çalışma: Özgürlük mü, Esaret mi? Başak KICIR	173
Individual Brainstorming Performance as a Function of Velocity and Comparison Feedback Hamit COŞKUN, Öznur GÖÇMEN	197
Belediyelerin Sürdürülebilirlik Uygulamalarının Turistik Hizmet Kalitesine Etkisi Osman Avşar KURGUN, Duygu TEKİN AKTAŞ	211
Kırgız Şairi Tölögön Mameyev'in Şiirlerinde At Oğuzhan AYDIN	243
Azerbaycan - Sovyet Yazarlarının Yaratıcılığında Türkiye: 1960-1980 Dönemi Kaynaklarına Bir Bakış Namiq AHMADOV	269
Esmé Scott-Stevenson ve Kıbrıs Füsun ÇOBAN DÖŞKAYA	277
Osmanlı Kara Taşımacılığında Deve ve Türkmen Deveciler Arif SARI	303